

MAGYAR KÖZTÁRSASÁG
KATONAI FELDERÍTŐ HIVATAL

X. évfolyam 1-2. szám

2011. március–június

FELDERÍTŐ
SZEMLE

ALAPÍTVÁ: 2002

BUDAPEST

**A Magyar Köztársaság Katonai Felderítő Hivatal
tudományos-szakmai folyóirata**

Felelős kiadó

Tóth András mk. vezérőrnagy, főigazgató

Szerkesztőbizottság

Elnök: Dr. Magyar István dandártábornok

Tagok: Gulyás József mk. ezredes
Hajgató Zsolt okl. mk. ezredes
Dr. Magyar Sándor mk. alezredes
Dr. Sallai Imre ezredes
Dr. Tóth Sándor mk. alezredes
Svighu Gyula okl. mk. ezredes
Vass Jenő ezredes
Dr. Vida Csaba mk. alezredes

Lektorálták: Balogh Péter mk. ezredes
Becski Géza főtanácsos
Kozár Tibor ezredes
Lakatos Zsolt alezredes
Leskó László Tamás alezredes
Dr. Magyar István dandártábornok
Dr. Sallai Imre ezredes
Dr. Tömösváry Zsigmond dandártábornok
Virág Imre mk. ezredes

A kötetet összeállította: Dr. Magyar István dandártábornok

Olvasószerkesztő: Vass Jenő ezredes

Tördelőszerkesztő: Tóth Krisztina zászlós

A kiadásban közreműködött az MH Geoinformációs Szolgálat
Szabályzatszerkesztő és Kiadó Osztálya

Nyomdai munkák: HM Térképészeti Közhasznú Nonprofit Kft.

Felelős vezető: Németh László ügyvezető igazgató

HU ISSN 1588-242X

Felelős szerkesztő: Vass Jenő ezredes

TARTALOM

AZ OLVASÓHOZ

TÓTH ANDRÁS MK. VEZÉRŐRNAGY A FELDERÍTŐ SZEMLE X. ÉVFOLYAMA.....	5
---	---

BIZTONSÁGPOLITIKA

KABAI ANDRÁS – MARSAI VIKTOR A NATO ÚJ STRATÉGIAI KONCEPCIÓJA – 21. SZÁZADI PERCEPCIÓ, 20. SZÁZADI HOZZÁÁLLÁS.....	7
DR. VIDA CSABA MK. ALEZREDES A KÖZÉP-EURÓPAI ORSZÁGOK EGYÜTTMŰKÖDÉSÉNEK SZÜKSÉGSÉGE – A VISEGRÁDI EGYÜTTMŰKÖDÉS HÚSZ ÉVE.....	22
KÁLLÓ LÁSZLÓ EZREDES – DEÁK ANITA ŐRNAGY AZ ÉSZAKI-SARK – A „VERSENYFUTÁS” KEZDETE	43
HÁRY SZABOLCS AZ EURÓPAI UNIÓ VÁLSÁGKEZELŐ INTÉZMÉNYRENDSZERE ÉS A NYUGAT-BALKÁNI VÁLSÁGKEZELÉS	65

HÍRSZERZÉS – FELDERÍTÉS

DR. RÁCZ LAJOS EZREDES JAMES McCARGAR – ALIAS CHRISTOPHER FELIX – GONDOLATAI A HÍRSZERZÉSRŐL	82
DR. TÓTH SÁNDOR MK. ALEZREDES INTELLIGENCE – AHOGY AZ OXFORDON LÁTJÁK	98
ORAVECZ GÁBOR MK. SZÁZADOS A RÁDIÓELEKTRONIKAI FELDERÍTÉS FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉRŐL – EGY ANGOLSZÁSZ TOLLÁBÓL	103

ORSZÁGISMERTETŐ

DR. TÓTH SÁNDOR MK. ALEZREDES

**SZEMELVÉNYEK A ROMÁN GEOPOLITIKAI GONDOLKODÁS
MÚLTJÁBÓL ÉS JELENÉBŐL – II. 111**

FÓRUM

TORMA BÉLA EZREDES

**RÉGMÚLT ESEMÉNYEK A KATONAI FELDERÍTÉS
ÉRTÉKELÉSÉNEK MÉRLEGÉN – II..... 152**

FARAGÓ ZSOLT FŐHADNAGY

**A CYBERTÉRBŐL ÉRKEZŐ FENYEGETÉSEK
KORMÁNYZATI SZINTŰ KEZELÉSE
A „FIVE EYES”HÍRSZERZŐ-KÖZÖSSÉG ORSZÁGAIBAN..... 169**

PROF. DR. HAIG ZSOLT MK. EZREDES –
PROF. DR. KOVÁCS LÁSZLÓ MK. ALEZREDES –
DR. HABIL. VÁNYA LÁSZLÓ OKL. MK. ALEZREDES

**AZ ELEKTRONIKAI HADVISELÉS,
A SIGINT ÉS A CYBERHADVISELÉS KAPCSOLATA..... 183**

KÖSZEGVÁRI ZSUZSA DÓRA HADNAGY

**A PARANCSNOKI DÖNTÉSHEZ SZÜKSÉGES FELDERÍTŐ
INFORMÁCIÓK MEGSZERZÉSE ÉS FELDOLGOZÁSA
A NEM HAGYOMÁNYOS HADVISELÉSBEN 210**

DR. PÉTER LÁSZLÓ ORVOS ŐRNAGY –
URBÁN NÓRA PSZICHOLÓGUS ŐRNAGY

KATONAI VISELKEDÉS INTERKULTURÁLIS KÖRNYEZETBEN... 216

TUDOMÁNYOS MUNKA

VASS JENŐ EZREDES

SZEMLETÜKÖR – 2010..... 227

AZ OLVASÓHOZ

VASS JENŐ EZREDES – SZABÓ MIHÁLY EZREDES

E SZÁMUNK TARTALMA 238

TÓTH ANDRÁS MK. VEZÉRŐRNAGY

A FELDERÍTŐ SZEMLE X. ÉVFOLYAMA

Tisztelt Olvasó!

A Magyar Köztársaság Katonai Felderítő Hivatala a honvédelmi miniszter 2002 tavaszán minősítette tudományos kutatóhelyé, ami lehetővé és szükségessé tette a szolgálatnál folyó tudományos munka újjászervezését és továbbfejlesztését. Ennek keretében, a Tudományos Tanács javaslatára a Hivatal főigazgatója megalapította és 2002 szeptemberében útjára indította a Felderítő Szemle néven megjelenő tudományos-szakmai periodikát, amely a kezdetektől tükrözi az eredeti célkitűzést és követelmény-rendszert, amely tartalmaz publikációkban öltött és ölt testet.

A Felderítő Szemlét előkelő helyen jegyzi a Magyar Tudományos Akadémia IX. Osztálya keretében működő Hadtudományi Bizottság is, amely „a hadtudomány egyes szakterületeire kiterjedő tartalmú hazai folyóiratok” között tartja nyilván, s mint ilyen, „az MTA doktori eljárások során is felhasználandó, mértékadó folyóiratok jegyzékében” szerepel. Ezt az elismerést a periodikában publikáló szerzők tudományos és szakmai felkészültsége, tartalmas tanulmányai, cikkei, elemzései, disszertációi és más írásai biztosítják. Meghatározó tényező, hogy szakértő lektorálás nélkül egyetlen írást sem jelentetünk meg, és a kiadvány nyomdai kézírata is minden esetben körültekintő igényességgel készül el.

A Felderítő Szemle alapítói közé tartozom magam is. Megtiszteltetésként éltem meg, hogy a Szerkesztőbizottság elnökeként kezdettől fogva részese lehettem e nemes tevékenységnek, az MK Katonai Felderítő Hivatal főigazgatójaként pedig a kiadás felelőssége hárul rám, ami magasztos kötelezettséget jelent számomra.

A Felderítő Szemle indulásakor összetett célt tűztünk magunk elé. A katonai hírszerzés immár klasszikusnak számító egykori kiadványa, az Operatív Szemle mintájára egy szellemiségében és tartalmában megújult, tudományos értékkel bíró szakmai fórumot kívántunk létrehozni. Tettük ezt annak érdekében, hogy publikálási lehetőséget biztosítsunk tudományos fokozattal rendelkező, valamint annak megszerzésére törekvő munkatársainknak, továbbá mindazoknak, akikben a szakmai érdeklődés tudományos ambíciókkal ötvöződik, s ily módon is vállalják a nyilvánosságot és a megmérettetést.

Kezdetől fogva az volt a szándékunk, hogy kiváló képességű és felkészültségű munkatársaink szakértelmére és eredményeire alapozva, az MK Katonai Felderítő Hivatal elismert tudományos kutatóhelyé váljon. A tudományos ambíciók mellett szükségesnek és fontosnak láttuk azt is, hogy a tudományos társadalom titkolózást nehezen tűrő elvárásainak is megfeleljünk, és ha bizonyos korlátok között is, de mégis betekintést engedjünk semmi máshoz nem hasonlítható szakmánk rejtelseibe. Így sikerült elérnünk, hogy ráirányítottuk a figyelmet a katonai felderítés és hírszerzés homlokterében álló biztonságpolitikai, katonai, haditechnikai, kutatás-fejlesztési, országismereti, katonadiplomáciai, szakmatörténeti és más témakörökre.

Az élet igazolta azt is, hogy helyesen gondoltuk: szakmai érdekeinket szolgálja az is, ha fórumot biztosítunk a tudományos szellemi elitnek nézetei, álláspontja kifejtésére, vagy éppen a kiadványunkban publikált írásokat kritikus szemmel vizsgálva tudományos értékű vitákba bocsátkozhatnak szerzőinkkel, lektorainkkal. S ha ezt csak „minősített” formában tehetjük meg, akkor az ilyen megnyilvánulásokat különszámokban örökítettük meg a jelennek és a jövődönnek.

A Felderítő Szemle alapítása és első számának megjelenése óta eltelt időben tudományos-szakmai periodikánk tartalma folyamatosan bővült, színvonalát magas szinten tudtuk tartani, célkitűzéseinket realizálni tudtuk, s a kétszáznál is több szerző, lektor és más közreműködő értékes munkájával elértük, hogy folyóiratunkat ismerik és elismerik úgy a tudományos életben, mint a honvédelmi tárca berkeiben. Néhány sokatmondó számadat is közreadható: az eddigi kilenc évfolyam során a Felderítő Szemlének 43 száma jelent meg, amelyekben 165 szerző 516 munkáját 7390 oldalon publikáltuk, ami azt tükrözi, hogy jó néhány szerző több írással is jelentkezett az évek során, amelyek lektorálásában 124 munkatársunk működött közre.

Kijelenthetem, hogy tudományos-szakmai periodikánk tartalmi-szerkezeti felépítése is bevált, átfogja a tevékenység teljes vertikumát, összesen tíz rovatban jelennek meg az írások. Az egyes kötetek/számok tartalmáról mindenkor a Szerkesztőbizottság határoz, akik ezáltal személyükben nemcsak képviselik, hanem érvényesítik is a Hivatal szervezeti egységeinek álláspontját a különféle szakmai és tudományos írások kapcsán.

Az évek során végbement, tudatosan irányított fejlődési folyamat következtében a Felderítő Szemle napjainkra keresett és sokak által olvasott folyóirat lett, amit elősegített, hogy 2006 óta az egyes írásoknak magyar és angol nyelvű recenzióit is közreadjuk a kötetekben, 2008 ősze óta pedig az Interneten is hozzáférhetők a folyóirat nyílt számai. Mindazonáltal az előírt kötelempéldányokat kezdettől fogva biztosítjuk az Országos Széchényi Könyvtár, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Tudományos Könyvtára, valamint a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtudományi Könyvtára számára, ahol azokat bárki tanulmányozhatja.

Mint mindenhez, a Felderítő Szemle fennmaradásához és színvonalának megőrzéséhez anyagi-pénzügyi háttér és források is szükségesek. Hazánk és honvédelmünk hosszú ideje nehéz helyzete, egyre szűkülő forrásai közepette is igyekszünk megtalálni a lehetőséget a kiadvány elkészítésére, megjelentetésére és azon személyekhez történő eljuttatására, akik felelősségteljes beosztásaikban és tevékenységükben hasznosítani tudják a tudományos-szakmai periodikánkban közreadott ismeretanyagot, információkat. Minden reményünk megvan arra, hogy ez irányú munkánkat úgy napjainkban, mint a jövőben is végezni tudjuk, ezáltal járulva hozzá az új alapokra helyezett honvédelem, valamint a megújuló tudományos élet által diktált újabb és újabb feladatok megoldásához.

Tisztelt Olvasó!

Amit Ön most a kezében tart, ez a Felderítő Szemle X. évfolyamának első száma, a 44. az eddig megjelent kötetek közül. Tisztában vagyunk azzal, hogy eddig elért eredményeink köteleznek is bennünket. Ezért a jövőben is arra fogunk törekedni, hogy tudományos-szakmai periodikánk a szakterületünk iránt érdeklődő olvasók igényeit kielégítő, magas színvonalú tudományos fórumként jelenjen meg, kibővülve az infokommunikációs technológiai fejlődés által biztosított lehetőségekkel.

Kérjük szerzőinket, lektorainkat, olvasóinkat és más közreműködőinket, hogy továbbra is aktívan támogassanak bennünket törekvéseinkben és tudományos-szakmai tevékenységünk eredményes végzésében.

KABAI ANDRÁS – MARSAL VIKTOR

A NATO ÚJ STRATÉGIAI KONCEPCIÓJA – 21. SZÁZADI PERCEPCIÓ, 20. SZÁZADI HOZZÁÁLLÁS

„Modern képességeket alakítunk ki, hogy kivédjük a modern kor fenyegetéseit, (...) miközben kezet nyújtunk globális partnereink felé.”¹

A Felderítő Szemle 2010. júniusi számában jelent meg az a tanulmányunk², amelyben felvázoltuk azokat a körülményeket, amelyek szükségessé tették egy új NATO stratégiai koncepció megszületését, valamint azokat a feladatokat és kérdéseket, amelyekre az új stratégiának válaszokat kellett találnia. Nem tagadjuk, hogy a dokumentum születésének körülményei – a rendkívül széles bázison összegyűjtött alapanyag, a külső szereplőkkel folytatott folyamatos egyeztetés, a Madalaine Albright által vezetett neves grémium³, a már ekkor megfogalmazódó világos igény egy alapvetően új szemléletű megközelítésre – bennünket is bizakodással töltöttek el.⁴

A 21. század első évtizede egyértelművé tette, hogy az a hozzáállás, amelyet a NATO sikeresen képviselt több mint fél évszázadon keresztül, és ami lehetővé tette, hogy a fasizmus után a világot fenyegető másik diktatúra, a kommunizmus is látványos vereséget szenvedjen, napjainkra elavulttá vált. Ezt Klaus Wittman általunk sokat idézett⁵ tanulmánya is egyértelművé tette, így várható volt, hogy az új dokumentumban fel fogják használni ezeket a tapasztalatokat. Az új stratégiával szembeni, már-már irreálisan magas elvárások kapcsán nem csodálkozhatunk azon, hogy a 2010. november 19-én, a lisszaboni csúcson elfogadott stratégia – megítélésünk szerint – nem váltotta be maradéktalanul a hozzá fűzött reményeket. Megállapíthatjuk, hogy minden előremutató (például a kiberbiztonságot érintő) megállapítása ellenére, az új stratégiai koncepció nem hozott forradalmi változásokat. Egyes kérdésekben mutatott visszafogottsága miatt, a Szövetség gyakorlati döntéseinek és a hozott határozatok megvalósításán fog múlni, hogy a koncepció milyen mértékben lesz alkalmas arra, hogy megfelelő iránymutatásul szolgáljon a Szövetség számára a 21. század gyorsan változó, komplex biztonsági fenyegetéseinek körülményei között. A dokumentum tanulmányozásakor szembetűnő, hogy egyes kritikus területek – mint például az afganisztáni misszió jövője – egész

¹ Anders Fogh Rasmussen, NATO-főtitkár nyilatkozata a lisszaboni csúcs kezdetén. NATO launches an ambitious agenda for Lisbon Summit.

http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_68431.htm?selectedLocale=en, letöltés: 2011. 02. 03.

² Kabai András – Marsai Viktor: *Gondolatok a NATO formálódó új stratégiai koncepciójáról*.

In: Felderítő Szemle, IX. évfolyam 2. szám, 2010. június. 17–30. o.

³ A dokumentumot előkészítő szakértői (főleg akadémiai személyekből álló) csoport.

<http://www.nato.int/strategic-concept/experts-strategic-concept.html>, letöltés: 2011. 02. 01.

⁴ Ez volt a NATO első stratégiai koncepciója (eddig összesen hét jelent meg), amelyet széles körű vitára bocsátottak. Nagy László: *Az Észak-atlanti Szövetség (új) stratégiai koncepciója*. In: Hadtudomány, XX. évf. 2010/4. szám (december). 13–20. o.

⁵ Wittmann, Klaus: *Towards a new strategic concept for NATO. 2009*.

<http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0C54E3B3-1E9C-BE1E-2C24-A6A8C7060233&lng=en&id=108701>, letöltés: 2011. 02. 01.

egyszerűen kimaradtak a stratégiából. Ugyanakkor, a hidegháború időszakát jellemző elrettentés továbbra is központi szerepet kap az új koncepcióban, miközben olyan égető problémák – mint például az energiabiztonság, a migráció kérdése, a működésképtelen államok sorsa, vagy a klímaváltozás⁶ hatásai – szinte elhanyagolható szerepet játszanak benne.

Ennek egyik oka – véleményünk szerint – az lehet, hogy a NATO még nem volt képes teljes mértékben túllépni azon, hogy önmagát alapvetően katonai szervezetként definiálja, így a 21. század új kihívásaira is ezen keretek között igyekszik válaszolni. A változás szükségessége azonban két területen is megjelenik a dokumentumban: az egyik a civil válságkezelési képességek „*megfelelő, de szerény*”⁷ kiépítésének szükségessége, a másik pedig a feladat megosztása más nemzetközi szereplőkkel (ENSZ, EU).⁸ A Szövetség még ma sem tudott egyértelmű döntést hozni arról, hogy felkészülve az új típusú biztonsági kihívásokra (bukott államok, klímaváltozás, alacsony intenzitású helyi konfliktusok kezelése) továbbra is céljának tekinti-e válságkezelési struktúrái teljes spektrumának – és ezzel a hangsúlyos civil elemnek – a fenntartását/kiépítését, vagy csak a katonai komponensre helyezi a hangsúlyt, átadva az egyéb feladatokat más szervezeteknek.

Tanulmányunkban – előző írásunk gyakorlatát követve, de annak struktúrájától részben eltérve – tematikusan vizsgáljuk az új stratégia elemeit, és ezek értékelő-elemző vizsgálatán keresztül érzékeltetjük, hogy milyen új irányok mentén jelölték ki a szervezet jövőjét tagállamainak döntéshozói Lisszabonban. A dokumentum értékeinek bemutatása mellett rávilágítunk a stratégia általunk vélt hiányosságaira is, szemlélítve, hogy a leírtak miként viszonyulnak/hatnak gyorsan változó világunk kihívásaira.

Stratégiai keretek – a kollektív védelem

Az új koncepció három alapvető feladatot határoz meg a Szövetség számára, amelyek megvalósításán keresztül biztosíthatja tagállamai határainak és állampolgárainak védelmét és biztonságát. Ezek: a kollektív védelem, a válságkezelés és a kooperatív biztonság.⁹ Amint Nagy László tanulmányában rámutat, ebből a szempontból a koncepció fejlődése egyenes vonalú. A hidegháború alatt a kollektív védelem jelentette a Szövetség alapját, majd a bipoláris világrendszer felbomlásával a NATO gondolkodásában megjelent a válságkezelés szükségessége. A 21. század globalizálódott világrendszere pedig magával hozta a kooperatív biztonság iránti igényt.¹⁰ Utóbbi kettőről a későbbi fejezetekben lesz szó, mindenekelőtt azonban a kollektív védelem fogalmát kíséreljük meg alaposabban körüljárni.

⁶ Nagy László i. m. 20. o.

⁷ NSC 25. A tanulmányban a Biztonságpolitikai Szakkollégiumnak a stratégiáról készített magyar nyelvű fordítását használtuk.

http://biztonsagpolitika.hu/?id=16&aid=965&title=Aktív_Szerepvállalás,_Modern_Védelem-_a_NATO_új_stratégiai_koncepciója_magyar_nyelven, letöltés: 2011. 02. 02. Az angol nyelvű eredeti megtalálható: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68580.htm, letöltés: 2011. 02. 02. Az egyes hivatkozásokban a koncepciót az NSC jelöli, a mögötte levő szám az adott cikkely számát jelöli.

⁸ Uo.

⁹ NSC 4.

¹⁰ Nagy László i. m. 19. o.

A NATO fő feladatának – a hidegháború éveit követően is – tagállamai területi épségének és szuverenitásának garantálását, külső katonai agresszió esetén az egymásnak történő segítségnyújtást tartja. A szuperhatalmi szembenállás időszakában nem volt szükség az „ötödik cikkely” alkalmazására, erre elsőként 2001. szeptember 11-ét követően került sor.¹¹ Kétségtelen, hogy a NATO fő vonzerejét napjainkban is a Szerződés 5. cikkelyében foglaltak adják, annak ellenére, hogy nehéz megítélni a tagállamok valószínű viselkedését egy olyan esetben, ha valamely NATO-országot külső fegyveres támadás érné (nehezen elképzelhető, hogy a tagállamok tétlenül néznék egy ilyen agresszió bekövetkeztét). Bár a stratégia leszögezi, hogy a NATO egyetlen országot sem tekint ellenségének¹², és hogy a Szövetség elleni hagyományos támadás indításának esélye csekély¹³, a tagállamok ragaszkodtak ahhoz, hogy a hagyományos háború megvívásához szükséges eszközök továbbra is hadrendben maradjanak, és a NATO szükség esetén képes legyen azok hatékony alkalmazására. Mindezen rendelkezések érvényességét aligha kérdőjelezhetjük meg, hisz ezekre is alkalmazható az, amit a Szövetség az atomfegyverekről tart: elkötelezett azok leszerelése érdekében, de teljes kivonásukat csak akkor tartja elképzelhetőnek, ha a világ összes hatalma hajlandó arra.¹⁴ Szem előtt tartva a világ különböző térségeiben felhalmozódott fegyverkészleteket, sőt egyes – regionálisból egyre inkább globális szereplővé váló – országok (Kína, India) gyors fegyverkezését¹⁵, aligha vonható kétségbe a hagyományos haderő szükségessége.

Rendkívül fontos előrelépésnek tartjuk, hogy a kollektív biztonság értelmezése az új stratégiában túlmutat az 5. cikkelyben rögzített „fegyveres támadás” fogalmán.¹⁶ A koncepció – a kibertámadások, de áttételesen a különböző szélsőséges csoportok, terroristák, titkosszolgálatok, szervezett bűnözői csoportok kapcsán is – megfogalmazza hogy azok olyan mértékben veszélyeztethetik a közlekedési és ellátási hálózatokat, valamint a kritikus infrastruktúra többi összetevőjét, hogy ezek a fenyegetések „elérhetik azt a küszöböt, amelyen túlmenően már a nemzeti és euroatlanti prosperitást, biztonságot és stabilitást veszélyeztetik.”¹⁷ Márpedig ez – az egy és oszthatatlan biztonság elve, valamint az új stratégia kitételei alapján¹⁸ – automatikusan eredményezi a közös szövetségi fellépés lehetőségét is.

¹¹ A cikkely alkalmazásáról lásd Edgar Buckley: *Az ötödik cikkely alkalmazása: öt évvel később.* <http://www.nato.int/docu/review/2006/issue2/hungarian/art2.html>, letöltés: 2011. 02. 01.

¹² NSC 16.

¹³ NSC 7.

¹⁴ NSC Preambulum.

¹⁵ Vö.: *Gyorsított ütemben növelik a kínai haditengerészet csapásmérő képességét.* http://index.hu/kulfold/2009/04/16/gyorsított_utemben_novelik_a_kinai_haditengereszet_csapasmero_kepesseget/, letöltés: 2011. 02. 01. Hullámok hercege. Kína tengeri hatalomra tör. In: HVG, 2011. 01. 22. 21-22. o.

¹⁶ A Washingtoni Szerződés szövegét magyarul lásd: http://www.mfa.gov.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/Biztonsagpolitika/NATO_dokumentumok/, letöltés: 2011. 02. 01.

¹⁷ NSC 12.

¹⁸ A NATO tagjait „megvédi minden agresszióval való fenyegetéssel és felmerülő biztonsági kihívással szemben, amelyek az egyes szövetségesek vagy a Szövetség egészének alapvető biztonságát fenyegetik.” NSC 4. a.

Ugyanakkor két vitatható hidegháborús fogalom is központi szerephez jutott a kollektív védelemmel foglalkozó fejezetben. Ezek: a nukleáris erő és az elrettentés. A dokumentum 18. cikkelye kimondja, hogy a NATO „*biztonságának legfőbb garanciáját a Szövetség hadászati nukleáris erői (...) jelentik*”, míg a 17. cikkely leszögezi, hogy „*a nukleáris és hagyományos képességek megfelelő összhangján alapuló elrettentés általános stratégiánk központi eleme marad.*”¹⁹ A stratégiai koncepció elsődleges fenyegetésként az interkontinentális ballisztikus rakétákat és a tömegpusztító fegyverek terjedését nevezi meg, hangsúlyozva, hogy „*a következő évtized során a prolifерáció jelenti majd a legnagyobb fenyegetést a világ több, leginkább instabil régiójában.*”²⁰

A nukleáris prolifерáció véleményünk szerint is fontos kérdés, de mérlegelni célszerű, hogy a dokumentumban meg nem nevezett két ország²¹ – Irán és Észak-Korea – jelenti-e valóban a legnagyobb fenyegetést a világ és a Szövetség biztonságára nézve? Célszerű azt is megvizsgálni, hogy valóban állami szinten kell-e keresnünk ezeket az elsődleges veszélyforrásokat, vagy pedig – elhagyva a globalizálódott világgal együtt egyre gyengülő, államközponti világképet – azokra a kihívásokra kell irányítanunk a figyelmünket, amelyek nem köthetők szorosan államokhoz. Fel kell tennünk magunknak is a kérdést: a NATO kit (kiket) képes *elrettenteni* nukleáris erejével és egyedülálló hagyományos fegyverarzenáljával? Országokat minden bizonnyal sikeresen, hiszen ezt bizonyította a hidegháború időszaka is. A nem állami szereplők, vagy a terrorista szervezetek esetében ez az elrettentés nem feltétlenül működik. (Az al-Kaidát sem rettentette vissza az Egyesült Államok atomarzenálja sőt, a szervezet erkölcsi tőkét kovácsolt magának abból, hogy az Egyesült Államok nem használta atomfegyvereit ellene.)

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a stratégia a kollektív védelem vonatkozásában nem fogalmaz teljesen egyértelműen. Miközben nagy hangsúlyt fektet a hagyományos és a nukleáris támadások elleni védelemre (hangsúlyozva, hogy ezek bekövetkezési valószínűsége kicsi) a nagyon is valós veszélyforrásokra (például a szélsőséges és a terrorista szervezetek tevékenysége) csak általános válaszokat fogalmaz meg, vagy egyes veszélyforrásokat (például működésképtelenné vált államok biztonságpolitikai következményei) nem is említ.

Válságkezelés

Miután a Szövetség területe ellen irányuló közvetlen katonai támadás veszélye lényegében megszűnt, a NATO (rövid átmenet után) a válságkezelésben látta meg azt a tevékenységet, amellyel – a kollektív védelem mellett – növelheti tagállamainak biztonságát és távol tarthatja határaitól a globalizálódott világ fenyegetéseit, vagy legalábbis azok bizonyos hányadát. Ugyanakkor a válságkezelés

¹⁹ NSC 17-18.

²⁰ NSC 8-9.

²¹ Újra és újra felmerül a lehetősége annak, hogy mi történne, ha szélsőségesek, terroristák atomfegyverhez jutnának. Ennek esélye azonban minimális: egy működőképes atombomba elkészítéséhez olyan apparátus kell, amely csak állami méretű háttérbázissal biztosítható, a hordozóeszközökről nem is beszélve. Így a nukleáris prolifерáció kapcsán lényegében csak az állami szereplők számítanak, mint „megrendelők.”

rendszere nyilvánvalóan kapcsolódott ahhoz az optimista világgéphez is, amely a hidegháború utáni nemzetközi légkört jellemezte: nevezetesen, hogy a szocialista diktatúrán felülkerekedő győztes nyugati demokráciák a világ többi nemzete számára is szeretnék exportálni sikerességük vélt vagy valós alapjait. Ez az optimizmus később jelentős mértékben csökkent. Amíg a Nyugat-Balkánon sikerült átmeneti stabilitást létrehozni (majd az idő dönti el, hogy ez a törekény stabilitás mennyire lesz tartós), addig Afganisztánban a Szövetség olyan műveletet folytat, amely nem jár látványos sikerekkel, és eredményes folytatása egyre nagyobb terhet ró a tagállamokra. A NATO egyelőre nem tudta áthidalni azt a modern kori problémát, amely az elmúlt két évtized oly sok katonai művelete kapcsán elmondható volt: a fegyveres szövetség megnyerte a háborút, de ez nem hozta el automatikusan a vágyott békét is. Mindezek alapján kritikusán kell vizsgáljuk azt az állítást, miszerint „a NATO egyedülálló és erőteljes politikai és katonai képességekkel rendelkezik a válságok széles spektrumának kezeléséhez – a konfliktusok előtt, közben és után.”²²

A NATO képességei kétségtelenül egyedülállóak. Ma egyetlen más biztonságpolitikai szervezet sem lenne képes egy 130 ezer fős haderőt háborús körülmények között, több ezer kilométerre az anyaországoktól működtetni. Ez még akkor is igaz, ha az USA-erők nélküli 40 ezer fős szövetségi hozzájárulást tartjuk szem előtt. Egyelőre azonban ez a páratlan speciális képességekkel rendelkező erő sem képes kiharcolni a döntő sikert Afganisztán hegyei között és kérdéses, hogy a Szövetség tud-e ezen változtatni 2014-ig, amikor is a lisszaboni döntés²³ értelmében kivonják a harcoló alakulatokat az országból (a németek már idén szeretnék megkezdni harcoló csapataik kivonását²⁴, és a lengyelek is már múlt év októberében jelezték²⁵, hogy 2014-ig távozni szeretnének).

Megállapítható, hogy a NATO stratégiai koncepciójának válságkezeléssel foglalkozó fejezetei nem kínálnak egyértelmű megoldást a Szövetség válságkezelő műveletei nehézségeivel kapcsolatban (az afganisztáni szerepvállalás bele sem került a koncepcióba).²⁶ A dokumentum nem tartalmaz lényegi újításokat a szervezet válságkezelési koncepciójával kapcsolatban sem. A civil komponens ugyan szerephez jut, de a megfogalmazott javaslatok többségében továbbra is a katonai elem dominál, holott mind Afganisztán, mind a Nyugat-Balkán példája igazolta, hogy önmagában ez kevés. Az oly sokat hangoztatott „átfogó megközelítést” továbbra sem sikerült konkrét tartalommal megtölteni, és csak reménykedhetünk benne, hogy a 25. pontban megfogalmazott igény az új doktrínák iránt túlmutat a pusztán katonai megközelítés keretein.

²² NSC 4. b.

²³ *Tálibok: a NATO-kivonulás a bukás jele.*

http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=368258&referer_id=friss, letöltés: 2011. 02. 01.

²⁴ *Kivonulnak a németek Afganisztánból.*

http://kitekinto.hu/europa/2011/01/10/kivonulnak_a_nemetek_afganisztanbol/, letöltés: 2011. 02. 01.

²⁵ *A lengyel katonák legkésőbb 2014-ig kivonulnak Afganisztánból.*

http://kitekinto.hu/europa/2010/10/05/a_lengyel_katonak_legkesobb_2014-ig_kivonulnak_afganisztanbol/, letöltés: 2011. 02. 01.

²⁶ Szenes Zoltán nyugállományú vezérezredes, volt vezérkar főnök véleményét ezzel kapcsolatban lásd: *A lisszaboni NATO-csúcs után. Szakmai verdiktek.*

<http://www.biztonsagpolitika.hu/index.php?id=16&aid=966>, letöltés: 2011. 02. 02.

Felmerül ugyanakkor a kérdés: miért probléma a nem katonai feladatok megoldásának átadása más szereplők részére? A választ az afganisztáni műveletek tapasztalatai adhatják meg. Az ázsiai hadszíntéren a különféle nemzetközi szereplők – államok, nemzetközi szervezetek, NGO-k – olyan együttese van jelen, amelynek egységes koordinálását mind a mai napig nem sikerült megoldani. Egyebek között azért sem, mert nem létezik olyan elismert, hatékonyan működő szervezet, amely összefogná tevékenységüket. Ez azt jelenti, hogy még egységes stratégia kialakítására sem került sor, amely irányt szabna a közös erőfeszítések irányának. Ennek kedvezőtlen hatása különösen a nemzetközi fejlesztések terén szembetűnő.²⁷ A Szövetségnek rá kellett ébrednie, hogy konszenzus elérése még a NATO-tagállamok esetében is sokszor lehetetlen vállalkozásnak tűnik, külső szereplők bevonása pedig még kilátástalanabbá – és egy folyamatban lévő katonai művelet igényeihez mérten pedig végtelenül lassúvá – teszi ezt a folyamatot. Amennyiben a válságkezelés továbbra is a NATO prioritásai között marad, a Szövetség hosszú távon nem kerülheti meg azt a problémát, hogy megfelelő koncepcionális háttér kialakítása mellett egy teljes vertikumú válságkezelési potenciált építsen ki, a civil komponens hangsúlyosabb szerepvállalásával.

Kooperatív biztonság – partnerségek

A NATO napjainkra belátta, hogy *jelenlegi* képességei – egyedülálló mivoltuk ellenére – önmagukban nem alkalmasak a globalizálódott világ biztonsági kihívásainak kezelésére, még a Szövetség által továbbra is elsődlegesnek tartott regionális dimenziók²⁸ körülményei között sem. Ezért a Szövetség Lisszabonban igyekezett új lendületet adni az elmúlt években kifulladás látszó különféle partnerségi formáknak, és megerősíteni a kapcsolatot azokkal a nemzetközi szereplőkkel, amelyek elősegíthetik a globális biztonság megerősödését.

A stratégia hangsúlyozza az ENSZ-szel, mint a nemzetközi biztonság egyik fő letéteményesével kiépített kapcsolatok további erősítésének szükségességét, elsősorban a gyakorlati együttműködés és a politikai konzultációk területén.²⁹ Ugyanez vonatkozik az EU-ra is, mint a NATO „*egyedülálló és nélkülözhetetlen partnerére*”.³⁰ A Szövetség üdvözlí a lisszaboni szerződés életbe lépését, és „*felismeri az erősebb és hatékonyabb európai védelem jelentőségét*.”³¹ Ennek következtében a szervezet nem csupán a közös válságkezelés és a politikai konzultációk, de a képességfejlesztés terén is komoly előrelépést szeretne elérni. A NATO céljainak megvalósítását elősegítheti, hogy az EU-n belül is egyre többször merülnek fel hasonló igények.³²

²⁷ Vö.: *Afganisztán: megoldanak a kaotikus támogatási rendszert*.
http://kitekinto.hu/iszlam/2010/11/10/afganisztan_megoldanak_a_kaotikus_tamogatasi_rendszert/,
letöltés: 2011. 02. 02.

²⁸ Csiki Tamás – Varga Gergely: *A lisszaboni NATO- és EU-USA csúcstalálkozó agendája és várható eredményei*. SVKI Elemzések 2010/17., 4. o.
http://portal.zmne.hu/portal/page?_pageid=34,29104&_dad=portal&_schema=PORTAL,
letöltés: 2011. 02. 02.

²⁹ NSC 31.

³⁰ NSC 32.

³¹ NSC 32.

³² *EU-elnökség: az Unió katonai képességeinek fejlesztéséről tárgyalnak*.

http://hirszerzo.hu/belfold/20110128_eu_elnokseg_unio_katonai_kepessegeinek_fe, letöltés: 2011. 02. 02.

A dokumentum új alapokra kívánja helyezni a NATO Oroszországgal kialakított kapcsolatait is. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy Oroszország az egyetlen állam, amely név szerint szerepel a stratégiai partnerek között, és amely több helyen is megjelenik a koncepcióban.³³ Bár kellő fenntartással kell kezelnünk az esetleges közös rakétavédelem megvalósíthatóságának lehetőségeit, Dmitrij Medvegyev elnök meghívása Lisszabonba mindenképp fontos gesztus volt a hajdani ellenség irányába³⁴, sőt már-már mérföldkőnek tekinthető.³⁵ A NATO és Oroszország kapcsolatát illetően ugyanis a szervezet tagállamai jelentős mértékben megosztottak. A színtalpak mögötti feszültség jól érzékelhető abból, hogy a PfP-program kapcsán mind a Grúziával, mind az Ukrajnával való partnerség erősítése szóba kerül, ami az új orosz katonai doktrína ismeretében³⁶ erősen gyengíti a fentebb felsorolt, Oroszországnak tett gesztusok értékét.³⁷

A partneri kapcsolatok terén a „szegény rokonok” továbbra is a Mediterrán Dialógus és az Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés államai maradnak, amelyek számára a stratégia csak általános kijelentéseket fogalmaz meg. Mindezek miatt kérdéses, hogy a két, meglehetősen laza és már-már elhaló kezdeményezésbe sikerül-e új életet lehelni és tartalommal megtölteni őket. A legfrissebb észak-afrikai események azt mutatják, hogy a NATO-nak stratégiai szinten kell újragondolnia a térséghez való viszonyát, és a katonai műveletek mellett politikai szinten is rendezni kell a Szövetség és az adott régió kapcsolatát.

Nyitott kapuk – tárt karok?

A Szövetség bővítése, bővülése mindig is élénk viták által kísért folyamat volt. Amíg új tagok meghívása csakis konszenzussal történhet, ez nem is lesz másképp. Új országok felvételét a Washingtoni Szerződés 10. cikkelye teszi lehetővé, amely kimondja, „*a Felek egyhangú megegyezéssel a Szerződéshez való csatlakozásra hívhatnak meg minden más európai államot, amely képes arra, hogy elősegítse a Szerződés elveinek továbbfejlesztését és hozzájáruljon az észak-atlanti térség biztonságához.*”³⁸ Az egyhangú megegyezés (konszenzus) kapcsán már korábbi tanulmányunkban is megemlítettük, hogy ez az elv sokszor komoly akadályokat gördít a bővítés útjába (elég csak a görög–macedón névvitára gondolni). A földrajzi kiterjedés, vagyis az, hogy mely államok tekinthetők európai országoknak, ennél is érdekesebb kérdéseket vet fel. Vajon lehet-e valaha NATO-tagállam Izrael vagy Oroszország? Az észak-atlanti térség biztonságához történő hozzájárulás kérdését vizsgálva elgondolkodtató, hogy a mostani aspiránsok közül

³³ NSC 19., 33-34.

³⁴ Moszkva is csatlakozhat az új rakétavédelmi pajzshoz. <http://www.origo.hu/nagyvilag/20101120-nato-csucsstalalkozo-oroszorszag-is-beszall-a-raketavedelmi-rendszerbe.html>, letöltés: 2011. 02. 02.

³⁵ Szternák György: *Lisszaboni csúcstalálkozó*. http://portal.zmne.hu/pls/portal/docs/PAGE/ZPORTAL/ZMNE_ROOT/KUTATAS/KUTATAS_HDI/TANANYAGOK/TAB112964/SZTERNAKNATOII.DOC, letöltés: 2011. 02. 10.

³⁶ Oroszország ebben elsődleges veszélyforrásként jelöli meg a NATO esetleges további keleti bővítését. Lásd Rácz András: *Az Orosz Föderáció új katonai doktrínája*. In: *Nemzet és Biztonság*, III. évf. 2. szám (2010. március). 92–94. o.

³⁷ Orosz szakértői véleményt a NATO új stratégiai koncepciójáról lásd: *An iron fist to keep NATO expansion at bay*. http://en.rian.ru/valdai_op/20110125/162287418.html, letöltés: 2011. 02. 02.

³⁸ Washingtoni Szerződés, 10. cikkely.

Grúzia, esetleg Ukrajna hogyan képes hozzájárulni a kollektív biztonsághoz (stratégiai fontosságú elhelyezkedésükkel, esetleg haderejükkel?).

A 2008. évi bukaresti csúcs óta, ahol a Szövetség kiemelten foglalkozott a bővítés kérdésével, Horvátország és Albánia már a NATO tagjává vált, Montenegró megszerezte a MAP-tagságot, Bosznia-Hercegovina számára pedig a MAP-státus³⁹ elérhető közelségbe érkezett. Grúzia és Ukrajna számára mindez egyelőre elérhetetlen távolságban van. Az új tagok esetében is felmerültek olyan tényezők, amelyek arra utalnak, hogy meghívásuk nem kellően megfontolt döntés eredménye volt. Albániában az elmúlt időszakban, több mint egy évtizede – az akkori piramisjátékok összeomlását övező erőszakos megmozdulások óta – nem tapasztalt zavargások törtek ki. A tüntetők és a hatóságok közötti összecsapásoknak három áldozata is volt. Valószínű, hogy a halásos lövések a jelenlegi miniszterelnök, Sali Berisha hivatalából dördültek el.⁴⁰ Mindezek felvetik a kérdést: a belpolitikai stabilitás milyen mértékben legyen követelménye a tagságnak? Vajon ezek az események visszahatnak a Szövetség bővítési stratégiájára?

Az új stratégiai koncepció a bővítéssel kapcsolatban megerősíti a washingtoni szerződés említett cikkelyét, vagyis utat enged az európai demokráciák csatlakozásának, amennyiben azok „képesek vállalni a tagsággal járó felelősséget és kötelezettségeket, (...) amelyeknek befogadása hozzájárul a közös biztonsághoz és stabilitáshoz”.⁴¹ A bővítés nem öncélú. Nem elsősorban és kizárólag arra irányul, hogy a NATO legyen (és maradjon) a világ legerősebb – katonai-politikai – szövetsége. A szervezet célul tűzte ki egy „egységes és szabad, közös értékeken alapuló Európa létrehozását”,⁴² amely elősegíti az euroatlanti orientációjú államok integrálódását egy kollektív védelmi szövetségbe, amely egyben egy kooperatív biztonsági rendszert is képez.

A koncepció alapján továbbra sem adható egyértelmű válasz arra vonatkozóan, hogy mikor és kivel fog bővülni a Szövetség. A koncepció nem oszlatja el Oroszország aggodalmait sem, amely a bővítést a Szövetség terjeszkedéseként fogja fel. Mindamellelt a dokumentum megerősíti, hogy a NATO nem jelent fenyegetést Oroszország számára. „Ellenkezőleg: valódi stratégiai partnerséget szeretnénk látni a NATO és Oroszország között, és ennek megfelelően fogunk cselekedni, kölcsönösséget várva Oroszországtól.”⁴³ Ugyanakkor a NATO bővítéséhez való orosz hozzáállást jól érzékeli Szergej Karaganovnak, Borisz Jelcin és Vlagyimir Putyin orosz államfők volt tanácsadójának, a moszkvai Kül- és Biztonságpolitikai Tanács jelenlegi elnökének szavai. Karaganovot, amikor arról kérdezték, hogy mikor válhat a Szövetség és Oroszország viszonya igazi partneri kapcsolattá, azt válaszolta: ennek alapja az, hogy a NATO-nak nem szabad tovább

³⁹ A tagság „előszobájának” tekintett Membership Action Plan (MAP – Tagsági Akcióterv) lényege, hogy a Szövetség végrehajtandó feladatok és elérendő célok teljesítésével teszi „alkalmassá” az aspiráns a csatlakozásra.

⁴⁰ *Löttek a miniszterelnöki hivatalból Albániában*. Népszabadság online. 2011. 01. 22.

http://nol.hu/kulfold/lottek_a_miniszterelnoki_hivatalbol_albaniaban, letöltés: 2011. 02. 09.

⁴¹ NSC 27.

⁴² NSC 27.

⁴³ NSC 33.

terjeszkednie (bővülnie). „Napjainkban az, hogy a kérdés nem aktuális, nem vitának vagy jobb belátásnak az eredménye, hanem az (oroszl) 'vasökölnék' ”.⁴⁴

Nagy kérdőjelek: transzformáció, szervezeti reform és költségvetés

Az új stratégiai koncepció az átalakulás/átalakítás terén (is) viszonylag szűkszavú, pusztán a „struktúrák célszerűsítéséről”, a „munkafolyamatok tökéletesítéséről” és a „hatékonyság maximalizálásáról” beszél. Érintetlenül hagy olyan – kiemelkedő és nagy vitákat gerjesztő – területeket, mint a költségvetés, vagy a szervezeti reform. Teszi ezt annak ellenére, hogy a szöveg kiemeli: „A NATO-nak megfelelő – pénzügyi, katonai és humán – forrásokkal kell rendelkeznie ahhoz, hogy végrehajthassa műveleteit, amelyek alapvetőek a Szövetség lakosságának és területének biztonsága tekintetében.”⁴⁵ Az, hogy ehhez kinek és milyen mértékben kell áldoznia saját (a globális válság miatt egyre szűkösebb) forrásaiból, egyelőre nem tisztázott. Ugyanakkor a lisszaboni csúcs során elfogadott reformcsomag azt sugallja, hogy a NATO a szervezeti befizetések terén nem vár el és nem is számít jelentős növekedésre. A cél nem a költségek lefaragása, hanem változatlan költségvetés mellett korszerűbb képességek és struktúrák kialakítása.⁴⁶ A katonai kiadások növelésének igénye ugyanakkor kimondatlanul is áthatja a dokumentumot. A pénzügyi kérdések fókuszában a hatékonyság növelése található, mint ahogy arra Wagner Péter, a Magyar Külügyi Intézet munkatársa is rávilágít. „E döntésnek fontos üzenete volt a közvélemény és a tagországok felé, hiszen pontosan arra igyekezett helyezni a hangsúlyt, hogy a NATO nem olyan szervezet, amely egyre csak növekszik, újabb és újabb feladatokat akar ellátni, és egyre többbe kerül az adófizetőknek, hanem olyan, amely képes megújulni, képes belülről átalakulni.”⁴⁷ A hatékonyság fokozása mellett kiemelt terület a szövetségesek közös költségvetésű projektjeinek ösztönzése, valamint a programok közötti priorizálás.

Ha van teljes egyetértés a Szövetségen belül, akkor az az átalakítás és a pénzügyi karcsúsítás igénye. Gyakorlatilag minden tagállam meggyőződése, hogy a Szövetség jelenlegi struktúrája túlburjánzott, nehézkes és drága. Ennek ellenére nincs egyetértés a szervezet átalakításának mikéntjében. A NATO napjainkban tizenegy parancsnoki komponensből, tizennégy ügynökségből, tizenháromezer alkalmazottból valamint háromszáz különböző bizottságból áll. Mindezek hatására Lisszabonban döntés született arról, hogy a munkatársak létszámát várhatóan 8950 főre, a parancsnokságok számát hétre, az ügynökségeket háromra csökkentik. A részletek kidolgozását 2011 tavaszán kezdi meg a Katonai Bizottság.⁴⁸ Az már biztos, hogy csökkenni fog a „NATO-városok” száma, ami az érintettek számára munkahelyek megszűnését és – nem elhanyagolható mértékben – presztízsvesztést jelent majd. Felvetődött a parancsnokságok földrajzi elhelyezkedésének

⁴⁴ *An iron fist to keep NATO expansion at bay.*

⁴⁵ NSC 37.

⁴⁶ A magyar hozzájárulás 2011-ben a teljes költség 0,685%-a lesz.

http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2010_01/20101102_NATO_common_funded_budgets_2010-2011.pdf, letöltés: 2011. 02. 08.

⁴⁷ Wagner Péter: *A NATO jövője a lisszaboni csúcs után és a NATO–Oroszország kapcsolatok.* MKI-Tanulmányok. (T-2010/27) 6. o.

<http://www.kulugyiintezet.hu/letoltes.php?letolt=10132>, letöltés: 2011. 01. 30.

⁴⁸ *NATO reform.* http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_68230.htm, letöltés: 2011. 01. 30.

felülvizsgálata is, mivel azok a hidegháború lezárása óta nem változtak. A bizottságok számát várhatóan a harmadára redukálják, miközben a megszűnő testületek munkáját a megmaradók veszik át, ezzel is egyszerűsítve az eddigi átláthatatlan bizottsági struktúrát.

A transzformáció terén a dokumentum nem mond sok újat: fokozni a bevetethetőséget, összpontosítani az erőfeszítéseket, javítani a fenntarthatóságot, biztosítani a védelmi tervezésben az egységességet, csökkenteni a szükségtelen átfedéseket, megőrizni, valamint együttesen fejleszteni és működtetni a képességeket, folytatni az állandó reformot, idomulni a változó biztonsági környezethez. A témával komolyabban foglalkozott 2010 végén a Szövetséges Transzformációs Parancsnokság (ACT) francia parancsnoka, Stéphane Abrial tábornok által összehívott konferencia, amely a „*Transzformáció – Az előttünk álló út*” címet viselte. Kiemelt témák voltak: a kibertér, az átfogó megközelítés (comprehensive approach) és a tengeri hajózás; a lisszaboni csúcs határozatainak következményei a NATO-tagállamokra; valamint a kis nemzetek szerepének hatása a védelmi tervezés folyamatára, illetve a képesség-fejlesztésre. A francia tábornok szerint a lisszaboni csúcs és az új koncepció megmutatta az utat, amerre a transzformációnak vezetnie kell, és amely során a NATO még agilisebbá és még hatékonyabbá válik. A parancsnok azt is kiemelte, hogy a fenyegetések felmérésében és a jövőkép kialakításában a koncepció előkészítői gyakorlatilag ugyanazokra a következtetésekre jutottak, amelyekre az ACT előrejelzése, a Multiple Futures Project már 2009-ben rávilágított.⁴⁹

Feladatok a 21. századi Szövetségnek

A már idézett előző írásunkban számba vettük, hogy melyek azok a területek, ahol a NATO-nak feladatai vannak vagy lehetnek, vagy ahogy akkor fogalmaztunk: „*a hagyományos védelmi szövetség szűkös keretein túlmutató szervezet megnevezheti azokat a nem hagyományosan katonai jellegű kihívásokat és fenyegetéseket, amelyek kivédéséhez erejével és képességeivel hozzá tud járulni.*”⁵⁰ Akkor külön kiemeltük a proliferációt, a biológiai támadások által jelentett fenyegetést, a terrorizmust, a szervezett bűnözést, a tengeri kereskedelmi utak védelmét és a kalózkodás elleni harcot, az energiabiztonságot, a klímaváltozást és a kibertér védelmét. Az új koncepció számos érintett kérdést megjelenít, és van közöttük olyan is, amely külön hangsúlyt is kap. A terrorizmus, a kibervédelem, valamint az energiabiztonság és a kritikus infrastruktúra védelme esetében – amellet, hogy teljesen új elemek a koncepcióban – komoly elmozdulásról beszélhetünk. Ezeken a területeken a NATO nemcsak úgy érzi, hogy kezdeményezéseinek létjogosultsága van, hanem feladatokat is meghatároz a Szövetség egésze számára.⁵¹

⁴⁹ SACT Hosts Chiefs of Transformation Conference. <http://www.act.nato.int/multimedia/archive/42-news-stories/454-sact-hosts-chiefs-of-transformation-conference>, letöltés: 2011. 01. 30.

⁵⁰ Kabai – Marsai, 2010. 23. o.

⁵¹ NSC 19.

A terrorizmus elleni harc kérdéseivel történő foglalkozás 2001. szeptember 11-ét követően elkerülhetetlenné vált. A kérdés inkább az volt, hogy a Bush-korszak amerikai stratégiai dokumentumaihoz mérten mennyire lesz hangsúlyos ez a kérdés. A megfogalmazott célok mára kissé visszafogottabbak lettek: felismerési, megelőzési, és védelmi képességek fokozása; a partnerekkel folytatott folyamatos konzultációk mellett a „megfelelő katonai képességek fejlesztése”. A Szövetség Lisszaboni Képességsomagjában⁵² az utóbbival kapcsolatban kiemelt helyet kapott az improvizált robbanószerek elleni védelem (C-IED).

A kibervédelem esetében a megelőzés, a felismerés, az elhárítás, a támadás utáni helyreállítás és a nemzeti képességek összehangolása a hangsúlyos terület. Ugyanakkor nyitott kérdés maradt, hogy a Szövetségnek lesz-e valaha ilyen jellegű támadó képessége, és ha igen, miképp fogja azt alkalmazni.

Az energiabiztonság kérdésének a koncepcióba történt beemelését az ebbe a szükségessé, hogy „minden ország növekvő mértékben függ az alapvető kommunikációs, szállítási és tranzitútvonalaktól, amelyeken a nemzetközi kereskedelem, az energiabiztonság és a jólét nyugszik”.⁵³ Ezt felismerve a Szövetség elkötelezte magát, hogy „növeli az energiabiztonság fokozásához szükséges kapacitást”.⁵⁴ Ez magában foglalja a konzultációt és a kooperációt az érintett felekkel, valamint a kritikus infrastruktúra, a tranzitterületek és útvonalak védelmét. Utóbbi érdekes kérdést vet fel: vajon a Szövetség olyan földrajzi területeken is hajlandó lesz beavatkozni, amely nem valamelyik tagállam területéhez tartozik, vagy pedig jogilag a „senki földje”?

A stratégiai koncepció szerint a NATO a jövőben is fontosnak tartja a fegyverzetellenőrzés, a leszerelés és a non-prolifерáció⁵⁵ kérdéskörét. A Szövetség hitet tesz a nukleáris fegyverektől mentes világ mellett, ugyanakkor – ameddig a realitások ennek megváltoztatását nem teszik lehetővé –, atomfegyverekkel rendelkező szövetség marad. A tervekben szerepel az Európában található nukleáris csapásmérő eszközök számának csökkentése. A kooperatív biztonság jegyében, a hagyományos fegyverek esetében, a szervezet a szükséges minimum elvét vallja, miközben elkötelezett a fegyverzetkorlátozás mellett. A jelenlegi tendenciák mellett, amelyek a katonai kiadások folyamatos növekedését mutatják, kérdéses mennyire életképes egy ilyen kezdeményezés.⁵⁶

⁵² Improving NATO's Capabilities.

http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49137.htm, letöltés: 2011. 01. 30.

⁵³ NSC 13.

⁵⁴ NSC 19.

⁵⁵ NSC 26.

⁵⁶ A SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute) adatai szerint csak Kína katonai kiadásai 1990 és 2009 között majdnem a hatszorosára emelkedtek. Brazíliában és India esetében nagyjából két és félszeres növekedésről beszélhetünk, miközben az Egyesült Államok 163 milliárd amerikai dollárral költött többet hadseregére, mint a hidegháború lezárásakor.

<http://milexdata.sipri.org/>, letöltés: 2011. 02. 03.

Az „Achilles-sarok” – a NATO és a közvélemény

Sokan találták úgy, hogy a NATO új stratégiai koncepciója inkább a közvéleménynek, mintsem a kormányoknak és a katonáknak szól. Tény, hogy a koncepció nyelvezete és tartalma kevésbé szakmai, mint a korábbi dokumentumoké, a kidolgozását nyílt(abb) konzultáció előzte meg, ahol lehetőség adódott arra, hogy a hétköznapi emberek – az „omahai tejesemberek” – is hozzászólhassanak és kifejezhessék véleményüket. Ezt a nézetet erősíti, hogy a dokumentumból hiányoznak a katonai irányelvek és a végrehajtásról szóló részek. A cél tehát a szélesebb közvélemény bevonása volt és ezzel a szövetség legitimitásának erősítése ott, „*ahol arra a legnagyobb szükség van: a tagállamok közvéleményének szintjén, hiszen a politikai elittel sosem volt probléma, ez a kör NATO-szerte általában proatlantista*”.⁵⁷

De miért is volt erre szükség? Mint ahogy azt korábbi írásunkban is kifejtettük, a NATO megítélése az elmúlt időszakban sokat romlott. Ennek mértékét jól jelzi, hogy a lisszaboni csúcs alatt többször is előfordultak jelentősebb tüntetések. A tüntetők a NATO-t agresszív szervezetnek titulálták, amely a globális béke ellensége.⁵⁸

A NATO-nak tehát a közvélemény irányába nyitnia kell! A szervezetnek, a parancsnokságoknak, a főtitkárnak, sőt még a műveleteknek is ma már profilja van a világ legnagyobb közösségi portálján, a Facebookon.⁵⁹ Itt a „követők” – tehát az adott oldalról pozitív véleménnyel nyilatkozók – száma csaknem húszezer. Emellett folyamatos a videófeltöltés a NATO You Tube-oldalára – a legnagyobb internetes videómegosztóra.⁶⁰ Mindeközben Rasmussen főtitkár videóblogger⁶¹ vezet a Szövetség honlapján, ahol folyamatosan megosztja gondolatait és véleményét a közvéleménnyel, és olyan eseményekre is reagál, mint például a domogyedovói nemzetközi repülőtéren elkövetett brutális terrortámadás. A Szövetség tehát e téren is igyekszik lépést tartani a 21. század trendjeivel; miközben egyre több és több felületen jelenik meg, és – azt biztos mondhatjuk – az érdeklődők száma igazolja a kezdeményezést.

Érdekes megfigyelni, hogy már az új stratégiai koncepció preambulumban megjelenik az átlagpolgár érdeke: „*A Koncepció elkötelezett teszi a NATO-t a folyamatos reform iránt, amely által egy hatékonyabb és rugalmasabb Szövetség jön létre, így az adófizetők a védelemben fektetett pénzükért a lehető legnagyobb biztonságot kapják,*” valamint „*országaink polgárai a NATO-ra támaszkodnak, amely megvédi a Szövetség tagállamait, döntő katonai erőt telepít ahová és amikor biztonságunk érdekében szükséges, és partnereinkkel együtt segíti a közös biztonság megteremtését az egész világon.*”⁶² Az idézet így értelmezhető: A NATO megvéd téged, országodat; és mindezt úgy teszi, hogy közben jól gazdálkodik a pénzeddel és meghallgatja véleményed.

⁵⁷ Wagner Péter i. m.

⁵⁸ Allen, Mike: *Thousands protest summit in Lisbon*. <http://www.rohinews.com/latest-news/thousands-protest-summit-in-lisbon/>, letöltés: 2011. 01. 30.

⁵⁹ <http://www.facebook.com/NATO>

⁶⁰ <http://www.youtube.com/user/NATOCOMMUNITY>

⁶¹ <http://andersfogh.info/>

⁶² NSC Preambulum.

Következtetések

Előző tanulmányunk végén megfogalmaztunk tíz sarkalatos területet, amelyre – megítélésünk szerint – az új stratégiai koncepciónak választ kellett volna adnia. Ezek közül néhányat megtaláltunk, amelyeket kielégítő módon részletez a dokumentum. Ezek: a tagok elkötelezettségének megerősítése az oszthatatlan transzatlanti biztonság és szolidaritás mellett; konstruktív, erős együttműködés kialakítása az EU-val; a kölcsönösen előnyös együttműködés kiszélesítése és fenntartása Oroszországgal; egyetértés elérése a közös fenyegetések megítélésében. Meglátásunk szerint azonban a koncepció érintetlenül hagyott olyan kérdéseket, mint például a Szövetségen belüli feszültségek felmérésére, megértése és feloldása, valamint konszenzus elérése a bővítés kérdésében. Mindkét terület tisztázása a NATO belső stabilitását érinti, ezáltal megkerülhetetlen.

Az, hogy a koncepció kialakítása során a NATO minél szélesebb (politikai, szakmai és laikus) réteget kívánt bevonni a diskurzusba, mindenképpen dicséretes. Amikor „ítélkezünk” az elkészült dokumentum felett, akkor ezt a tényezőt sem hagyhatjuk ki a számításból, mint ahogy azt sem, hogy ez volt az első stratégiai koncepció, amelynek kialakításának három szakaszában (konzultáció, reflexió és szövegezés) Magyarország is tevékenyen részt vett! Mindezek alapján mondhatjuk, a dokumentum a miénk is, sajátunknak érezhetjük, szövegében reflektál a magyarok biztonsági percepciójára, mint ahogy a Szövetség többi tagállamának polgárai is hasonlóképp érezhet(én)ek. Hogy ez mennyire fedi a valóságot, az egy másik tanulmány vagy kutatás témája lehetne. A szerzők azonban úgy érzik, hogy a koncepció egyes megállapításait nehézkes megjegyzés nélkül elfogadni.

Fogadjuk el tehát, hogy a stratégia nem tett csodát. Lássuk be, hogy a gyorsan változó biztonságpolitikai környezet körülményei között az Új Stratégiai Koncepció (miután elsősorban a közvéleményt szólítja meg) nem minden tekintetben alkalmas arra, hogy hosszú távú kérdésekben egyértelmű és világos válaszokat adjon. A dokumentum alapján úgy tűnik, hogy a „kollektív védelem” vs. „out of area műveletek” problémakör, tehát az alapvető feszültségforrás a „rég” és „új” tagállamok között jó ideig még feloldatlan marad. Ezen a helyzeten valószínűleg csak egy globális jellegű sokkhatás változtathatna, amely „pálcátörésre” késztetné a Szövetséget, és rákényszerítené arra, hogy a 21. század realitásai szerint változtassa meg struktúráját, alaprendeltetését és elképzeléseit. Egy ilyen jellegű sokkhatás bekövetkezése az elkövetkező stratégiai koncepció megalkotásáig, szerencsére valószínűtlennek tűnik. Addig pedig maradnak azok a meglévő keretek, amelyek között a Szövetség napjainkban idomulni kíván a megváltozott biztonsági környezet kihívásaihoz, és minden bizonnyal marad a fontolva haladó reform stratégiája is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- *Afganisztán: megoldanak a kaotikus támogatási rendszert.*
http://kitekinto.hu/iszlam/2010/11/10/afganisztan_megoldanak_a_kaotikus_tamogatasi_rendszert/, letöltés: 2011. 02. 02.

- Allen, Mike: *Thousands protest summit in Lisbon*.
<http://www.rohineews.com/latest-news/thousands-protest-summit-in-lisbon/>,
letöltés: 2011. 01. 30.
- An iron fist to keep NATO expansion at bay.
http://en.rian.ru/valdai_op/20110125/162287418.html, letöltés: 2011. 02. 02.
- Buckley, Edgar: *Az ötödik cikkely alkalmazása: öt évvel később*.
<http://www.nato.int/docu/review/2006/issue2/hungarian/art2.html>,
letöltés: 2011. 02. 01.
- Csiki Tamás – Varga Gergely: *A lisszaboni NATO- és EU–USA csúcstalálkozó agendája és várható eredményei*. SVKI Elemzések 2010/17.
http://portal.zmne.hu/portal/page?_pageid=34,29104&_dad=portal&_schema=PORTAL, letöltés: 2011. 02. 02.
- EU-elnökség: *az Unió katonai képességeinek fejlesztéséről tárgyalnak*.
http://hirszerzo.hu/belfold/20110128_eu_elnokseg_unio_katonai_kepessegeinek_fe, letöltés: 2011. 02. 02.
- Gyorsított ütemben növelik a kínai haditengerészet csapásmérő képességét.
http://index.hu/kulfold/2009/04/16/gyorsított_utemben_novelik_a_kinai_haditengereszet_csapasmero_kepesseget/, letöltés: 2011. 02. 01.
- *Hullámok hercege. Kína tengeri hatalomra tör.* In: HVG, 2011. 01. 22.
- Improving NATO's Capabilities.
http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49137.htm, letöltés: 2011. 01. 30.
- Kabai András – Marsai Viktor: *Gondolatok a NATO formálódó új stratégiai koncepciójáról*. In: Felderítő Szemle, IX. évfolyam 2. szám, 2010. június.
- *Kivonulnak a németek Afganisztánból*.
http://kitekinto.hu/europa/2011/01/10/kivonulnak_a_nemetek_afganisztanbol/,
letöltés: 2011. 02. 01.
- *A lengyel katonák legkésőbb 2014-ig kivonulnak Afganisztánból*.
http://kitekinto.hu/europa/2010/10/05/a_lengyel_katonak_legkesbb_2014-ig_kivonulnak_afganisztanbol, letöltés: 2011. 02. 01.
- *A lisszaboni NATO-csúcs után. Szakmai verdiktek*.
<http://www.biztonsagpolitika.hu/index.php?id=16&aid=966>,
letöltés: 2011. 02. 02.
- *Lőttek a miniszterelnöki hivatalból Albániában*.
Népszabadság online. 2011. 01. 22.
http://nol.hu/kulfold/lottek_a_miniszterelnoki_hivatalbol_albaniaban,
letöltés: 2011. 02. 09.
- *Moszkva is csatlakozhat az új rakétavédelmi pajzshoz*.
<http://www.origo.hu/nagyvilag/20101120-nato-csucstalalkozo-oroszorszag-is-beszall-a-raketavedelmi-rendszerbe.html>, letöltés: 2011. 02. 02.
- Nagy László: *Az Észak-atlanti Szövetség (új) stratégiai koncepciója*.
In: Hadtudomány, XX. évf. 2010/4. szám (december).

- NATO launches an ambitious agenda for Lisbon Summit.
http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_68431.htm?selectedLocale=en
letöltés: 2011. 02. 03.
- *A NATO új stratégiai koncepciója:*
http://biztonsagpolitika.hu/?id=16&aid=965&title=Aktív_Szerepvállalás,_Modern_Védelem-_a_NATO_új_stratégiai_koncepciója_magyar_nyelven,
letöltés: 2011. 02. 02. Az angol nyelvű eredeti megtalálható:
http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68580.htm,
letöltés: 2011. 02. 02.
- Rác András: *Az Orosz Föderáció új katonai doktrínája.*
In: Nemzet és Biztonság, III. évf. 2. szám (2010. március).
- SACT Hosts Chiefs of Transformation Conference.
<http://www.act.nato.int/multimedia/archive/42-news-stories/454-sact-hosts-chiefs-of-transformation-conference>, letöltés: 2011. 01. 30.
- Szternák György: *A lisszaboni csúcstalálkozó.*
http://portal.zmne.hu/pls/portal/docs/PAGE/ZPORTAL/ZMNE_ROOT/KUTATAS/KUTATAS_HDI/TANANYAGOK/TAB112964/SZTERNAKNATOII.DOC, letöltés: 2011. 02. 10.
- *Tálibok: a NATO kivonulás a bukás jele.*
http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=368258&referer_id=friss,
letöltés: 2011. 02. 01.
- The SIPRI Military Expenditure Database.
<http://milexdata.sipri.org/>, letöltés: 2011. 02. 03.
- Wagner Péter: *A NATO jövője a lisszaboni csúcs után és a NATO-Oroszország kapcsolatok.* MKI-Tanulmányok. (T-2010/27)
<http://www.kulugyiintezet.hu/letoltes.php?letolt=10132>, letöltés: 2011. 01. 30.
- A Washingtoni Szerződés szövege magyarul.
http://www.mfa.gov.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/Biztonsagpolitika/NATO_dokumentumok/, letöltés: 2011. 02. 01.
- Wittmann, Klaus: *Towards a new strategic concept for NATO. 2009.*
<http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0C54E3B3-1E9C-BE1E-2C24-A6A8C7060233&lng=en&id=108701>, letöltés: 2011. 02. 01.
- <http://andersfogh.info/>
- <http://www.facebook.com/NATO>
- <http://www.youtube.com/user/NATOCOMMUNITY>

A KÖZÉP-EURÓPAI ORSZÁGOK EGYÜTTMŰKÖDÉSÉNEK SZÜKSÉGESSÉGE – A VISEGRÁDI EGYÜTTMŰKÖDÉS HÚSZ ÉVE

Két évtizeddel ezelőtt, a hidegháború lezárultával, a szovjet birodalom felbomlásával a közép-európai régióban¹ politikai és biztonsági vákuum alakult ki. A bipoláris rendszer megszűnése olyan váratlanul érte az Amerikai Egyesült Államokat és európai szövetségeseit, hogy képtelenek voltak gyorsan reagálni a változásokra, így befolyásukat nem tudták azonnal kiterjeszteni a közép-európai volt szocialista országokra. Az átalakuló és széteső Szovjetunió pedig – kiemelten gazdasági okok miatt – már nem volt képes fenntartani hatalmát ezekben az országokban. A szovjet befolyás alól felszabaduló egykori közép-európai országok előtt alapvetően két út állt. A lehetőségeiket jelentősen behatárolta, hogy kis és közepes országokként külön-külön az európai nagyhatalmakkal szemben nem rendelkeztek érdekérvényesítő képességgel. Ennek következtében az érvényesülés egyik útja az euroatlanti integráció, míg a másik egy közép-európai regionális politikai, katonai és gazdasági együttműködés kialakítása volt. Ennek egyik kísérlete volt a Visegrádi Együttműködés létrehozása.

Történelmi visszatekintés

A közép-európai országok felismerték a regionális együttműködés fontosságát, 1990-ben ezért egyeztetéseket kezdtek egy egyezmény létrehozásáról. Az együttműködés történelmi gyökereinek kutatásakor egészen a 14. századig tekintettek vissza, amikor a cseh, a lengyel és a magyar király találkozott, hogy felszámolják ellentéteiket, és az osztrákok elleni közös fellépésben egyezzenek meg. A I. Károly Róbert magyar király² kezdeményezésére összehívott találkozón III. Kázmér lengyel király³ és I. János cseh király⁴ a visegrádi királyi palotában tárgyaltak a három ország kapcsolatainak fejlesztéséről. A visegrádi királytalálkozón a három király mellett részt vett még a Német Lovagrend egyik vezetője, Károly morva őrgróf⁵, I. Rudolf szász herceg⁶ és III. Boleszló sziléziai–legnicai herceg is. Az 1335 novemberében – Szent Márton ünnepének időszakában – megtartott találkozó eredményeként sikeres együttműködés alakult ki a részt vevő uralkodók között. Rendeződött a cseh és a lengyel király közötti viszony: a cseh király lemondott a lengyel trónigényéről, de megtarthatta Sziléziát. Katonai szempontból – a cseh és a lengyel király közötti ellenségeskedés lezárása mellett – a találkozó

¹ A közép-európai volt szocialista országok által alkotott régióban.

² I. (Anjou) Károly Róbert (Nápoly, 1288 – Visegrád, 1342) magyar király. 1301-ben koronázták meg, de ténylegesen csak 1308–1342 között uralkodott Magyarországon. Az Anjou királyi ház megalapítója.

³ III. (Nagy) Kázmér (Kowal, 1310 – Krakkó, 1370) 1333–1370 között volt lengyel király, Piast-dinasztia utolsó tagja volt.

⁴ I. (Luxemburgi) János (Luxemburg, 1296 – Crécy, 1346) 1310-től cseh király, 1313-tól Luxemburg hercege.

⁵ I. (Luxemburgi) Károly morva őrgróf (Prága, 1316 – Prága, 1378), a későbbi IV. Károly német és cseh király, majd német-római császár.

⁶ I. Rudolf (1284–1356) szász-wittenberg herceg.

fontos eredménye volt, hogy a három király megállapodott a – kötelező – kölcsönös katonai segítségnyújtásban, amely szerint, ha valamelyik országot katonai támadás éri, a másik két ország önkéntesen katonai segítséget nyújt neki. A három királyság együttműködése a következő évtizedekben rendkívül sikeres volt, mert nemcsak békét hozott a régióban, hanem a királyságok gazdaságilag és politikailag is megerősödtek.⁷

Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország politikai vezetői – szem előtt tartva a 14. századi történelmi sikereket –, 1990-ben egyeztetéseket folytattak a közép-európai országok újbóli együttműködésének kialakításáról. Az együttműködés szükségességét külső okok is szorgalmazták, többek között a közép-európai régióban kialakult politikai, gazdasági és biztonsági helyzet, valamint a három ország közös problémái. A három ország között politikai–katonai területen a Varsói Szerződés⁸, míg gazdasági területen a KGST⁹ keretében folyt korábban valamiféle együttműködés, amit azonban a szovjet befolyás jelentősen korlátozott.

A három ország közötti újfajta együttműködés formáira vonatkozóan számos variáció született. A kezdeményezések széles spektruma az államközösségtől, az államunión és a szövetségen keresztül az országok közötti laza regionális együttműködésig terjedt. A szorosabb együttműködést a lengyel fél szorgalmazta, melynek keretében egy Csehszlovákiával létrehozandó államszövetség gondolata is felmerült. A regionális együttműködésbe a három országon kívül más országokat is be kívántak vonni, többek között Ausztriát, Romániát és Jugoszláviát. Az együttműködés kialakítására vonatkozó tárgyalások azonban nem voltak zökkenőmentesek, mert akkor megjelentek az érdekkülönbözések, amelyeknek két fő eleme volt: az európai integráció, valamint a Szovjetunióval (1991-től pedig az Oroszországi Föderációval) fenntartandó kapcsolatok. Ezenkívül, már akkor akadályként léptek fel a történelmi eseményekből fakadó traumák, amelyek a szocialista rendszer időszakában háttérbe voltak szorítva, és a demokratizálódási folyamatban újból felszínre kerültek. Egy dologban volt egyetértés a felek között, ami a szocialista rendszer lebontására irányuló törekvésben nyilvánult meg.

Az elmúlt két évtized történései

Az együttműködés első jelentősebb lépésére **1990. április 9-én Pozsonyban** került sor, amikor Václav Havel¹⁰ csehszlovák köztársasági elnök kezdeményezésére **Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország állami vezetői** – köztársasági elnökei, miniszterelnökei és külügyminiszterei – **tárgyalóasztalhoz ültek**. A találkozó fő céljaként a három ország európai csatlakozásának (integrációjának) felgyorsítását határozták meg, amelynek során közös fellépésről egyeztettek, illetve biztonsági

⁷ A lengyel és a magyar király közötti megállapodás alapján a lengyel király halála után, mivel nem volt utódja, I. Károly Róbert magyar király fia: I. Lajos lett a lengyel király.

⁸ A Varsói Szerződés egy 1955 és 1991 között működő politikai–katonai szervezet volt, amelynek alapító tagjai a Szovjetunió, Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság és Románia voltak.

⁹ A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) gazdasági együttműködési szervezatként 1949-ben jött létre szovjet kezdeményezésre és 1991-ig működött.

¹⁰ Václav Havel (Prága, 1935 –) cseh író, politikus. 1988-1992 között csehszlovák, majd 1993-2003 között cseh államfő.

kérdéseket is áttekintettek. A találkozóra megfigyelőként meghívást kaptak Ausztria, Olaszország és Jugoszlávia képviselői, akik az Adria–Duna Kezdeményezés részes országai voltak. A találkozót megelőzően azonban még szükség volt a csehszlovák–lengyel kapcsolatok rendezésére, amelynek egyik eleme a Lech Walesa¹¹ és Václav Havel közötti személyes konfliktus volt. A két ország közötti problémák rendezése érdekében 1990. március 17-én találkozott a két államfő. A találkozón a magyar fél részvétele is kérdéses volt, mert a választások előtt a távozó kormány vezetői nem kívántak dönteni fontos kérdésekben, így végül több ellenzéki politikus is tagja¹² volt a magyar küldöttségnek.

A pozsonyi találkozóra az Adria–Duna tárgyalássorozat mintája alapján került sor. Az Adria–Duna Kezdeményezés gyors sikerei miatt hasonló együttműködést kívántak elérni a pozsonyi találkozó résztvevői, valamint Csehszlovákia és Lengyelország Adria–Duna Kezdeményezéshez történő csatlakozását is át akarták tekinteni. Ugyanakkor Csehszlovákia egy új Európai Biztonsági Bizottság létrehozását szerette volna elérni. Ennek ellenére ad hoc jellegű volt a találkozó, mert a tárgyalásnak nem volt előre kidolgozott napirendje, valamint nem terveztek konkrét döntéseket meghozni. A találkozón végül biztonsági és regionális együttműködési, valamint gazdasági kérdéseket tekintették át, de egyeztettek az együttműködést akadályozó nemzeti és kisebbségi kérdésekről is. Létrehoztak egy munkacsoportot, amely előkészíti a közép-európai együttműködésről és a közös fellépésről szóló megállapodás-tervezetet. A tárgyalást a résztvevők sikeresnek minősítették, mert megállapodás született az együttműködés folytatásáról. Bírálatot egyedül a lengyel fél fogalmazott meg, mert a találkozón végül is nem tértek ki a „németkérdés” problémáira.

Az együttműködés fejlesztése a találkozót követően lelassult, annak ellenére, hogy megállapodtak a három ország külügyminiszterének találkozójárban. A következő **háromoldalú egyeztetésre** külügyminiszter-helyettesi szinten **került sor 1990. október 17-én Varsóban**. Az egyeztetésen megállapodtak, hogy háromoldalú külügyminiszter-helyettesi konzultatív bizottságot hoznak létre, valamint döntöttek egy háromoldalú nyilatkozat 1990 végéig történő kidolgozásában. A miniszterhelyettesi tárgyaláson az európai integráció és a problémák közös megoldása szerepelt témaként. A háromoldalú együttműködés első meghatározó dokumentuma Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország washingtoni nagykövetének közös nyilatkozata volt, amelyben értesítették az Amerikai Egyesült Államok külügyminisztériumát, hogy a három ország a jövőben együttműködik a problémák megoldásában, valamint a közép-európai régió stabilitásának erősítésében.

Újabb háromoldalú találkozóra 1990. december 28-án Prágában került sor, ahol a csehszlovák, a lengyel és a magyar külügyminiszter-helyettes egyeztetett a rendszeres háromoldalú találkozókról, valamint a fellépő problémák közös megoldásáról. A tárgyaláson a magyar fél ellenezte, hogy a három ország közös tömböt (szövetséget) hozzon létre, valamint kifejtette álláspontját, amely szerint Magyarország nem csatlakozik olyan tömbhöz, amely Németország, vagy a Szovjetunió

¹¹ Lech Walesa (Popowo, 1943 –) lengyel politikus. A Szolidaritás szakszervezeti mozgalom egyik alapítója, 1990-1995 között Lengyelország köztársasági elnöke volt.

¹² Kulin Ferenc, Kőszeg Ferenc és Bod Péter Ákos.

ellen irányul. Egyes problémák megoldásában is vita alakult ki. A viták során elhangzottak olyan megállapítások is, hogy azokon a területeken, amelyek témaköreiben nézeteltérés alakul ki, azokban nem szükséges összehangolni a három ország fellépését. Továbbra sem volt egység a három ország között abban, hogyan alakítsák kapcsolataikat a továbbiakban a Szovjetunióval.

A következő találkozó színhelyül Magyarországot, azon belül Visegrádot jelölték ki, ahol a cél az együttműködés alapját képező közös nyilatkozat aláírása volt. Az 1991. január 21-re tervezett csúcstalálkozót azonban a csehszlovák és a lengyel fél – időegyeztetési problémák miatt – lemondta, ezért helyette a három ország külügyminisztere találkozott Budapesten. A külügyminiszterek a KGST megszüntetését és a Varsói Szerződés felszámolását tekintették át, valamint a rubelelszámolásról a dollárelszámolásra történő áttérésben állapodtak meg. A cseh külügyminiszter szerint az együttműködés jelentősége az volt, hogy a közép-európai országok megmutatták Európának, miszerint nem a balkanizálódás, hanem Nyugat-Európa felé fordultak. Biztonsági kérdések keretében áttekintették az Öböl-háború biztonsági hatásait és következményeit. A három ország együttműködéséről szóló nyugati vélemények szerint a közép-európai államok egymástól eltérő ütemben, de egyformán nagy nehézségek árán élték meg az átalakulást. Megállapították azonban, hogy a három ország között létezik egyfajta természetes érdekközösség és egymásra utaltság.

A további háromoldalú egyeztetések eredményeként **1991. február 15-ét jelölték ki a csehszlovák-lengyel-magyar csúcstalálkozó időpontjának.** Az államfők mellett a miniszterelnököket és a külügyminisztereket is meghívták a tárgyalásra. **Az állami vezetők először Budapesten az Országházban tárgyaltak, majd ezt követően Visegrádra utaztak, ahol aláírták az együttműködésről és az európai integrációról szóló egyezményt.** A három országnak nem az volt a célja, hogy egy új szövetséget hozzanak létre, hanem az, hogy szorosabb együttműködést alakítsanak ki, amely segít a régióban fellépő biztonsági, politikai és gazdasági problémák megoldásában.

Visegrádon, a királyi palotában Václav Havel, a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság elnöke, Lech Walesa, a Lengyel Köztársaság elnöke és Antall József, a Magyar Köztársaság miniszterelnöke aláírta *„A Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság, a Lengyel Köztársaság és a Magyar Köztársaság együttműködéséről az európai integráció útján”* című nyilatkozatot.¹³

A dokumentum bevezetője kiemelte az 1990. áprilisi, pozsonyi csúcstalálkozón megkezdődött folyamatot, amely a három ország közötti politikai, gazdasági és kulturális együttműködés alapjait teremtette meg. Ezt követően a nyilatkozatban deklarálták azokat a célokat, amelyek összekötik az aláíró tagállamokat, valamint kinyilvánították, hogy közös erőfeszítéseket tesznek a célok elérésére. Az öt megfogalmazott irányelv a demokratizálódó, átalakuló államok által kitűzött célkitűzéseket tartalmazza: a demokrácia helyreállítása; a totalitárius rendszer lebontása; az emberi jogok tiszteletben tartása; a piacgazdaság kiépítése; valamint az európai integráció elérése. A megállapodás hangsúlyozta, hogy a sikert elősegíti a három ország közös öröksége, amely biztosítja a történelmi hagyományokon épülő együttműködés fejlődését. A nyilatkozat megállapította, hogy az aláíró országokban *„megtalálhatók az európai szellemiség alapvető értékei”*.

¹³ <http://www.visegradgroup.eu/main.php?folderID=995>, letöltés: 2011. 01. 05.

A nyilatkozat kitért a három állam közötti legvitatottabb kérdéskörre: a nemzeti, az etnikai és a vallási kisebbségek védelmére, amelynek feltételrendszerét – a nyilatkozat szerint – az európai hagyományos értékek és az emberi jogokról szóló nemzetközi dokumentumok határozzák meg. A kisebbségi jogok esetén kiemelte a politikai, a társadalmi, a gazdasági, a kulturális, valamint az oktatási területen biztosítandó jogokat.

Az aláíró országok fontos szerepet tulajdonítottak az egyesült Európa létrehozásának, amelyben a tagországok megtarthatják nemzeti sajátosságait. Az európai integrációt a közép-európai országok felzárkózási folyamatának tekintették, amelynek nem csak politikai, hanem gazdasági területen is meg kell valósulnia. A dokumentum fontos eleme volt, hogy a tagországok olyan társadalmat akarnak megteremteni, amely érzékeny a tolerancia iránt, valamint ellenzi a gyűlöletet, a nacionalizmust, a xenofóbiát.

A célok, valamint az alapértékek és érdekek meghatározását követően megfogalmazták azokat a konkrét lépéseket, amelyek alapvető elemei az európai integrációnak: a három ország törekvéseinek harmonizálása, az együttműködés szorosabbá tétele; a piacgazdaság közös fejlesztése a munkaerő és a tőke szabad áramlásának támogatásával; a közlekedési és a távközlési rendszerek határokon átnyúló fejlesztése; az információ szabad áramlásának biztosítása; a nemzeti kisebbségek védelmének fokozása.

A dokumentum befejező részében az együttműködés kereteit határozták meg, amelynek két elemét emelték ki. Egyrészt deklarálták, hogy a háromoldalú együttműködés nem korlátozza a tagországok más országokkal folytatott együttműködését, másrészt rögzítették az egymás közötti kapcsolatok formáit.

A nyilatkozatot biztonsági és katonai oldalról vizsgálva megállapítható, hogy az előkészítők háttérbe szorították a közös biztonság megteremtésével kapcsolatos kérdéseket. A biztonsággal kapcsolatos tényezők csak közvetve jelennek meg, úgymint az állami függetlenség helyreállítása, az európai politikai rendszerhez történő csatlakozás, a kisebbségek védelme, más nemzetek identitás-jogának elismerése, a szomszédokkal való konfliktusmentes társadalom megteremtése. A biztonság területén való együttműködésre a „közös lépések” hatalmazzák fel a feleket, vagyis az, hogy a biztonságot érintő kérdésekben konzultálnak. Ezek alapján a dokumentum biztosította azokat a lehetőségeket, hogy a három ország a katonai biztonság területén is együttműködjön. A biztonsággal kapcsolatos jelentősebb problémának a tömeges menekülthullámot, a Jugoszláviában kialakult konfliktushelyzetet tekintették, míg a globális biztonságra negatívan ható tényezőnek az akkoriban zajló Öböl-háborút minősítették.

Az 1990-es évek elején a három ország katonai területen történő együttműködését jelentős mértékben befolyásolta, hogy mindhárom ország a Varsói Szerződés tagja volt. A szovjet érdekszférához kötött közép-európai országok demokratikus átalakulásának egyik alapfeltétele a függetlenség megteremtése volt, amelynek egyik lépcsőfokát az országok területén állomásozó szovjet csapatok kivonása jelentette. A három ország közül Csehszlovákia és Magyarország már 1990 februárjában és márciusában megállapodott a Szovjetunióval a csapatok kivonásáról.

A három ország kezdeményezésére 1991. július 1-jén a Varsói Szerződés hat tagállama döntött a szervezet feloszlásáról, amely döntést a tagországok parlamentjei rövid időn belül ratifikálták. A Varsói Szerződés gyakorlatilag már 1991. április 1-jétől nem funkcionált.

A nemzetközi sajtó¹⁴ párhuzamba állította a Visegrádi Együttműködésről szóló nyilatkozat aláírását és a Varsói Szerződés felszámolásának folyamatát. A média szerint ebben a folyamatban nem volt elvárható a három országtól, hogy egy újabb katonai szövetség tagjaivá váljanak, így egy laza, inkább gazdasági és politikai területen megvalósuló együttműködést helyeztek előtérbe. A három ország vezetői is megerősítették, hogy a VSZ helyét nem kívánják más, többoldalú katonai szerződéssel betölteni. Áthidaló megoldásként a kétoldalú katonai megállapodások rendszerét helyezték előtérbe.

A nyilatkozat aláírását követően a három ország állami vezetői az együttműködéssel kapcsolatban kifejtették, hogy:

- a háromoldalú együttműködés senki ellen sem irányul;
- nem tervezik az együttműködésben érintettek körének bővítését, annak ellenére sem, hogy Románia jelentkezett a csatlakozásra;
- megállapodtak a háromoldalú találkozókban, amely szerint évente lesz csúcstalálkozó, míg évente kétszer külügyi szinten tárgyalnak;
- az egyes problémák megoldása érdekében munkabizottságokat hoznak létre;
- fel kell számolni a VSZ-t és a KGST-t;
- a három ország európai integrációjához a regionális együttműködésen keresztül vezet az út;
- közös cél az Európai Gazdasági Közösséghez való csatlakozás.

Az együttműködés lényegét Göncz Árpád, köztársasági elnök fogalmazta meg legjobban, aki szerint a nemzetközi fórumokon az együttes fellépés nem gyengíti, hanem erősíti a három állam pozícióját.

A visegrádi találkozót a **nemzetközi média**¹⁵ nem a regionális együttműködés kialakításának tekintette, hanem az európai politikai és gazdasági folyamatok egyik elemeként sorolta be. A nemzetközi közösség a találkozót a VSZ feloszlására irányuló politikai törekvés egyik lépcsőfokaként határozta meg. Egyes nyugati vélemények szerint a három ország tárgyalásai a VSZ helyett létrehozandó új katonai–politikai szövetség kialakítására irányultak. Brit sajtóértékelés szerint a találkozó célja az volt, hogy a három ország kialakítsa a VSZ utáni időszakra a régió új biztonsági koncepcióját. A brit lapokban megjelent tudósítások kiemelték, hogy a közép-európai országok nem támogatják a kétoldalú katonai segítségnyújtási megállapodások megkötését, valamint egy újabb katonai szövetségi rendszerbe sem

¹⁴ Többek között a Le Humanité.

¹⁵ Nyugat-európai országok meghatározó napilapjai. Libération, Frankfurter Allgemeine Zeitung, The Times, The Guardian, l'Unité.

akarnak belépni, ezért a katonai semlegesség irányába fordultak el. Az újságírók hangsúlyozták, hogy a közép-európai országok számára a legnagyobb veszélyt a Szovjetunió jelenti, de nem csak biztonsági, hanem gazdasági és társadalmi szempontból is.

A találkozót a csehszlovák, a lengyel és a magyar állami vezetés is pozitívan értékelte. Vaclav Havel csehszlovák államfő kifejtette, hogy a három ország képviselői egyetértettek minden pontban. Hangsúlyozta, hogy nem egy újabb katonai szövetséget akartak létrehozni, hanem a három ország együttműködését kívánták erősíteni a közös problémák közös megoldása, valamint az európai integráció felgyorsítása érdekében. A lengyel sajtóban megjelent kommentár szerint a találkozó jelentősége abban rejlett, hogy megszűnt a három ország versengése az európai integráció terén, így a találkozó véget vetett a rivalizálásnak. A lengyel fél szerint óriási előrehaladást értek el a találkozón, amit alátámasztott az is, hogy számos kérdésben a három ország vezetőinek véleménye nagyon közel állt egymáshoz. A lengyel vezetés történelmi jelentőségűnek tekintette a találkozót.

A nyilatkozat aláírását követően **1991-ben a három ország** nagyköveti és különböző munkacsoportok szintjén **a háromoldalú szabadkereskedelmi megállapodásról folytatott egyeztetéseket.**

A Visegrádi Együttműködés keretében első alkalommal 1991. augusztus 2-án Krakkóban, a három ország védelmi miniszterének¹⁶ találkozásán kerültek napirendre katonai kérdések. A miniszterek megerősítették, hogy nem kívánnak katonai szövetséget létrehozni, hanem a két- és többoldalú katonai együttműködés keretében folytatják a kapcsolatok fejlesztését. A háromoldalú katonai együttműködés fő területeként határozták meg a haditechnikai együttműködést, amelynek keretében a haditechnikai eszközök közös korszerűsítését kívánták megvalósítani, továbbá a fegyverzetcsökkentést és a fegyverzet-ellenőrzést, amely a hagyományos fegyverek csökkentésére vonatkozó tárgyalásokkal¹⁷ kapcsolatos közös fellépésre irányult. Áttekintették a Nyitott Égbolt Szerződéssel¹⁸ kapcsolatos kérdéseket is. Az előzetes tervek ellenére a védelmi miniszterek tárgyalásán konkrét megállapodásra nem került sor. A háromoldalú egyeztetéseken továbbra is elutasították a katonai tömb létrehozására vonatkozó javaslatokat. Ennek ellenére 1991 szeptemberében a csehszlovák védelmi miniszter varsói látogatása során reális lehetőségként vázolta fel egy csehszlovák–lengyel–magyar katonai szövetség létrehozását, amelynek fő célja a három ország védelempolitikájának koordinációja lett volna. Ezzel szemben a lengyel és a magyar védelmi miniszter a néhány héttel későbbi találkozásán kifejtette, hogy a jelenlegi helyzet kizárja annak a lehetőségét, hogy a Visegrádi Együttműködés katonai szövetséggé alakuljon át.

A háromoldalú együttműködés más, kiemelten gazdasági területen gyümölcsözőnek bizonyult, ami közös kezdeményezésekben (munkaerő-áramlás szabályozása) és a szabadkereskedelmi megállapodásban nyilvánult meg.

¹⁶ Für Lajos magyar, Lubos Dobrovsky csehszlovák és Piotr Kolodziejczyk lengyel védelmi miniszter.

¹⁷ Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet/Szerződés keretében az Európában állomásozó rendszeresített hagyományos fegyverek korlátozására folytattak tárgyalásokat Bécsben.

¹⁸ A Nyitott Égbolt Szerződést (Open Sky Treaty) 1992. március 24-én 24 ország képviselője írta alá Helsinkiben.

A következő „visegrádi” csúcstalálkozóra 1991. október 5-én és 6-án Krakkóban került sor, ahol először értékelték a háromoldalú együttműködés helyzetét. A tárgyalások során felmerült a NATO-val történő együttműködés lehetősége, amelyet a Közép-Európában, kiemelten Jugoszláviában zajló események tettek szükségessé. A találkozón meghatározták, hogy a három ország kapcsolatait a NATO-val minőségileg magasabb szintre kell emelni, amelynek keretében diplomáciai kapcsolatokat kell létesíteni a Szövetséggel, majd rendszeressé kell tenni a konzultációkat, ami által a három ország bekapcsolódna a NATO tevékenységébe. A NATO-val történő együttműködés szorgalmazásáról nyilatkozatot¹⁹ is aláírtak. Ez volt az első lépés a három ország NATO-integrációjában. (A NATO akkor még nem volt hajlandó biztonsági garanciákat nyújtani a kelet-európai volt szocialista országoknak. V. Cs.) A három ország vezetői a jugoszláviai eseményekkel kapcsolatban megállapították, hogy az egykori jugoszláv tagköztársaságok elismerését egységes európai állásfoglalásnak kell megelőznie. A délszláv válság megoldásában ellenezték a nemzetközi katonai beavatkozó erő alkalmazását a polgári lakosság ellen, valamint szorgalmazták a nemzetközi megfigyelők számának növelését. Felvázolták annak lehetőségét, hogy katonailag részt vegyenek az ENSZ jugoszláviai műveletében. A három ország Jugoszláviával kapcsolatos egységes álláspontját a nyugati szaklapok a visegrádi országok első közös kül- és biztonságpolitikai lépésének tekintették.

A Visegrádi Együttműködés első éve meghatározó volt a következő 19 év történéseiben is, mert bebizonyosodott, hogy Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország képes együttműködni a közös célokért, és a közös problémák megoldása érdekében. Már az első évben voltak példák a biztonság területén történő közös fellépésre, amelyre jó példa a Jugoszlávia szétesésével kapcsolatos válság kezelése, valamint a NATO-val való kapcsolatfelvétel. Az együttműködés fő célja továbbra is a három ország európai integrációja volt. Mindazonáltal megállapítható, hogy az együttműködés katonai és biztonsági szegmensét két tényező háttérbe szorította. Az egyik az volt, hogy a Közép-Európában kialakult biztonsági vákuumot az európai integráció által biztosított garanciák felszámolták. A másik pedig az, hogy a három ország 1991-ben kilépett a Varsói Szerződés szervezetéből, és nem akart katonai szövetséget létrehozni.

A biztonság területén a következő egyeztetésekre az 1992. március 6-ai budapesti védelmi miniszteri találkozón került sor, ahol a miniszterek²⁰ egyetértettek abban, hogy a régió biztonságának erősítését a Párizsi Chartában foglalt elvek mentén látják biztosítotttnak. Ismét megerősítették, hogy az együttműködés nem irányul egyetlen ország ellen sem, valamint nem céljuk katonai szövetség létrehozása. Katonai területeken a párbeszédre és a problémák közös megoldására törekedtek. A tagországok a biztonság területén hasonló kihívásokkal néztek szembe, valamint hadseregeik is hasonló nehézségekkel küzdöttek. Mindhárom ország a biztonsági igényeit kielégítő, működőképes, az ország lehetőségeinek megfelelő haderőt akart kialakítani. Céljaik elérésében rendkívül fontosnak tartották a hagyományos fegyverek csökkentéséről szóló megállapodást. A NATO-val

¹⁹ Krakkói Nyilatkozat.

²⁰ A korábbi találkozóhoz képest a lengyel védelmi miniszter személye változott: Jan Parys képviselte Lengyelországot.

kapcsolatban egyeztették álláspontjukat, amelyet közösen terveztek betervezni az Észak-atlanti Együttműködési Tanács elé. Az együttműködés akkori szintjét megfelelőnek tartották, ezért szorosabbra fűzésére nem törekedtek. A katonai együttműködés egyik nagy lehetőségét a haditechnikai és hadiipari kapcsolatokban látták. A hadiipar területén a hadiüzemek részben polgári termelésre történő átállását tekintették a fő feladatnak. **Az 1992. évi prágai államfői csúcstalálkozón a tagországok megfogalmazták, hogy a haditechnikai együttműködésnek jelentős hozadéka lehet, mert elősegíti az euroatlanti katonai struktúrákkal kompatibilis rendszer kialakítását, így felgyorsulhat az európai integráció. Az államfők megállapították, hogy továbbra sem akarnak Közép-Európában létrehozni egy önálló katonai szövetséget.**

1992-ben újabb két találkozót tartottak **a tagországok védelmi miniszterei**²¹, május 9-én a csehországi Merinben, szeptember 25-én pedig a szlovákiai Tatranske Zruby-ban. A miniszterek **a Nyugat-európai Unió (NYEU) katonai struktúrájában való részvételről egyeztettek.** Megállapodtak, hogy még 1992-ben kezdeményezni fogják a NYEU társult tagságot. Ezt követően áttekintették a jugoszláviai helyzetet, amellyel kapcsolatban a magyar honvédelmi miniszter kifejtette, hogy Európa biztonságáért az Észak-atlanti Szerződés Szervezete viseli a felelősséget. A szeptemberi találkozón a fő hangsúlyt a Csehszlovákia küszöbön álló szétválásával kapcsolatos problémákra helyezték. Katonai területen a NATO-rendszerekkel való kompatibilitás megteremtéséről tárgyaltak, kiemelten a légiirányítás és a légtérelőirányítás témakörében, valamint az egykori szovjet gyártmányú fegyverzet alkatrész-utánpótlásával kapcsolatban cseréltek tapasztalatokat. Még abban az évben, vezérkari főnöki szinten a haderők fegyverzetének és műszaki eszközeinek utánpótlásáról és fejlesztéséről egyeztettek. Megállapodtak, hogy közös ellenőrző csoportokat hoznak létre a hagyományos fegyverekről szóló fegyverzetcsökkentés és a Nyitott Égbolt keretében folytatott ellenőrzések során.

A háromoldalú együttműködésben komoly kihívást jelentett Csehszlovákia szétválása, mert újra kellett gondolni az együttműködés kereteit, végül azonban **az együttműködés négyoldalúvá alakítása** – akárcsak Csehszlovákia kettéválása – **viszonylag zökkenőmentesen zajlott le.** Az együttműködés azonban összetettebbé vált, mert már négy ország érdekeit kellett összehangolni. Ez markánsan megmutatkozott abban, hogy a tagországok az európai (euroatlanti) integrációt már nem közösen kívánták elérni, hanem egymást megelőzve. Számos esetben a saját érdekeiket helyezték előtérbe az együttműködés kárára. A széthúzást fokozta, hogy a Cseh Köztársaságban és Szlovákiában olyan politikai erők²² kerültek hatalomra, amelyeknek fenntartásaik voltak a közép-európai együttműködéssel szemben. Ennek legfőbb oka az volt, hogy az új államok saját szuverenitásukat és államiságuk megerősítését helyezték előtérbe, és függetlenségükről részben sem akartak lemondani a regionális együttműködés érdekében. (Az európai integráció oltárán

²¹ Az 1992. szeptemberi találkozón csehszlovák részről már Imrich Andrejčák, míg lengyel részről Janusz Onyszkiewicz vett részt.

²² Csehországban a Vacláv Klaus által vezetett Polgári Demokrata Párt, míg Szlovákiában a Vladimír Meciar által vezetett Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom.

sokkal nagyobb részéről mondtak le. V. Cs.) Ezek a törekvések többek között előhozták azokat a történelmi traumákat is, amelyek gátolták az együttműködést és vitákat gerjesztettek (szlovák–magyar, cseh–lengyel konfliktusok). Václav Klaus cseh miniszterelnök addig elment a Visegrádi Együttműködéssel szemben, hogy kifejtette, hogy „a cseh kormányt nem érdekli az együttműködés, amelyet a nyugati országok találtak ki és gerjesztenek”. Klaus szerint Csehország integrációjának folyamata nem kötődhet a Visegrádi Együttműködéshez, mert Csehország más országokhoz képest sokkal gyorsabban tud csatlakozni az euroatlanti struktúrához.²³ Klaus nyilatkozatát később a külügyminiszter és a védelmi miniszter is megerősítette. Ezt követően a négyoldalú együttműködés újraindítása nagyon nehézkesen történt meg. Először csak szakértői szinten találkoztak, majd miniszteri szinten is. Katonai területen csak 1993 szeptemberében került sor a védelmi miniszterhelyettesek és a vezérkari főnökök egyeztetésére, amelyen a korábbi témákat vették napirendre.

1994. január 7-én tartották a következő védelmi miniszteri találkozót, amelyen Csehország csak miniszterhelyettesi szinten képviseltette magát. **A találkozón a problémákat háttérbe szorítva, kiemelten az integrációról, valamint a békepartnerségi programról tárgyaltak. 1994 tavaszán a legjelentősebb esemény a négy visegrádi ország csatlakozása volt a NATO békepartnerségi programjához.** A Visegrádi Együttműködés mélypontját tükrözte a lengyel államfő 1994 nyári nyilatkozata, amikor az együttműködést történelemnek titulálta, mert szerinte a Visegrádi Hármakat a Varsói Szerződés felszámolása között össze, amit sikeresen végrehajtottak. Ezt követően cél nélkül maradt az együttműködés, amit már nem kell erőltetni. Ekkorra a tagországok más államokkal már szorosabb együttműködést folytattak, mint egymással.

A védelmi miniszterek 1994. szeptemberi találkozásán a cseh fél kifejtette, hogy ellenzi a négy ország közös NATO-csatlakozását, valamint kezdeményezte, hogy az együttműködés katonai területe is a külügyminisztériumok közötti egyeztetésekre korlátozódjon.

1995. május 30-án a négy tagország védelmi miniszterei²⁴ Budapesten tárgyaltak. Megemlítendő, hogy Csehország a megalakulása óta első alkalommal itt képviseltette magát miniszteri szinten, a korábbi találkozókra alacsonyabb szintű küldöttséget delegált. A budapesti ülésen **a NATO békepartnerségi programban való részvétel tapasztalatait tekintették át.** Továbbra is fontosnak tartották a légiirányítás és a Nyitott Égbolt keretében folytatott együttműködést. **Új témaként kerültek napirendre a fegyveres erők működésének jogi kérdései, valamint a fegyveres erők polgári ellenőrzése.** Ebben az időszakban a Visegrádi Együttműködést az is háttérbe szorította, hogy más regionális kezdeményezések és szerződések sikeresnek bizonyultak, többek között a CEFTA.²⁵

²³ 1993. január 7. Le Figaro.

²⁴ Keleti György magyar, Vilém Holán cseh, Ján Sitek szlovák és Zbigniew Okonski lengyel védelmi miniszter.

²⁵ Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás (Central European Free Trade Agreement – CEFTA).

Hanna Suchocka egykori lengyel miniszterelnök szerint 1996 elejére a Visegrádi Együttműködés érdemi munkája megszűnt, amit ő maga nagyon sajnált, mert a négy országnak ki kellett volna használnia ennek az együttműködésnek a lehetőségeit, és nem az önös érdekeiket kellett volna előtérbe helyezniük. Ennek ellenére **1996-ban is megtartották a védelmi miniszterek találkozóját, amelyre szeptember 27-én Gdyniában került sor.** A tárgyaláson a szokásos témákat tekintették át, de a NATO-integráció kérdésének volt prioritása. A cseh fél továbbra is „különutas” politikát folytatott, amit bizonyítanak azok a cseh előterjesztések, amelyek a másik három ország számára nem voltak támogathatóak. Ezek közé tartozott egy békepartnerségi konferencia összehívása és katonai tárgyalások megkezdése Oroszországgal. Ezzel szemben a csehek nem támogatták, hogy a négy ország egyszerre csatlakozzon a NATO-hoz, mert attól tartottak, hogy Szlovákia kimarad a bővítés első köréből. A négy ország hadiipari képviselői is bíralták az együttműködés lelassulását, mert jelentős összegeket lehetett volna megtakarítani, ha egyeztetik a NATO-kompatibilitás megteremtésére irányuló haderőfejlesztési programokat.

Az együttműködés helyzetét tovább rontotta, hogy 1997-ben Szlovákia – politikai okok miatt – kikerült a NATO-bővítés első köréből, és EU-integrációja is lelassult. A madridi NATO-csúcsértekezletet követően, amikor Csehországot, Lengyelországot és Magyarországot meghívták a NATO-bővítés első körébe, a Visegrádi Együttműködést lassító és szabotáló Csehország áttekintette az együttműködésre vonatkozó politikáját. 1998-ban Budapesten a NATO-csatlakozásra kijelölt országok parlamenti védelmi bizottságai egyeztettek a csatlakozásról.

Csehország, Lengyelország és Magyarország a NATO-csatlakozási meghívást követően új lendületet akartak adni a Visegrádi Együttműködésnek. Ennek egyik jeleként Milos Zeman cseh miniszterelnök kezdeményezte az együttműködés újraindítását, akár annak árán is, hogy Szlovákiát kihagyják az együttműködésből. Erre azonban nem került sor, mert 1998-ban a kormányváltással olyan erők kerültek hatalomra²⁶ Szlovákiában, amelyek elfogadhatóak voltak a nemzetközi közösség számára. **Az együttműködés megújítására az 1999. május 14-én Pozsonyban megtartott miniszterelnöki találkozón került sor,** amikor aláírták „A visegrádi együttműködés tartalma” című dokumentumot, amelynek legfontosabb eleme az együttműködés intézményesítése volt.

A dokumentum két fő részből áll: az együttműködés alapvető elemeiből, valamint az együttműködés struktúrájából (intézményrendszeréből). Az együttműködés alapvető elemeit további területekre osztották: külügyek, belügyek, oktatás, kultúra, társadalom, fiatalok és sport, tudomány, technológia, környezet, infrastruktúra és határőrizeti együttműködés. A dokumentum leszögezi, hogy a részes államok meg akarják őrizni az együttműködés regionális jellegét. A megállapodáson jól érzékelhető, hogy a tagországok jelentősen előrehaladtak az euroatlanti integráció folyamatában, mert az együttműködést számos esetben a NATO és az Európai Unió különböző programjainak és törekvéseinek rendelték alá.

²⁶ A Mikulás Dzurinda által vezetett Szlovák Demokratikus Koalíció (SDK), amelybe a választások előtt a szlovákiai demokratikus pártok tömörültek.

A dokumentum nem foglalkozik külön elemként a biztonsági és a katonai együttműködéssel, de több fejezetnél is szerepelnek olyan bekezdések, amelyek jelentős mértékben érintik ezeket a területeket. Külügyi vonatkozásban a rendszeres találkozók és a szakértői konzultációk témái között konkrétan is megjelenik a biztonság- és védelempolitika területén az információcsere, a régió biztonságára és stabilitására vonatkozó vélemények cseréje, a válságokkal kapcsolatos állásfoglalások kialakítása érdekében folytatott konzultáció, Szlovákia támogatása a NATO-integrációja során, valamint a NATO békepartnerségi program folytatása. A belügyeket illetően az illegális migráció, az illegális fegyverkereskedelem és a terrorizmus elleni harcban történő együttműködést határozták meg.

A dokumentum második részében az együttműködés konkrét struktúráját alakították ki, amely tartalmazza a különböző szinteken történő rendszeres konzultációkat. Ennek a résznek a legfontosabb eredménye, hogy létrehozták a soros elnöki tisztséget, amit a tagok rotációs alapon látnak el, ábécé szerinti sorrendben. Az egyes országok elnökségi programokat fogadnak el és hajtanak végre. A felvázolt struktúrában meghatározták az együttműködés szintjét, a konzultációk évenkénti számát, valamint a tárgyalások főbb témaköreit. Ennek alapján 1999-et követően a miniszterelnökök, a kormány tagjai (miniszterek), a külügyi államtitkárok, a nagykövetek és a különböző területek szakértői rendszeresen találkoztak. A dokumentum végén megfogalmazták, hogy az együttműködést nem korlátozzák csak a négy ország kormányai közötti együttműködésre, hanem az államfők, a parlamentek és a társadalom különböző szegmensei közötti együttműködésre is kiterjesztik.

1999-ben a katonai, illetve a biztonsági témakörben két találkozót tartottak.

A külügyi államtitkárok Prágában az Európai Biztonsági és Védelmi Kezdeményezésről tárgyaltak, majd november 4-én a lengyelországi Pzremyslben a védelmi miniszterek²⁷ áttekintették az együttműködés katonai kérdéseit. **A cseh elnökség 1999/2000. évi beszámolója szerint az elnökségi időszak legnagyobb eredménye Csehország, Lengyelország és Magyarország NATO-csatlakozása volt,** és prognosztizálták, hogy Szlovákia is rövid időn belül csatlakozhat a Szövetséghez. A védelmi miniszterek a találkozójukon áttekintették a regionális biztonság kérdéseit is.

2000-ben a Visegrádi Együttműködés egyik alapeleme a Nemzetközi Visegrádi Alap létrehozása volt. Az év során a tagországok számos egyeztetést folytattak, de katonai szintén nem történt előrelépés, mert a cseh, a lengyel és a magyar felet is a Szövetség katonai és politikai struktúrájába történő integrálódás kötötte le.

2001. június 25-én és 26-án a parlamentek védelmi, külügyi és európai integrációs bizottságai egyeztettek olyan katonai-biztonsági kérdésekben, mint Szlovákia NATO-csatlakozása, az EU-csatlakozás, a transzatlanti kapcsolatok. **A négy fél vezérkari főnökeinek találkozóját október 21-én és 22-én tartották Prágában,** ahol nem történt jelentős előrelépés.

²⁷ Szabó János magyar, Pavol Kanis szlovák, Vladimír Vetchy cseh és Janusz Onyszkiewicz lengyel védelmi miniszter.

2002 sikeres évnak bizonyult, mert a védelmi miniszterek kétszer is találkoztak, valamint a parlamentek védelmi bizottságainak vezetői is tárgyaltak. A miniszterek január 23-ai budapesti találkozója előtt éppen a cseh védelmi miniszter²⁸ szorgalmazta, hogy az együttműködés ne politikai nyilatkozatokban és találkozókban, hanem gyakorlati eredményekben is megnyilvánuljon. Úgy vélte, hogy sikeres együttműködés alakulhatna ki a fegyverzetkorszerűsítési programok közös végrehajtása területén. A találkozóon először áttekintették az európai biztonság- és védelempolitikai kérdéseket, majd a terrorizmus elleni harcról, a NATO-bővítésről (azon belül Szlovákia NATO-integrációjának támogatásáról), a három ország külföldi katonai (kiemelten a nyugat-balkáni²⁹) szerepvállalásáról egyeztettek. Továbbá áttekintették a hadtechnikai együttműködés lehetőségeit. Ezen a területen jelentős előrelépést értek el, mert megállapodtak, hogy a négy ország haderejében rendszeresített Mi-24 típusú harci helikoptereket közösen modernizálják. A program megvalósításáról 2002. január 31-én tárgyaltak a fegyverzeti korszerűsítésért felelős minisztériumi vezetők. A korszerűsítés helyszínéül a Trenčín-i Repülőgépjavitó-üzemet³⁰ jelölték ki. A kormány szintű megállapodást májusra terveztek aláírni, de az politikai okok miatt megghiúsult. Ugyanis a tagországok között kialakult vita miatt már a februári visegrádi miniszterelnöki találkozó is elmaradt, amelynek egyik központi eleme a Benes-dekrétumok megtárgyalása lett volna. A viták az együttműködés újabb mély válságát vetítették előre, amelynek következtében a nyugati sajtó képviselői az együttműködés „szétporladásáról”³¹ írtak. Amerikai lapvélemények szerint³² „nem szabad engedni, hogy a történelmi sérelmek aláássák Közép-Európa politikai összetartozását”.

2002-ben egy lengyel kutatóintézet által mind a négy országban végrehajtott közvélemény-kutatás eredménye alapján a Visegrádi Együttműködés aláírását követő 11. évben a lengyelek 27%-a, a csehek és a magyarok egyharmada, a szlovákoknak pedig a fele hallott az együttműködésről. A megkérdezett szlovákoknak és lengyeleknek a háromnegyede, a magyaroknak az 54%-a, a cseheknek pedig a 45%-a támogatta az együttműködést.

2002. január 31-én és február 1-jén a négy ország parlamentjének külügyi, védelmi és európai integrációs bizottságainak vezetői találkoztak Budapesten, ahol záronyilatkozatot fogadtak el. Ennek alapeleme az EU-csatlakozási szándék deklarálása, és annak kinyilatkoztatása, hogy a csatlakozó országok nem szeretnék „másodosztályú tagállamok” lenni az EU-ban. Szükségesnek tartották a közös európai biztonság- és védelempolitika kialakítását, továbbá a terrorizmus elleni harcban való részvétel szükségességét, amelynek egyik eleme az afganisztáni katonai szerepvállalás. Támogatták a NATO-bővítést, amely szerintük erősítené a térség stabilitását.

²⁸ Jaroslav Tvrdík.

²⁹ SFOR, KFOR.

³⁰ Letecká Opravovna Trenčín, nemzetközileg elismert repülőgépjavitó-bázis, ahol MiG-29, L-410, L-39 és L-29 típusú repülőgépeket, Mi-17 és Mi-24 típusú helikopterek javítását végzik.

³¹ Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2002. 02. 25.

³² The Washington Times, 2002. 03. 19.

2002. május 30-án a védelmi miniszterek aláírták a Mi-24 típusú harci helikopterek modernizálásáról szóló megállapodást. A korszerűsítés keretében a helikopterek élettartamát 30–35 évre tervezték növelni. A közös felújítással jelentős összegeket tudtak volna megtakarítani.

A Nemzetközi Visegrádi Alapból 2002-ben a tagországok befizetéseiből kétmillió eurót utaltak ki a különböző pályázatokon indulók támogatására. 2000–2002 között 190 pályázatra adtak pénzt, de a pályázók száma ennek a többszöröse volt.

2003-ban katonai vonatkozásban ismét több találkozóra került sor. A január 12-én és 13-án Pozsonyban megtartott találkozón a parlamentek külügyi, védelmi és európai integrációs bizottságainak vezetői találkoztak (már kilencedik alkalommal). Az ülés végén elfogadott közös nyilatkozatban az EU-csatlakozással és a NATO bővítésével kapcsolatos kérdések szerepeltek, valamint megerősítették, hogy az országok EU-csatlakozását követően is fenntartják a Visegrádi Együttműködést. **A szlovákiai Magas-Tátrában február 10-én tartott védelmi miniszteri³³ tárgyaláson a fő téma a Mi-24 típusú harci helikopterek modernizálása volt.** A közös modernizációban a kezdeti lendületet a lengyelek állították le, mert mégsem szerették volna Szlovákiában felújítani a helikoptereiket, hanem hazai bázison kívánták azt megvalósítani, amihez azonban nem volt meg az orosz gyártó engedélye. Ennek következtében a minisztériumok fegyverzeti felújítással foglalkozó vezetőinek áprilisban ismét tárgyalniuk kellett. A találkozón továbbá egyeztettek, hogy a négy ország milyen közös képességet ajánljon fel a NATO-nak, valamint áttekintették az iraki válságot, és a békés megoldás mellett foglaltak állást. **A Mi-24 típusú helikopterek közös modernizálása érdekében június 27-én Krakkóban a védelmi miniszterek ismét találkoztak, ahol megállapodtak, hogy külön-külön tárgyalnak Oroszországgal a modernizálásról, mert a nemzeti jogszabályok nem tették lehetővé a közös felújítást.** A helikopterek esetében a közös együttműködést a kiképzés területén és szimulátor üzemeltetésében tervezték. A találkozón kiemelt szerepet kapott az Irak-ellenes koalícióban való részvétel.

Václav Klaus cseh államfő a 2003. november 3-ai visegrádi csúcstalálkozón teljes mértékben módosított a Visegrádi Együttműködéssel kapcsolatos korábbi álláspontját. Egészen a 2003. évi visegrádi találkozóig az együttműködést „hamis és üres dolognak tekintette”, de a találkozón tudatosult benne, hogy a négy ország összefogása az Európai Unión belül új lehetőségeket jelent a tagországok számára, mert együtt sikeresebben léphetnek fel érdekeik érvényesítésére. Csehország enyhülése után Lengyelország távolodott el az együttműködéstől, mert az EU-n belül Lengyelország középhatalomnak tekintette magát, így nem volt szüksége a kisebb államokra.

A 2003. évi szlovák elnökségi beszámoló a védelmi szektorban történő együttműködést sikeresnek minősítette, amit alátámasztottak a szakértői és a miniszteri találkozók. Az együttműködés területei voltak: a békefenntartás, a hadiipari termelés, a hadiipari kutatás–fejlesztés és a humánmenedzsment. **Sikernek bizonyult az a magyar kezdeményezés, amely a NATO Védelmi Képességek Kezdeményezésben keretében történő négyoldalú együttműködésre irányult.**

³³ Juhász Ferenc magyar, Ivan Simko szlovák, Jaroslav Tvrdík cseh és Jerzy Szmajdzinski lengyel védelmi miniszter.

2004-ben is folytatódott a 2001-től érezhető tendencia, amely az együttműködés fokozatos bővülésében jelent meg. A miniszteri szintű találkozók száma az együttműködés addigi éveivel képes nagy volt. **A katonai-védelmi területen a már hagyományos védelmi miniszteri találkozó volt az év csúcspontja. A találkozóra 2004. május 24-én a csehországi Komorní Hrůdek-ben került sor.** Ebben az évben a védelmi miniszterek egy közös pilótaképző központ létrehozásáról egyeztettek. Ezen túl néhány biztonságpolitikai kérdést is áttekintettek, amelynek keretében értékelték a nyugat-balkáni, az iraki és az afganisztáni katonai szerepvállalást, és megállapították, hogy a válságokat nem lehet csak csapat-erősítésekkel megoldani. A miniszteri találkozót megelőzően a védelempolitikai igazgatók március 25-ei találkozója volt jelentősebb esemény. A határőrizeti együttműködésről tartott hat találkozó keretében a határőrizet megerősítése és a schengeni megállapodáshoz történő csatlakozásra való felkészülés volt a fő téma. A cseh elnökség jelentése nem emelte ki a védelmi szektorban folytatott együttműködést.

A négy ország kormányfői a március 8-ai találkozón megállapodtak, hogy a tagországoknak az EU-csatlakozás után is szükségük van a Visegrádi Együttműködésre. Éppen a cseh fél álláspontja volt, hogy az együttműködésnek, mint regionális csoportosulásnak van létjogosultsága, amelynek célja a tapasztalat- és információcsere.

Az EU-csatlakozást követően a visegrádi országok miniszterelnökei 2004. május 12-én a csehországi Kromerizben nyilatkozatot fogadtak el „A Cseh Köztársaság, a Magyar Köztársaság, a Lengyel Köztársaság és a Szlovák Köztársaság miniszterelnökének nyilatkozata a Visegrádi Csoport országainak együttműködéséről, az Európai Unióhoz való csatlakozásukat követően” címmel. A dokumentumban a miniszterelnökök kifejtették, hogy az 1991. évi visegrádi kezdeményezés sikeresnek bizonyult, mert a tagországok elérték céljukat: a NATO- és az EU-csatlakozást. Az euroatlanti szövetségekben elért teljes jogú tagság új lehetőségeket biztosít a további együttműködésre, a közös érdekek érvényesítésére. A visegrádi országok együttműködése ezt követően a regionális tevékenységekre és az olyan kezdeményezésekre irányul, amelynek célja a közép-európai régió megerősítése.

2005-ben visszaesett az együttműködés intenzitása, sokkal kevesebb találkozóra, egyeztetésre került sor. A korábbi évektől eltérően a különböző – kiemelten a miniszterelnöki – tárgyalásokra a négy tagországon kívüli országok vezetőit is meghívták, többek között a Benelux-államok, Ausztria, Szlovénia, Litvánia, Nagy-Britannia és Ukrajna miniszterelnökeit és minisztereit, valamint az Európai Bizottság elnökét. **A védelmi miniszterek március 4-ei varsói találkozóján is így történt, ahová az ukrán védelmi minisztert hívták meg.** A varsói találkozón hadiipari kérdéseket tekintettek át, amelynek keretében magyar kezdeményezésre szorgalmazták, hogy az Európai Védelmi Ügynökség keretében az új tagországok nagyobb szerepet kapjanak. Megállapították, hogy az Európai Unión belül a közös érdekérvényesítést előtérbe kell helyezni. A lengyel fél továbbra is szorgalmazta a kelet-lengyelországi Deblinben kialakítandó közös finanszírozású, nemzetközi repülőképző központ létrehozását. Ezzel szemben a magyar fél jelezte, hogy Magyarországnak 2021-ig megállapodása van Kanadával a pilótaképzés területén.

Az ukrán védelmi miniszterrel folytatott tárgyaláson meghallgatták az ukrán fél tájékoztatóját a haderő reformjáról, valamint Ukrajna esetleges NATO-csatlakozásának lehetőségeiről. Megállapították, hogy Ukrajnában szükséges a NATO-csatlakozás népszerűsítése, valamint a haderő problémáinak meghatározása.

2006-ban nem nőtt az együttműködés intenzitása, ami megmutatkozott a találkozó viszonylag alacsony számában. 2005-höz hasonlóan, a V4-országok ebben az évben is meghívták más államok vezetőit a találkozókra. **2006-ban a védelmi miniszteri találkozóra január 19-én került sor Budapesten.** A találkozó egy részén részt vett az ukrán védelmi miniszter is. A visegrádi országok miniszterei támogatásukról biztosították az ukrán felet, miszerint segítik Ukrajna NATO-csatlakozását, és biztosítják, hogy ukrán katonák tanulhassanak a visegrádi országok katonai felsőoktatási intézményeiben. **A találkozón egyeztettek a visegrádi országok által létrehozandó EU-harccsoportról.** Az együttműködés keretében a katonai oktatásügyben való együttműködést helyezték előtérbe.

2007-ben a katonai területen a korábbi évek tendenciájának megfelelően alakult a visegrádi együttműködés, amelynek keretében április 12-én Pozsonyban tartottak találkozót. A találkozó kommunikéje alapján a fő téma az EU- és a NATO-vezette műveletekben részt vevő alegységek, valamint az EU-harccsoportra kijelölt erők pénzügyi finanszírozása volt. Megállapították, hogy a harccsoport felállítása előtt meg kell teremteni annak anyagi feltételeit. A kiadásoknak a katonai költségvetés külön fejezetében kell helyet kapnia. Áttekintették a NATO katonai-védelmi rendszerének átalakítását, amelynek célja az új fenyegetettségek és kihívások elleni eredményes fellépés. Továbbá a NATO-val kapcsolatos témákat tekintették át, kiemelten a NATO további bővítésének lehetőségét. **Az EU vonatkozásában megállapodtak egy közös harccsoport 2015-ig történő létrehozásában.** A harccsoport felállítása érdekében további szakértői konzultációkat tartottak.

A 2008. évi védelmi miniszteri³⁴ találkozót április 25-én Prágában tartották, amelyen a hagyományoknak megfelelően áttekintették a közös érdekek mentén működő katonai együttműködést, kiemelten a NATO keretében. Megállapították, hogy az együttműködés kölcsönösen hasznos. Értékelték a bukaresti NATO-csúcs eredményeit, valamint megállapították, hogy a Nyugat-Balkán számára a 2009. év új lehetőségeket teremt a két ország³⁵ NATO-csatlakozásával. Ennek keretében kifejtették, hogy támogatják a NATO „Nyitott kapuk” politikáját. A találkozó keretében tárgyaltak az ukrán védelmi miniszterrel, amelyen megerősítették, hogy támogatják Ukrajna NATO-integrációs folyamatát. Egyidejűleg Grúzia NATO-csatlakozási ambícióit is támogatásukról biztosították. Az EU-val kapcsolatban két elemet tartottak katonai szempontból fontosnak: egyrészt az európai biztonság- és védelempolitikával, másrészt az EU-harccsoportokkal kapcsolatos törekvéseket. **Fontosnak minősítették a NATO és az EU közötti kapcsolatok elmélyítését.** Ezenkívül áttekintették a NATO stratégiai légiszállító képesség kialakításával kapcsolatos feladatokat, amelyet a visegrádi csoport tagországai is támogattak.

³⁴ Szekeres Imre magyar, Jaroslav Baska szlovák, Vlasta Parkanová cseh és Bogdan Klich lengyel védelmi miniszter.

³⁵ Horvátország és Albánia.

A találkozót megelőzte a vezérkari főnökök február 29-ei és március 1-jei találkozója, amelynek középpontjában a béketámogató műveletek tapasztalatai, valamint a katonai oktatásügyi együttműködés lehetőségei álltak.

2009-ben június 3-án Varsóban tartották a védelmi miniszterek találkozóját.

A magyar felet képviselő védelmi államtitkár kezdeményezte, hogy a visegrádi országok alakítsanak ki közös álláspontot a NATO és az EU stratégiai dokumentumainak kidolgozásához. Ezt követően a béketámogató műveletekben való részvételt tekintették át. Szeptember 2-án a védelempolitikai igazgatók tanácskoztak, amelynek **az október 8-ai budapesti védelmi miniszteri találkozó** előkészítése volt a célja, és amelynek résztvevői körét jelentősen kibővítették, mert arra meghívták az ukrán, a montenegrói, a szerb, a macedón és a bosnyák védelmi minisztereket is. Az októberi – már a magyar elnökség idején megtartott - védelmi miniszteri találkozó **témakörei a Nyugat-Balkán és Afganisztán biztonsági helyzete, valamint a NATO új stratégiai koncepciója voltak.** A nyugat-balkáni stabilitás témakörében a meghívott nyugat-balkáni országok védelmi minisztereivel tekintették át az országok NATO-integrációját. Folytatták az egyeztetéseket a 2015 után létrehozandó visegrádi EU-harccsoportról, amelynek keretében felmerült, hogy abban Ukrajna is részt vehetne.

A magyar elnökségi jelentés alapján a visegrádi együttműködés ismét lendületet kapott, amit a számos vezetői találkozó is bizonyított. A magyar elnökség kulcstémái a nyugat-balkáni országok euroatlanti integrációja, a Keleti Partnerség, az energiabiztonság, a regionális és kohéziós politika, valamint a közép-európai romastratégia voltak. A magyar elnökség időszakára is jellemző volt, hogy a találkozókra a tagországokon kívül más országok vezetőit is³⁶ meghívták. Az egyeztetések másik fő témái között szerepelt az EU-elnökségekkel kapcsolatos feladatkörök és lehetőségek egyeztetése. (Tekintettel a 2009 és 2011 közötti időszakban a cseh, a magyar és a lengyel EU soros elnöki feladatokra. V. Cs.) A külpolitika területén a nyugat-balkáni országok euroatlanti integrációjának felgyorsítása érdekében, valamint a keleti országok felé történő európai integrációs nyitás lehetőségének megteremtése mellett lobbiztak. A katonai területen a felső szintű találkozók mellett sikernek lehet minősíteni, hogy **folytatódott a 2015 után létrehozandó visegrádi EU-harccsoport felállításával kapcsolatos munka.**

2010. szeptember 19-én a csehországi Mosnovban a visegrádi országok légierő főnökei megállapodást írtak alá a repülőgép-vezetők kiképzésének javításáról, a közös felkészülésről és a kiképzési költségek csökkentéséről, valamint a légiirányítási rendszerek kompatibilissá tételéről, és az egymás légtérben történő repülés feltételeinek megteremtéséről.

A szlovák elnökségnek a korábbi célok mellett az egyik új eleme a négy tagország közös konzuli rendszerének kialakítására való törekvés volt, ami a tagországok diplomáciai hálózatának összekapcsolását szorgalmazza. A belügyi területen a rendőrségek közötti együttműködést a szélsőséges személyek és szervezetek, valamint az illegális migráció elleni fellépés területén tervezik erősíteni. A biztonság és a védelem kérdéskörben számos korábbi program továbbvitele a fő cél,

³⁶ V4+ formáció.

amelyek közé a közös EU-harccsoport, a NATO–EU kapcsolatok erősítése, a válságkezelésben való részvétel tartozik. Új javaslatként jelent meg a tagországok kiképzőbázisainak közös modernizálása, közös gyakorlatok végrehajtása, valamint a visegrádi országok katonai gyakorlótereinek kölcsönös igénybevétele.

A szlovák elnökség fontos állomása lesz a visegrádi együttműködés 20. évfordulójával kapcsolatos rendezvények lebonyolítása, amelyen áttekintik az együttműködés két évtizedes történelmét is.

Összegzés, következtetések

A visegrádi együttműködés húszéves történetét több szakaszra lehet bontani. A szakaszok közötti különbséget az együttműködés intenzitása és eltérő céljai adják:

- (1) Az együttműködés kialakítása (1991–1993).
- (2) Széthúzás és versengés az euroatlanti, kiemelten a NATO-csatlakozásért (1994–1998).
- (3) Az együttműködés felújítása és intézményesítése, út a NATO-tagságtól az EU-csatlakozásig (1999–2004).
- (4) Együttműködés az EU és a NATO-tagjaként (2005-től).

Az első szakaszban (1991–1993) a visegrádi országok az együttműködés kialakítására törekedtek, amelynek oka a régióban kialakult biztonsági vákuum volt, középpontjában pedig a Varsói Szerződés felszámolására való közös törekvés állt. Ennek következtében a tagországok többször deklarálták, hogy nem kívánnak újabb szövetséget létrehozni, hanem egy laza konzultatív fórum keretében egyeztetni akarták álláspontjaikat. Azonban már akkor megjelentek azok az érdeellentétek, amelyek később az együttműködés kudarcait okozták. Ezeknek az ellentéteknek egy része történelmi beágyazottságú volt, míg a másik része a problémák kezelésének és a nemzeti érdekek érvényesülését szolgáló útkeresésnek a különbözőségéből fakadt. Az együttműködés kezdeti lelkesedését a tagországok vezetői részéről nem követte a támogatottság, esetenként feleslegesnek tekintették az együttműködés elmélyítésére irányuló törekvéseket.

A második szakaszban (1994–1998) jelentkezett az együttműködés legmélyebb válsága, amelynek eredője a tagországok euroatlanti integrációja volt, mert a tagországok nem közösen, hanem egymással versengve, minél hamarabb akartak csatlakozni a NATO-hoz és az EU-hoz. Ennek következtében a regionális együttműködést háttérbe szorították, mert úgy vélték, hogy a közös csatlakozás csak lassítja céljaik elérését. Ezt az álláspontot legerőteljesebben Csehország, illetve Václav Klaus cseh miniszterelnök képviselte, aki az egyik legnagyobb ellenzője volt a visegrádi kezdeményezésnek. A nacionalista szlovák vezetés törekvései, „különutas” politikája is negatívan hatott az együttműködésre, ami miatt a nemzetközi közösség is bírálta. Ennek eredményeként nem is valósult meg a visegrádi országok közös integrációs folyamata, Szlovákia kimaradt a NATO bővítés első köréből. A visegrádi együttműködés 1998-ban kapott újabb lendületet, amikor a szlovákiai választásokon demokratikus, az európai integrációt támogató kormány került hatalomra.

A harmadik szakasz (1999–2004) a regionális együttműködés siker-története volt, mert az 1999. évi megállapodással intézményesült az együttműködés, ami új kereteket adott a négy ország kapcsolatrendszerének. Ennek következtében kialakult a soros elnökségi rendszer, így az együttműködés már nem ad hoc jelleggel történt. Ebben a szakaszban a közös törekvések kaptak prioritást, a három már NATO-tagország támogatta Szlovákia NATO-csatlakozását, valamint az EU-integrációt azonos ütemben tervezték megvalósítani. Ebben az időszakban is felszínre kerültek a történelmi traumák, amelynek része volt például a nemzeti kisebbségek ügyében kialakult szlovák–magyar vita is.

A negyedik szakaszban (2005-től) az együttműködésnek már teljesen új céljai jelentek meg, amelyek közül a legfontosabbnak a szövetségeken (NATO, EU) belül a négy ország közös, egyeztetett álláspontjának kialakítása volt. Ez abban is megnyilvánult, hogy a NATO és az EU keretében felmerülő problémákban, kihívásokban a négy ország képviselői egyeztettek, hogy saját álláspontjukat kialakítsák. Az érdeellentétek miatt még az együttműködés szintje addig még nem jutott el, hogy a négy ország közös álláspontját alakítsák ki. A szövetségi szinten felmerült kérdések egyeztetése ugyanakkor korlátozta is az együttműködés kereteit, mert regionális, csak a négy országot érintő kérdések ritkán kerültek napirendre. Ebben a szakaszban kezdődött a visegrádi országok külső kapcsolatainak bővítése, más országok bevonása az együttműködésbe. A kibővített találkozók (V4⁺) új lendületet adtak az együttműködésnek, mert nemcsak új témákat, hanem új lehetőségeket is nyújtottak.

Az ismertetett szakaszok a szakági (esetünkben a biztonsági és védelmi szektorban) is megjelentek. A védelmi szektor azonban a találkozók megvalósulásán túl nem tekinthető sikeresnek, mert az elmúlt húsz évben a különféle programokban történt megállapodások ellenére az együttműködésnek gyakorlati eredménye nem volt. A szovjet/ orosz örökségből származó fegyverzet és haditechnikai eszközök közös korszerűsítésére irányuló törekvés is kudarcba fulladt. Legtovább a Mi-24 típusú helikopterek közös modernizálásának programja jutott el, de az ellentétes nemzeti érdekek megakadályozták a megvalósítását. Ez történt a közös kiképzési programok esetében is. A közös légtérvédelem kérdéskörében sem történt előrelépés, mert a NATO-csatlakozást követően a visegrádi országok két különböző NATO légtérvédelmi parancsnokság alárendeltségébe kerültek, ami nehezíti a közvetlen együttműködést. A húsz év alatt egy többnemzeti („visegrádi”) katonai alakulat létrehozása sem sikerült annak ellenére, hogy rövid ideig működött egy lengyel–cseh–szlovák többnemzeti dandár Nagytapolcsányban (Topolčany). A közös alakulat létrehozására talán 2015-öt követően van esély, mert a tagországok megállapodtak, hogy közös EU-harccsoportot hoznak létre, amelynek részletei szakértői egyeztetés fázisában vannak. A katonai téren történő együttműködés részbeni sikertelenségét mutatja, hogy az eltelt két évtizedben nem sikerült a visegrádi keretek között egyetlen közös katonai gyakorlat megtartása sem. A katonai szektorra inkább a látszattevékenység és a koncepciók kialakítása volt jellemző, konkrét gyakorlati együttműködés a különböző találkozókön és egyeztetéseken kívül nem alakult ki.

A visegrádi együttműködés létrehozása óta már több alkalommal is bebizonyosodott, hogy szükség van a közép-európai országok regionális együttműködésére. Ez a fórum nem csak a régió közös problémáinak kezelésére nyújt lehetőséget, hanem a szövetségi rendszereken belüli szorosabb együttműködésre, érdekérvényesítésre is. A négy visegrádi ország Európában, valamint a szövetségi rendszerben kis és közepes országnak számít. A tagországok egyenként saját érdekeiket nem, vagy csak kis mértékben tudják érvényesíteni.

A visegrádi országok néhány főbb alapadatának vizsgálata alapján megállapítható, hogy a négy ország közösen, európai viszonylatban lényeges erőt képvisel.

Ország / Adatok ³⁷	Létszám (millió)	Terület (ezer km ²)	GDP/fő (USD)	Haderő létszáma
Cseh Köztársaság	10,2	78	20 122	25 820
Lengyel Köztársaság	38,4	312	12 072	100 000
Magyar Köztársaság	9,9	93	14 082	29 450
Szlovák Köztársaság	5,4	49	16 666	22 677
Összesen:	63,9	532	–	177 947
Franciaország	64,4	543	44 669	352 771
Nagy-Britannia	61,1	242	37 000	175 690
Németország	82,3	356	41 352	250 613

A fenti adatok alapján kimondható, hogy a négy közép-európai ország az adottságai, gazdasági potenciálja alapján a szövetségeken belül nem tudja egyedül sikeresen képviselni érdekeit. Céljaik eléréséhez mindig kell egy európai nagyhatalom támogatása, amely csak érdekközösség esetén valósulhat meg. Azonban a négy visegrádi ország az együttes potenciálját tekintve már közelít a meghatározó (vezető) európai hatalmakhoz (Németországhoz, Nagy-Britanniához vagy Franciaországhoz). Következésképpen **a visegrádi országok számára létszükséglet a közös együttműködés továbbfejlesztése**, ha a nemzetközi közösségen belül a történésekre és a folyamatokra hatással kívánnak lenni, illetve érvényesíteni akarják érdekeiket. Ehhez azonban az egymás közötti viták, problémák, nézeteltérések megoldása, esetenként háttérbe szorítása szükséges.

³⁷ Military Balance 2010.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Andrzej Jagodzinski: *Visegrad Group – Bratislava, Warszawa, Praha, Budapest*. Bratislava, 2006, International Visegrad Fund. ISBN 80-969464-7-1
- Boros Ferenc: *A Visegrádi Együttműködés és perspektívája*. Külügyi Szemle 2003/2., Budapest.
- Für Lajos: *A Varsói Szerződés végnapjai – magyar szemmel*. Budapest, 2003, Kairosz. ISBN 963-94-8447
- Jeszenszky Géza: *A „Visegrádi gondolat” és az euroatlanti integráció*. Külügyi Szemle 1998/4., Budapest.
- MTI Hírchívum 1988–2005.
<http://archiv1988-2005.mti.hu/index.faces>, letöltés: 2011. 01. 15. – 02. 01.
- Dr. Rácz György: *A visegrádi királytalálkozó – 1335*. Nemzetközi Visegrádi Alap, Bratislava, 2009. ISBN 978-80-970159-7-8
- A Visegrádi Együttműködés.
http://hu.wikipedia.org/wiki/Visegr%C3%A1di_Egy%C3%BCttm%C5%B1k%C3%B6d%C3%A9s
- A Magyar Köztársaság Külügyminisztériumának V4-elnökséggel kapcsolatos honlapja.
http://www.mfa.gov.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/V4_elnokseg/
- A Rulers honlapja, a világ állami vezetőinek tára.
<http://www.rulers.org/index.html>
- A Visegrádi Csoport honlapja.
<http://www.visegradgroup.eu/main.php>

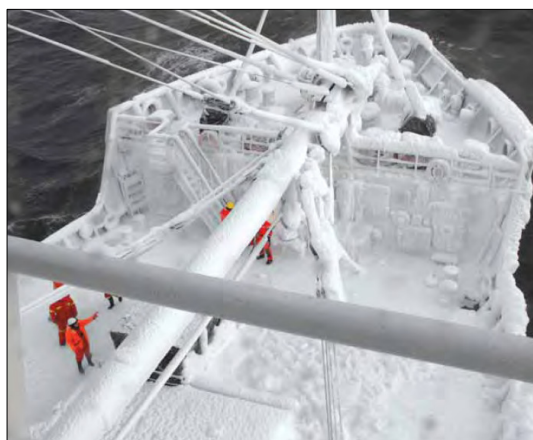
1. Bevezetés

Az Északi-sark (Arktisz) iránt, elsősorban annak mostoha viszonyai miatt, évszázadokon át nem merült fel komolyabb érdeklődés egyetlen ország részéről sem, leszámítva a geográfiai (földrajzi) pólus elérésére indított expedíciókat. A helyzet azonban a térségben feltárt ásványkincsek, valamint a globális felmelegedés miatt megnyíló közlekedési útvonalak következtében megváltozott, és ezért mára az érdeklődés is érezhetően megnőtt. Az Északi-sark egyike a Föld azon területeinek, amelyeket a nemzetközi közösség még nem osztott fel teljesen, így konfliktusok alakulhatnak ki az érdekelt felek között.

Az Északi-sark fogalma és a térség jelentősége

Amikor az Északi-sarkról beszélünk, több tényezőt is figyelembe kell venni. Valójában két Északi-sark van: a földrajzi és a mágneses. A földrajzi a Föld tengelyének legészakabbra fekvő pontja, amelytől a Föld összes pontja déli irányban fekszik. Ezzel szemben a mágneses, amelyre az iránytűk mutatnak, más helyen található. Az Északi mágneses pólus folyamatosan mozog, és jelenleg Kanada északi területén található, mintegy 1600 km-re a földrajzi Északi-sarktól.¹

Eltérően a szárazföldön található Déli-sarktól, a földrajzi Északi-sark a 4000 méter mélységű Jeges-tenger közepén van és 2-3 méter vastag jégtakaró borítja. Az Északi-sark térségében a téli hónapokban egyáltalán nem süt a nap, és mínusz 30 °C körüli a hőmérséklet, nyáron pedig 0 °C-ig melegszik.

1. ábra. Jellemző éghajlati körülmény a térségben a jegesedés

¹ http://www.mnh.si.edu/arctic/html/resources_faq.html, letöltés: 2010. 11. 13.

Az Északi-sarkot gyakran az északi sarkkörön túl lévő területtel azonosítják. Az északi sarkkör az északi szélesség 66. foka 33. percével esik egybe. A sarkkörön belül lévő terület 21 millió négyzetkilométer, ami a Föld felszínének 6%-a. Ebből hétmillió négyzetkilométer a kontinentális talapzathoz tartozik és szárazföld, vagy 500 méternél kisebb mélységű tenger.²

Ásványi kincsek

Az északi sarkkörön belül fekvő területen jelentős mennyiségben található szénhidrogének és más ásványi kincsek.

Az Egyesült Államok Geológiai Kutatóintézete (US Geological Survey) által 2008 júliusában elkészített felmérés szerint az eddig fel nem derített, kitermelhető olaj a sarkkörön belül több mint a kétszerese a térségben eddig feltárt mennyiségnek: az elemzés szerint legalább 90 milliárd hordó olaj, 1670 billió köbméter földgáz és 40 milliárd hordó folyékony földgáz található az északi sarkkörön belül. Az amerikai értékelés szerint az olajkincs zöme az alaskai táblán, míg a földgázkincs több mint fele az orosz partoknál található.³

A térségben lévő becsült szénhidrogénkészlet nagyobb Oroszország teljes szénhidrogénkészleténél, és megfelel a világ teljes feltáratlan olajtartaléka 13, feltáratlan gáztartaléka 30%-ának.

Oroszországi adatok szerint az ország bruttó nemzeti össztermékének 14%-a származik a sarkkörön túli területről, és a teljes export 25%-át teszik ki a térségben kitermelt nyersanyagok és termékek. Ezzel szemben az ország lakosságának kevesebb mint 2%-a él a térségben.

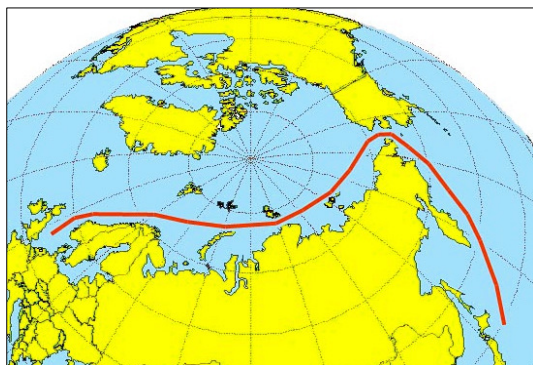
A szénhidrogének mellett kiemelkedő fontosságúak a térségben található ásványi kincsek, ércek. Az orosz nikkel és kobalt 90%-a, a réz 60%-a a térségben található. Az orosz gyémánt- és vermiculit-készletek teljes egészében a sarkkörön túli területen helyezkednek el, a króm- és mangán-kincs mintegy 80%-a, a platina-készletek 47%-a, az arany pedig a 40%-a található itt.

Közlekedési útvonal

Az északi sarkkörön belüli hajózás mindig nagy kihívásnak számított, különösen télen, amikor a jégtakaró déli irányba húzódott, és elvágtatta a tengeri útvonalakat Oroszországtól, illetve Kanadától északra, és jégtörők alkalmazásával is csak részben voltak hajózhatók. A globális felmelegedés hatására azonban rendkívüli változások indultak el a térségben. A korábban állandó jégfelület jelentős része nyaranta felolvad, az Északi-sark jege pedig az elmúlt 50 évben évtizedenként 10-10%-át elveszítette területének. Mindez új lehetőségeket teremt a tengerhajózás számára.

² <http://energy.usgs.gov/arctic/>, letöltés: 2010. 11. 13.

³ <http://energy.usgs.gov/arctic/>, letöltés: 2010. 11. 13.

2. ábra. Az Északi Tengeri Útvonal

2010 szeptemberében először fordult elő a történelemben, hogy az Oroszországtól északra haladó, az Északi-tengert Japánnal összekötő Északi Tengeri Útvonal teljesen jégmentes volt, amelyet csak néhol zavart meg néhány sodródó jégtömb. A lehetőséget kihasználva a Norilsk-Nikkel vállalat „Moncsegorszk” szállítóhajója – jégtörő hajó segítsége nélkül – végighajózott az útvonalon, és a Kola-félszigetről a kínai Sanghajba juttatta el a vállalat által kitermelt fémekből álló szállítmányát, majd onnan árucikkeket hozott vissza Oroszországba.⁴ A teljes út 41 hajózási napot vett igénybe, ezáltal az Északi Tengeri Útvonal használatával a korábbi, 60–65 hajózási napot igénybe vevő, a Földközi-tengeren és a Szuézi-csatornán áthaladó utazási idő jelentősen csökkent. Az Északi Tengeri Útvonalon történő teherszállításnak így óriási potenciális növekedési lehetőségei vannak, hiszen a világ egyik legfontosabb, Európát a Távol-Kelettel összekötő tengeri kereskedelmi viszonylatát rövidítheti le.

Nagy jelentőségű a Kanadától északra húzódó Északnyugati-átjáró is, amely az Európa és Ázsia közötti vízi utat 4000 kilométerrel rövidítené le. A norvég Roald Amundsen 1903 és 1906 között fedezte fel ezt az útvonalat, de a jégtakaró miatt egyelőre még nem járható. A globális felmelegedés következtében azonban ennek az útvonalnak is felértékelődhet a jelentősége. 1978 óta, amikor megkezdődött az északi sarkkör műholdas megfigyelése, először 2007-ben regisztrálták, hogy csaknem teljesen megnyílt az Északnyugati-átjáró. Kanada magáénak kezdte követelni az átjáró feletti jogokat, míg az Amerikai Egyesült Államok és az Európai Unió szerint nemzetközi vizeknek minősül ez az útvonal.

Halászat

A világ élelmezésében a tengeri halak, rákok és más élőlények iránti kereslet részaránya ugyan alacsony, de folyamatosan növekvő tendenciát mutat: 1976 és 2006 között a globális tengerihal-piac forgalma megháromszorozódott, 28,3 milliárd

⁴ <http://www.barentsobserver.com/norilsk-nickel-shipment-arrived-in-shanghai.4831545-116320.html>, letöltés: 2010. 11. 13.

dollárról 86,4 milliárd dollárra nőtt. A forgalmazott halak és rákok mennyisége azonban még ennél is jobban nőtt: 7,9 millió tonnáról 31,3 millió tonnára.⁵

A világ tengerihal-kereskedelmében az északi sarkkör térsége viszonylag kis szerepet tölt be, a teljes forgalomnak mindössze 4%-át teszi ki. Jelentős az eltérés azonban az egyes országok halászata és halfelhasználása között. Az Északi sarkkör országai folytatják az összes halászat 90%-át a térségben, míg az Európai Unió részesedése – Svédországot, Dániát és Finnországot leszámítva – mindössze 4%. 1990 és 2006 között Izland és Norvégia fogta ki az Északi sarkkör térségében kihalászott halállomány 74%-át.⁶

Katonai érdekek

Az Európától északra fekvő tengeri térség katonai szempontból a második világháború idején kapott először igazán kiemelt szerepet, amikor a nyugati szövetségesek az északi-tengeri útvonalon, a német légierő és haditengerészet támadásai közepette juttatták el a Szovjetunióhoz a háború sikeres megvívásához nélkülözhetetlen, létfontosságú fegyvereket és felszereléseket.

Az atomhajtóműves támadó és ballisztikusrakéta-hordozó tengeralattjárók megjelenésével a Kola-félsziget a Szovjetunió egyik legfontosabb katonai támaszpontjává vált. A félsziget északi fjordjaiban kerültek elhelyezésre az Északi Flotta tengeralattjárói és nagy felszíni hadihajói, és nagy számban telepítettek korszerű légvédelmi rakétabázisokat, valamint harci repülőgépeket a térség védelmére.

Európa északi térségének szerepe katonai szempontból jelentősen felértékelődött a NATO és a Varsói Szerződés szembenállásának időszakában. A hadászati elképzelések szerint a szovjet haditengerészet és haditengerészeti légierő egyik kiemelt feladata lett volna, hogy az Északi Flotta bázisairól kiindulva áttörje a Grönland–Izland–Nagy-Britannia közötti ún. GIUK-szorost⁷, és az Atlanti-óceánra kijutva elvágja az Észak-Amerikából az európai hadszíntérre irányuló katonai utánpótlást szállító konvojok útját. A NATO ennek megakadályozása érdekében építette ki a SOSUS⁸ hangradar-rendszert, amelynek feladata a GIUK-szoroson áthaladó szovjet tengeralattjárók felderítése volt.

A szovjet fenyegetés miatt a NATO rendszeresen gyakorlatokat hajtott végre Norvégia megerősítésére. A legnagyobb ilyen jellegű gyakorlat az 1972 szeptemberében végrehajtott „Strong Express” volt, amelyen 12 NATO-tagországból 65 000 katona, 350 hadihajó és 700 repülőgép vett részt.⁹ A gyakorlat keretében partraszállási hadműveleteket gyakoroltak Norvégia partjainál, valamint haditengerészeti manővereket folytattak a Norvég-tenger és az Atlanti-óceán északi térségében. A gyakorlat célja a NATO északi szárnya ellen feltételezett szovjet támadás elhárítása volt.

⁵ www.swp-berlin.org/common/get_document.php?asset_id=7276, letöltés: 2010. 11. 13.

⁶ www.swp-berlin.org/common/get_document.php?asset_id=7276, letöltés: 2010. 11. 13.

⁷ A Greenland, Iceland és United Kingdom rövidítéséből alkotott mozaikszó.

⁸ Soud Surveillance System.

⁹ http://www.usslittlerock.org/Events/Strong_Express.html, letöltés: 2010. 11. 13.

A Szovjetunió szétesését követően kialakult új geopolitikai helyzetben, illetve az orosz haditengerészeti tevékenység intenzitásának drámai csökkenése következtében a SOSUS-rendszer fenntartása már nem volt prioritás, így a hangradarok nagyobb hányadát felszámolták. Ma a rendszer a korábbinál sokkal kevesebb elemből áll és képessége is lényegesen gyengébb. A NATO továbbra is hajt végre gyakorlatokat a térségben, amelyek keretében erői Norvégia területén, illetve a Norvég-tenger térségében folytatnak műveleteket, de ezen tevékenységek mérete és intenzitása már messze elmarad a hidegháború idején megszokottaktól.

Jelenleg az északi sarkkör katonai fontosságát elsősorban az adja, hogy ez a térség választja el egymástól az Oroszországi Föderációt és az Amerikai Egyesült Államokat, azaz a világ két legjelentősebb nukleáris hatalmát. Ma is az északi sarkkörön túl tevékenykedő orosz és amerikai atomhajtóműves ballisztikusrakéta-hordozó tengeralattjárók rakétáinak hatótávolságán belül találhatók a legfontosabb amerikai, illetve orosz politikai, gazdasági és katonai célpontok.

A térség nemzetközi jogi helyzete

1926-ban Poitier kanadai szenátor vetette fel a térség szektorok szerinti felosztásának tervét, a térséggel határos parti államok között. A szektorok olyan háromszögeket jelentenek, amelyek csúcsai az Északi-sarkon találkoznak, onnan vezetnek képzeletbeli vonalak az érintett államok szárazföldi területének két szélső pontjához. Aki rápillant a térképre, azonnal láthatja, hogy ez a megközelítés elsősorban Oroszország és Kanada számára lett volna előnyös. A javaslatot azonban nem fogadta el az összes érintett, elsősorban a felosztás értelmében a legkisebb részhez jutó Amerikai Egyesült Államok tiltakozott ellene.

Ma az Északi-sarkot – az Antarktisztól eltérően – nem védik nemzetközi egyezmények, esetében az ENSZ tengerjogi konvenciója¹⁰ az irányadó. Az Északi-sark tulajdonlása ügyében ennek alapján összesen öt, a térséggel határos ország érintett: az Oroszországi Föderáció, az Amerikai Egyesült Államok, Dánia, Norvégia és Kanada.

Az 1994-ben hatályba lépett ENSZ tengerjogi konvenció határozza meg a tengerek kapcsán érvényesíthető különböző területi igényeket. A konvenció értelmében különböző kategóriák léteznek, az alábbiak szerint:

- *Beltenger*: minden olyan tenger, ami a parti tenger alapvonalától a part felé esik. A beltenger az idegen hajók elől teljesen elzárható.
- *Parti tenger*: a part menti azon területsáv, amelyet már víz borít, de az állam szuverenitása még kiterjed rá. Az ENSZ tengerjogi konvenciója 12 tengeri mérföldben maximálja. Ahol az államok közötti távolság nincs 2×12 tengeri mérföld, a távolságot meg kell felezni. A parti tengeren minden állam hadi- és kereskedelmi hajója számára engedélyezett a békés célú áthaladás, ezért díj nem szedhető. A parti állam ugyanakkor jogosult áthaladási útvonalakat kijelölni.

¹⁰ United Nations Convention on the Law of the Sea – UNCLOS.

- *Csatlakozó övezet:* a parti tenger 12 tengeri mérföldjén túli, legfeljebb 12 tengeri mérföldig terjedő terület, amelyen belül a parti államnak jogában áll ellenőrizni a vám-, pénzügyi, bevándorlási, egészségügyi szabályokat, intézkedhet azok megsértőivel szemben, illetve üldözheti a bűncselekményt elkövetőket.

- *Kizárólagos gazdasági övezet:* a parti tenger alapvonalától 200 tengeri mérföld távolságig terjedő terület. Ez eredetileg halászati övezetet jelentett, de fokozatosan kibővült a bányászattal (például kőolaj, földgáz); berendezések, mesterséges szigetek létesítésével; szélenergia-termeléssel, illetve a tengeri áramlatokból nyerhető energia hasznosításával. Ebben a térségben a parti államot illeti a kutatási jog és terheli a környezetvédelmi felelősség.

- *Kontinentális talapzat:* az állam szárazföldi területéhez kapcsolódó, állandóan vízzel borított tengerfenék, ahol a földrajzi összefüggés címén a parti állam különleges gazdasági jogokat élvez. Az ENSZ-konvenció értelmében a kiterjedése maximum 350 tengeri mérföld, ezen belül a 2500 méteres izobár vonaltól¹¹ számított 100 tengeri mérföld. Az államhatáron kívül található, felette nyílt tenger és nyílt légtér található. Az államnak itt csupán gazdasági, kiaknázási joga van, amellyel ha nem tud, vagy nem akar élni, más állam nem léphet a helyébe.

Nyílt tenger, amely államterületté nem nyilvánítható
Kizárólagos gazdasági övezet (200 tengeri mérföld)
Csatlakozó övezet (12 tengeri mérföld)
Parti tenger (12 tengeri mérföld)
Szárazföld – Beltenger

3. ábra. A tengeri övezetek

Az ENSZ tengerjogi konvencióját összesen 160 ország ratifikálta. Több ország aláírta, de a mai napig nem ratifikálta – közöttük az Északi-sark kérdésében is érintett Amerikai Egyesült Államok sem.

Jelenleg az érintett államok a kontinentális talapzat jogára hivatkozva aknázzák ki a térség ásványkincseit, és tudományos kutatási eredményekkel kívánják bizonyítani, hogy saját kontinentális talapzatuk benyúlik az Északi-sark alá. Ennek a kérdésnek a kulcsa a Lomonoszov- és a Mengyelejev-hátság, a Szibériától Grönlandig húzódó tenger alatti hegységrendszernek a hovatartozása. Az orosz álláspont szerint ez az eurázsiai kontinens tengeri kiemelkedése, azaz így Oroszország kontinentális talapzatának része. A dán és a kanadai álláspont szerint a két hátság ezzel szemben az amerikai kontinens tengeri kiemelkedése. Az Amerikai

¹¹ A térképeken a folyó- és állóvizek egyenlő mélységű pontjait összekötő vonal.

Egyesült Államok álláspontja mindkettőtől eltérő: azt állítják, hogy szabadon álló alakzatok, azaz nincsenek összefüggésben a kontinentális talapzatokkal. A kérdésben az érintett országoknak 2013-ig kell benyújtaniuk bizonyítékokkal alátámasztott igényüket az ENSZ kontinentális talapzatok kijelölésével foglalkozó bizottságának.¹²

A térségben a kontinentális talapzat kérdésen kívül is több vitatott terület található. Dánia és Kanada között a dán Grönland és a kanadai Ellesmere-sziget közötti aprócska Hans-sziget hovatartozása miatt éles vita alakult ki, amelyben az egyik fél kitűzte a szigetre saját nemzeti zászlóját, amelyet aztán a másik fél eltávolított és a sajátját tűzte ki, és ez így ismétlődik már közel negyven éve.

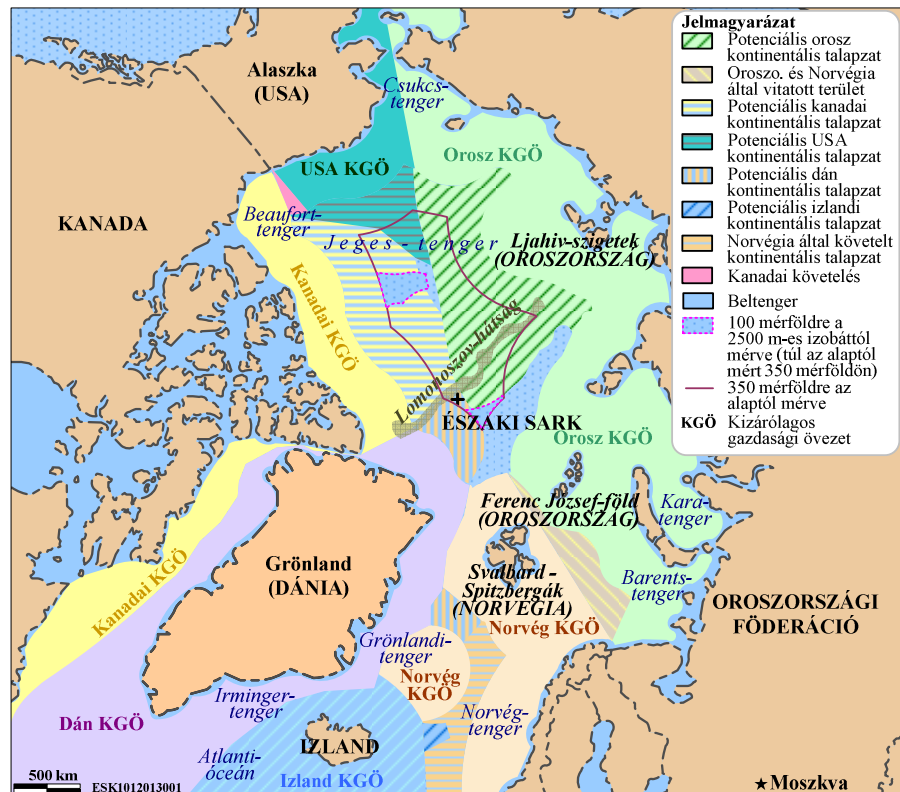

4. ábra. A Hans-sziget

Egy másik vitatott terület a Svalbard-szigettől keletre fekvő, Norvégia és Oroszország között szintén több mint 40 éve vita tárgyát képező, 175 ezer négyzetkilométeres tengeri terület, ahol a norvég haditengerészet és Parti Őrség rendszeresen elfog orosz halászhajókat.

Fontos még megemlíteni, hogy az Északi-sark iránt az öt érintett országon kívül Kína is erőteljesen érdeklődik. Kína nemzeti jövedelmének fele függ a tengeri szállítástól, így az Északi Tengeri Útvonal megnyílása különösen fontos a számára. Kína ezenkívül jelentős befektetéseket eszközöl világszerte az olaj és földgáz kitermelésébe. Bár nem határos a sarkok térségeivel, mégis az egyik vezető sarki kutató nemzet: 1984 óta 26 expedíciót indított a Déli-sark felderítésére és ott három kutatóállomást működtet. Az Északi-sarkra az első expedíciót 1999-ben indította, 2010-re pedig további hármat hajtott végre. Kína megkezdte egy modern, a sarki viszonyok között alkalmazható jégtörő hajó építését is.

¹² Commission on the Limits of the Continental Shelf – CLCS.

5. ábra. Az Északi-sark térsége

Az Északi-sark felosztásában érintett országok térségben állomásozó katonai ereje

Oroszországi Föderáció

Figyelembe véve, hogy az öt északi sarkköri ország közül Oroszország nem a NATO tagállama, ezért a többi érintett országnál részletesebben foglalkozunk a témával. A továbbiakban kitérünk az Északi-sark megjelenésére az orosz nemzetbiztonsági stratégiai dokumentumokban, valamint az orosz haderő katonai képességeire a térségben.

Az Északi-sark a nemzetbiztonsági stratégiai dokumentumokban

Nemzeti biztonsági stratégia

Az Oroszországi Föderáció 2009-ben életbe lépett nemzeti biztonsági stratégiája több fejezetében is foglalkozik az Északi-sark témakörével. A világ és Oroszország jelenlegi helyzetét, valamint a fejlődési tendenciákat taglaló részében a stratégia megállapítja, hogy a nemzetközi politika figyelme hosszú távon az energiaforrások birtoklására fog irányulni. A világpolitika meghatározó szereplőinek

„versenyfutása” az energiahordozók megszerzéséért főként a Közel-Kelet, a Kaszpi-tenger és Közép-Ázsia térségében, valamint a Barents-tenger és más, északi sarkköri területeken várható. A nemzeti biztonság szavatolásáról szóló fejezet állami és társadalmi biztonságra vonatkozó részében a dokumentum megállapítja, hogy az orosz nemzeti biztonság szavatolásának egyik alapvető feltétele az államhatárok megbízható védelme. Az ország határainak védelme érdekében az orosz határokon fejlett technológiájú határellenőrző rendszereket kell alkalmazni, és növelik a határőrizet hatásfokát több határszakaszon, többek között az északi sarkkör Oroszországhoz tartozó térségeiben. A fejezet gazdasági növekedésre vonatkozó részében a dokumentum azt az álláspontot tükrözi, hogy a nemzeti biztonság szavatolása érdekében középtávon növelni kell a gazdasági ágazatok versenyképességét és az orosz árucikkek értékesítési piacát. A gazdaságfejlesztési program egyik legfontosabb földrajzi területe az északi sarkkör térsége, ahol szállítási, energiaipari, információs és katonai infrastruktúrát kell létrehozni.

A nemzeti biztonsági stratégia tükrében az előzőek alapján megállapítható, hogy Oroszország az északi sarkkörön túli területek vonatkozásában az államhatár védelmére, a gazdasági fejlesztésekre és az ásványkincsek kitermelésére összpontosít. A stratégia nem tér ki azonban külön az Északi-sark területi felosztásával, a sarkköri kérdésben érintett országokkal esetlegesen kialakuló konfliktusok lehetőségére, illetve azok elkerülése vagy rendezése érdekében tervezett intézkedésekre.

Katonai doktrína

A 2010-ben elfogadott katonai doktrína nem foglalkozik az Északi-sarkkal és az északi sarkkörrel.

Tengeri doktrína¹³

A haditengerészet feladatait is meghatározó, 2001-ben elfogadott és a 2020-ig terjedő időszakra vonatkozó tengeri doktrína állami prioritásként értékeli a nemzeti érdekek védelme és érvényesítése érdekében megvalósított haditengerészeti tevékenységet. Az Oroszországi Föderáció és szövetségesei nemzeti érdekvérvényesítéséhez, a fenyegetések elhárításához elengedhetetlen a megfelelő haditengerészeti potenciál fenntartása. Az orosz haditengerészet alapvető eszköze az ország külpolitikájának, katonai eszközökkel biztosítja a nemzeti érdekek védelmét, a katonai-politikai egyensúly fenntartását, az ország katonai biztonságát a tengeri határok felől. A tengeri doktrína külön taglalja az egyes földrajzi irányok szerinti tengeri politikát. Prioritásként határozza meg az arktiszi térség (vagyis az északi sarkkör) irányában megvalósított nemzeti tengeri politikát, amelynek alapvetése az orosz haditengerészet kijutása az Atlanti-óceán vizeire, az orosz kontinentális talapzat és kizárólagos gazdasági övezet gazdasági potenciáljának kiaknázása, az Északi Flotta meghatározó szerepe az ország tengeri határainak védelmében, továbbá az Északi Tengeri Útvonal növekvő jelentősége.

¹³ <http://www.scrf.gov.ru/documents/34.html>, letöltés: 2010. 12. 29.

A nemzeti tengeri politika alapja, hogy létre kell hozni az orosz haditengerészet működéséhez szükséges feltételeket az északi sarkkörön túli tengeri területeken, főként a Barents- és a Fehér-tenger, valamint az Északi Tengeri Útvonal térségében. A tengeri politika meghatározza azokat a feladatokat, amelyek végrehajtása elengedhetetlen a stratégiai célok eléréséhez. Ezek közül a legfontosabbak: az ország érdekeinek védelme a térségben, az orosz érdekek érvényesítése a térség felosztása és a tengeri határok kijelölése kapcsán; az arktiszi területek potenciális lehetőségeinek kiaknázása az exportorientált gazdasági ágazatok fejlesztése és a szociális problémák megoldása érdekében; különleges tengeri – halászati-halfeldolgozó, tudományos-kutatási – feladatok végrehajtására alkalmas hajóflotta létrehozása; az atomhajtóműves jégtörő flotta megújítása, érdekérvényesítés az Északi Tengeri Útvonal használatára során; az ország védelmi érdekeinek érvényesítése a biológiai és ásványi kincsek felderítése és kitermelése során; a térségbeli jelenlét feltételeinek kialakítása, az állami szuverenitás és a jogszabályok sérthetlenségének biztosítása az Északi-sark térségében.

Arktisz Stratégia

Az arktiszi (vagyis az északi-sarki) térségre vonatkozó állami politikát 2008-ban hagyta jóvá az orosz elnök. A dokumentumban részletezik a térségben megvalósítandó állami politikát, az elérendő főbb célokat, a szociális-gazdasági fejlesztésekkel és a nemzeti biztonság szavatolásával kapcsolatos intézkedések rendszerét. Deklarálják, hogy az arktiszi térség határai pontosításra kerülhetnek, a nemzeti jogszabályok vagy nemzetközi megállapodások jogkövetkezményeként. Az Arktisz stratégia meghatározza Oroszországnak az Északi-sark térségében érvényesítendő nemzeti érdekeit. Az orosz állami vezetés stratégiai bázisként tekinti a térségre, amelynek nyersanyagtartalékai hozzájárulhatnak az ország szociális-gazdasági fejlesztéséhez. Oroszország elkötelezett a térség békéjének fenntartása, az együttműködés fejlesztése, ökológiai rendszerének megőrzése mellett. Az Északi Tengeri Útvonal hasznosítása, a hajózás biztosítása kiemelt nemzeti érdek.

A dokumentum elsőként említi a fontos célok közül Oroszország szükségleteinek kielégítése érdekében a stratégiai, köztük a szénhidrogénkészletek bővítését. A célok között másodikként említi a katonai biztonság szavatolása érdekében az ország északi sarkközi térséghez tartozó határai védelmének és őrzésének biztosítását, az ahhoz szükséges katonai potenciál fenntartását. Az ökológiai és információs biztonság kialakítása mellett fontos célként határozza meg a nemzetközi együttműködést a térség felosztásában érintett országokkal. A stratégiai prioritások közül a legfontosabbak: az északi sarkközi területek tengeri határainak az együttműködés és a nemzetközi jog alapján történő kijelölése; egységes regionális kutató-mentő és katasztrófa elleni védelmi rendszerek létrehozása; aktív részvétel az Északi-sark témájával foglalkozó nemzetközi fórumokon.

A dokumentumban részletesen taglalják a célok eléréséhez szükséges feladatokat is. A katonai biztonság szempontjából meghatározott legfontosabb feladatok és intézkedések a következők: katonai alakulatok létrehozása a térségben, amelyek képesek a katonai biztonság szavatolására a katonai-politikai viszonyok megváltozása esetén is; a térség ellenőrzési rendszerének kialakítása, beleértve a

határőrizeti rezsím (határátkelők létesítése, útvonalak megfigyelése technikai eszközökkel) bevezetését; az FSZB (Szövetségi Biztonsági Szolgálat) alárendeltségében működő parti őrség létrehozása, a határőrizeti infrastruktúra fejlesztése az arktiszi térségben.

A stratégia megvalósítását három lépcsőben tervezi az orosz állami vezetés. Az előkészítést (2008–2010) követő második szakaszban, 2011 és 2015 között a nemzetközi jog alapján az érintett országoknak meg kell állapodniuk a tengeri határokról, azaz ki kell jelölni az Oroszországi Föderáció arktiszi térségben lévő határait. Érvényesíteni kell az ásványkincsek kitermeléséből származó előnyöket, gazdasági ágazati szerkezetváltást kell végrehajtani a térségben létesült orosz vállalatoknál; egységes információs teret kell kialakítani az északi sarkkörön túli orosz területeken; létre kell hozni és fejleszteni kell az Északi Tengeri Útvonal infrastruktúráját és vezetési-irányítási rendszerét. A stratégia megvalósításának harmadik szakaszában (2016–2020) a térség már az Oroszországi Föderáció vezető stratégiai nyersanyagbázisa lesz.

Katonai képességek

A térségben érintett országok közül Oroszország rendelkezik a legütőképesebb katonai csoportosítással az Északi-sarkvidék térségében. Ez a csoportosítás az északi sarkkörön túl lévő Kola-félszigeten állomásozik.

A szárazföldi csapatok részéről a 200. gépesített lövészdandár állomásozik Pecsengában, a norvég-orosz államhatár mellett, és közvetlen közelében – Szputnyikban – települt az Északi Flotta alárendeltségébe tartozó 61. tengerészgyalogos-dandár. Rajtuk kívül a térséghez közel állomásozik az orosz haderő azonnali reagálású erejének minősülő légideszantcsapatok magasabbegységei közül a 76. deszantroham-hadosztály (Pszkov) és a 98. légideszant-hadosztály (Ivanovo), amelyeket szükség esetén gyorsan lehet alkalmazni a térségben is.

A légierő részéről az 1. Repülő- és Légvédelmi Parancsnokság alárendeltségébe tartozó, MiG–31 (Foxhound) típusú vadász, Szu–24M (Fencer D) típusú bombázó, illetve Szu–24MR (Fencer E) és MiG–25RB (Foxbat B) típusú felderítő repülőgépekkel felszerelt 6964. légibázis állomásozik Moncssegorszkban. Miután 2010-ben felszámolták a Kilp Javr-i vadászrepülő-ezredet, a Kola-félszigeten nem állomásozik többé Szu–27 (Flanker) típusú vadászrepülőgépekkel rendelkező alakulat, a legközelebbi ilyen repülőgépekkel ellátott alakulat a Petrozavodszk melletti Beszovecben található. Ezenkívül az Északi Flotta haditengerészeti légierejének alakulatai is a térségben állomásoznak: az Olenyegorszkban található légibázison Tu–22M3 (Backfire C) típusú bombázó repülőgépek, Szeveromorszkban az „Admiral Kuznyecov” repülőgép-hordozó Szu–33 (Flanker D) és Szu–25UTG (Frogfoot D) típusú repülőgépei, valamint Ka–27 (Helix A) és Ka–29 (Helix B) típusú helikopterek, továbbá Il–38 (May) típusú tengeralattjáró-felderítő repülőgépek települtek.

A sarkkörtől délre állomásoznak ugyan, de a térségben rendszeresen hajtanak végre járőrözést és más, kiképzési célú bevetéseket a hadászati légierő Tu–22M3 (Backfire C), Tu–95MSz (Bear H) és Tu–160 (Blackjack) típusú bombázó

repülőgépei. A hadászati légierő előretolt repülőteret üzemeltet Tyikszen, Vorkutában és Anadirban, amelyek közül az első kettő a sarkkörön túl, az utóbbi pedig ahhoz közel található.

A Kola-félsziget légvédelmi oltalmazásáért az 1. űr- és légvédelmi dandár a felelős, amelynek parancsnoksága Szeveromorszkban települ. A dandár alárendeltségébe tartozó erők közül egy légvédelmi rakétaezred Olenyegorszkban, egy pedig Poljarnijban települt. Ezek az Sz-300P (SA-10 / Grumble) és Sz-300PMU-1 (SA-20/Gargoyle) típusú légvédelmi rakétákkal felszerelt egységek a felelősek a térségben található stratégiai fontosságú katonai objektumok és Murmanszk légvédelméért.

A haditengerészeti erők a térségben az Északi Flotta alárendeltségébe tartoznak. Az Északi Flotta a haditengerészet legerősebb csoportosítása, amelynek az ereje ugyan jelentősen csökkent az elmúlt húsz évben, de még mindig igen számottevő.

Az Északi Flotta alárendeltségébe tartozik jelenleg hat „Delta IV” és három (közülük kettő tartalékban) Typhoon-osztályú atomhajtóműves ballisztikusrakéta-hordozó tengeralattjáró; három Oscar II-osztályú atomhajtóműves manőverező robotrepülőgép-hordozó tengeralattjáró; 13 „Akula”, „Sierra” és „Victor III” osztályú atomhajtóműves támadó tengeralattjáró, valamint hét Kilo-osztályú dízel-elektromos meghajtású támadó tengeralattjáró. A felszíni hadihajók közé egy Kirov-osztályú atomhajtóműves csatacirkáló („Pjotr Velikij”), egy repülőgép-hordozó („Admiral Kuznyecov”); egy Szlava-osztályú cirkáló („Marsall Usztinov”); kilenc Szovremennij- és Udaloj-osztályú romboló; több fregatt; négy Ropcsa-osztályú harcokcsi-partraszállító hajó; valamint számos kiszolgáló, ellátó, vontató, kutató, rádióelektronikai-felderítő stb. hajó tartozik.

Az orosz haditengerészet rendelkezik a világ legjelentősebb jégtörő flottájával. Jelenleg 4 atomhajtóműves és 17 hagyományos meghajtású jégtörő hajó van a haditengerészet és a parti őrség állományában.

Összességében az orosz katonai képességeket elemezve több területen is kettősséget lehet megfigyelni. A sarkkörtől északra települt orosz haderő méretei alapján mindenképpen számottevő, jelenleg nagyobb erőt képvisel, mint az összes többi vetélytársa együttesen a térségben. Figyelembe kell venni azonban azt is, hogy a fegyverzet, különösen a harci repülőgépek és a hadihajók, még a Szovjetunió időszakában készültek, ráadásul jelentős hányaduk nem hadrafogható, így minőségi téren nincs fölényben Oroszország. Az orosz haderő – amint azt történelmi példák is bizonyítják –, általában jól felkészült a rideg téli körülmények között folytatott hadviselésre, és az orosz haditengerészet a legfelkészültebb a jégmezők áttörésére alkalmas jégtörő hajói révén. A haderő kiképzettségével, gyakorlottságával kapcsolatosan azonban már komoly problémák jelentkeznek: az orosz sorkatonák harci alkalmazhatósága elmarad a hivatásos és szerződéses katonákból álló kanadai, vagy az amerikai haderőé mögött, ráadásul (jelenleg) a légierő hajózállományának és a haditengerészet tengerészeinek kiképzettsége és rutinja is elmarad a NATO-tagállamokban alkalmazott normáktól.

Norvégia

A legészakabbra fekvő európai állam, Norvégia haderejének zöme korábban az ország déli és középső térségében települt, mára azonban a haderő csökkentése és észak felé történő áttelepítése következtében már északon állomásoznak a főerők.

A norvég haderő legészakabbra és legkeletebbre fekvő objektuma a Vardo-szigeten települt „Globus II” rádiólokátor-állomás. A Norvég Hírszerző Szolgálat üzemeltetésében lévő felderítő berendezés fő feladata hivatalosan az űrben keringő tárgyak megfigyelése, de valójában (valószínűleg) elsősorban az orosz hadászati rakéták indításainak felderítésére szolgál.¹⁴

6. ábra. A „Globus II” rádiólokátor-állomás

A szárazföldi csapatok egy dandárral rendelkeznek: az Északi Dandár az északi sarkkörön túl települt, parancsnoksága Bardufoss-ban, alakulatai pedig Bardufoss-on kívül Skjold-ban és Setermoen-ben állomásoznak. A szárazföldi csapatok alakulatai közül a legészakabbra, Porsangermoen-ben települt egy vadászszázad, az orosz határhoz legközelebb pedig Sor Varanger-ben található helyőrség. A szárazföldi csapatok parancsnoksága szintén Bardufoss-ban települt.

A Norvég Királyi Légierő legészakibb bázisa Banak-ban található. A légibázist a Bodo-ban állomásozó 132. repülőwing használja hadműveleti repülőtérként, illetve a 330. helikopterszázad egy kutató-mentő helikopter-részlege állomásozik ott. A sarkkörtől északra található még a már említett Bodo-i légibázis, az Andoya-i légitámaszpont, ahol a 333. haditengerészeti járőrrepülő-század P-3 „Orion” típusú

¹⁴ <http://www.mil.no/etjenesten/start/article.jhtml?sourceID=18807&source=ftd>,
letöltés: 2010. 11. 13.

repülőgépei állomásoznak, valamint a Bardufoss-i légibázis, ahol a 337. és 339. helikopter-századok állomásoznak.¹⁵ A két utóbbi légibázis körzetében, Sorreisa-ban települt a norvég haderő két légi irányító központjának egyike, amelyek egyben a NATO egyik legkorszerűbb ilyen központja.¹⁶

A Norvég Királyi Haditengerészetnek szintén több bázisa található a sarkkörön túl: ezek a Ramsund-i logisztikai bázis, a Trondenes-i bázis, a parti őrség Sortland-i bázisa, valamint az Olavsværn-i logisztikai bázis Tromsø-nál.

A norvég haditengerészet egyetlen jégtörő hajója a parti őrség állományába tartozó „Svalbard” járőr- és jégtörő hajó.

Kanada

Kanada területének egy része ugyan a sarkkörtől északra fekszik, a mostoha körülmények miatt azonban a haderő csak kisebb kontingenseket állomásoztat a térségben.

Kanadának a 60. szélességi foktól északra eső területeinek biztonságáért az Északi Egyesített Harccsoport¹⁷ felel, amelynek parancsnoksága Yellowknife-ban települt. A szárazföldi csapatok részéről Yellowknife-ban állomásozik az 1. Kanadai Ranger Járőrcsoport. Szintén itt állomásozik a légierő 440. szállítórepülő-százada is.

A kanadai haderő – és valószínűleg a világ – legészakabbra fekvő, állandóan lakott katonai objektumának a légierő Alert bázisa számít, amely mindössze 817 km-re van a földrajzi Északi-sarktól. A bázison egy rádióelektronikai-felderítő, valamint egy repülőtéri kiszolgáló alakulat települt. A légierő legészakabbra települt harci repülőalakulata a Cold Lake-ben állomásozó 4. repülőwing, amely CF-18 „Hornet” típusú vadászipülőgépekkel van felszerelve.

Kanada északi területén, az északi szélesség 68. és 70. foka között építették ki az Északi Előrejelző Rendszert (NWS).¹⁸ Elődjét, a Korai Előrejelző Vonalat¹⁹ Alaszka és Kanada északi részén, 5000 km-es szakaszon telepítették az 1950-es években. A rendszer feladata az Északi-sark felől érkező szovjet hadászati bombázó repülőgépek támadásának korai felderítése és az Észak-amerikai Légvédelmi Parancsnokság²⁰ riasztása volt. A jelenlegi, 47 távirányítású rádiólokátor-állomásból, valamint öt logisztikai bázisból álló Északi Előrejelző Rendszert 1986 és 1992 között építette ki Kanada és az Amerikai Egyesült Államok. A rendszert a kanadai North Bay-ben lévő vezetési pontról irányítják.²¹

¹⁵ http://www.mil.no/luft/start/RNoAF/station_overview/article.jhtml?articleID=190068, letöltés: 2010. 11. 13.

¹⁶ http://www.mil.no/luft/start/RNoAF/station_overview/article.jhtml?articleID=190065, letöltés: 2010. 11. 13.

¹⁷ Joint Task Force North – JTFN.

¹⁸ North Warning System – NWS.

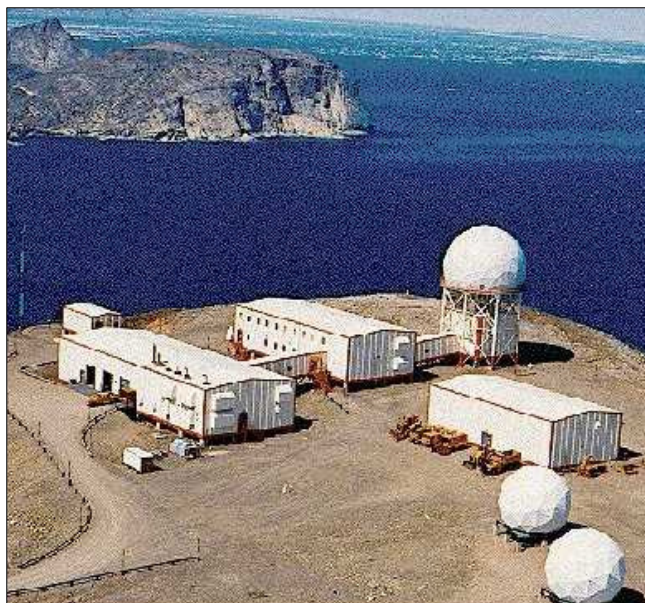
¹⁹ Distant Early Warning Line – DEW-line.

²⁰ North American Aerospace Defence Command – NORAD.

²¹ <http://www.lswilson.ca/page4.htm>, letöltés: 2010. 11. 13.

7. ábra. Az NWS rendszer elemeinek települési helyei

8. ábra. Az NWS egyik állomása

A kanadai haditengerészet nem rendelkezik jégtörő hajókkal, azok a parti őrség állományába tartoznak. A parti őrség hat jégtörő hajóval, valamint hét többfunkciós/ könnyű jégtörő hajóval rendelkezik.

Dánia

Dánia közvetlenül nem határos az Északi-sark térségével, hanem a hozzá tartozó, de magas fokú önállóságot élvező Grönland földrajzi helyzete következtében érintett a térségben. Grönland nem folytathat önálló kül- és védelempolitikát, ezek a tevékenységek a dán kormány hatáskörébe tartoznak.

Grönlandon a dán haderő jelenleg csak jelképes erőt állomásoztat. A grönlandi dán erők vezetése a Grönlandi Parancsnokság feladata, amely közvetlenül a dán haderő parancsnoksága alárendeltségébe tartozik. A Gronnedal-ban települt parancsnokság felelős Grönland katonai védelméért, valamint a kutató-mentő feladatok végrehajtásáért. Alárendeltségébe tartozik a Thule légibázison működő dán összekötő iroda, valamint a Dán Királyi Haditengerészet „Sirius” járőrnek nevezett kutyás járőre, amely Daneborg-ban települt. Ezenkívül Kangerlussuaq-ban települt egy repülőcsoport.²² A Grönlandi Parancsnokság alárendeltségébe tartozó Északi Bázis a dán haderő legészakabbra lévő helyőrsége, amely mindössze 933 km-re van az Északi-sarktól.²³

A dán haditengerészet összesen három jég törő hajóval rendelkezik, amelyek Dániában állomásoznak.

Amerikai Egyesült Államok

Az Amerikai Egyesült Államok legészakibb állama Alaszka. Alapvetően itt találhatók az amerikai haderő északi sarkkörön túl települt erői. Figyelembe véve azonban, hogy Alaszka kétharmada a sarkkörtől délre esik, a haderő alakulatai is zömmel a sarkkörön kívül helyezkednek el.

A szárazföldi csapatok alakulatai közül a 25. gyaloghadosztály 1. Stryker dandár-harccsoportja állomásozik Fort Wainwright-ban, és 4. légideszant dandár-harccsoportja Fort Richardson-ban. Ezen kívül szintén Fort Wainwright-ban állomásozik a 16. csapatrepülő-dandár. A 3. manőverbiztosító dandár Fort Richardson-ban települt.

Az amerikai légierőnek két fontos légitámaszpontja található Alaszkában. Elmendorf-ban állomásozik az F-15 „Eagle”, F-22 „Raptor” és E-3 „Sentry” típusú repülőgépekkel felszerelt 3. vadászpilóta-wing és a légierő tartalékában lévő 477. vadászpilóta-csoport, Eielson-ban pedig a 354. vadászpilóta-wing F-16 „Fighting Falcon” és a 168. utántöltő repülőwing KC-135 „Stratotanker” típusú repülőgépei települtek.²⁴ A Légi Nemzeti Gárda HC-130 „Hercules” típusú szállító repülőgépekkel és helikopterekkel felszerelt 176. repülőwingje Anchorage-ban, Eielson-ban és Elmendorf-ban települt.

Az amerikai haderő legészakabbra települt alakulata a légierő 821. légibázis-csoportja, amely Grönlandon, a „Thule” légitámaszponton települ. Szintén itt települt a 12. űrelőrejelző-század, amely az Észak-amerikai Légvédelmi Parancsnokság alárendeltségében korai előrejelző rádiólokátorokat üzemeltet.

²² <http://forsvaret.dk/GLK/Nyt%20og%20Presse/Pages/kalender2011.aspx>, letöltés: 2010. 11. 13.

²³ <http://forsvaret.dk/GLK/Station%20Nord/Pages/default.aspx>, letöltés: 2010. 11. 13.

²⁴ <http://www.af.mil/publicwebsites/bases.asp#a>, letöltés: 2010. 11. 13.

9. ábra. A „Thule” légitámaszpont

Az amerikai haditengerészet a legnagyobb és legerősebb a világon, de nincs igazán felkészülve az északi térségben végrehajtandó műveletekre. Nem állomásoznak állandó erői a térségben, az Alaszka körüli tengerek védelméért és ellenőrzéséért a Parti Őrség 17. körzetének parancsnoksága felelős. A parti őrség állományában összesen három jégtörő hajó található, de közülük jelenleg csak egy bevetethető, a másik kettő nagyjavításon van.²⁵

Az Északi-sark térségét érintő fontosabb események a közelmúltban

Az elmúlt tíz évben érezhetően megnőtt az egyes országok érdeklődése a térség iránt, és ez mind tudományos-kutatási, mind pedig katonai jellegű tevékenységekben is kifejeződött.

Oroszország 2001-ben az ENSZ-hez fordult és a tengerjogi konvencióra hivatkozva bejelentette igényét gazdasági övezetének kibővítésére. Az ENSZ kontinentális talapzatok kijelölésével foglalkozó bizottsága további bizonyítékok bemutatására kérte fel Oroszországot. Ezek után felerősödött az Északi-sark térségében folytatott orosz tudományos kutatótevékenység. 2007 augusztusában nagy publicitást kapott, amikor a „Rosszija” atomhajtóműves jégtörő hajó az Északi-sarknál léket vágott, amelybe leengedték a „Mir-1” különleges mini-tengeralattjárót. A mini-tengeralattjáró talajmintákat vett az Északi-sark alatti talajból, és egy orosz zászlót helyezett el a 4000 méteres mélységben lévő tengerfenéken. Az orosz lépést elítélte a többi érdekelt ország, Peter McKay kanadai védelmi miniszter például úgy nyilatkozott, hogy „Ez már nem a 15. század. Ma már nem lehetséges, hogy egy ország zászlókat tűz ki a világban, kijelentve, hogy magáénak követeli azt a területet.”

²⁵ <http://www.uscg.mil/datasheet/>, letöltés: 2010. 11. 13.

Az orosz állami vezetés 2010–2011-re 1,5 milliárd rubelt (mintegy 9,9 milliárd forintot) biztosított két tudományos expedíció számára. Az egyik expedíció az „Akademik Fjodorov” kutatóhajóval és a „Jamal” atomhajtóműves jégtörő hajóval 2010 júliusa és októbere között hajtotta végre feladatait: kutatásokat végzett a tengerfenéken, hogy bizonyítékokat szolgáltatasson az orosz igények alátámasztására. Egy másik expedíció október elején indult el a „Rosszija” atomhajtóműves jégtörő hajó fedélzetén. A küldetés célja egy jégtáblára kihelyezni egy kutatócsoportot, ahol egy évig tudományos kutatásokat végeznek. Az expedíció tagja Artur Csilingarov orosz parlamenti képviselő is, aki egyben Dmitrij Medvegyev elnök északi-sarki ügyekben illetékes tanácsadója.²⁶

A kutatások mellett az orosz haderő időnként demonstratív jellegű gyakorlatokat is tart a térségben. Az orosz tengeralattjárók rendszeresen folytatnak nagy távolságú manővereket az Északi-sark jégsapkája alatt. 2007 óta az orosz hadászati légierő Tu–95MSz (Bear H) és Tu–160 (Blackjack) típusú nehézbombázó repülőgépei, valamint a haditengerészeti légierő nagy hatótávolságú tengeralattjáró-felderítő repülőgépei ismét rendszeresen járőröznek a világtengerek légtérében, közte az északi sarkkörön belül eső térségben is. 2010 áprilisára az orosz haderő ejtőernyősök ledobását tervezte az Északi-sarkra, de végül a műveletet törölték.

Az **Amerikai Egyesült Államok** és **Kanada** 2003 óta folytat együttműködést a kontinentális talapzat vizsgálatára. Az elmúlt években az amerikai parti őrség „Healy” és a kanadai parti őrség „Louis S. St-Laurent” jégtörő hajói többször végeztek kutatómunkát a térségben.

Az amerikai parti őrség repülőgépei 2007 októberétől rendszeresen hajtanak végre repüléseket az Északi-sark térségében. Márciustól decemberig átlagosan havi két, ún. „Arctic Domain Awareness” bevetést hajtanak végre, amelyekkel ellenőrzik a térséget, illetve tesztelik a különböző felszereléseknek a zord időjárási körülmények közötti alkalmazhatóságát. Ezenkívül a parti őrség járőrhajói is rendszeresen járőröznek a térségben.

Az amerikai parti őrség 17. körzetének parancsnoka 2010 októberében új jégtörő hajókat és bázisokat igényelt a térségben.²⁷ Javaslatára szerint Barrow-ban, az Amerikai Egyesült Államok legészakibb településén szükséges lenne repülőgépek és helikopterek állomásoztatására alkalmas bázist létrehozni.

Kanada önállóan is folytat kutatásokat tenger alatti robotokkal. A Resolute-öbölben egy kanadai expedíció tevékenykedik, célja a Kanadához tartozó tengeri talapzatra vonatkozó bizonyítékok gyűjtése. 2010 áprilisában az expedíciónál tett látogatást Lawrence Cannon külügyminiszter is.

A 2009-ben elfogadott Északi Stratégia értelmében Kanada eltökélt szuverenitásának érvényre juttatására a térségben. Ennek érdekében jelentős fejlesztéseket terveznek végrehajtani a szárazföldi csapatok Resolute-öbölnél lévő

²⁶ <http://www.barentsobserver.com/russia-gives-35-mill-eur-to-arctic-research-missions.4826417-116320.html>, letöltés: 2010. 11. 13.

²⁷ <http://www.barentsobserver.com/u-s-coast-guard-admiral-asks-for-arctic-resources.4832182-116321.html>, letöltés: 2010. 11. 14.

kiképző központjában, 4000-ről 5000-re tervezik növelni a kanadai rangerek számát és korszerű fegyverzettel és felszereléssel tervezik őket felszerelni. Bővíteni kívánják Nanisivik kikötőjét is. A parti őrség részére egy új, az eddigi kanadai jégtörőknél nagyobb és erősebb jégtörő hajót építenek, amely várhatóan 2017-ben áll szolgálatba. A 2007-ben Föld körüli pályára állított „Radarsat II” műholddal, illetve a műhold lehetőségeit kihasználó „Polar epsilon” program alkalmazásával javítani kívánják Kanada tengeri határainak ellenőrzését.²⁸ 2007-ben Stephen Harper miniszterelnök bejelentette, hogy a kanadai erők részére nyolc darab Polar Class 5-osztályú, speciálisan a sarki körülményekre kifejlesztett járőrhajót építenek több mint hárommilliárd dollárért.²⁹

2010-ben Kanada több gyakorlatot tartott a térségben. Március-áprilisban a legészakabbra fekvő Ellesmere-szigetnél hajtották végre a „Nunaliut 2010” fedőnevű gyakorlatot, júliustól szeptemberig a Beaufort-tengernél a „Nunakut 10” fedőnevű gyakorlatot, augusztusban pedig a Baffin-szigetnél a „Nanook 2010” fedőnevű összhaderőnemi gyakorlatot.³⁰

Norvégiában a kormány 2006 decemberében fogadta el az ország északi stratégiáját, amely többek között kimondja, hogy a szuverenitás gyakorlása érdekében a haderőnek fontos szerepe van. Kiemelt fontosságú a haderő jelenlétének fenntartása az északi térségben, illetve prioritást képez a haderő számára a hírszerzés folytatása a térségben, a döntéshozók megbízható információkkal történő ellátása érdekében.³¹ Norvégia tette az elmúlt években valószínűleg a legtöbbet a katonai erők északra történő átcsoportosítása terén. 2010. november 10-én Harald király hivatalosan átadta a norvég haderő új műveleti parancsnokságának hadműveleti vezetési pontját a Bodo melletti Reitan-ban. A parancsnokság korábban a déli Stavanger-ben települt.³²

Dániában a politikai pártok 2009 júniusában írták alá a Dán Védelmi Egyezményt, amely a pártok konszenzusát fejezi ki a dán haderő fejlesztése kapcsán. A dokumentum értelmében a globális felmelegedés és az ennek következtében az Északi-sark térségében felerősödő tevékenység újabb feladatokat ró a dán haderőre, ezért a Grönlandi és a Faroe-szigeteki Parancsnokságot az összhaderőnemi Arktikus Parancsnokságban egyesítik. A részletek kidolgozása, a parancsnokság helyének és összetételének megállapítása folyamatban van. Ezenkívül létre kell hozni egy Arktikus Reagáló Erőt, amely képes a különböző helyzeteknek megfelelően gyorsan reagálni. Az Egyezmény alapján meg kell vizsgálni a légierő harci, valamint haditengerészeti járőrrepülőgépei, illetve a jövőben pilóta nélküli felderítő repülőgépek alkalmazásának lehetőségeit a Grönland körüli légtér és tengerek feletti szuverenitás fenntartásában. A dán vezetés mérlegeli a „Thule” légibázis kibővítését is.³³

²⁸ <http://www.northernstrategy.ca/cns/cns-eng.asp>, letöltés: 2010. 11. 16.

²⁹ http://www.ccg-gcc.gc.ca/e0007662#a3_1, letöltés: 2010. 11. 13.

³⁰ [http://www.uscg.mil/d17/Arctic Overview 2010](http://www.uscg.mil/d17/Arctic%20Overview%202010), letöltés: 2010. 11. 13.

³¹ www.regjeringen.no/upload/UD/Vedlegg/strategien.pdf, letöltés: 2010. 11. 16.

³² <http://www.barentsobserver.com/operations-center-opened-at-natos-first-hq-above-arctic-circle.4841282-116320.html>, letöltés: 2010. 11. 14.

³³ merln.ndu.edu/whitepapers/Denmark2010-2014English.pdf, letöltés: 2010. 11. 16.

Az érintett felek tudományos és katonai készülődésén túl azonban vannak olyan jelek is, amelyek a békés megegyezés és együttműködés felé mutatnak. Ilyen pozitív jelzés volt, hogy 2008 májusában az öt érintett ország külügyminiszeri szintű konferenciát tartott Grönlandon, és megállapodást írtak alá arról, hogy valamennyi érintett fél betartja az ENSZ 1982. évi tengerjogi egyezményét.³⁴

Egy másik, nagy jelentőségű esemény volt 2010 áprilisában Dmitrij Medvegyev orosz elnök norvégiai látogatása, amelynek során a felek egyezményt írtak alá a Svalbard-szigettől keletre fekvő tengeri terület kompromisszumos megosztásáról.

Előrejelzés

Az északi-sarki térségben lévő területek ellenőrzési jogáért versengő államok elsődlegesen az együttműködésre és a tárgyalásos úton történő, nemzetközi jog szerinti rendezésre törekednek, ezt egyértelműen kifejezték nemzetközi fórumokon is. Jelenleg a hangsúlyt a tudományos bizonyítékok megszerzésére helyezik a felek, és 2013-ig a békés kutatómunka folytatására lehet számolni. Kérdéses azonban, hogy ha a felek betérjesztik bizonyítékaikat az ENSZ-nek, utána milyen döntés születik és azt hajlandó-e mindenki elfogadni. Ezzel párhuzamosan egyértelmű jelek utalnak arra is, hogy az érintett országok mindegyike megkezdte katonai képességeinek kiépítését az északi-sarki alkalmazásra. James G. Stavridis tengernagy, a NATO Európai Erőinek Legfelső Parancsnoka 2010 októberében maga is kijelentette egy – az Arktisz témájában tartott – konferencián, hogy a globális felmelegedés következményei és az ásványi kincsekért folyó versenyfutás konfliktushoz vezethet az Északi-sarkon.³⁵

Az érintett országok az elkövetkező öt évben várhatóan békés eszközöket fognak igénybe venni érdekeik érvényesítésére. Ennek ellenére számítani lehet időnkénti „kardcsörtetésre”, a politikusok és katonák erőteljes hangú nyilatkozataira, demonstratív jellegű hadgyakorlatok végrehajtására is. Várhatóan folytatódik a szükséges katonai képességek kialakítása, ami öt évnél feltétlenül hosszabb időt vesz igénybe. A vitatott térségekben az arra igényt tartók között valószínűleg továbbra is előfordulnak majd incidensek (például a parti őrségek és az „eltévedt” halászhajók között), és ezek feltehetően egyre gyakoribbak lesznek. Fegyveres konfliktus kirobbanása középtávon nem valószínűsíthető, a globális felmelegedés folytatódása esetén azonban élesedhet a katonai szembenállás is a térségben, különösen abban az esetben, ha a felek a felségterületüknek tartott térségek feletti szuverenitásuk fenntartása érdekében gyakorolt katonai tevékenységek során szembekerülnek a vitatott térségekben.

Az Északi-sarkért folytatott „versenyfutás” egyértelműen a globális felmelegedés következtében alakult ki. A térség jövője azonban ebből a szempontból – az ásványi kincsek könnyebb kitermelésével és az Északi Tengeri Útvonal és Északnyugati-átjáró hajózhatóvá válásával jelentkező előnyök mellett –

³⁴ <http://www.oilandgaseurasia.com/articles/p/80/article/697/>, letöltés: 2010. 11. 13.

³⁵ <http://www.barentsobserver.com/senior-nato-commander-climate-change-could-lead-to-arctic-conflict.4829569-116321.html>, letöltés: 2010. 11. 14.

összefügg a globális felmelegedésnek a más térségekben jelentkező negatív hatásaival is: a tengerszint emelkedése számos tengerparti nagyváros jövőjét és egész államok létét veszélyezteti, aminek a biztonságpolitikai következményei beláthatatlanok. Ezeknek a behatárolása azonban messze túlmutat jelen tanulmányunkon, és külön elemzést igényel.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A norvég kormány Észak Stratégiája.
www.regjeringen.no/upload/UD/Vedlegg/strategien.pdf, letöltés: 2010. 11. 16.
- Az amerikai légierő honlapja.
<http://www.af.mil/publicwebsites/bases.asp#a>, letöltés: 2010. 11. 13.
- Az amerikai parti őrség honlapja.
 - <http://www.uscg.mil/datasheet/>, letöltés: 2010. 11. 13.
 - [http://www.uscg.mil/d17/Arctic Overview 2010](http://www.uscg.mil/d17/Arctic%20Overview%202010), letöltés: 2010. 11. 13.
- Arctic Studies Centre.
http://www.mnh.si.edu/arctic/html/resources_faq.html, letöltés: 2010. 11. 13.
- Az Oroszországi Föderáció Biztonsági Tanácsának honlapja.
<http://www.scrf.gov.ru/documents/34.html>, letöltés: 2010. 12. 29.
- Az Oroszországi Föderáció Tengeri Doktrínája.
<http://www.scrf.gov.ru/documents/34.html>, letöltés: 2010. 12. 29.
- Barents Observer:
 - <http://www.barentsobserver.com/norilsk-nickel-shipment-arrived-in-shanghai.4831545-116320.html>, letöltés: 2010. 11. 13.
 - <http://www.barentsobserver.com/operations-center-opened-at-natos-first-hq-above-arctic-circle.4841282-116320.html>, letöltés: 2010. 11. 14.
 - <http://www.barentsobserver.com/russia-gives-35-million-eur-to-arctic-research-missions.4826417-116320.html>, letöltés: 2010. 11. 13.
 - <http://www.barentsobserver.com/senior-nato-commander-climate-change-could-lead-to-arctic-conflict.4829569-116321.html>, letöltés: 2010. 11. 14.
 - <http://www.barentsobserver.com/u-s-coast-guard-admiral-asks-for-arctic-resources.4832182-116321.html>, letöltés: 2010. 11. 14.

- Bettina Rudloff: *The EU as fishing actor in the Arctic*.
www.swp-berlin.org/common/get_document.php?asset_id=7276,
letöltés: 2010. 11. 13.
- Circum-Arctic Resource Appraisal:
Estimates of Undiscovered Oil and Gas North of the Arctic Circle.
http://energy.usgs.gov/arctic/, letöltés: 2010. 11. 13.
- Dán Védelmi Egyezmény.
merln.ndu.edu/whitepapers/Denmark2010-2014English.pdf, letöltés: 2010. 11. 16.
- A Grönlandi Parancsnokság honlapja.
 - http://forsvaret.dk/GLK/Nyt%20og%20Presse/Pages/kalender2011.aspx,
letöltés: 2010. 11. 13.
 - http://forsvaret.dk/GLK/Station%20Nord/Pages/default.aspx,
letöltés: 2010. 11. 13.
- http://www.lswilson.ca/page4.htm, letöltés: 2010. 11. 13.
- http://www.oilandgaseurasia.com/articles/p/80/article/697/, letöltés: 2010. 11. 13.
- Kanada Északi Stratégiája.
http://www.northernstrategy.ca/cns/cns-eng.asp, letöltés: 2010. 11. 16.
- A kanadai parti őrség honlapja.
http://www.ccg-gcc.gc.ca/e0007662#a3_1, letöltés: 2010. 11. 13.
- A Norvég Hírszerző Szolgálat honlapja.
http://www.mil.no/etjenesten/start/article.jhtml?sourceID=18807&source=ftd,
letöltés: 2010. 11. 13.
- Norvégia Védelmi Minisztériumának honlapja.
 - http://www.mil.no/luft/start/RNoAF/station_overview/article.jhtml?articleID=190065, letöltés: 2010. 11. 13.
 - http://www.mil.no/luft/start/RNoAF/station_overview/article.jhtml?articleID=190068, letöltés: 2010. 11. 13.
- USS Little Rock Association Official Home Page.
http://www.uslittlerock.org/Events/Strong_Express.html, letöltés: 2010. 11. 13.

HÁRY SZABOLCS

**AZ EURÓPAI UNIÓ VÁLSÁGKEZELŐ
INTÉZMÉNYRENDSZERE ÉS
A NYUGAT-BALKÁNI VÁLSÁGKEZELÉS**

Az Európai Unió – illetve elődje, az Európai Közösség – Jugoszlávia felbomlását követően a kezdetektől szerepet vállalt a nyugat-balkáni válságkezelésben. Ez a szerep az 1990-es években elsősorban a politikai dimenzióra, nevezetesen Bosznia-Hercegovina esetében a közvetítésre, béketervek kidolgozására, és a Nyugat-Európai Unió néhány kisebb jelentőségű válságkezelő műveletére korlátozódott. A katonai válságkezelési képesség megteremtésére irányuló igényt már 1992-ben, az ún. „Petersberg-feladatokban” megfogalmazták, ennek ellenére a válságkezelés katonai teendőit az ENSZ, majd a NATO végezte. Az EU csak 1999-ben, a koszovói válságot, illetve a NATO Jugoszlávia elleni légi hadműveletét követően tette meg az első lépéseket saját, válságkezelő műveletek végrehajtására alkalmas haderejének létrehozására. Az EU első katonai akcióját 2003-ban Macedóniában, „CONCORDIA” néven szervezték, amely – a NATO „ALLIED HARMONY” műveletét felváltva – a 2001. évi fegyveres konfliktust lezáró Ohridi Keretegyezmény végrehajtásának támogatására volt hivatott, ezt követték 2005-ig az EU rendőri missziói. Bosznia-Hercegovinában 2002-ben az EU átvette az ENSZ rendőri missziójának feladatait, majd 2004-ben az EU „ALTHEA” művelete váltotta fel a NATO Stabilizációs Erőt (SFOR). Koszovóban a függetlenség 2008-ban történt kikiáltása óta az EULEX-misszió tanácsadással járul hozzá a rendőrség és az igazságügy reformjához.

A címben jelzett EU-szerep leírásán túl a következőkben megkísérlem bemutatni, hogy a nyugat-balkáni válságkezelés folyamata milyen hatást gyakorolt az EU biztonság- és védelempolitikája, illetve katonai és civil válságkezelő képessége fejlődésére. A téma feldolgozását időszerűvé teszi hazánk európai uniós elnöksége.

Európai biztonságpolitikai intézmények a hidegháború idején

A közös európai biztonságpolitikai és védelmi rendszer kiépítése 1948. március 17-én kezdődött, amikor Nagy-Britannia, Franciaország, Belgium, Hollandia és Luxemburg aláírták a Brüsszeli Szerződést. Az aláíró országok vállalták, hogy bármelyikük elleni támadás esetén kölcsönösen megvédik egymást. 1948 szeptemberében, a Brüsszeli Szerződés Szervezetének létrehozásával a katonai együttműködés kereteit is megteremtették, és célul tűzték ki az egységes parancsnoki struktúra, valamint légvédelmi rendszer kialakítását.

1949. április 4-én megalakult az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO), ezt követően az Egyesült Államok is felelősséget vállalt Nyugat-Európa biztonságáért. 1950-ben a Szövetséges Erők Európai Főparancsnokságának megalakulásával a Brüsszeli Szerződés Szervezetének katonai struktúrái gyakorlatilag beolvadtak a NATO-ba.

1952-ben Franciaország, Olaszország és a Benelux-államok (Belgium, Hollandia, Luxemburg) – Európai Védelmi Közösség néven – tettek kísérletet egy önálló nyugat-európai védelmi szervezet kialakítására, azonban a francia parlament nem ratifikálta az erről szóló szerződést. Az Európai Védelmi Közösség létrehozásának egyik célja az volt, hogy a második világháborúban vereséget szenvedett Németországot integrálják a nyugat-európai védelmi struktúrákba. Ezt a célt 1954-ben sikerült elérni, amikor a Brüsszeli Szerződés aláíró országai Németországgal és Olaszországgal együtt létrehozták a Nyugat-Európai Uniót (WEU). 1955-ben Németország a NATO-ba is felvételt nyert.

A hidegháború idején Nyugat-Európa biztonságát elsősorban a NATO garantálta. A WEU szerepe katonai téren elsősorban a nyugat-európai fegyverzet-ellenőrzésre korlátozódott. Politikai téren ugyanakkor konzultációs lehetőséget jelentett az Európai Gazdasági Közösséggel (EGK), aminek különösen azért volt jelentősége, mivel Nagy-Britannia nem volt tagja az EGK-nak, a WEU-nak viszont igen. Ez a szerep az 1970-es években fokozatosan elveszítette jelentőségét, miután Nagy-Britannia 1973-ban belépett az EGK-ba, illetve az utóbbi szervezeten belül a külpolitikai problémák közös megközelítése érdekében létrehozták az Európai Politikai Együtműködés (EPC) elnevezésű informális konzultációs testületet.

Az EPC hatáskörét nem terjesztették ki a biztonságpolitika katonai és védelmi összetevőire, ezért az 1980-as évek elején felmerült, hogy a nyugat-európai együttműködésben ezt az űrt a WEU töltsse be. Ennek szellemében a WEU tagjai 1984 októberében elfogadták a Római Deklarációt, amely célul tűzte ki az európai biztonsági identitás meghatározását és a tagállamok védelempolitikájának összehangolását. 1987-ben a WEU Miniszteri Tanácsa elfogadta az „Európai Biztonsági Érdekek Platformját” (Hágai Platform), amely kifejezte, hogy az egységes Európa nem nélkülözheti a biztonsággal és a védelemmel foglalkozó intézményrendszert.

Ezek a törekvések deklaráltak nem az atlanti szövetség gyengítését, hanem a NATO európai pillérének erősítését szolgálták.¹

Európai válságkezelési erőfeszítések a Jugoszlávia felbomlása nyomán kitört háborúk idején (1990–1995)

Szlovénia már túl volt tíznapos függetlenségi háborúján (1991. június), Horvátországban javában dúltak a harcok, Bosznia-Hercegovinában pedig éleződött a három államalkotó nemzetiség (szerb, horvát, bosnyák) közötti feszültség, amikor az Európai Közösség (EK) 1991 szeptemberében – Lord Carrington személyében – közvetítőt nevezett ki egy átfogó jugoszláviai békeegyezmény elérése érdekében. Jellemző, hogy az EK Külügyminiszteri Tanácsának soros elnöke, a holland Hans van den Broek azt javasolta Carringtonnak, hogy a békeegyezményt két hónapon belül el kell érnie. Carrington arra törekedett, hogy Jugoszláviát addigi határainak megőrzése mellett független köztársaságok laza szövetségévé alakítsák, amely minden köztársaságnak annyi szuverenitást biztosít, amennyit az adott köztársaság kíván.

¹ www.weu.int

A terv „Jugoszlávia a' la carte” néven vált ismertté, mivel a köztársaságok választhattak volna a közös intézmények (külpolitika, védelem, gazdasági ügyek, közös valuta stb.) „étlapjáról”. A köztársaságoknak szavatolniuk kellett volna a területeiken élő etnikai közösségek emberi és kisebbségi jogait. Carrington tisztában volt azzal, hogy Szlovénia és Horvátország ekkor már de facto független volt, azonban ragaszkodott ahhoz, hogy az EK ezt hivatalosan addig ne ismerje el, amíg az egész Jugoszláviára kiterjedő, minden köztársaság számára elfogadható alkotmányos egyezséget nem hozzák létre. Ez nem sikerült. Szlovénia csak nagyon korlátozott közös állami szervezetet fogadott volna el, Horvátország pedig csak kormányközi alapon működött volna együtt. Jugoszlávia (Szerbia) szándéka az volt, hogy a szerbség továbbra is egy államban, ne pedig több független köztársaságban éljen, amit – a többi köztársaság kiválása esetén – akadályozott a határok sérthetlensége. Ugyanakkor nem kívánták ugyanazokat a kisebbségi jogokat biztosítani a koszovói albánoknak, mint amit a horvátországi szerbek számára követeltek.

A Carrington-terv kudarcát látva, 1991 novemberében az ENSZ is kinevezett egy békeközvetítőt – Cyrus Vance amerikai diplomata személyében –, és ezzel a békefolyamat súlypontja az EK-ról az ENSZ-re helyeződött. Az ENSZ kezében volt egy olyan eszköz, amivel az EK nem rendelkezett: békefenntartó erők telepítésének lehetősége. Horvátország már korábban kérte békefenntartók telepítését szerbiai és bosznia-hercegovinai határára, Jugoszlávia (Szerbia) azonban eleinte a „jugoszláv belügyekbe” való beavatkozásnak értékelte és elutasította nemzetközi csapatok telepítését. 1991 novemberében azonban a szerbek, miután a Jugoszláv Néphadsereg (JNA) támogatásával megszilárdították hatalmukat az általuk elfoglalt horvátországi területeken (Krajina, Nyugat- és Kelet-Szlavónia), úgy döntöttek, beengedik az ENSZ-csapatokat az általuk elfoglalt területek határára. Ily módon felkészülten várták Horvátország függetlenségének küszöbönálló elismerését: az elfoglalt területek, illetve az ott élő szerbek biztosítását a kivonuló JNA helyett gyakorlatilag az ENSZ-re bízták. 1992. februárban az ENSZ Biztonsági Tanácsa 743. sz. határozatában jóváhagyta az ENSZ-erők telepítését. Az ENSZ Védelmi Ereje (UNPROFOR) 12 ezer fős kontingenssel március 8-án kezdte meg tevékenységét Horvátország négy körzetében.

1991 decemberében Németország – a többi EK-tagállam és Lord Carrington ellenében – sürgette Horvátország elismerését. Az utóbbiak arra hivatkoztak, hogy a korai elismerés aláásná a békefolyamatot. Ennek ellenére – az egység látszatának megőrzése érdekében –, elfogadták a német javaslatot, és 1992 elején elismerték Szlovénia és Horvátország függetlenségét. Ezzel az egész Jugoszláviára kiterjedő békefolyamat, amely az EK első kísérlete volt közös külpolitika és válságkezelés kialakítására, gyakorlatilag megbukott. Mindezt tetézte, hogy a Jugoszláviából békésen kivált Macedónia függetlenségének elismerését Görögország megvétózta, mivel nem fogadta el, hogy az állam megnevezése egyezik északi tartományának nevével.

Horvátország és Szlovénia elismerését követően Bosznia-Hercegovina válaszút elé került: vagy kezdeményezi függetlensége elismertetését, vagy része marad az immár szerb többségű Jugoszláviának. A (muszlim) bosnyákok az előbbi, a szerbek az utóbbi lehetőséget részesítették előnyben, a nyugat-hercegovinai horvátok pedig legszívesebben az anyaországhoz csatlakoztak volna. Ennek

megfelelően Alija Izetbegovics, Bosznia-Hercegovina muzulmán elnöke úgy döntött, kéri országa függetlenségének elismerését, a boszniai szerbek pedig kijelentették, ha nem maradhatnak Jugoszlávián belül, saját államot alapítanak.

A küszöbönálló polgárháború megakadályozása érdekében 1992. februárban, Lisszabonban az EK Lord Carrington brit és José Cutileiro portugál diplomata vezetésével (akkor Portugália töltötte be az EK soros elnöki tisztségét) konferenciát rendezett. A Carrington–Cutileiro-terv szerint az országot etnikai alapon kantonokra osztották volna. A szerbek és a horvátok részéről a kompromisszum az volt, hogy elismerték Bosznia-Hercegovina külső határait, a muzulmánok pedig korábbi álláspontjukat feladva beleegyeztek az etnikai alapú terület- és hatalommegosztásba. Végül 1992. március 18-án Alija Izetbegovics, a muzulmánok, Radovan Karadzics, a boszniai szerbek és Mate Boban, a horvátok vezetője is aláírta az egyezményt. Március 28-án azonban Izetbegovics – miután konzultált Warren Zimmermann-nal, az Egyesült Államok belgrádi nagykövetével – visszavonta aláírását. A szerbek szerint Zimmermann ösztönözte Izetbegovicsot az egyezmény felmondására. Azzal érvelt, hogy háborúval és az Egyesült Államok támogatásával többet is elérhetnek, Zimmermann viszont azt állította, hogy ő figyelmeztette Izetbegovicsot arra, ha egy államelnök aláír egy egyezményt, akkor ahhoz illik tartania magát. Mindenesetre a Carrington–Cutileiro-terv kudarcba fulladt, az EK 1992. április 6-án elismerte Bosznia-Hercegovina függetlenségét, majd kitört a véres polgárháború.

1992 decemberében Lord Owen volt brit külügyminiszter váltotta Carrington az EK – illetve a Maastricht-i Szerződést követően – az EU közvetítői szerepkörében. Lord Owen az ENSZ közvetítőjével, Cyrus Vance-szel együtt 1993. januárban kezdte el egy átfogó béketervezet kidolgozását. A Vance–Owen-terv elismerte Bosznia-Hercegovina határait, illetve az ország névleges egységét, ugyanakkor gyenge központi kormányzat felállítását és tíz, egy kivételével etnikai alapon létrehozott, a tényleges hatalmi jogköröket gyakorló, tulajdonképpen autonóm tartomány létrehozását irányozta elő. A tartományok közül három szerb, három (muszlim) bosnyák, kettő horvát többségű, egy horvát–muszlim vegyes, a tizedikben, Szarajevóban pedig a három etnikum közös irányítása érvényesült volna.

A boszniai horvátok azonnal elfogadták a tervet, mivel az Horvátországgal határos, összefüggő, egészen Közép-Boszniáig érő területeket biztosított volna számukra. A bosnyákok eleinte elutasították a tervet, mivel gyengének találták a központi kormányzatnak szánt szerepet, a tartományok létrehozásában pedig az ország etnikai alapon történő felosztását, illetve az etnikai tisztogatás eredményének szentesítését látták. 1993. áprilisban azonban – erős nemzetközi nyomásra, más lehetőség híján – elfogadták a tervet. A szerbeknek sem volt kedvező a terv, mivel a háború során elfoglalt, az etnikai tisztogatást megelőzően muzulmán többségű területeket kellett volna visszaszolgáltatniuk. Ráadásul a szerb tartományoknak nem lett volna összeköttetésük sem egymással, sem pedig Szerbiával, pedig a szerbek által vívott háborúnak ez volt a stratégiai célja. Milošević jugoszláv elnök azonban, további nemzetközi szankcióktól tartva, meggyőzte Radovan Karadzicsot a terv elfogadásáról, aki végül május 2-án Athénben aláírta azt. Ugyanakkor a boszniai szerb parlament május 5-én elutasította a tervet, június 18-án pedig Lord Owen maga jelentette ki, hogy a terv „halott”.

1993 májusában a norvég Thorvald Stoltenberg vette át az ENSZ-közvetítői szerepet Cyrus Vance-től. Júliusban Owen és Stoltenberg közvetítésével Genfben, valamint az Adriai-tengeren tartózkodó brit „Invincible” repülőgép-hordozó fedélzetén újabb tárgyalások kezdődtek a három boszniai harcoló fél között. Owen és Stoltenberg terve az volt, hogy Bosznia-Hercegovinát etnikai alapon három részre osztják. A szerbeknek jutott volna a terület 53, a bosnyákoknak 30, a horvátoknak pedig 17%-a. A terv szerint Sarajevó néhány évre ENSZ-, Mosztár pedig EU-igazgatás alá került volna. Bosznia-Hercegovina gyakorlatilag három etnikai miniállam föderációját jelentette volna. A szerbek és a horvátok azonnal elfogadták az érdekeiknek teljes mértékben megfelelő tervet, a bosnyákok azonban visszautasították, mivel abban az egységes állam szétrombolását látták, ráadásul a nekik jutó, nem összefüggő terület önállóan életképtelen lett volna.²

Az Owen–Stoltenberg-terv volt az utolsó, amelynek kidolgozásában az EU aktívan részt vett. Ezt követően a közvetítést az Egyesült Államok, illetve az európai nagyhatalmak (Oroszország, Nagy-Britannia, Franciaország és Németország) képviselőiből álló ún. Kontakt Csoport vette át.³ A fenti hatalmak együttműködésében komoly előrelépést jelentett, hogy Oroszország beleegyezett abba, hogy a NATO ellenőrizze a bosznia-hercegovinai repülési tilalmat, illetve, hogy az ENSZ békefenntartói szükség esetén kérhessék a NATO légierijének bevetését. 1995-ben a NATO légicsapásainak hatására sikerült a szerbeket újra tárgyalóasztalhoz ültetni, majd az Egyesült Államok nyomására mindhárom fél aláírta a háborúnak véget vető, az ország alkotmányos berendezkedését mindmáig meghatározó Daytoni Békemegállapodást. A megállapodás az országot két entitásra, a Szerb Köztársaságra és a (bosnyák–horvát) Föderációra osztotta. A megállapodás végrehajtását a NATO által létrehozott, az ENSZ békefenntartóinál szélesebb, akár a béke kikényszerítésének („peace making”) jogosítványával is rendelkező ún. Végrehajtó Erő (Implementation Force – IFOR), majd 1996 decemberétől a Stabilizációs Erő (Stabilization Force – SFOR) ellenőrizte. Az SFOR szerepét 2004-ben az EU „ALTHEA” művelete vette át.

Az EU (EK, WEU) válságkezelő intézményrendszerének kiépítése

A jugoszláviai háború megakadályozásának kudarcából okulva a WEU 1992 júniusában, a Bonn melletti Petersberg Hotelben meghirdette az ún. „Petersberg-feladatokat”, amelyek túlmutattak az európai haderők alkalmazásának korábban kizárólag területvédelemre irányuló elvein, és lehetővé tették azok bevetését humanitárius, békefenntartó (peacekeeping), illetve béketeremtő (peacemaking) műveletekben. A „Petersberg-feladatok” meghirdetésének elvi jelentősége meghatározó volt, ugyanakkor szükséges hangsúlyoznunk, hogy a feladatok végrehajtásához szükséges intézmények, mindenekelőtt a közös haderő kiépítése érdekében 1998-ig nem történtek intézkedések.

² Little, A. – Silber, L. 1995: The Death of Yugoslavia. Penguin Books, London, 478 p.

³ Bechey, D. 2004: Between Enlargement and CFSP: the EU and the Western Balkans. In: London School of Economics European Foreign Policy Conference, London, pp. 1–12.

Szintén a jugoszláviai erőfeszítések kudarca, illetve a válságkezelésben az EU-tagállamok közötti összhang hiánya miatt merült fel az igény a **közös kül- és biztonságpolitika** (Common Foreign and Security Policy – CFSP) kialakítására. Ehhez a szervezeti kereteket az EU (Maastricht-i) Szerződés nyomán 1993-ban létrehozott Európai Unió teremtette meg: a 2009-ig fennálló ún. pillér-rendszerben az első pillért a már korábban is létező gazdasági együttműködés jelentette, a másodikat a CFSP, a harmadikat pedig a belügyi és igazságügyi együttműködés.

A CFSP céljait az EU Szerződés 11. cikkelye rögzíti:

- a közös értékek, alapvető érdekek, az Unió függetlenségének és integritásának védelme, összhangban az ENSZ Alapokmány elveivel;
- az Unió biztonságának minden módon történő erősítése;
- a béke megőrzése és a nemzetközi biztonság erősítése az ENSZ Alapokmányával, a Helsink-i Záróokmánnyal és a Párizsi Chartával összhangban, beleértve a külső határokat is;
- nemzetközi együttműködés elősegítése;
- a demokrácia és a jogállamiság fejlesztése és megszilárdítása, az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartása.⁴

A válságkezelésre alkalmas európai intézményrendszer, illetve haderő megteremtéséhez vezető első fontos lépést a brit–francia St. Malo-i nyilatkozat jelentette 1998-ban. Tony Blair brit miniszterelnök és Jacques Chirac francia elnök kijelentették, hogy *„az EU-nak rendelkeznie kell autonóm műveletekre alkalmas, hiteles katonai erővel támogatott kapacitással, valamint az alkalmazáshoz szükséges döntéshozatali mechanizmussal a nemzetközi válságok kezelése érdekében”*. A britek, nem utolsósorban a koszovói válság hatására feladták korábbi tartózkodásukat a CFSP-vel, illetve a NATO-tól független európai válságkezelő rendszerrel szemben, és a St. Malo-i nyilatkozattal megnyílt az út a CFSP, illetve az annak keretében meghirdetett **Európai Biztonság- és Védelempolitika** (European Security and Defence Policy – ESDP) fejlődése előtt.

Az EU biztonságpolitikájának elveit jól tükrözi a 2003-ban elfogadott **Európai Biztonsági Stratégia** (European Security Strategy – ESS), amely a „Biztonságos Európa egy jobb világban” alcímet viseli.⁵ A politikai dokumentum hangsúlyozza a multilaterális együttműködés fontosságát, megnevezi az új fenyegetéseket, úgymint a terrorizmus, a tömegpusztító fegyverek terjedése, a regionális konfliktusok, az összeomló államok problémája, a szervezett bűnözés, valamint elemzi azok következményeit, és kinyilvánítja az EU elkötelezettségét a fenyegetésekre adandó válaszokra.

1999-ben, az Európai Tanács Cologne-i ülésén a „Petersberg-feladatokat” átvette az EU, ezzel a WEU szerepe szimbolikussá vált. A CFSP és az ESDP irányítására létrehozták az EU kül- és biztonságpolitikai főképviselői posztját, amelyet 2009-ig Javier Solana, a NATO volt főtitkára töltött be.

⁴ <http://www.consilium.europa.eu>

⁵ Uo.

A „Petersberg-feladatok” teljesítése, illetve az ahhoz szükséges katonai kapacitások megteremtése érdekében 1999 decemberében az EU meghirdette az ún. „Helsinki célokat” (Helsinki Headline Goals). A terv 2003-ig egy hadtest szintű, kb. 60 ezer fős, légi és haditengerészeti támogatással rendelkező, önállóan (NATO, illetve USA-támogatás nélkül) alkalmazható, két hónap alatt bevetethető, és egy évig hadművelleti területen tartható magasabbegység felállítását irányozta elő.⁶

2003-ban a célokat továbbfejlesztve brit, francia és német kezdeményezésre meghirdették az ún. harccsoport (battlegroup) koncepciót, amelynek keretében 14, egyenként – harctámogató és harci kiszolgáló támogató erőket is beleértve – kb. 1500 fős, önállóan, 15 nap alatt bevetethető, 30–120 napig hadművelleti területen tartható harccsoportot hoztak létre. 2007-re az EU elérte, hogy képes két egyidejű, egyenként harccsoport méretű gyorsreagálású hadművelet indítására. A harccsoportok hat hónapos készenlétben vannak, és az Európai Tanács döntését követően 10 napon belül képesek a hadműveletek megkezdésére.

Az ESS elfogadását követően 2003-ban hirdették meg a 2010-ig szóló, katonai válságkezelő kapacitás fejlesztésére vonatkozó célokat.⁷ Eszerint az EU-nak a válságkezelő műveletek teljes spektrumában képesnek kell lennie a gyors reagálásra. Meghatározták a hadműveletek lehetséges típusait: a szemben álló felek erővel történő szétválasztása; a stabilizáció, az újjáépítés és a katonai tanácsadás; a konfliktus-megelőzés; az evakuációs, valamint a humanitárius műveletek biztosítása. Az EU 2010-re elérte ezt a képességet, de továbbra is hiányosságok tapasztalhatók a csapatok hadszínterre történő eljuttatása és ottani szétbontakoztatása (elsősorban a stratégiai és a harcászati légi szállítás), valamint az információs fölény elérése (felderítés) területén. Ugyancsak fejlesztésre szorul a hadszíntéri csapatok védelmének (force protection) képessége.⁸

Az EU 2000-től elkezdte az ESDP keretében indított műveletek irányítására alkalmas intézményrendszer kiépítését. Létrehozták a **Politikai és Biztonsági Bizottságot** (Political and Security Committee – **PSC**), amely az Európai Tanács biztonság- és védelempolitikai ügyekben hozott döntéseinek végrehajtásáért felel, és ebben a minőségében politikai ellenőrzést és stratégiai irányítást gyakorol az EU válságkezelő műveletei felett. A PSC tagjai a tagállamok nagykövetei.

Az EU legmagasabb szintű katonai testülete a **Katonai Bizottság** (EU Military Committee – **EUMC**). Az EUMC a kül- és biztonságpolitikai főképviselő, valamint a PSC katonai tanácsadó és javaslattevő testülete, emellett felelős az **EU Katonai Törzse** (**EUMS**) irányításáért.

A PSC ESDP-vel kapcsolatos döntéselőkészítő szervezete a 2001 áprilisában létrehozott **Politikai Katonai Csoport** (Political Military Group – **PMG**). A PMG gyakorlatilag összekötő kapocs a katonai és a civil válságkezelő műveletek között, munkájában a tagállamok katonai és külügyi szakértői is részt vesznek.

⁶ Robinson, C. 2002: The European Union's „Headline Goal” – Current Status. In: Military Reform Project, Center for Defense Information, <http://www.cdi.org/mrp/eu-pr.cfm>

⁷ Headline Goals 2010.

⁸ www.consilium.europa.eu/csdp

A **Civil Válságkezelési Bizottságot** (Committe for Civilian Crisis Management – **CIVCOM**) 2000-ben hozták létre. A CIVCOM a civil (rendőri, igazságügyi) válságkezelő műveletek előkészítésével kapcsolatban tanácsokat ad és javaslatokat készít a PSC számára, azaz hasonló a feladatköre, mint az EUMC-nek a katonai műveletek tekintetében.⁹

Az EUMC alárendeltségébe tartozó EUMS 2001 júniusában érte el a műveleti készenlétet. Korai előrejelzéseket, helyzetértékeléseket készít, illetve stratégiai tervezést biztosít az EU műveleteihez. Az EUMS felel a közös biztonság - és védelempolitika keretében szervezett válságkezelő műveletek végrehajtásáért, de nem gyakorol közvetlen hadműveleti irányítást azok felett. Ezt a feladatot minden művelet esetében egy kijelölt hadműveleti parancsnokság látja el.

A nyugat-balkáni EU-műveletek, a macedóniai „CONCORDIA” és a bosznia-hercegovinai „ALTHEA” esetében ezt a feladatot a Berlin-plusz Egyezmény (ld. köv. fejezet) alapján a **NATO Szövetséges Erők Európai Főparancsnoksága (SHAPE)** látta, illetve látja el. Ugyanakkor az EU, a NATO-hoz képest korlátozottan ugyan, de maga is rendelkezik a hadműveletek irányításának képességével. Erre a célra elsősorban a tagállamok által felajánlott létesítmények használhatók: a francia Hadművelet Tervezési és Vezetési Központ (Centre de Planification et de Conduite des Operations – CPCO), a Párizs közelében található Mont Valerien vezetési pont, a Northwood-i brit parancsnokság, Németország Fegyveres Erői Hadműveleti Parancsnoksága Potsdam közelében és a Centocelle Rómában. Az első autonóm, NATO-támogatás nélküli EU-művelet, a Kongói Demokratikus Köztársaságban végrehajtott „ARTEMIS” stratégiai irányítását például Mont Valerien-ből, a 2006-ban ugyanoda, a választások végrehajtására támogatására kiküldött EU-erőket pedig Potsdamból látták el.

A fentiek mellett az Európai Unió 2007-től egy brüsszeli közös Hadműveleti Központtal is rendelkezik, amely egy korlátozott, max. 2000 fős kontingenssel, például egy harccsoporttal megvalósítandó művelet irányítására alkalmas.

Az EU katonai struktúrájának fontos komponense a 2004-ben létrehozott **Európai Védelmi Ügynökség (EDA)**. Az EDA feladata az ESDP-műveletek végrehajtásához szükséges katonai kapacitások fejlesztése, a védelmi kutatás és a technológiai fejlesztés összehangolása, fegyverzeti együttműködés, továbbá a hadiipari termékek versenyképes európai piacának kialakítása.¹⁰

1992-ben még a WEU keretében alapították az **Európai Unió Műhold Központját** (EU Satellite Centre – **EUSC**), amely 2002-től az EU ügynökségeként működik. Az EUSC műhold-felvételek készítésével és azok elemzésével támogatja a CFSP-vel, azon belül különösen az ESDP-vel összefüggő döntéshozatalt, illetve az EU válságkezelő műveleteit. Az EUSC székhelye Madrid közelében, Torrejón de Ardoz-ban található.¹¹

⁹ Grevi, G. – Helly, D. – Keohane, D. (ed.) 2009: European Security and Defence Policy. The first 10 years (1999–2009). EU Institute for Security Studies, Paris, 450 p.

¹⁰ www.eda.europa.eu

¹¹ www.eusc.org

A CFSP és az ESDP fejlesztéséhez tudományos kutatási projektekkkel, konferenciák és szemináriumok szervezésével járul hozzá az **EU Biztonsági Tanulmányok Intézete** (Institute for Security Studies – **ISS**), amelyet a 2002-ben hoztak létre a WEU ugyanilyen elnevezésű, megszűnő intézményének jogutódjaként. A párizsi székhelyű intézetet fenntartója az EU, de teljes intellektuális szabadságot élvez. A kutatási projektek egyrészt tematikusak (EU külpolitikája, biztonság- és védelempolitika, leszerelés, globalizáció), másrészt földrajzi térségekhez (Egyesült Államok, Nyugat-Balkán, Afrika, Mediterráneum, Közel-Kelet, Oroszország, az EU keleti szomszédai, Ázsia) kötődnek.¹²

A 2009-ben elfogadott Lisszaboni Szerződés változásokat hozott az EU biztonság- és védelempolitikai intézményrendszerében is. Összevonták a kül- és biztonságpolitikai képviselő és a külügyekért, valamint a szomszédságpolitikáért felelős EU-biztos pozícióját, és létrehozták a külügyi és biztonságpolitikai főképviseleti posztot, amelyet azóta a brit Catherine Ashton tölt be. A szerződés rögzíti a kölcsönös szolidaritás követelményét, amely szerint a tagállamok kötelesek egymásnak segítséget nyújtani terrortámadás, természeti vagy ipari katasztrófák esetén. A szerződés előírja egy közös védelmi szerződés megkötését, amennyiben azt minden tagállam elfogadja. A válságkezelő műveletek szempontjából is jelentős változás, hogy a szerződés lehetővé teszi a tagállamok csoportjának emelt szintű együttműködését (enhanced cooperation) a védelmi szférában az EU intézményi keretein belül. 2009-től az ESDP új elnevezése **Közös Biztonság- és Védelempolitika** (Common Security and Defence Policy – **CSDP**).

Az EU (WEU) és a NATO kapcsolata

A WEU válságkezelő katonai (humanitárius, békefenntartó és béketeremtő) műveletekben történő részvételének kinyilvánított szándéka („Petersberg-feladatok”) miatt szükségessé vált az ezen a téren már tapasztalatokkal (IFOR) rendelkező NATO és a WEU kapcsolatának rendezése. A NATO 1996. évi berlini miniszteri értekezletén elfogadták, hogy a WEU létrehozza az ún. **európai biztonsági és védelmi identitást** (European Security and Defence Identity – **ESDI**) a NATO struktúráin belül. Az ESDI-nek a NATO európai pillére szerepét szánták, amely megkönnyíti az Egyesült Államok számára Európában állomásozó erői csökkentését. Emellett a Berlini Egyezmény lehetővé tette, hogy az európai országok katonai műveletet folytassanak akkor is, ha abban a NATO nem kíván részt venni, és ehhez igénybe vegyék a NATO erőforrásait.

Az autonóm műveletek végrehajtására alkalmas európai haderő, illetve a bevetéséhez szükséges mechanizmus létrehozására vonatkozó brit–francia St. Malo-i nyilatkozat, majd a WEU katonai feladatainak és struktúráinak az EU-ba integrálása növekvő fenntartásokat váltott ki az Egyesült Államokban. Az európai biztonsági pillér fokozatos kiépítése miatt attól tartottak, hogy a NATO veszít jelentőségéből. Válaszként Madeleine Albright, az Egyesült Államok akkori külügyminisztere megfogalmazta az ún. „3D” (no duplication, no decoupling, no discrimination) politikáját: nem lehet duplikálni azt, amit a NATO hatékonyan képes megtenni, az európai országok nem „válhatnak le” a NATO-ról (és az Egyesült Államokról), és

¹² www.iss.europa.eu

– a műveletek végrehajtása során – nem diszkriminálhatók a nem EU-tagállamok (az Egyesült Államok itt elsősorban Törökországra gondolt).

2002-ben közös EU–NATO nyilatkozatban rögzítették az együttműködés alapelveit a válságkezelés területén. Eszerint partneri viszonyt kell kiépíteni a két szervezet között. A válságkezelő tevékenységeknek kölcsönösen erősíteniük kell egymást, szükséges a folyamatos konzultáció és együttműködés, a közös katonai képességek koherens fejlesztése, valamint a két szervezet döntéshozatali autonómiájának és érdekeinek tiszteletben tartása.¹³ A fenti elvek alapján 2003 márciusában aláírták a Berlin-plusz Egyezményt, amely a mai napig meghatározza az EU és a NATO viszonyát katonai területen. Az 1996-os WEU–NATO Berlin Egyezményt felváltó megállapodás lehetővé teszi az EU számára a NATO struktúrái, mechanizmusai és erőforrásai (hadműveletek tervezése és vezetése, felderítés stb.) felhasználását olyan katonai műveletek esetén, amelyben a NATO nem kíván részt venni. Emellett megegyeztek a NATO és az EU közötti információcseréről, és EU összekötő csoportok felállításáról a NATO Szövetséges Erők Európai Főparancsnokságán (SHAPE), Mons-ban és az Egyesített Erők Parancsnokságán (JFC) Nápolyban. A Berlin-plusz Egyezmény keretében végrehajtott EU válságkezelő műveletek esetén a művelet parancsnoka a NATO szövetséges erők európai főparancsnokának helyettese (DSACEUR). Ezt a pozíciót hagyományosan európai tábornok tölti be, míg a főparancsnok amerikai.

Az EU és a NATO katonai erői közötti kapcsolatot legjobban a „separable, but not separate” kifejezés szemlélteti. Ez azt jelenti, hogy a mindkét szervezetben a tagállamok ugyanazokat az erőket ajánlják fel az EU- és a NATO-műveletek céljaira, de azok szükség esetén az EU számára allokálhatók (vagyis szétoszthatók). Lényeges rendező elv, hogy az EU csakis akkor kezdhet el egy műveletet, ha a NATO abban nem kíván részt venni.

A Berlin-plusz Egyezmény megnyitotta az utat a macedóniai és a bosznia-hercegovinai békeműveletek EU általi átvétele előtt.

Az EU (WEU) nyugat-balkáni válságkezelő műveletei

WEU-műveletek a volt Jugoszlávia felbomlása nyomán kitört háború idején (1992–1996)

A „SHARP GUARD” művelet

1992 júliusában a WEU Miniszteri Tanácsa úgy döntött, hogy a WEU haditengerészeti erői az Adriai-tengeren részt vesznek a volt jugoszláv tagállamok elleni fegyverembargó kikényszerítésében. Az ENSZ BT 820. számú határozata alapján a NATO 1993. június 15-én megkezdett és a háború végéig tartó „SHARP GUARD” műveletéhez – az európai hatalmak fegyverembargó iránti elkötelezettségét megerősítve – a WEU jelképes (négy hajó, hat haditengerészeti felderítő repülőgép) erőkkel csatlakozott.

¹³ Gjara, F. (2008): *The Western Balkans and EU–NATO relations*. In: International conference on Balkan Studies, „Integration of the Western Balkans into Euro-Atlantic Structures – Future Challenges”, Tirana, pp. 43–52.

„DUNA” művelet

A WEU Miniszteri Tanács 1993. áprilisi döntése alapján a WEU 250 főnyi személyzettel, 8 hajóval és 48 gépjárművel segítséget nyújtott Magyarországnak, Romániának és Bulgáriának a Jugoszlávia elleni ENSZ-szankciók betartásának ellenőrzéséhez a Duna folyam határ menti szakaszain (Mohács, Calafat, Rusze). A művelet az ENSZ-szankciók 1996-ban történt feloldásáig tartott.

Rendőri kontingens Mosztárban

A bosnyák–horvát vegyes lakosságú Mosztár EU általi irányítása idején (1994–1996) a WEU egy rendőri kontingenssel segítette a város egyesített rendőrségének létrehozását. A kontingens maximális létszámát (182 fő) 1995 nyarán érte el.

WEU válságkezelő műveletek (1997–2001)

Rendőri misszió Albániában

1997-ben, az anarchiába torkolló albániai zavargásokat követően, a nemzetközi válságkezelő erőfeszítések részeként a WEU Többszemélyzetű Rendőri Tanácsadó Részleg (Multinational Advisory Police Element – MAPE) elnevezésű missziót küldött a balkáni országba. A misszió feladata a tanácsadás és a kiképzők felkészítése volt. A MAPE a zavargásokat követően hozzájárult a Közbiztonsági Minisztérium és a Rendőrség újjászervezéséhez, valamint a rendőrségi törvény tervezetének elkészítéséhez. 1999-ben a misszió fontos szerepet játszott a koszovói menekültek fogadásának megszervezésében és segítette a válságkezelő központ megalakítását. A MAPE tevékenységét Tiranán kívül Durrës, és a koszovói határ közelében található Kukës körzetére is kiterjesztették. A misszió 2001-ben fejeződött be.

Aknamentesítést támogató misszió Horvátországban

Az EU igénye alapján, 1999. májustól 2001. novemberig, a WEU Aknamentesítést Támogató Missziót (WEU Demining Assistance Mission to Croatia – WEUDAM) működtetett Horvátországban. A misszió tanácsadással, technikai szakértői tevékenységgel és kiképzéssel támogatta a Horvát Aknamentesítő Központot (Croatian Mine Action Centre – CROMAC) a projektek tervezése és vezetése, valamint földrajzi információs rendszerek fejlesztése területén. A kilencfős misszióban a vezető nemzet szerepét Svédország vállalta.

Általános biztonsági felderítő misszió Koszovóban

Az EU igénye szerint, a WEU Műhold Központja 1998. novemberben általános biztonsági felderítő (general security surveillance) missziót kezdett Koszovó térségében. A hangsúlyt az EU, a NATO és az EBESZ hírigényére a Belgráddal kötött – a tűzszünetre, a szerb biztonsági erők koszovói létszámának és műveleteinek korlátozására, EBESZ-megfigyelők koszovói telepítésének (Kosovo Verification Mission – KVM), illetve a NATO felderítő gépei átrepülésének

engedélyezésére vonatkozó – egyezmény¹⁴ betartásával és a menekültek helyzetével kapcsolatos információk gyűjtésére helyezték. A missziót a WEU Katonai Törzsével szoros együttműködésben hajtották végre, amely a Műhold Központ jelentéseihez és felvételeihez további kiegészítő információkat és elemzéseket biztosított. A KFOR telepítését követően, 1999. júliustól a misszió a koszovói földrajzi információs rendszer, illetve digitális térkép kidolgozására és fejlesztésére koncentrált, amellyel többek között az újjáépítési és aknamentesítési feladatok végrehajtásához is hozzájárult. Az utóbbi feladat teljesítése érdekében a rendszerhez hozzáférést biztosítottak a Genfi Nemzetközi Humanitárius Aknamentesítő Központ (Geneva International Centre for Humanitarian Demining – GICHD) számára.¹⁵

EU Rendőri Misszió (EU Police Mission – EUPM) Bosznia-Hercegovinában

Az EUPM az EU első, az ESDP keretében végrehajtott válságkezelő művelete. Az EUPM az ENSZ Dayton-i Békeszerződést követően megalakított nemzetközi rendőri erőit (International Police Task Force – IPTF) váltotta 2003. január 1-jén. A missziót az ENSZ BT 2002. márciusi, 1396. számú, az EU boszniai szerepvállalásáról szóló határozata, illetve az Európai Tanács vonatkozó döntése alapján hozták létre. Az EU 2002. októberben egyezményt kötött a Bosznia-Hercegovinával az EUPM alkalmazásának feltételeiről.

Az EUPM részt vett az állami szintű rendvédelmi intézmények (Biztonsági Minisztérium, Állami Nyomozati és Védelmi Ügynökség, Határrendőrség) létrehozásában, jelenlegi fő feladata a rendvédelmi szervezetek művelési kapacitásainak és együttműködésének erősítése, a nyomozati munka támogatása a korrupció és a szervezett bűnözés elleni harc területén, a rendőrség és az ügyészség, illetve a büntetés-végrehajtási szervezetek együttműködésének javítása. Emellett az EUPM a hatáskörébe tartozó ügyekben tanácsadást nyújt az EU különleges képviselője – egyben nemzetközi főképviselő, jelenleg Valentin Inzko tölti be a pozíciót – számára.

Az EUPM meghosszabbított mandátuma 2011. december 11-én jár le.¹⁶

A „CONCORDIA” művelet Macedóniában

A 2003. március 31-től december 15-ig tartó macedóniai „CONCORDIA” művelet volt az EU első katonai művelete, és egyben a Berlin-plusz Egyezmény gyakorlati próbája a bosznia-hercegovinai békefenntartás EU általi átvétele előtt. A „CONCORDIA” tulajdonképpen a NATO „ALLIED HARMONY” műveletének folytatása, célja a 2001-es belső fegyveres konfliktust lezáró, az ország alkotmányos berendezkedését, az albán kisebbség jogait meghatározó Ohridi Keretegyezmény végrehajtásának támogatása, ahhoz biztonságos, stabil környezet biztosítása.

¹⁴ Háy Szabolcs (2007): *A koszovói etnikai konfliktus gyökerei és a tartomány státuszrendezési folyamatának perspektívái*. In.: Mediterrán és Balkán Fórum No. 3. PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs. pp. 7–17.

¹⁵ www.weu.int

¹⁶ www.eupm.org

Az EU-erők bevonását formailag Macedónia kérte, és az ENSZ BT 1371. számú határozata hagyta jóvá.

A Berlin-plusz Egyezmény alapján a misszió Hadművelési Parancsnoksága a NATO SHAPE-re települt, a hadművelési parancsnok funkcióját a Németország által delegált Rainer Feist tengernagy, a szövetséges erők európai főparancsnok-helyettese (DSACEUR) töltötte be, míg a hadszíntéri parancsnok a francia Pierre Maral tábornok volt.¹⁷ A 350 fős, könnyű fegyverzettel felszerelt alakulatban 13 EU-tagállam és 14 EU-n kívüli ország katonái (köztük egy magyar törzstiszt) vett részt.

A „CONCORDIA” művelettől függetlenül a NATO fenntartott egy kis létszámú parancsnokságot Szkopjében, amelynek feladata a haderőreform kidolgozásának és végrehajtásának támogatása, valamint a KFOR Macedónián keresztül történő logisztikai utánpótlásának biztosítása volt. Az utóbbi feladatot 2007-től a macedón hadsereg vette át.

A „Proxima” rendőri misszió Macedóniában

A biztonsági helyzet javulásának következményeként, 2003. december 15-én a „CONCORDIA” katonai műveletet a „PROXIMA” rendőri misszió váltotta fel. A 2005. december 14-én zárult misszió fő feladata megfigyelés és tanácsadás, a helyi rendőri szervek támogatása a szervezett bűnözés elleni harc terén, a Belügyminisztérium teljes körű reformjának végrehajtásában, a rendőrség és a lakosság közötti bizalom megteremtésében, valamint az európai rendőrségi normák meghonosításában. Emellett a „PROXIMA” tanácsadással segítette a határőrizeti feladatok átadását a macedón hadseregtől a Belügyminisztérium számára. A kezdetben 186, majd 2004. decembertől 169 fős „PROXIMA” missziót 2005 decemberétől a 29 fős, fél éves mandátummal rendelkező EU Rendőrségi Tanácsadó Csoport (EU Police Advisory Team – EUPAT) váltotta. Az EUPAT folytatta a tanácsadó tevékenységet a fenti területeken, különös tekintettel a rendőrség reformjának végrehajtására.

Az „ALTHEA” művelet Bosznia-Hercegovinában

Az EU az ezredfordulót követően növekvő szerepet játszott a bosznia-hercegovinai válságkezelésben. A Dayton-i Békeszertződés végrehajtását felügyelő nemzetközi főképvisező (High Representative – HR) egyben az EU különleges képviselője (EUSR) funkcióját is betölti. Az EU 2002-ben bejelentette igényét a békefenntartás átvételére a NATO SFOR-missziójától.¹⁸ Az ENSZ BT határozata alapján 2004. december 2-án a EU „ALTHEA” művelete váltotta az SFOR-t. A „CONCORDIA” művelethez hasonlóan az „ALHEÁT” is a Berlin-plusz Egyezmény keretében folytatják, azaz az „ALTHEA” hadművelési parancsnoka a NATO DSACEUR, és a tervezés során a NATO erőforrásait is felhasználják.

¹⁷ Missiroli, A. (2003): *The European Union: Just a Regional Peacekeeper?* In: European Foreign Affairs Review No. 8, Hague, pp. 493–503.

¹⁸ Kim, J. (2006): *Bosnia and the European Union Military Force (EUFOR): Post-NATO Peacekeeping.* Congressional Research Service, The Library of Congress, 6. p.

Az „ALTHEA” művelet feladata katonai jelenlét biztosítása a biztonságos környezet megteremtése és a fegyveres erőszak kiújulásának megakadályozása érdekében. Emellett az EUFOR „ALTHEA” támogatja a bosznia-hercegovinai fegyveres erőket az intézményépítés és a kiképzés területén.

Az EUFOR 2004-ben 7000 fős létszáma 2011-re 1600 főre csökkent. Az EUFOR állományát 21 EU-tagállam és 5 EU-n kívüli ország, köztük Törökország biztosítja. Válsághelyzetben a Koszovóban állomásozó KFOR-tól vagy az EU Hadműveleti és Hadászati Tartalék Erőitől – amelynek keretében egy-egy osztrák, francia, német és olasz zászlóalj áll készenlétben – kaphat erősítést. Ugyanakkor az EUFOR Harcászati Tartalék Egysége szükség esetén a KFOR-t erősítheti.

Az EUFOR fő erejét 2007-től a Szarajevó melletti Butmir bázison állomásozó Többnemzetiségű Manőver Zászlóalj (Multinational Maneuver Battalion – MNBN) adja, amely egy-egy osztrák, magyar és török gépesített századból, valamint egy osztrák felderítő szakaszból áll. Az MNBN szükség esetén harcászati tartalékot képezhet a KFOR számára.

Az EUFOR részét képezi az Integrált Rendőri Egység (Integrated Police Unit – IPU), amely szükség esetén támogatást nyújthat a helyi rendfenntartó erők számára a közrend fenntartásában, elsősorban zavargások elfojtásában és a tömegoszlatásban. Az EUSR/HR igényére nyomozási műveletekben is részt vehet.

Az MNBN és az IPU Szarajevó körzetében állomásoznak. Annak érdekében, hogy az EUFOR állandó összeköttetésben legyen a helyi önkormányzati és állami szervezetekkel, a nemzetközi közösség más szervezeteivel, a biztonsági helyzet változásáról azonnal és folyamatosan értesüljön, és biztosítsa az információk megszerzését és továbbítását, országszerte összesen 30 Összekötő és Megfigyelő Csoportot (Liaison and Observation Team – LOT) állomásoztat, amelyek négy regionális központ (Szarajevó, Banja Luka, Zenica, Tuzla) irányítása alatt állnak.¹⁹

Az ENSZ BT 1948. sz. határozata 2011. novemberig hosszabbította meg az „ALTHEA”-művelet mandátumát.

EU jogállami misszió (EULEX) Koszovóban

A 2008-ban, Koszovó függetlenségének kikiáltását követően létrehozott EULEX (EU Rule of Law Mission in Kosovo) az EU legnagyobb civil válságkezelő missziója.²⁰ Az EULEX fő célja a koszovói hatóságok támogatása a jogállam intézményei, elsősorban az igazságszolgáltatás, a rendőrség és vámügyek területén. Az EULEX – az ENSZ korábbi ideiglenes adminisztrációjával, az UNMIK-kal szemben – csak korlátozott mértékű végrehajtó hatáskörökkel rendelkezik, elsősorban megfigyelői és tanácsadói feladatokat lát el. A misszió létszáma 3200 fő (1950 nemzetközi, 1250 helyi). Az EU legtöbb tagállama mellett Norvégia, Svájc, Törökország, Horvátország, az Egyesült Államok és Kanada delegált bírákat, ügyészeket, rendőröket és vámőröket a misszióba.

¹⁹ www.euforbih.org

²⁰ Smallwood, A. (2008): *The EU and Peacekeeping: Promoting Security, Stability and Democratic Values*. In: Eufocus, Nov. 2008, Delegation of the European Commission to the USA, Washington DC, pp. 1–8.

Az EULEX támogatja a koszovói hatóságokat a fenntartható és elszámoltatható jogállami intézmények megteremtésében. Fejleszti a többnemzetiségű igazságszolgáltatást, a rendőrséget és vámszerveket, és többkevesebb sikerrel igyekszik biztosítani, hogy a fenti intézmények politikai befolyástól függetlenül, az európai normáknak és gyakorlatnak megfelelően működjenek.

Az EULEX szorosan együttműködik az Európai Bizottság Összekötő Hivatalával (European Commission Liaison Office – ECLO) az EC segélyprogramjainak megvalósításában. Az ECLO projekteket finanszíroz az állami intézmények és a gazdaság fejlesztése, az európai normák meghonosítása, a stabilitási és társulási folyamat támogatása érdekében.

Az EU koszovói tevékenységét a külügyi és biztonságpolitikai főképviselő közvetlen alárendeltségébe tartozó EU különleges képviselő (EUSR, jelenleg Pieter Feith) koordinálja. Emellett az EUSR támogatja a koszovói kormány európai integrációs törekvéseit, hozzájárul az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok betartásához.

Az EULEX mandátuma 2012. június 14-ig tart.²¹

Összegzés, következtetések

Az elmúlt két évtized balkáni háborúi és válságai katalizátor szerepet játszottak az EU közös kül-, biztonság- és védelempolitikája, illetve válságkezelő intézményrendszere fejlődésében. Egyértelmű az összefüggés az egykori Jugoszlávia széthullása nyomán kitört háború megakadályozására tett diplomáciai kísérletek kudarca, a beavatkozási kapacitás és intézményrendszer hiánya, illetve a válságkezelő katonai műveleteket előírányzó „Petersberg-feladatok”, majd a Maastricht-i Szerződést követően a közös kül- és biztonságpolitika meghirdetése között. Hasonlóképpen összefüggést találhatunk a koszovói humanitárius válság éleződése és az autonóm műveletek végrehajtására képes, hiteles katonai erővel támogatott válságkezelő intézmények létrehozására irányuló brit–francia St. Malo-i nyilatkozat, majd a tanulmányban vázolt válságkezelő intézményrendszer kiépítése között.

Az EU a nyugat-balkáni tevékenysége során felismerte, hogy hatékony külpolitika és válságkezelés nem létezhet megvalósítását támogató, hiteles katonai erő nélkül.²² Eredményként értékelhetjük a válságkezelő katonai és polgári intézményrendszer létrehozását, az EU és a NATO közötti stratégiai partneri viszony kialakítását, amelyek együtt tették lehetővé az EU számára a katonai békefenntartó műveletek átvételét a Nyugat-Balkánon. Az EU érdeme a válságkezelés komplex megközelítése, a katonai, rendőri és igazságügyi műveletek, valamint a fejlesztési és újjáépítési segélyek, az európai integrációt elősegítő projektek együttes alkalmazása.

²¹ www.eulex-kosovo.eu

²² Wolff, S. (2007): *EU Crisis Management in the Western Balkans*. In: Development and Transition No. 6, UNDP, London School of Economics, pp. 17–19.

Ugyanakkor az EU önállóan továbbra sem képes nagy méretű és földrajzi kiterjedésű hadműveletek végrehajtására.²³ A nyugat-balkáni műveletekhez a NATO tervezési és vezetési erőforrásait veszi igénybe, a tanulmányban nem tárgyalt önálló afrikai (Kongói Demokratikus Köztársaság, Csád) EU-műveletek vezetéséhez pedig a tagállami (elsősorban francia) kapacitásokat használták.

Az EU csak akkor lehet katonai szempontból is önálló szereplő a globális politika színpadán, ha megteremti az ehhez szükséges kapacitásokat, beleértve a hadműveletek tervezését és vezetését, a felderítést és a stratégiai légi szállítást. Erre már a közeljövőben szükség lehet olyan területeken (például Észak-Afrika), ahol a NATO (és az Egyesült Államok) érdekei közvetlenül nem sérülnek, az EU biztonságát veszélyeztető tényezők (különösen a menekültügy és az energiaellátás területén) viszont jelentkeznek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bechey, D. (2004): *Between Enlargement and CFSP: the EU and the Western Balkans*.
In: London School of Economics European Foreign Policy Conference, London, pp. 1-12.
- Gjara, F. (2008): *The Western Balkans and EU-NATO relations*.
In: International conference on Balkan Studies, „Integration of the Western Balkans into Euro-Atlantic Structures – Future Challenges”, Tirana, pp. 43-52.
- Grevi, G. – Helly, D. – Keohane, D. (ed.) (2009):
European Security and Defence Policy. The first 10 years (1999–2009).
EU Institute for Security Studies, Paris, 450 p.
- Grimm, K. 2004: *Integrating the Western Balkans into NATO and the EU: Challenges, Expectations and Needs. Working Group „Security Sector Reform” and Study Group „Regional Stability in South East Europe” workshop paper*.
http://www.bmlv.gv.at/pdf_pool/publikationen/pfp_rssee_budva_policy.pdf
- Háy Szabolcs (2007): *A koszovói etnikai konfliktus gyökerei és a tartomány státuszrendezési folyamatának perspektívái*.
In.: Mediterrán és Balkán Fórum No. 3. PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs. pp. 7-17.
- Kim, J. (2006): *Bosnia and the European Union Military Force (EUFOR): Post-NATO Peacekeeping*.
Congressional Research Service, The Library of Congress, 6 p.

²³ Witney, N. (2008): *Re-energising Europe's Security and Defence Policy*. European Council on Foreign Relations, London, 78 p.

- Little, A. – Silber, L. (1995): *The Death of Yugoslavia*. Penguin Books, London, 478 p.
- Missiroli, A. (2003): *The European Union: Just a Regional Peacekeeper?* In: European Foreign Affairs Review No. 8, Hague, pp. 493-503.
- Robinson, C. (2002): *The European Union's „Headline Goal” – Current Status*. In: Military Reform Project, Center for Defense Information, <http://www.cdi.org/mrp/eu-pr.cfm>
- Smallwood, A. (2008): *The EU and Peacekeeping: Promoting Security, Stability and Democratic Values*. In: Eufocus, Nov. 2008, Delegation of the European Commission to the USA, Washington DC, pp. 1-8.
- Witney, N. (2008): *Re-energising Europe's Security and Defence Policy*. European Council on Foreign Relations, London, 78 p.
- Wolff, S. (2007): *EU Crisis Management in the Western Balkans*. In: Development and Transition No. 6, UNDP, London School of Economics, pp. 17-19.

Web-oldalak:

- www.consilium.europa.eu
- www.eda.europa.eu
- www.euforbih.org
- www.eulex-kosovo.eu
- www.eupm.org
- <http://europa.eu>
- www.eusc.org
- www.iss.europa.eu
- www.weu.int

**JAMES McCARGAR – ALIAS CHRISTOPHER FELIX –
GONDOLATAI A HÍRSZERZÉSRŐL**

A „Nemzetbiztonsági alapismeretek (A titkosszolgálatok működése)”¹ című ZMNE jegyzetben a szerző, Dr. Izsa Jenő külön alfejezetet szentel Roy Godson hírszerzést érintő nézeteinek², mivel azok értelmezése jellegzetesen rámutat a magyar és az amerikai fogalmi, felfogásbeli különbségekre. Ezeket a különbségeket a szerző – éles szemmel – a következőkben összegzi: „*A hírszerzés godsoni értelmezése, illetve a magyar felfogás és gyakorlat eltérése több ponton is egészen nyilvánvaló és érdemi: mind a hírszerzés, mind az elhárítás (amely több, mint a kémelhárítás) a magyar értelmezésben és a gyakorlatban is önálló, határozottan egyedi jellemzőkkel bír, ennek megfelelően viszonylagos elkülönültséggel, önálló struktúrában működik. Némi erőltetettséggel azt mondhatjuk, hogy a magyar nemzetbiztonsági rendszer egésze állítható párba a godsoni hírszerzési rendszerrel. Tehát amíg a magyar felfogásban a hírszerzés a titkosszolgálati (nemzetbiztonsági) tevékenység és intézményrendszer egyik ága, amely döntően a külföldről származó, vagy külföldre vonatkozó információk beszerzésével, elemzésével stb. foglalkozik, addig a másik, a Godson-féle értelmezésben a hírszerzés maga az állam által szervezett, felügyelt titkosszolgálati tevékenységek és struktúrák együttese, egésze.*”

Ez a felfogásbeli különbség tükröződik vissza a szakterminológiában is. Ami magyarul „nemzetbiztonság” általában, az (amerikai) angolul „intelligence and security”, azaz konkrétan a hírszerzés és a biztonság. A „national security” ugyanakkor sokkal tágabb fogalom, aminek a hírszerzés és az elhárítás csak egy része. Ezt magyarra „nemzeti biztonság”-nak fordíthatjuk. Az az intézményrendszer, amit magyar viszonyok között „nemzetbiztonsági szolgálatok” néven illetünk (kontinentális európai angolban „national security services”), megfelel az amerikai „hírszerző közösségnek” („intelligence community”). Ez utóbbi nemcsak a hírszerző szolgálatokat foglalja magában, hanem – többek között – az FBI-t, valamint az elnök védelmét ellátó titkosszolgálatot („Secret Service”) is, vagyis az ún. (nemzeti, állami) biztonsági (magyar terminológiában „elhárító”) szolgálatokat, beleértve a titkos információszerzésre, bűnügyi és rendészeti felderítésre felhatalmazott rendőri, igazságügyi, őrző-védő és egyéb szervezeteket is.

Érdekességképpen megjegyezhetjük, hogy az, ami a magyar felfogásban rendőri, bűnüldözési és igazságszolgáltatási feladat, azt az amerikai terminológiában „law enforcement agency”-nek nevezett szolgálatok látják el. „Enforcement”, azaz szó szerint „kierőltetés”, erővel kikényszerítés: a szóhasználatból kitűnik, hogy az amerikai belbiztonsági szervezetek feladata nem elsősorban, vagy legalábbis nem „csak” a rendvédelem, a bűnüldözés, az elkövetett törvénysértések *utólagos* felderítése

¹ Dr. Izsa Jenő (2010): *Nemzetbiztonsági alapismeretek*. Budapest, ZMNE egyetemi jegyzet.

² Godson, Roy (1998): *A hírszerzés és a nemzetbiztonság*. In: Biztonsági tanulmányok az 1990-es évekre. Budapest, HVK.

és büntetésekkel szankcionálása, de még csak nem is a folyamatban lévő bűncselekmények *megszakítása*, vagy a tervezés, előkészítés fázisában lévők *megelőzése*, hanem a törvények betartásának *kikényszerítése*.

Valamilyen, általunk kívánatosnak tartott magatartásformát az ellenérdekelt felekre „kényszeríteni” többféleképpen is lehet: fizikai erőszak alkalmazásával, vagy az azzal történő fenyegetéssel, pszichikai erőszakkal (fizikai erőszak vagy más retorzió „kilátásba helyezésével”), az ellenérdekelt fél *akaratának megtörésével*; továbbá (kívánatos esetben) erőszakmentes meggyőzéssel, az érvek hatalmával, vagy ha ez nem megy, akkor a közvetett befolyásolás más módszereivel (*manipulációval*), vagyis az ellenérdekelt fél *tudomása nélkül* (rejtett, fedett, félrevezető módon) alkalmazott technikákkal.

Mindezekben a tevékenységekben az információs dimenzió döntő fontosságra tesz szert. **Az angolszász országokban az elhárítást is mindenekelőtt hírszerzésnek tekintik.** A kémelhárítás ezek szerint nem más, mint hírszerzés a hírszerzésről, ennek értelmében jobban is „szeretik” a „counter-espionage” (kémelhárítás) kifejezésnél a „counter-intelligence” (CI) terminust, amit magyarra „ellenhírszerzés”-nek fordíthatunk. Ez magyarázza, hogy például a brit terminológiában is az „elhárító szolgálat” hagyományos megnevezésében szereplő „I” (MI5) az „Intelligence”, azaz hírszerzés rövidítése. A szolgálat jelenlegi neve *The Security Service* (szó szerint Biztonsági Szolgálat), önmeghatározása pedig így szól: *Az Egyesült Királyság nemzetbiztonsági hírszerző ügynöksége* (The UK's national security intelligence agency).³ Hírszerzés és biztonság (elhárítás) tehát csak a magyar „szektoriális” modellben választható el (látszólag) élesen, a „közösségi” és a „versengő” titkosszolgálati modellekben nem.

Az a tény, hogy a magyar nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló törvény egységesen vonatkozik a szolgálatokra, ugyanakkor arra utal, hogy a megkülönböztetés nálunk is csak formai, illetve intézményi, nem pedig elvi. Különösen az ún. „új típusú fenyegetések” elleni küzdelem követeli meg a szolgálatok szoros együttműködését, információcseréjét, tevékenységük koordinálását, beleértve a (titkos információgyűjtésre felhatalmazott) rendőri szervezeteket is, amelyek az angolszász rendszerben szintén nemzetbiztonsági, azaz felderítő (hírszerző) szolgálatok.

Mindez arra utal, hogy a „párhuzamosságok megszüntetésének” nálunk időnként felbukkanó hangzatos jelszava legtöbbször nem annyira nemzetbiztonsági szakmai követelmény, mint amennyire gazdasági–pénzügyi szükségszerűség, tevékenységi korlát, kényszerű takarékosági intézkedés. Az összevonásokkal azonban csínján kell bánni, mert az alapvető, elvi azonosságokon túl vannak lényegi különbségek is a tágan értelmezett hírszerzés (vagy „nemzetbiztonsági szolgálati tevékenységek”) *rendőri, katonai, polgári, biztonsági* (biztonságvédelmi, „elhárító”), *diplomáciai, felderítési* és (szűken értelmezett) *hírszerzési* modellje között. Ezekről másutt szölok.

³ <https://www.mi5.gov.uk/output/who-we-are.html>

Mindenesetre egyértelmű, hogy 2001. szeptember 11-e (New York, Washington), majd azt követően 2004. március 11-e (Madrid) és 2005. július 7-e (London) fordulópontot jelentett a nemzetbiztonsági szolgálatok feladatrendszerében és módszertanában. Erről, az új kihívásról és az annak való megfelelés szakmai, politikai és társadalmi összetevőiről és összefüggéseiről közli hiteles, közvetlen személyes tapasztalatokon alapuló értékelő véleményét Andy Hayman, aki a londoni merényletek idején az országos (brit) különleges és terrorellenes műveletek fő rendőrségi koordinátora volt. A „Terroristavadászok” című könyvében⁴ a bombamerényletek nyomozása és a terrorcselekmények megelőzését és megszakítását célzó műveletek kapcsán kitér a komplex válságkezelés problémáira, a terrorellhárítás technikai eszközeinek és humán erőinek alkalmazására, a nemzetbiztonsági műveletek stratégiai és műveleti vezetési, tervezési, szervezési kérdéseire is.

A fenti fejtegetések talán érthetővé teszik, hogy a ZMNE nemzetbiztonsági szakon is használt ideiglenes „Hírszerzési ismeretek” jegyzet⁵ időnként miért kalandozik el a nemzetbiztonság különböző területeire, azon belül többek között a (kém)elhárítás birodalmába is (anélkül, hogy a szintén előkészületben lévő „Elhárítási ismeretek” című önálló jegyzet „poénjait lelőnének”): a magam részéről **a hírszerzést – az angolszász felfogással megegyezően – a nemzetbiztonsági tevékenységek átfogó, alapvető kategóriájának tekintem.**

Az már más kérdés, hogy egyéb témákban – például az ún. „titkos politikai műveletek” mint a hírszerző szolgálatok feladatrendszerének összetevője értelmezésében – nézeteim jelentősen eltérnek az amerikai (és a brit) felfogástól. Különösen a Központi Hírszerző Ügynökség (CIA) történetén vonul végig az a rejtett önértelmezés, ami a CIA-t nem annyira a nemzeti hírszerző szolgálatok információs koordinátorának, a legfelső állami vezetésnek szóló stratégiai tájékoztató jelentések előállítójának tekinti, mint inkább a titkos műveletek, fedett tevékenységek, más országok belügyeibe történő beavatkozások kitervelő és végrehajtó intézményének. A CIA igazgatója ennek megfelelően – a szervezet egyes kritikusi szerint – nem a hírszerző közösség „feje és esze”, hanem az ügynökség titkos, fedett, rejtett, illegális politikai és félkatonai műveleteinek levezénylője és felügyelője.⁶

A nézeteltérések dacára annyit mindenképpen leszögezhetünk, hogy az angolszász nézetek tanulmányozása csak hasznunkra válhat, és ebben – Godson idézett cikke mellett – nagy segítségünkre lehet James McCargar „Titkos háború” címmel megjelent „hírszerzési kézikönyvecskéje”. A mű eredeti (oktatási-kiképzési) rendeltetésére – és a CIA-nál eluralkodott szemléletre – utal az angol nyelvű változat címe is, amit magyarra talán így fordíthatnánk le frappánsan: „Gyorstalpaló tanfolyam a titkos háborúhoz”.⁷

McCargar tehát a hírszerzést egyfajta konfliktusnak, azaz háborúnak tekinti, amivel nagy általánosságban egyet is lehet érteni. Ez a dialektikus megközelítés feltételezi a nagy közösségek (államok, nemzetek) *érdekellentétét*, az

⁴ Hayman, Andy (2010): *The terrorist Hunters*. London, Corgi Books.

⁵ Rác Lajos (2011): *Jegyzetek a hírszerzési ismeretek oktatásához*. Budapest, Elektronikus kézirat.

⁶ Marchetti-Marks (1974): *CIA and the Cult of Intelligence*. New York, Dell Books.

⁷ Felix, Christopher (McCargar, James) (1993): *A titkos háború (A Short Course in the Secret War)*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

ebből fakadó ellentétes törekvéseket, tevékenységeket, képességeket és szándékokat, valamint az érvényesítésük céljából folytatott *küzdelmet*. Nagyon lényeges azonban a „háború” jelzője, a „titkos” minősítés is. Itt nem nyílt fegyveres konfliktusról, hanem egy – a hidegháborút markánsan jellemző – konfliktuskezelési paradigmáról van szó: a küzdelem nem a harctéren, hanem az információs dimenzióban zajlik, és középpontjában a titkok megszerzése, illetve megőrzése, valamint a megszerzett titkos tudás érdekvédelemre és érdekvényesítésre történő felhasználása áll. Ebben az értelemben **a hírszerzés a háború alternatívája, a béke megőrzésének eszköze**, vagyis – Clausewitz után szabadon – **a háború folytatása más, békésebb eszközökkel**. Ha nehéz is az 1945-től 1989-ig terjedő időszakot – hidegháborús kontextusban – ebben a szellemben (pozitívan) értelmezni, visszatekintve akkor is elmondhatjuk, hogy a hírszerzés történelmi szerepet játszott az enyhülésben, a politikai gondolkodás konfrontációs modelljétől a konfliktusok együttműködés útján történő megoldása felé vezető átmenetben.

A könyv harmadik (amerikai) kiadásához írt, 1991 novemberében kelt előszóban a szerző észrevételezi, hogy a rendszerváltozásoknak köszönhetően „*Európa politikai és stratégiai térképe teljesen átalakult*”⁸, ami merőben váratlan volt. A hírszerzés szempontjából is feltehető a kérdés: Mi történt? Hogy-hogy senki sem látta előre ezeket a változásokat? McCargar idézi az egyik legismertebb Szovjetunió-szakértő, Charles E. Bohlen nagykövet Rusk külügyminiszternek 1968-ban írt feljegyzését: „*határozottan úgy vélem, hogy hosszú távon a változások elkerülhetetlenek*”.⁹ **A változások elkerülhetetlensége olyan alapigazság, amit minden hírszerzőnek szem előtt kell tartani, ha meg akar szabadulni a sablonos gondolkodástól és az azzal járó kellemetlen meglepetésektől.**

A vélekedések tudás vagy hit, sőt remény formájában is megnyilvánulhatnak. Ezen tudatformák közül a tudás a legobjektívabb, de (jó esetben) a hit is lehet megalapozott ismereteken nyugvó meggyőződés. A remény viszont szubjektív kategória, és nagyon közel áll a vágyteljesítő gondolkodáshoz, ami a hírszerzőt fenyegető egyik legnagyobb veszély.

Ugyancsak Bohlen visszaemlékezéseiből származik ez a „jóslat”: „*Az egyetlen reményünk az lehet, hogy a Szovjetunió egyszer csak úgy fog viselkedni, mint egy ország, és nem úgy, mint egy nagy ügy harcosa*”.¹⁰ Ez a megállapítás több szempontból is érdekes.

Előszőr: Még a nagytekintélyű szakértők sem tudnak kilépni a megrögzött előfeltevések keretei közül. Charles Bohlen ugyan várta a változásokat, de arra még ő sem számított, hogy a Szovjetunió nem egyszerűen megváltozik, hanem megszűnik létezni.¹¹

⁸ McCargar i. m. 5. o.

⁹ McCargar i. m. 7. o.

¹⁰ Uo.

¹¹ Valójában a Szovjetunió csak mint intézmény szűnt meg: a szövetséget alkotó országok, de különösen az emberek és a társadalmi közösségek nem szűntek meg létezni, csupán más identitást vettek fel, más absztrakt közösségformáló eszméhez csatlakoztak. (R. L.)

Másodszor: Egy ország viselkedéséről beszélni, vagy egy ügy harcosának nevezni olyan gondolkodásmódot tükröz, ami az államokat emberszabású „élőlényeknek” tekint. Az ősemberre volt jellemző, hogy azokat a bonyolult jelenségeket, eseménykomplexumokat, amelyeket nem tudott befolyásolni, előre jelezni, de megérteni se, szabad akarattal felruházott, kiszámíthatatlan (egyben természetfölötti) erők megnyilvánulásának tartotta. Az országok megszemélyesítése olyan metafora, képletes gondolkodás, ami esetenként nagyon hasznos magyarázó szerepet tölthet be, de abszolút, minden körülmények között érvényes analógiaként való elfogadása téves következtetésekre, a lényegi folyamatok figyelmen kívül hagyására vezethet, és a modell összeomlását is eredményezheti.

A redukcionista gondolkodás a bonyolult rendszerek viselkedését leegyszerűsített sémákban hajlamos kifejezni, például amikor a társadalmi folyamatokat az emberek biológiai vagy pszichikai sajátosságaiból próbálja levezetni. Itt azonban a rendszerbe szerveződött anyag mozgásának egy másfajta, magasabb szintű formájáról van szó. A rendszerszemléletű gondolkodás lehetővé teszi, hogy az országok, államok, kormányok, egyéb szervezetek bonyolult együttesében vizsgálati kategóriaként megkülönböztessük az objektumot és környezetét. A rendszer alkotó összetevőit tekintjük alrendszereknek, tárjuk fel az egyén, a kiscsoport, a szervezetek, intézmények közötti többszintű kapcsolatokat, és a magasabb szinteken új minőségeket, új törvényszerűségeket fedezzünk fel. Ne ragadjunk le az egyszerűbb, számunkra magától értetődő, ugyanakkor sablonos és sekélyes magyarázatoknál, amelyek figyelmen kívül hagyják az említett magasabb szintű összefüggéseket. A rendszert így a maga egészében és egységében, de a környezethez való viszonyában is tanulmányozhatjuk, ugyanakkor a mélyére is hatolhatunk, a belső viszonyait, alkotó részeinek strukturális és funkcionális kapcsolatait is feltárhatjuk. S akkor esetleg rá fogunk jönni, hogy az adott állam hivatalos tényezőinek kinyilvánított akarata csak egy a megnyilvánuló és lappangó törekvések közül, és a különböző érdekcsoportok harcát, lehetőségeit és képességeit, terveit és tevékenységét stb. is figyelemmel kell kísérnünk, az ő képviselőikkel is kell kapcsolatot tartanunk, az ő köreikből is kell információs forrásokat „foglalkoztatnunk”.

Harmadszor: Az országok, államok, politikai közösségek alapvető „építőköve” az ember, a maga gyarlóságával, tökéletlenségével, örökölt és tanult látásmódjával, reakciósémáival. Amikor az elemző vagy a gyakorlati „terepkutató” külsődleges jelekből határozott szándékokat tulajdonít a vizsgált objektumnak – amit, mint láttuk, tévesen ruház fel egy értelmes, tudatos élőlény tulajdonságaival –, mindig fennáll a veszélye annak, hogy a saját vélekedéseit, érzelmeit, indulatait, félelmeit „vetíti ki”, mintegy tükrözteti az értelmezésben. Ezt hívják az angol hírszerzési szakzsargonban „*mirror imaging*”-nek, tükörképmás-alkotásnak, a pszichológiában projekciónak, kivetítésnek. Nyilvánvaló, hogy az effajta konstrukció nem valóságghű, hanem látszólagos képet hoz létre, amely – adott esetben – többet árul el saját magáról, mint az ellenfélről. Az ilyen kivetített ismertetőjegyek tehát, ha tudatosulnak, saját magunk megismerésének is jó eszközei lehetnének.

A Szovjetunió végre ne legyen egy ügy harcosa? És az Egyesült Államok? Gondoljuk csak el, mennyire jó szolgálatot tehetett volna az amerikai hírszerzés a washingtoni vezetésnek, ha – éppen a Szovjetunió „ügybuzgó”, a kommunizmus elterjesztését célzó, kudarcot vallott és bukást eredményező törekvéseinek

tapasztalataira támaszkodva – idejekorán rámutat a demokrácia és a piacgazdaság értékeinek erőszakos terjesztésében rejlő veszélyekre a Közel-Keleten, Észak-Afrikában, Kelet-Ázsiában vagy Dél-Amerikában.

Mindebből adódik egy újabb következtetés is: **a hírszerzés nemcsak az ellenfél, hanem saját magunk jobb megismeréséhez és megváltoztatásához is hozzájárulhat.** A potenciális ellenség konfrontatív viselkedésében is igyekezni kell feltárni a háttérben meghúzódó okokat, beleértve a mi saját szerepünket, esetleges félreérthető, gyanút keltő magatartásunkat is. Például nem jó az ördögöt a falra festeni, mert mint Joseph Nye mondja: „*ha ellenséggént kezeljük, akkor az is lesz, mégpedig (éppen) azért, mert annak tartjuk*”.¹²

A jelek szerint McCargar sem ért egyet a politika és a hírszerzés ideologikus megközelítésével, mert a kapitalizmus kommunizmus felett aratott „győzelmére” utalva felteszi a kérdést: „*Kapitalizmus? Melyik kapitalizmus? Kinek a kapitalizmusa?*”¹³ Egy amerikai szakszervezeti vezető idézve hangsúlyozza: „*A piac mechanizmus, nem pedig vallás. Számos hasznos funkciót tölt be, de az igazság nem tartozik ezek közé.*”¹⁴

Emmanuel Wallerstein professzor, a világrendszerek elméletének atyja hasonló szellemben válaszolt a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen 2010-ben hozzá intézett egyik hallgatói kérdésre, amely azt firtatta, hogy a kínai „államkapitalista modell” megoldást jelenthet-e a világgazdasági válságra (szemben az amerikai „liberális kapitalista” modellel). A válasz valahogy így szólt: „*Államkapitalizmus? Az is csak a kapitalizmus egy fajtája, nem igaz?*”¹⁵ Vagyis a problémák megoldását nem „izmusok”, azaz merev elméleti konstrukciók keretei között kell keresni, hanem a konkrét rendszerek működési módjának megismerése és megváltoztatása útján.

Az igazság tehát nem köthető egy ideológiához, ezzel szemben **a hírszerzés szakmai és etikai hitvallásának központi kategóriája, olyan cél, amihez szakszerű megismerő tevékenység révén lehet eljutni.**

Az a konfliktushelyzet, ami e különleges rendeltetésű és speciális módszerekkel folytatandó megismerő tevékenység közegét adja, különböző értékeket és érdekeket követő emberek, embercsoportok, közösségek – jellemzően országok, államok – egymásra irányuló tevékenységének komplexuma. Nem egyszerűsíthető le két megcsontosodott, változatlan formában létező és mindörökké fennmaradni kívánó világrendszer élet-halál harcává, nevezzük bárhogy is őket (kommunizmus–fasizmus, kapitalizmus–szocializmus, demokrácia–zsarnokság, civilizáció–terrorizmus stb.). A Szovjetunió és a szocialista tábor, a Varsói Szerződés és a KGST összeomlása után ez nyilvánvaló, hiszen a „probléma” látszólag megszűnt, de a válságjelenségek, a konfliktustényezők nem szűntek meg, sőt újak is jelentkeztek. **Az emberek maradtak a társadalmi rendszerek**

¹² Nye, Joseph S.: The Decline of America's Soft Power. In: *Foreign Affairs*, May/June 2004. Idézi: Pan, Esther (2006): *The Scope of China's Military Threat*. Council on Foreign Relations.

¹³ McCargar i. m. 7. o.

¹⁴ McCargar i. m. 10. o.

¹⁵ Wallerstein, Emmanuel (2010. 02. 18): *Az USA, Európa és Oroszország stratégiai alternatívái* című előadás keretében.

alapegységei, cselekvő tényezői, csak éppen a köztük szövődő kapcsolatok új mozgásformákat öltenek, részben új közösségekbe, új intézményi formákba szerveződnek. A történelem nem ért véget, a hírszerzés sem maradt feladat nélkül, bár az igaz, hogy az átalakulás kényszere magára a hírszerzésre is vonatkozik.

Miért az államok (voltak) a fő közösségi szereplők ebben a (hidegháborús) konfliktustípusban (is), miért az állami intézményekhez, ügynökségekhez (voltak) köthetők elsősorban a hírszerzés és az elhárítás (a nemzetbiztonság) „alanyai”? Azért, mert az állami lét meghatározó tényezője a szuverenitás és a területi egység. Az emberek nagyon sokféle, egymást átfedő érdekekkel viszonyulhatnak különböző közösségekhez, szerteágazó lojalitásokat, elkötelezettségeket alakíthatnak ki. Lehet valaki egyszerre katolikus, üzletember, radikális reformer, demokrata, kisebbségi nemzetiségű, bélyeggyűjtő és horgászegyesület tagja, kozmopolita és feminista stb. Mint üzletember, lehet az adócsökkentés híve, miközben mint egyesületi vezető, tarthat igényt nagyobb állami támogatásra. Egyszerre több minőségben, akár egymásnak ellentmondó szerepekben is megjelenhet.

A fizikai, tér- és időbeli jelenlétet illetően azonban egy időben csak egy helyen lehet. Amikor egyéni és közösségi létérdekek forognak kockán, amelyeket szervezeten és ha kell, erőszakkal is védelmezni szükséges, akkor az állampolgári lojalitás válik meghatározóvá, mert csakis az államok azok a szerveződések, amik egy adott területen *kizárólagos* szuverenitással (jogszerű erőszak-monopóliummal) bírnak, azaz „kvázi” *egységes* akaratot képesek érvényesíteni a saját állampolgáraik részvételével (a másik állam ellenében). Itt viszont már – elméletben – nem lehet „átfedés”: normál esetben mindenkinek van (egy) állampolgársága, amit vállal; mindenki tartózkodik valahol (egyik vagy másik állam fennhatósága alatt), mindenkire érvényes, hogy „vagy itt van, vagy ott van” és – háborúban, ha hadköteles korú – teljesíti a kötelességét vagy nem. Értelmesen feltehető tehát a kérdés, hogy „*Velünk vagy, vagy ellenünk?*”, és az már másodlagos, hogy autonóm személyiségként, önként vagy törvénykövető egyénként, tekintélytiszteltből, a büntetéstől való félelemből azonosul-e az állampolgárok „véd- és dacsövetségével”, vesz részt a haza közös védelmében (katonaként vagy civilként), vagy inkább a másik oldalhoz húz.

A dolog persze nem ilyen egyszerű, de az egyén szempontjából ez az államközi konfliktusok – és a titkosszolgálatok harcának – lényege, ami megkülönbözteti más típusú konfliktusoktól, és egyben nemzetbiztonsági dimenziót is ad neki. Ha valaki a horgászegyesületből átlép a bélyeggyűjtő szakkörbe, azzal még nem követ el „hazaárulást”. De ha egy idegen hatalom érdekében kémkedik, azzal már igen. Korunk felbomló világrendjének éppen az a zavarba ejtő sajátossága, hogy meglazul az államhoz köthető lojalitás, és sokszor erősebbnek bizonyul az elvont eszmékhez, ideológiákhoz, vallásokhoz, szektavezérekhez, partikuláris érdekcsoportokhoz, vagy éppen az érdekeken látszólag felülemelkedő „ügyekhez” kapcsolt hűség és odaadás. Mint a sötétnek nevezett középkorban.

A szocialista világrendszer megszűnése utáni új nemzetközi helyzetben ismét meg kell határozni, hogy ki mit akar, „ki kivel van”, ki az ellenfél és ki a barát, ki a potenciális ellenség (és miért), kiből lehet szövetséges és így tovább. Az ellenségkép definiálása az önazonosságot is meghatározza. A megszállott ragaszkodás a címkézéshez, a régen bevált kategóriákhoz, a szavak eredeti jelentéséhez nem a tisztánlátást, hanem a változások figyelmen kívül hagyását, a valóságkép torzulását eredményezi.

Kapitalizmus, szemben a szocializmussal? Lejárt lemez. McCargar megemlíti, hogy amikor egy amerikai beszélgető partnerének egy kelet-európai szocialista politikussal folytatandó együttműködés lehetőségét vetette fel, ingerült választ kapott: „Nem érti? – kiáltott rám. – A szocializmus szitokszó ebben az országban!”¹⁶

A nevek és a szavak jelentőségének felismerése a hírszerzés (és a titkos műveletek) szempontjából kulcsfontosságú. Szavakkal nemcsak információkat lehet átadni, objektumokat és helyzeteket leírni, ábrázolni, érzelmeket kifejezni is lehet. Szavakkal tudatállapotokat lehet módosítani, emberek közötti kapcsolatokat lehet megváltoztatni, közösséget lehet építeni vagy rombolni, cselekvéseket lehet befolyásolni. Szavakkal háborút lehet kirobbantani, és békét lehet kötni. A hírszerzés ezért – a szó betű szerinti jelentésével ellentétben – nemcsak az információk megszerzését, az eredeti „tulajdonos” tudta és/vagy akarata ellenére történő birtokba vételét és használatát jelenti, hanem az *információk bejuttatását* is (szintén az ellenérdekelte fél tudomása nélkül, és/vagy akarata ellenére).

A szavak – McCargar felfogásában – mint fogalmak, értékrendek, ideológiák kifejező (és mások befolyásolását célzó) megnyilvánulásai, **a politikai hatalom megragadásának és megtartásának eszközeként funkcionálnak.** E kissé cinikus, ámde valószerű megközelítésben „erről szól” minden ideológia, és ez a hírszerzés rendeltetése is.

A fedés, a legendázás, a félrevezetés (dezinformáció) mint a hírszerzés módszertanának része az *információközlés* éppúgy, mint ahogy a tárgyilagos tájékoztatás és annak ellentéte, a propaganda is az. A CIA eszköztárában ugyanakkor *az információk bejuttatása lett az alapvető módszer*¹⁷, mégpedig propaganda, felforgatás, információs hadviselés céljából, aminek végrehajtásában a hírszerzés közvetlenül vesz részt.

Tény, hogy – az adott történelmi körülmények között – a hidegháború korszakában az effajta „ismeretközlés” pozitív történelmi szerepet játszott. Antall József, a hidegháború utáni első szabadon választott magyar kormány miniszterelnöke ezt így fogalmazta meg: „Magyarország új miniszterelnökeként megragadom ezt az alkalmat, hogy kifejezzem szívből jövő köszönetemet a Szabad Európa Rádió csaknem negyven éven át folytatott tevékenységéért. A Szabad Európa Rádió nagy szolgálatot tett nekünk: az igazsággal ajándékozott meg bennünket a saját országunkról és a világ egészéről, és ezt akkor tette, amikor az igazság kimondása államellenes bűncselekménynek számított...”¹⁸

Az igazság elhallgatása miatt – mint McCargar megállapítja – (a volt szocialista országokban) „felmorzsolódott a kölcsönös bizalom a hatalom és az állampolgárok között”¹⁹, és a rendszer bukásához ez jelentősen hozzájárult, mint ahogy az is, hogy a „kommunista hatóságok” korlátozni igyekeztek az információs technológiák fejlődését és elterjedését. Emiatt viszont megrendült a korszerű kihívásokkal szembeni alkalmazkodóképességük, és a nyugati hírszerző (és propaganda) szervekkel szemben is hátrányba kerültek.

¹⁶ McCargar i. m. 8. o.

¹⁷ McCargar i. m. 13. o.

¹⁸ McCargar i. m. 15. o.

¹⁹ McCargar i. m. 11. o.

McCargar szerint a hírszerzést (*intelligence*) négy fő részre szokás osztani, úgymint:

- (1) információszerzés (*collection, intelligence operations*);
- (2) értékelés (*intelligence analysis and assessment*);
- (3) elhárítás (*counter-intelligence*);
- (4) fedőtevékenység (*covert/ clandestine operations*).

Ez a megközelítés a magyar nemzetbiztonsági szemlélettől több pontban is különbözik. Nézzük sorjában.

Nálunk a hírszerzés és az elhárítás a nemzetbiztonsági tevékenységek két fő ága. Az amerikaiaknál a hírszerzés az átfogó kategória, az összes többi annak alárendelt fogalom. Az információszerzés és az értékelés a magyar rendszerben – mind a hírszerzésen, mind az elhárításon belül – a két fő szakmai tevékenységi terület, amit önálló szervezeti egységek (igazgatóságok) művelnek. Az, amit McCargar információszerzésnek nevez, a magyar terminológiában a „műveleti” oldal, a hírszerzésen és az elhárításon belül egyaránt. A „fedőtevékenység” nálunk a (hírszerző és elhárító) műveletek egy fontos, de alárendelt részterülete, ami a „*covert*”, azaz álcázott és „*fedett*” műveletekre terjed ki, de nem foglalja magában a „*clandestine*”, azaz „*rejtett*” műveleteket. Az amerikai terminológiában ez utóbbit nevezik a titkosszolgálat (politikai és hírszerzési) műveleti tevékenységének (*clandestine operations*), és az információk „bejuttatását”, azaz a propagandát, a felforgatást, a belügyekbe való beavatkozást, a választások befolyásolását, a különleges, félkatonai műveleteket stb. értik alatta. A legtöbb országban ezt – békeidőben – ellentétesnek tekintik a nemzetközi joggal, és kifejezetten ellenséges cselekedetnek tartják.

A szűkebb értelemben vett hírszerzés (titkos adatgyűjtés és információ-szerzés) a politikai megítélés szempontjából önmagában nem feltétlenül számít ellenséges cselekedetnek (legfeljebb potenciálisan veszélyesnek), de a sebezhetőségre utaló adatokra koncentrált információgyűjtést ellenséges, ártó szándékú tevékenységnek kell tekinteni akkor, ha elkövetését nyíltan beismerik. A hírszerző szolgálatok létét ezért nem kell és nem is érdemes titkolni, de a konkrét tevékenységekhez való állami, szervezeti kötődést nyíltan még lebukás esetén sem szabad beismerni. Például a „diplomáciai kémkedés” megtorlásaként alkalmazott kiutasításra ugyanúgy kiutasítással kell válaszolni, ami a külvilág számára jelzi, hogy a vádak (szerintünk) igaztalanok, és mi vagyunk a sértett fél, nem a vádaskodó. Ha el akarjuk kerülni a kiutasítást (azaz a nyilvános vitát), akkor bizalmasan be lehet ismerni a kémkedést, de az ilyen beismerést bocsánatkérésnek kell kísérnie.

McCargarnek igaza van akkor, amikor – a Szabad Európa Rádió tevékenységére utalva – megállapítja, hogy „*valamit jól csináltunk*”.²⁰ De a konkrét eset pozitív végkifejlete sem feledtetheti, hogy általában a hírszerzés összekeverése a propagandával, a pszichológiai és az információs hadviseléssel, valamint a titkos politikai, félkatonai és katonai műveletekkel megkérdőjelezi ennek a tiszteletre

²⁰ McCargar i. m. 16. o.

méltó foglalkozásnak az erkölcsi alapjait, fellazítja az etikai standardokat, és végső soron morális indíttatású bizalomvesztésre vezet a civil társadalom és az állami intézmények között, ami negatívan hat majd annak szakmai eredményességére is.

A rendszerváltoztatások feletti eufória állapotában még nem lehetett előre látni (és McCargaról sem várhatjuk ezt el), de azóta sajnos többször is bebizonyosodott, hogy a Faulknertől idézett bölcsességnek lesz egy pesszimista önbeteljesítő jóslatként helytálló értelmezése is: „*A múlt sohasem hal meg. Sőt el sem múlik.*”²¹ A múlt ügynökeinek leleplezése, hírügynökségeknek a hírszerzés leányvállalataivá züllesztésével való büszkélkedés, megrendíti a független intézményekbe vetett bizalmat, elbátortalanítja a mai együttműködőket, megkérdőjelezi a titkos személyi információforrások védeltségére nyújtott garanciák hitelességét, és végső soron a nemzetbiztonsági intézményrendszer szakmai és erkölcsi integritásának hihetőségét, a rendszerfüggetlen professzionális standardok időállóságát is.

A technika valóban lehet felszabadító hatású, ahogy McCargar állítja. „*A kommunista hatóságok... azzal ásták alá a hatalmukat, hogy a totális ellenőrzés igényének megfelelően korlátozták a technológiai fejlődést.*”²² Az információs és kommunikációs technikák azonban nemcsak a szabadságot szolgálhatják, hanem a totális ellenőrzést, de annak ellentétét, az anarchiába torkolló zavarkeltést is. A technológiai fejlődés egyben függőséget és sebezhetőséget is eredményezhet, mint azt a kritikus infrastruktúrák fenyegetettsége, vagy a Wikileaks-botrány is példázza.

Az információ hatalom, és minden hatalommal vissza is lehet élni. A demokráciák fontos működési elve a hatalmi ágak egymást féken tartó egyensúlya. A hírszerzést valóban civil (kormányzati, parlamenti, igazságügyi és nyilvánossági) ellenőrzés alá kell helyezni (sajátosságainak megfelelően), de a titkos információgyűjtés módszereivel és produktumaival nem csak a szolgálatok, hanem a felhasználó politikusok, a hivatalok és a hatóságok is visszaélhetnek, ezért őket is ellenőrizni kell. Napjainkban a nyomtatott és az elektronikus sajtó, valamint a számítástechnikai adatfeldolgozó, informatikai ágazat is szinte önálló hatalmi ággként funkcionál, rengeteg olyan adathoz fér hozzá (nemegyszer különleges eszközökkel és módszerekkel), amelyek magán-, szolgálati és államtitkot – nemzeti titkot – képeznek, és birtoklásuk nagyfokú felelősséget jelent. Ezen új hatalmi ágak, információbirtokos szervezetek tevékenysége is szabályozást és felügyeletet igényel, különösen, ha üzleti vagy más megfontolásból nem tanúsítanak kellő önmérsékletet, nem hajlandók az önkorlátozásra, a társadalom érdekeinek figyelembevételére.

McCargar szerint a hírszerzés említett négy összetevője ma is aktuális, a módszertan rendszerfüggetlen, örökérvényű eljárásokra épül. Mindig vannak azonban újdonságok is. „*A hírszerzés és a titkos akciók köré ma már valóságos tudomány szerveződött.*”²³ Másodszor: *óriási módon megnőtt a technika fontossága az információszerzés és az értékelés területén*, elsősorban a SIGINT (rádiófelderítés) és az ELINT (elektronikai felderítés) vonatkozásában, továbbá a számítástechnikai

²¹ McCargar i. m. 16. o.

²² McCargar i. m. 11. o.

²³ *Tudomány-e a hírszerzés?* címmel a KBH Szakmai Szemle számára a jelen tanulmánnyal egy időben adtam le egy kéziratot (R. L.)

alkalmazások révén. „Ez utóbbi roppant tömegű, korábban feldolgozhatatlan adat értékelését tette lehetővé. Ez hatással van a kémelhárításra is, amely (szintén) elképzelhetetlen információgyűjtés és elemzés nélkül.”²⁴ Ugyancsak megemlítendő, hogy nemcsak a különböző műszaki és társadalomtudományok új eredményei kerülnek át a nemzetbiztonsági szférába, hanem a „fedőakciók” tárházában alkalmazott titkos műveletek technikái közül is jó néhány a közélet elfogadott, nyilvános alkotóeleme lett. „Szervezz! Demonstrálj! Hívd fel a közvélemény figyelmét!”²⁵ Ezek után joggal tehető fel a kérdés, hogy a demokratikus véleménynyilvánítás körébe tartozó tevékenységeket miért illetik még mindig nagyon sokan „piszkos trükkök” néven?!

A közéletben is elterjedt és a hírszerzésben is felhasznált módszereket ezek szerint sokszor csak az különbözteti meg egymástól, hogy az alkalmazás célja mennyire nyilvános vagy leplezett, és a végrehajtók mennyire vannak ennek tudatában. Ennek kapcsán azt is megállapíthatjuk, hogy a titkos akciók alapelveinek ismerete még azok között is hiányos, akiknek ez hivatalból lenne kötelességük, mert a nemzetbiztonsági szolgálatok irányításában és ellenőrzésében vesznek részt. A közvélemény tájékozottsága még több kívánni valót hagy maga után, és ez a szolgálatok társadalmi elismertsége, támogatottsága szempontjából hátrányos is lehet. Ezért a McCargar-éhoz hasonló ismeretterjesztő „kézikönyvek”, visszaemlékezések fontos szerepet tölthetnek be a szakma megbecsültségének, elfogadottságának megalapozásában, illetve helyreállításában.

Érdemes erről idézni McCargar véleményét az 1987-ben kelt (a második kiadáshoz készült előszóból): „Ha az emberek a tudatára ébredhetnének annak, hogy ezeket a műveleteket az ő érdekükben hajtják végre, s ha egyúttal alapjaiban megértenék, milyen irányítási elvek alapján végzik a titkos akciókat, akkor azt is világosabban látnák, hogy miért kell ezeket az akciókat titokban végezni. Ez lenne az alapfeltétele annak, hogy a közvélemény hallgatóságos, de elengedhetetlen támogatást nyújtson az ilyen létfontosságú akciókhoz. S végül leszögezem, hogy könyvemmel éppen az ilyen jellegű felvilágosításhoz szeretnék hozzájárulni.”²⁶

Erre a felvilágosításra ma is szükség van. A Wikileaks-botrány – és számos folyamatban lévő magyar jogeset is – alátámasztja, hogy (a morális megítélésen túl) ilyenkor elsősorban a tanulságok levonására, a hibák elemzésére, a nemzetbiztonsági és a nemzetközi politikai következmények felmérésére van szükség. Kíváncsinos, hogy ez kerüljön a szakmai közvélemény érdeklődésének előterébe. Miközben a gyakorlat azt mutatja, hogy az „átlagpolgár” a szenzációkeltésben érdekelt bulvármédiából szerzi ismereteit, érzelmileg és elhamarkodott véleményalkotással reagál, ugyanakkor egyre tanácstalanabb és bizonytalanabb.

A hírszerzés „romantikáját” még ma is a klasszikus „kémkedés”, azaz a humán források útján, titkos személyes kapcsolatokon keresztül történő információszerzés jelenti, mert ez az, ami a legveszélyesebb, a legizgalmasabb, és egyben a „legérdekesebb” is. A szédítő technikai fejlődés ellenére az emberi tényező fontosságát nem lehet alábecsülni a hírszerzésben, és ez a műveleti tevékenységekre

²⁴ McCargar i. m. 17. o.

²⁵ McCargar i. m. 18. o.

²⁶ McCargar i. m. 25-26. o.

éppúgy igaz, mint az elemzés–értékelésre. A konkrét tevékenységeket érzékelhetik a különböző platformokon elhelyezett szenzorok, a képességekre ezekből is lehet következtetni, de a szándékok felismerési jeleit csak a legérzékenyebb „műszer”, az ember képes feldolgozni, értelmezni, hihetően és meggyőzően indokolni.

McCargar erről ezt mondja: *„Bizonyos alapigazságok ma is érvényesek. Miközben hatalmas technikai változások mentek végbe – a számítógép bámulatra méltó fejlődést eredményezett a mennyiség és a sebesség tekintetében, bár a minőség szempontjából alig érzékelhető a hatása –, a hírszerzés és a titkos akciók alapvető elemei... lényegében nem változtak. A változások... inkább csak a „külső” világra jellemzők, melyben a hírszerzés ma működik. A titkos akciók belső világának elvei és módszerei jórészt állandók.”*²⁷

A „külső világ” jellegzetes változásai, amelyek a hidegháború óta bekövetkeztek (az enyhülés; azután átmenet a kétpólusú világból az egypólusúba, majd a terrorizmus elleni globális háború; újabban a gazdasági válság világpolitikai következményei, a feltörekvő hatalmak színre lépésével formálódó többpólusú berendezkedés) egy olyan folyamatosan létező sajátossággal bírnak, amely már McCargar figyelmét sem kerülhette el: *„A hatalmi egyensúlyban bekövetkező változások ma főként Kelet-Ázsiából indulnak ki.”*²⁸

A közel-keleti problematika – ami a szélsőséges vallási mozgalmak és a nemzetközi terrorizmus kiindulópontja volt, akárcsak manapság a távol-keleti térség újonnan feltörekvő hatalmai, mindenekelőtt Kína „főszereplőként” való színre lépése –, aláhúzza a kulturális-civilizatorikus és nyelvi különbségek figyelembe vételének fontosságát.

Európai viszonyok között a „beépülés” az idegen országok különböző szervezeteibe, az „alvó ügynökök” telepítése, a hatékony fedés és legendázás – mint azt a történelmi tapasztalatok is igazolják – nem ütközik szükségszerűen áthághatatlan nehézségekbe. Nincs olyan markánsan különböző, feltűnő és elsajátíthatatlan kulturális, nemzeti sajátosságbeli különbség mondjuk a német és a brit, az osztrák és a francia, vagy a közép- és a kelet-európai emberek között, ami megakadályozná, hogy szükség esetén (és megfelelő kiképzettség, valamint nyelvtudás birtokában) észrevétlenül beilleszkedjenek a helyi közösségekbe, feltűnésmentesen gyakorolják az adott társadalom szokásait. Ezzel szemben a különböző civilizatorikus környezetből, eltérő nyelvcsaládhoz tartozó népcsoportból származó emberek, akiknek ráadásul az antropológiai sajátosságaik (bőrszínük, testalkatuk, mozgáskulturájuk), alaptermészetükké vált vallási meggyőződésük, mélyen beivódott szokásaik, értékrendjük is markánsan különbözik, jóval nehezebben illeszkednek be egy idegen közösségbe, és alighanem hamarabb keltenek feltűnést, kerülnek az elhárítás figyelmének homlokterébe. Samuel P. Huntington nem véletlenül jutott arra a következtetésre, hogy a globalizáció korában a civilizációk összezsugorodása válik a nemzetközi konfliktusok fő megnyilvánulási formájává.

²⁷ McCargar i. m. 28. o.

²⁸ McCargar i. m. 29. o.

Ha egy cilinderes, sétapálcás angol ember New Yorkban feltűnést kelt²⁹, akkor képzeljük el, milyen feltűnést kelthet egy európai „fehér ember” Afganisztánban, Indiában, a közel-keleti arab országokban, „fekete” Afrikában vagy Kínában. Nem elég ezeknek a régióknak a beszélt és az írott nyelvét anyanyelvi szinten elsajátítani (ami önmagában sem csekély feladat), de még a kulturális szokások – nem kevésbé megpróbáltatásokkal járó – átvétele sem segít, ha az emberről „ránézésre” lerí, hogy külföldi. Egy-egy operatív mozzanat, például egy ügynöki találkozó, vagy az azt megelőző önellenőrzés egy ilyen idegen közegben egész más módszertani eljárásokat, szervezeti megoldásokat igényel, mint az európai szintén. Az „Asia Times” Spengler írói álnéven alkotó szerzője a *Miért veszti el az USA a hírszerző háborút (az iszlámmal szemben)?* című cikkében³⁰ éppen ezekre a beilleszkedési nehézségekre, alkalmazkodási képtelenségekre vezeti vissza a terrorizmus elleni 2001-ben meghirdetett globális háború fő összetevőinek, az ún. hírszerzés által vezetett műveleteknek a végkifejletére vonatkozó pesszimista jóslatát.

Miközben amerikai és nyugat-európai egyetemeken tízezzel tanulnak arab, perzsa, indiai és pakisztáni diákok, és veszik át – látszólag – a nyugati értékrendet, sokan közülük ragaszkodnak ősi hagyományaikhoz, sőt néhányan szélsőséges eszmék befolyása alá kerülve megtévesztik környezetüket, és a befogadó közösség ellen fordulnak. Ezzel szemben a demokratikus és piacgazdasági, nyitott társadalmi viszonyokhoz szokott, nyugati neveltetést kapott, az itteni kulturális közegben szocializálódott, a porosz vagy az angolszász katonai hagyományokon nyugvó kiképzésen átment „széles vállú és nyílt tekintetű” németek és amerikaiak aligha lesznek alkalmasak mondjuk az afganisztáni törzsi viszonyok közepette folytatandó ügynöki hírszerző tevékenységek végrehajtására, vezetésére és irányítására. (Sőt mi több, még az onnan származó hírszerző jelentések megalapozott elemzésére – értékelésére, a források megbízhatóságának és hitelességének megítélésére is csak korlátozottan.)

McCargar még egy „sajátosan amerikai” problémára hívja fel a figyelmet, ami társadalmi, intézményi szinten jellemző, mégpedig a szolgálatok civil ellenőrzésével kapcsolatosan a titkos akciókról a Kongresszusban időnként teljes nyíltsággal folytatott vitára, ami „*nevetségessé tette a »titkos« szót, az akciókat pedig tragikomédiává*”.³¹ Mindez a demokratikus hatalmi ágak közötti egyensúlyozás – nemegyszer hatalmi harc – megnyilvánulása, amely a nyitott társadalmakban elkerülhetetlen, ugyanakkor a helyes arányok megtalálása nélkül egy „sebezhetőségi ablakot”, behatolási rést nyit az ellenséges szándékú idegen szervezetek számára.

Tény, hogy a végrehajtó hatalom eszközrendszerének elemeit – a haderőt, a titkosszolgálatokat, a rendőrséget, a diplomáciát, a médiát és az informatikát stb. – a törvényhozás és az ügyészségek, bíróságok „mértéktartó” szabályozása és ellenőrzése alá kell helyezni, miközben egymáshoz való viszonyukat is tisztázni szükséges. McCargar – másokhoz hasonlóan – a politika elsődlegességét hirdeti.

²⁹ Lásd Sting: *An Englishman in New York* című számának szövegét.

³⁰ Spengler (2003): *Why the U.S. Loses the Intelligence War*. In: Asia Times Online. www.atimes.com

³¹ McCargar i. m. 29. o.

„A diplomáciához és a külpolitika kidolgozásához nélkülözhetetlen a jó hírszerzés. A titkos politikai, gazdasági és szükség esetén félkatonai jellegű akciók segítik a diplomáciai tevékenységet...

A közvélemény túlzottan nagy figyelmet fordít a titkos akciók izgalmas világára – talán az ilyen témájú irodalom áradatának következtében –, és túl kicsit a diplomácia elsődlegességére a külkapcsolatok irányításában. A végrehajtó hatalom a titkos akciók kínálta lehetőségek ígézetében némiképp elhanyagolja a hatékony diplomácia kidolgozását. A Kongresszus éber szemmel figyeli a CIA tevékenységét, mert félti a törvényhozás előjogait, s ugyanakkor nem tesz eleget a diplomácia és a titkos akciók közötti megfelelő egyensúly kialakításáért.”³²

Ez a bizonytalanság tulajdonképpen egészen napjainkig megfigyelhető volt az amerikai politikában, gondoljunk csak a Pentagon (a Védelmi Hírszerző Ügynökség – DIA) kiemelt szerepére az iraki háború elindításában, és a diplomácia primátusának helyreállítására az Obama-adminisztráció hivatalba lépésekor. Ez lehetett (volna) talán (McCargar szavaival) a „felborult értékrend” visszabilentésének döntő lépése.³³

Az első kiadáshoz McCargar 1962-ben írt előszót. Ez a hidegháború csúcspontja, az U–2 kémrepülőgép lelövését (1960), majd a CIA kudarcba fulladt Disznó-öbölbeli kalandját (1961) követően a kubai rakétaválság éve. Az emberiség – a 20. század második felében – ekkor került a legközelebb a pusztító nukleáris világháborúhoz. A rakétaválság kezelése és annak békés végkifejlete bebizonyította a hírszerzés történelmi szerepét és jelentőségét (nem véletlen, hogy az erők a válságról szóló esettanulmányok és elemzések mindmáig a nemzetközi, a biztonságpolitikai, a hadászati és a hírszerzési tanulmányok egyik fő, kimaradhatatlan fejezetét alkotják). A vezető politikusok sorsdöntő elhatározásaiban a hiteles forrásból származó és megbízható, releváns adatok, információk megszerzésére szóló feladatszabás, a szolgálatoktól kapott információk, elemzések–értékelések döntésekben való figyelembe vétele, felhasználásuk nyílt (tömegkommunikáció útján), bizalmas (diplomáciai) és titkos (hírszerzési) kommunikációs csatornák közötti célszerű arányainak kialakítása, a saját erők tájékoztatására és a szemben álló fél közvetlen és közvetett befolyásolására való alkalmazása bizonyult a fő szempontnak. A világ nem keveset köszönhet az amerikai (és talán a szovjet) hírszerzésnek, hogy ebben a kielezett helyzetben tárgyilagos információikkal végül is az ésszerű döntések meghozatalára készítették politikai vezetőiket. Ez a tárgyilagosság tükröződik vissza McCargar megállapításaiban is:

„A titkos akciók technikái egyidősek az emberi fajjal; nem az oroszok ördögi találmányai vagy az emberiség hanyatlásának jelei...”³⁴ Ellenkezőleg: a titkosszolgálati tevékenység történelmileg megalapozott folyamat, objektív társadalmi jelenség, ami – a szubjektív megítéléstől függetlenül – előbb-utóbb bármely ország, bármely politikai rendszer sajátos velejárója lesz.

³² McCargar i. m. 32-33. o.

³³ Az már más kérdés, hogy azóta – különböző kényszerítő erők hatására – az Obama-adminisztráció külpolitikája is visszabilenni látszik a Bush-féle „gyökerekhez”. (R. L.)

³⁴ McCargar i. m. 36. o.

„Hány amerikainak kellett komolyan eltöprengenie azon, hogy kihez forduljon száműzetésében, vagy miképp viselkedjen megszállás alatt? Márpedig ezek a kérdések, amelyek szorosan összefüggnek a titkos műveletek néhány aspektusával, Európa és Ázsia minden lakójának, vagyis az emberi faj több, mint háromnegyed részének mindennapos, gyakorlati problémái voltak az elmúlt harminc év bizonyos szakaszaiban, s előtte is, évszázadokon át.”³⁵

Százötven év török megszállás, aztán háromszáz év Habsburg-uralom, két világháború és a különböző „színű” diktatúrák alatt a magyar népnek is volt alkalma elegendő – vagy éppen túlságosan is sok – tapasztalatot szerezni az alakoskodás, a rejtőzködés, az álcázás, a kémkedés, a besúgás, a titkos hálózatépítés stb. „művészetében”. A több évszázados – sőt évezredes – birodalmi, dinasztikus, nagyhatalmi vetélkedés, a két világháború, a hidegháború, a terrorizmus elleni globális háború és napjaink új típusú fenyegetései, kockázatai és kihívásai az amerikai (és más), nálunk szerencsésebbnek tartott népeket is felvértezték a hírszerzés és a titkos műveletek tudományával, gyakorlati tapasztalataival és azok elméleti általánosításaival. Ez az ismerethalmaz méltán tart igényt a *tudomány* megjelölésre, McCargar pedig a felderítéstudomány jeles művelőjének, tapasztalt „professzorának” szerepére. Nálunk az Európa (szépirodalmi) Könyvkiadónál megjelent kis jegyzete, vagy tankönyve felöleli az alapfokú hírszerzési ismeretek lényeges témaköreit, az alábbi bontásban:

A titkos háború. (Bevezetés, alapfogalmak.)

A titkos tudás hatalma. (A kulcsfogalmak magyarázata.)

A kém és gazdája. (Az ügynöki hírszerzés alapjai.)

Az álcázás művészete I-II. (Műveleti módszertan.)

A nyílt arcú amerikai. (Nemzeti sajátosságok.)

Hírszerzés.

Kémelhárítás kontra biztonsági szolgálat és más praktikák.

Politikai műveletek.

Természetesen ezekről a kérdésekről – ma már korszerűbbnek számító terminológia felhasználásával – a Felderítő Szemlében és másutt is bőven lehet szakirodalmat találni. Érdemes azonban alkalomadtán visszautalni McCargar eszmefuttatásaira, és ha másutt nem, legalább az oktatásban hivatkozni a „klasszikusokra”.

A tanulmány zárásaként idézzünk az 1962-ben készült előszóból egy megszívlelendő intelmet:

„Mivel a titkos akciók emberek közötti kapcsolatokat érintenek, a téma olyan összetett, mint maga az ember. A legfontosabb alapigazság, amit egy pillanatra sem szabad elfelejtenünk, az, hogy a titkos akciókban minden relatív.

³⁵ McCargar i. m. 36. o.

*Nincsenek abszolút igazságok. Vannak ugyanakkor bizonyos klasszikus alapelvek, amelyek évszázadok tapasztalatait tükrözik a titkos akciókról, és az emberi természetről a történelem során szerzett beható ismeretek sajátos alkalmazását jelentik. De mivel az »alkalmazás« folyamatosan változó körülmények között történik, a klasszikus alapelveket sohasem lehet tökéletesen követni. Olyan eszmények ezek, melyekre a titkos háború szakértői örökké törekednek, de sohasem érik el őket. Döntéseiket és akcióikat a kompromisszum, a találékonyság és az alkalmazkodás vezérli. De szakértelmük és ügyességük mércéje éppen az, hogy kompromisszumaikkal, leleményességükkel és alkalmazkodásukkal mennyire tudják megközelíteni a klasszikus alapelveket.*³⁶

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Felix, Christopher (McCargar, James):
A titkos háború. (Short Course in the Secret War.)
Budapest, 1993, Európa Könyvkiadó.
- Godson, Roy: *A hírszerzés és a nemzetbiztonság.*
In: Biztonsági tanulmányok az 1990-es évekre.
Budapest, 1998, HVK.
- Hayman, Andy: *The Terrorist Hunters.*
London, 2010, Corgi Books.
- <https://www.mi5.gov.uk/output/who-we-are.html>
- Dr. Izsa Jenő: *Nemzetbiztonsági alapismeretek.*
ZMNE egyetemi jegyzet. Budapest, 2010.
- Marchetti-Marks: *CIA and the Cult of Intelligence.*
New York, 1974, Dell Books.
- Nye, Joseph S.: *The Decline of America's Soft Power.*
In: Foreign Affairs, May/June 2004.
Idézi: Pan, Esther (2006):
The Scope of China's Military Threat. Council on Foreign Relations.
- Rác Lajos: *Jegyzetek a hírszerzési ismeretek oktatásához.*
Elektronikus kézirat. Budapest, 2011.
- Spengler (2003): *Why the U.S. Loses the Intelligence War.*
In: Asia Times Online. www.atimes.com
- Wallerstein, Emmanuel (2010. 02. 18):
Az USA, Európa és Oroszország stratégiai alternatívái című előadás keretében.

³⁶ McCargar i. m. 38-39. o.

Immár az MK Katonai Felderítő Hivatal könyvtárában is kézbe vehető a hírszerzés, felderítés egyik legfrissebb és valószínűleg legátfogóbb gyűjteményes kötete. A majd' kilencszáz oldalas, tíz fejezetre tagolt könyv 56 szerző munkáját dicséri, akik között a szakma különböző részterületeit egykor, vagy még ma is aktívan képviselő, művelő szakértőket, történészeket, tudós embereket találunk. A szerzői garnitúra és az írások színvonala alapján egyértelműen kirajzolódik, hogy a transzatlanti térségben nagyjából húsz éve folyó tudományos igényű kutatómunka mára odáig jutott, hogy a hírszerzés–felderítést önálló elméleti és gyakorlati tudományterületként, diszciplínaként kell számon tartani.

Természetesen a felderítést a hadtudomány is eleve magába foglalja. Viszont azzal párhuzamosan, hogy a biztonság fogalmának kibővülése egyre inkább a katonai terület háttérbe szorulásához vezetett, úgy a felderítés is túllépett, kilépett a szoros értelemben vett katonai keretek közül. Valahogy a katonaföldrajzhoz hasonló „sorsra jutott”, amely a hadszíntér pusztá leírásával már nem képes teljes mértékben kielégíteni a korunk biztonságát (bizonytalanságát) jellemző összetett helyzetben, benne az aszimmetrikus hadviselés körülményei között tevékenykedő erőket és a döntéshozókat. Mindezt tehát a katonaföldrajz is nagymértékben „civilisedett”, és bizonyos mértékig a politikai földrajz, vagy a geopolitika részévé, vagy a geográfia egy másik (polgári) kategóriája, a biztonságföldrajz segédjévé vált.

Ha még tovább elemezzük a biztonság kiterjedését, gondoljunk csak arra, hogy vajon miként tudja majd az újabban negyedik hadszíntéri közegeként emlegetett cyberteret a katonaföldrajz (egyáltalán a földrajz) vagy éppen a felderítés kezelni! Sajnos a cyberhadviselést kevésbé tárgyalja a könyv, pedig Nyugaton már komolyan foglalkoznak a témával, különféle szervezeteket is létrehoztak erre a speciális tevékenységre. Nálunk is megkezdődtek már a kutatások, jórészt a ZMNE elméleti bázisán. Mindezzel együtt a kiváló írások olvasása során a felderítő tevékenység mélyülésével és szélesedésével szembesülhetünk, hiszen olyan tanulmányokat mutat be, amelyek a nemzeti érdekek előmozdítása érdekében folytatott különböző információszerző tevékenységek politikai és történelmi, s nem utolsósorban pedig napjaink kihívásainak összefüggéseit boncolgatják.

A terminológiai tisztázáson munkálkodók számára első látásra, olvasásra kissé újszerű és művi benyomást kelthet a címben szereplő „*National security intelligence*” szóösszetétel. A figyelemfelkeltő címválasztást a kötet szerkesztője,

* Loch K. Johnson (szerk.): *The Oxford Handbook of National Security Intelligence*. New York, 2010, Oxford.

Loch K. Johnson¹ azzal indokolja, hogy ez a fogalom annyiban bővebb az általa korábban is használt *hadászati felderítésnél* (strategic intelligence), amennyiben az már a harcászati szintű tevékenységet is felöleli (3. o.). Mondanivalóját tekintve a könyv tartalma lényegében a mi nemzeti hírszerző fogalmunkat takarja, azzal a kitételrel, hogy a hírszerzést nem (és mi sem) csak a felderítési struktúra legfelsőbb csúcsának, hanem a különböző felderítési nemek és szintek gyűjtőfogalmának tekintjük.

Érdemes tehát elgondolkodnunk az újszerű angolszász terminológia „honosításán”, ugyanis – a politikai és a katonai vezetés, végrehajtás, beleértve a védelmi oktatást is –, egységesen alkalmazott magyar kifejezéssel, netán egy új paradigma² pontos behatárolásával és széles körű elfogadtatásával – véleményem szerint – még mindig tartozik a szakma.³ Sajnos ez a hiányosság – azon túl, hogy nem kis fordítástechnikai problémát⁴ generál, konferenciák előadóinak vegyes, téves, néha tétova szóhasználatában, még a felderítő szakértés széles vertikumában és horizontján is érezteti hatását. Arról már nem beszélve, hogy a magyar haderő missziós szerepvállalásának reflektorfénybe kerülésével, egyáltalán, a rendszerváltozás után a honvédséget övező publicitás növekedésével a katonai eseményekhez kapcsolódó médiatrendek bábeli nyelvezava is jelentős mértékben színesedett.⁵

A kötet egyébként arányosan ötvözi a különféle felderítési nemek szerepét és kihívásait, egyes kritikáktól, hibáktól sem mentes szerepléseit, azonban jól érzékelhetően ezek *komplementer jellegére és együttműködésére*, nem pedig rivalizálásukra helyezi a hangsúlyt. Szerkezetére is az a jellemző, hogy nem az egyes felderítési nemeken megy keresztül, hanem inkább a felderítési cikluson belül vizsgálja, hogy mi történik az

¹ A Georgia-i Egyetem professzora, az „Intelligence and National Security” folyóirat társzerkesztője, számos hírszerző, felderítő tárgyú munka szerzője. Ő szerkesztette például a *Strategic Intelligence* című ötrészes monográfiát (Westport, 2007, Co. Praeger Security International), melyek kötetcímei sorrendben a következők: Understanding the Hidden Side of Government; The Intelligence Cycle: The Flow of Secret Information from Overseas to the Highest Councils of Government; Covert Action. Behind the Veils of Secret Foreign Policy; Counterintelligence and Counterterrorism: Defending the Nation Against Hostile Forces; Intelligence and Accountability: Safeguards Against the Abuse of Secret Power. (Érdemes lenne ezeket is beszerezni – T. S. megjegyzése.)

² Vö: Kiss Álmós Péter: *Felderítés és negyedik generációs hadviselés*. Felderítő Szemle 2009. december, 65–79. o., valamint Tóth András: *Paradigmaváltás a magyar hadászati felderítésben*. Felderítő Szemle 2008. november (Emlékszáma), 170–177. o.

³ A katonai felderítés fogalomrendszerére, összefüggéseire többek között lásd: Horváth Pál: *A katonai nemzetbiztonsági szolgálatok helye, szerepe, feladatai a válságkezelő műveletek során*. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, 2007, ZMNE. http://193.224.76.4/download/konyvtar/digitgy/phd/2007/horvath_pal_thu.pdf, letöltés: 2011. 02. 21.; Prof. Dr. Kőszegvári Tibor: *A katonai felderítés aktuális kérdései a terrorizmus elleni harcban*. Hadtudomány 2005/3. http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2005/3/2005_3_6.html, letöltés: 2011. 02. 21.; Szabó József (főszerk.): *Hadtudományi Lexikon I-II*. Budapest, 1995, MHTT.; Várhalmi A. Miklós: *A nemzetbiztonsági szolgálatok meghatározó jelentősége a Magyar Köztársaság XXI. századi biztonsági rendszerében*. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, 2010, ZMNE. http://193.224.76.4/download/konyvtar/digitgy/phd/2010/varhalmi_a_miklos.pdf, letöltés: 2011. 02. 21.

⁴ Lásd a felderítést érintő legkülönbözőbb NATO-dokumentumok és -szabályzók hazai verzióit.

⁵ Például: „A hírszerzés alapú felderítés alapvetően tehát érzékelő eszközökkel manipulál, amelyek négy fő csoportba oszthatók az érzékelés távolsága alapján: nagy távolságban tartózkodó (tipikusan az űrbe telepített), közeli helyen tartózkodó (például ember nélküli légi járműveken), helyszíni (akusztikus, gravitációs, biokémiai, optikai), illetve fegyverekre szerelt érzékelők (infravörös érzékelők, reflexiós radarok).” Sik Zoltán Nándor: *Információs hadviselés és a Google Earth*. Index, 2008. február 5. <http://index.hu/tudomany/biotech/iv6143/>, letöltés: 2011. 02. 21.

adattal, információval, jelentéssel. Szemléletes példa erre a szerkesztő gondolatmenete a HUMINT és a TECHINT összevetéséről. Elismeri, hogy mindkettőre jelentős összegeket kell fordítani, de – talán éppen ezért is – a két terület *szinergiájának* a jelentőségét emeli ki. James R. Woolsey szavait idézi, aki központi hírszerző igazgatóként (DCI)⁶ Észak-Korea kapcsán a következőket mondta: „*Ezt a nemzetet olyan szorosan őrzik, hogy a HUMINT nélkülözhetetlen az ott folyó tevékenység megismerésére. (...) Ez a HUMINT aztán adatokat ad a SIGINT-nek, amely viszont meg tudja mondani, hogy hol lehet a legértékesebb IMINT-et gyűjteni.*” (18. o.) Tegyük mindjárt hozzá, hogy a felderítési nemek közti együttműködés fontossága minden bizonnyal nem (csak) Észak-Korea viszonylatán alapul, hiszen a konkrét esettől elvonatkoztatva ez a kijelentés akkor is igaz, vagy igaznak kell lennie, ha mondjuk – történetesen egy másik írás alapján – Észak-Koreában a 9/11 (vagyis 2001. 09. 11.) után már nincsenek, vagy nem lennének működő amerikai ügynökök.⁷

Hasonlóan empirikus megközelítésben és ismét némi kettősséggel ismerkedhetünk meg az OSINT-tal is. Bár az ezzel foglalkozó egyik írás címe meglehetősen provokatív, szerzője mégis annak a meggyőződésének ad hangot, hogy sebezhetősége ellenére a nyíltan elérhető források gyűjtésének és értékelésének igenis megvan a saját helye és értéke a felderítés folyamatában. Véleménye alátámasztására Hayden tábornokot is segítségül hívja, akit – sajátos módon – az amerikai HUMINT (CIA) és SIGINT (NSA) egykori vezetőjeként is az OSINT egyik legjelentősebb pártfogójaként említ. Ezenkívül arra is felhívja a figyelmet, hogy sok esetben az OSINT-jelentéseket is minősíteni kell (kellene)! Nem csak a kiadói jogok miatt, hanem a szemben álló fél tevékenységére vonatkozó érdeklődés, illetve a levont következtetések, ajánlások védelme érdekében.⁸

A kézikönyv témaköreit gazdagítja az elhárítással foglalkozó fejezet, melyben a CIA korábbi biztonsági főnöke, Paul J. Redmond eszmefuttatásával találkozunk a szakterület definiálásáról és tevékenységi köreinek behatárolásáról (537–554. o.). A szerző a fogalmi tisztázáson túl nevesített (Ames, Conrad, Walker stb.), vagy név és ország nélküli példák bemutatásán keresztül foglalkozik a kémelhárítással, a meglévő és a felvételre váró állomány biztonsági bevizsgálásával és az ellenség dezinformálásának alapelveivel, módszereivel.

S végül hadd ejtsünk szót arról az írásról, amely a felderítési nemek kötelező együttműködésén túlmutatva a modern hírszerzés–felderítés *nemzetközi együttműködési szükségszerűségről* beszél. Az országok közötti adat- és információcsere történetét tulajdonképpen az első világháborúig visszatekintve datálja, s a külföldi szolgálatok kapcsolataiban lényegében a felderítő képességek kiterjesztését látja. Ezzel együtt azonban ugyanúgy rámutat arra a mindmáig nagyon

⁶ Director of Central Intelligence.

⁷ „*The drawing away of resources from North Korea, for example, has been a cause of great concern since 9/11 because the United States has admittedly almost no spies operating inside North Korea...*” Matthew M. Aide: *The Troubled Inheritance: The National Security Agency and the Obama Administration*. 248. o. A megállapítás forrása: D. E. Sanger: *What Are Koreans Up To? U.S. Agencies Can't Agree*. New York Times, 2005. 05. 12.

⁸ Arthur S. Hulnick: *The Dilemma of Open Sources Intelligence: Is OSINT Really Intelligence?* 229–241. o. Érdekességgént lásd még: Rédecsi Gábor: *A jövő hírszerzése? Az OSINT – Nyílt Forrási Információszerzés*. Biztonságpolitika.hu, 2010. 10. 18. <http://www.biztonsagpolitika.hu/index.php?id=16&aid=936>, letöltés: 2011. 02. 21.

fontos kockázati tényezőre, hogy az együttműködés kiszélesedésével megnő az adatszűrő módszerek és az adatforrások kitudódásának, következésképpen elvesztésének veszélye. Ezt az összefüggést ismerték fel az amerikaiak és a második Öböl-háborútól (1990-1991) kezdve, a délszláv háborúkon át, bevezették az ún. „tear-line reporting” módszert. Az ilyen jelentés két részből áll: az első részben részletes, adatforrásokat is tartalmazó elemek vannak, a másodikban – a tear-line alatt – pedig gyakorlatilag egy kész, értékelt jelentés, amelyik már csak a parancsnoki döntéséhez szükséges információkat tartalmazza (221. o.).⁹

Amellett, hogy számos ország nemzeti hírszerző szolgálataival foglalkozik, Magyarország sajnos nemigen részesül különösebb említésben a tanulmányok között. Tényszerű közlést érdemelt a magyar hírszerző szervezeteknél a rendszerváltozás után megkezdett fiatalítási és professzionalizálódási folyamat (763. o.), míg korábban, 1956 kapcsán, a forradalom „hiábavaló bátorítása” okán (127. o.) és a már fent említett Konrád-ügyben kerültünk szóba. Ily módon némi „irigységgel” kell szembesülnünk keleti szomszédunk, Románia felderítő sikerein, amelynek alapját a nemzeti és szövetségi célokat is szolgáló hadászati felderítő képességek, főleg a SIGINT, a HUMINT és az IMINT fejlesztése képezte, továbbá hasonló műveleti („deployable”) képességeket fejlesztett ki és adott át a NATO Reagáló Erőknek.¹⁰ A könyvben megfogalmazott számos román pozitívum elérésében bizonyosan nagy szerepet játszott Románia következetes és szakértő munkájának eredménye, de mindez valószínűleg annak is köszönhető, hogy szomszéd kollégáink aktív publikációs tevékenységet folytatnak angolszász területen (is). Így azon sem lepődhetünk meg, hogy a kelet-európai új demokráciák hírszerző közösségeinek fejlődéséről szóló tanulmány szerzői is román illetőségűek.¹¹

Összességében, Loch K. Johnson kötete azt bizonyítja, hogy a hírszerzés–felderítés nem tabutéma. Nem is lehet az, lehet és kell róla a megfelelő keretek között, az adat- és információvédelmi rendszabályokat betartva, nyíltan is beszélni! A nagy szakmai tapasztalattal rendelkező szerzői csoport egyáltalán nem fukarkodott történeteik, példáik bemutatásával és elemzésével, melyek értékét még az sem csökkenti, ha azok leírása – könnyen beláthatóan – gyakran a „sztorizgatás” színvonalát súrolja. A sorok között olvasni tudó szakemberek az elnagyolt információk között amúgy képesek eligazodni. Ez a szakirodalom nagyszerű példája szakmánk szerteágazó területeinek, de közös érdekünk megjelenítésének is. És milyen igaza van egyik kollégámnak, akivel a minap arról beszélgettünk, hogy mitől (és mitől nem) hírszerző a humán felderítő, hírszerző-e (vagy sem) a rádiófelderítő, és hogy akkor mi a helyzet az IMINT-tel és az OSINT-tal? A diskurzust

⁹ A. Denis Clift: *The Evolution of International Collaboration in the Global Intelligence Era*. 212–225. o.

¹⁰ Uo. 222. o. A megállapítás alapja: Major General Sergui Medar and Colonel Gheorge Savu: *Intelligence Sharing among NATO Allies*. Washington D.C., 2004, Joint Military Intelligence College Press.

¹¹ Thomas C. Bruneanu – Florina Cristiana (Cris) Matei: *Intelligence in the Developing Democracies: The Quest for Transparency and Effectiveness*. 757–773. o. A tanulmány természetesen nagyobb teret enged a Ceaușescu-érát követő román hírszerző közösség modernizálásának, melyben a szerzők további cikkeire is történik utalás (772–773. o.). A román hírszerző közösség megalakítását egyébként már a 2006-ban elfogadott Nemzeti Biztonsági Stratégia is zászlajára tűzte. Lásd erről bővebben: Tóth Sándor: *A biztonság regionalizálódása és a regionális biztonság román paradigmája*. Új Honvédségi Szemle 2007/6. 12–33. o.

pragmatikusan lezárva ő csak így summázott: „Hát, végső soron nem mindegy?! Ugyanazt a célpontot figyeljük, vagy akarjuk figyelni mindnyájan, csak mindenki a saját eszközével, módszereivel próbálkozik!”

A felderítő (mondjuk ki!) diszciplína mögött álló szakértelmet bizonyítja a tanulmányok végén szereplő rendkívül gazdag bibliográfia is. Az igényes kivitelű, lexikon minőségű könyv alapossága, kiválóan használható tárgy- és névmutatója azt az üzenet is hordozza, hogy igazi szakmai, oktatási és elméleti műhellyé válásunk során és érdekében folytatnunk kell a kutatást, tapasztalataink tudományos igényű feldolgozását, és még többet kellene fordítanunk a szakfolyóiratok beszerzésére, járatására, külföldi szakkönyvek beszerzésére.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Loch K. Johnson (szerk.): *The Oxford Handbook of National Security Intelligence*. New York, 2010, Oxford.
- Horváth Pál: *A katonai nemzetbiztonsági szolgálatok helye, szerepe, feladatai a válságkezelő műveletek során*. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, 2007, ZMNE. http://193.224.76.4/download/konyvtar/digitgy/phd/2007/horvath_pal_thu.pdf, letöltés: 2011. 02. 21.
- Kiss Álmos Péter: *Felderítés és negyedik generációs hadviselés*. *Felderítő Szemle* VIII. évfolyam 4. szám, 2009. december.
- Dr. Kőszegvári Tibor: *A katonai felderítés aktuális kérdései a terrorizmus elleni harcban*. *Hadtudomány* 2005/3. szám. http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2005/3/2005_3_6.html, letöltés: 2011. 02. 21.
- Rédecsi Gábor: *A jövő hírszerzése? Az OSINT – Nyílt Forrású Információszerzés*. <http://www.biztonsagpolitika.hu/index.php?id=16&aid=936>, letöltés: 2011. 02. 21.
- Sik Zoltán Nándor: *Információs hadviselés és a Google Earth*. <http://index.hu/tudomany/biotech/iv6143/>, letöltés: 2011. 02. 21.
- Szabó József (főszerk.): *Hadtudományi Lexikon I-II*. Budapest, 1995, MHTT.
- Tóth András: *Paradigmaváltás a magyar hadászati felderítésben*. *Felderítő Szemle* VII. évfolyam Emlékszáma, 2008. november.
- Tóth Sándor: *A biztonság regionalizálódása és a regionális biztonság román paradigmája*. *Új Honvédségi Szemle* 2007/6. 12–33. o.
- Várhalmi A. Miklós: *A nemzetbiztonsági szolgálatok meghatározó jelentősége a Magyar Köztársaság XXI. századi biztonsági rendszerében*. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, 2010, ZMNE. http://193.224.76.4/download/konyvtar/digitgy/phd/2010/varhalmi_a_miklos.pdf, letöltés: 2011. 02. 21.

A RÁDIÓELEKTRONIKAI FELDERÍTÉS FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉRŐL – EGY ANGOLSZÁSZ TOLLÁBÓL *

David Kahn¹ 1967-ben azt állította, hogy a SIGINT (Signals Intelligence, azaz a rádióelektronikai felderítés) a legtitokzatosabb és egyben a legfontosabb hírszerzési forrás. Ezt a megállapítást Loch K. Johnson monumentális, hírszerzésről szóló oxfordi kézikönyvének 10. fejezetében olvashatjuk, a Calgary Egyetem történész professzora, a diplomácia- és a hadtörténet neves szakértője, Dr. John Ferris interpretálásában. Kahn kijelentését Ferris szerint is rengeteg elérhető forrásmunka, történelmi tény és egyéb dokumentum bizonyítja, amelyeket kutatómunka szempontjából három nagyobb csoportra lehet osztani. Az 1914 előtti időszakra, amelyekre vonatkozóan szinte valamennyi dokumentum a rendelkezésre áll, ezek teljes egészében feldolgozottak, és lassan ugyanilyen szakaszba érnek az 1914. és 1945. közötti időszakot feltáró anyagok is. 1945 után ugyan lényegesen kevesebb, de a SIGINT kutatásának szempontjából szintén nagy számú és használható anyagmennyiség bizonyítja Kahn meglátását.

Ferris úgy véli, hogy a második világháborút követő időszakot még nem kutatják megfelelő intenzitással.² Szerinte a meglévő csekély mennyiségű kutatómunka is csak néhány dologra összpontosít (ilyen az ENIGMA³, vagy az ULTRA⁴), és csak a módszert fetisizálja, de nem tér ki alaposabban annak hatásaira. Azt azért elismeri, hogy a módszerek ismeretének hiánya valóban zsákutcába vezet, de csupán annak ismerete önmagában még nem ad választ az általa felvetett kérdésekre, vagyis arra, hogy ezek a titokzatos dolgok miként, és legfőképpen mi célból működtek. A szerző ebben a történeti, kronológiai áttekintésben, öt fejezetben kísérel meg választ adni ezekre a bennünket is foglalkoztató kérdésekre.

Ferris professzor már az elején tisztázza az alapfogalmakat, különbséget téve az ELINT (Electronic Intelligence – mai magyar megfelelője a rádiótechnikai felderítés) és a COMINT (Communications Intelligence – magyar megfelelője a

* John Ferris: *Signals intelligence in war and power politics, 1914–2010*. In: Loch K. Johnson: *The Oxford Handbook of National Security Intelligence*. New York, 2010, Oxford. 155–171. o.

¹ David Kahn a kódok, a kriptográfia, a politika- és a hadtörténet, valamint a SIGINT szakértője, számtalan rejtjelzéssel és az amerikai hírszerzéssel foglalkozó könyv, cikk és más publikáció szerzője. Hivatalos weboldala: <http://david-kahn.com>, letöltés: 2011. 03. 23.

² A magyar kutatásokra utalva a Dékány István és Szőnyi István által szerkesztett „A magyar katonai rádiófelderítés története” című könyvet (Zrínyi Kiadó, 2009) emelném ki, amely 1989-ig bezárólag mutatja be a hazai SIGINT történetét.

³ Az ENIGMA titkos üzenetek titkosítására, kriptográfiai kódolására és visszafejtésére használt, német gyártmányú, forgótárcsás, elektromechanikus berendezés. Az „Enigma” szó görög szóból ered, melynek jelentése: rejtély/rejtvény.

⁴ Az ULTRA a britek által megszerzett és feltört rejtjelzett üzenetek jelölése, mai értelemben a *minősítési jelölése* volt. Az „Ultra” minősítést a második világháborúban már szinte valamennyi szövetséges használta, ez volt a legmagasabb szintű minősítése azoknak a SIGINT-forrásból származó adatoknak, amelyekhez a kriptanalitika útján jutottak hozzá. Többnyire az ENIGMA által kódolt üzeneteket látták el ezzel a minősítéssel, de előfordultak olasz, illetve japán táviratok is.

rádiófelderítés) között, s ez utóbbit az ELINT „közismertebb testvérének” jellemzi. Kihangsúlyozza, hogy a COMINT elsősorban úgy jut adatokhoz, hogy megszerzi a nyílt és rejtjelzett üzenetek tartalmát. Ennél a pontnál tér rá tanulmánya fő témájára – a kriptológiára –, amelyet az üzenetek, táviratok védelme (kriptográfia) és támadása (kriptoanalitika) tudományának definiál. Ezzel kapcsolatban ugyanakkor megjegyzendő, hogy a magyar felfogással ellentétben – amely szerint a kriptoanalitika módszere csak egy része a COMINT-nek, mint felderítési nemnek – a szerző a COMINT-ot a kriptológia részének tulajdonítja, és a kriptológiának kizárólag a hadviselésre, illetve a (katona)diplomáciára gyakorolt hatását elemzi.

John Ferris megközelítése a kriptológiához inkább elméleti, mint gyakorlati, és feltételezi, hogy az olvasó a témával kapcsolatban már rendelkezik egyfajta előképzettséggel. Általánosságban említi azokat a körülményeket és módszereket, amelyeket a „kódtörők” és „kódkészítők” örökös párbajának nevez, tekintettel arra, hogy egy üzenetet támadni nehéz, de védeni még nehezebb. A technológia gyors ütemű fejlődése miatt általában nagyon nehéz megtalálni az egyensúlyt a biztonságos kommunikáció és a szolgáltatás színvonalának fenntartása között. Az egyik a másik kárára is fejlődhet, de igazán nagy problémát az emberi tényező jelenti, amely hajlamos figyelmen kívül hagyni a biztonsági előírásokat.

Ferris professzor szerint az általános értelemben vett hírszerzés (intelligence) esetében nincsen feltétlenül mindig egyensúlyban a megszerzett adatok fontossága az adatok megbízhatóságával, és ez a megállapítás igaz a SIGINT-re is. Ha azonban ez a kettő találkozik (fontosság és megbízhatóság), akkor az óriási jelentőséggel bír. Ezt követően hosszasan fejtegeti a hírszerzés fő feladatát: az ellenség szándékainak kifürkészése, gyenge pontjainak feltérképezése annak érdekében, hogy a szemben állásban előnyösebb pozícióra lehessen szert tenni.

A kódfejtés, illetve a rádiófelderítés történelmi áttekintésével rátér a SIGINT kialakulásáról szóló fejezetre. A hírszerzés/felderítés modern korának kezdetét 1914-re teszi, ahol a műveleti hírszerzés és rádiófelderítés szinte egy időben emelkedett ki és vált fontossá, amely a rádió, mint kommunikációs eszköz megjelenésével együtt – mondhatni szükségszerűen – alakult ki. Köztudott, hogy az első világháborúban – főleg a hadszíntereken – a COMINT valóban döntő jelentőséggel bírt, hiszen az ütközetek előtt és alatt olyan gyorsan kellett az üzeneteket továbbítani, hogy nem volt idő azok rejtjelzésére. Ez a felelőtlenség pedig időszerű adatokhoz juttatta az ellenfeleket; emiatt mérték a németek súlyos csapást az orosz seregekre⁵, majd a britek és a franciák is a németekre.

Az ún. *Zimmermann⁶-távirat* története jól példázza, hogy a megfejtett diplomáciai táviratok közvetetten odáig is elvezethettek, hogy az Amerikai Egyesült Államok belépett az első világháborúba. Németország ugyanis rettegett attól, hogy az Egyesült Államok feladja semlegességét és belép háborúba, ezért megpróbálta magának megnyerni Mexikót, hogy lépjen be a németek oldalán a háborúba, és

⁵ A tannenbergi csata (1914. augusztus 25–31.) az első világháború keleti frontján zajlott le az Orosz Birodalom és a Német Birodalom között. A csatában négy orosz hadtest teljesen megsemmisült, a 2. hadsereg szétszóródott, az 1. hadsereg pedig visszavonulásra kényszerült, az oroszok kétszeres létszámfölénye ellenére. [http://hu.wikipedia.org/wiki/Tannenbergi_csata_\(1914\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Tannenbergi_csata_(1914)), letöltés: 2011. 03. 22.

⁶ Arthur Zimmermann, a német kormány akkori külügyi államtitkára volt.

támadja meg az Egyesült Államokat. Ha a németeknek sikerült volna rávenni Mexikót, hogy támadja meg Texas államot, akkor az amerikai hadsereg arra kényszerült volna, hogy több ezer kilométeres határt védjen a mexikóiaktól, így semmiképpen sem vett volna részt az európai háborúban. Mivel az angolok elvágták a németek tengeralatti kábelét, az Egyesült Államokba menő német üzenetek különböző kerülőutakon, illetve a naueni rádióadón keresztül jutottak el a német külképviseletekhez, így Mexikóba is. Az angolok azonban megfajították a táviratokat, a terv kiderült, ráadásul a németek el is süllyesztettek három amerikai hajót az Atlanti-óceán északi részén, és ezzel az Egyesült Államok hadba lépett az antanthatalmak oldalán.⁷

John Ferris azt is összefoglalja, hogy az első világháborúban a nagyhatalmak hogyan használták ki a rádiófelderítés és a diplomáciai irányú kódfejtés előnyeit, hogy időben megismerjék a szemben álló fél szándékait, és azzal kapcsolatban megfelelő intézkedéseket hozzanak. Megtudhatjuk továbbá, hogy a háború végére már csaknem minden fejlett országban több ezer ember foglalkozott a rádiójelek elfogásával, kódtáviratok megfejtésével.

Ferris ebben a fejezetben több alkalommal, kissé elfogultan túlhangsúlyozza a brit rádiófelderítés és kódfejtés felsőbbrendűségét, és a fejezet végén egyfajta rangsort állít fel a különböző országok hírszerző szolgálatainak között annak alapján, hogy „melyik ország járt élen” a kódtáviratok feltörésében. Hogy ezt az általa felállított rangsort pontosan mi alapján készítette (kódfejtők létszáma, megfejtett adatok, táviratok mennyisége, vagy azok fontossága), nem derül ki, mindenestre Ausztriát sorolja a második helyre. Pontosabb lett volna az Osztrák–Magyar Monarchia megnevezést használni, annál is inkább, mert a közös haderő egyik legtehetségesebb kódfejtője, Pokorny Hermann⁸ vezérezredes (a világháború idején főhadnagy) révén a magyar érintettség nem hanyagolható el.⁹

⁷ Németh István: *Rádiófelderítés az első világháborúban – a Zimmermann-távirat*. Élet és Tudomány, 2009. június.

http://www.eletestudomany.hu/content/aktualis_20090626_radiofelderites_az_első_vilaghaboruban_a_zimmermann_tavirat, letöltés: 2011. 03. 22.

⁸ Pokorny Hermann tábornok (1882–1960) az Osztrák–Magyar Monarchia tisztje volt az első világháborúban, és különböző elsősorban rádiófelderítő beosztásokban tevékenykedett. Ő tekinthető a magyar kódfejtés megeremlőjének, ugyanis rájött arra, hogy az orosz kriptográfusok a 35 betűs orosz ábécét 24 betűre csökkentették, és a hiányzó 11 betűt a 24 betűs ábécé 11 helyére, mint második betűt osztották el és így készítették rejtjelkulcsaikat. Ez a felismerése azt eredményezte, hogy az általa szervezett rádiófelderítés megbízható adatokat tudott szolgáltatni a hadvezetés számára, melyet a kiváló és sikeres német hadvezér, August von Mackensen tábornok is nagyra tartott és külön el is ismert. 1920-ban létrehozta az X Alosztályt, amely a szervezett kódfejtés és rádiófelderítés legelső hazai szervezete volt. Pokorny Hermann vezérezredes: *Emlékeim. A láthatatlan hírszerző*. Budapest, 2000, Petit Real. A könyv elektronikus formában elérhető a Magyar Elektronikus Könyvtárban: <http://mek.niif.hu/02000/02095/html/index.htm>, letöltés: 2011. 03. 26.

⁹ A (magyar) rádiófelderítés korai történetére egyébként további adalék olvasható a földrajz–történelem szakos bencés tanár, Dr. Kalmár Gusztáv (1892–1949) egyik népszerűsítő írásában, amelyben leírja, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia flottája 1915. december 29-én megtámadta az Albániát megszálló olasz hadsereg fő támaszpontjaként szolgáló Durazzó kikötőjét: „*Legfőbb ideje volt, hogy végezzenek, mert a durazzói rádióállomás közben már föllármázta a közelben állomásozó vagy cirkáló francia és olasz hajókat, s pontosan közölte velük nemcsak a Seitz hajóinak számát s minőségét, de még a bajt is, amely a kis hajóhadat érte. A híradást a mi hajóink szikratávirói is felfogták; jól tudták tehát, hogy nincs vesztegetni való idejük.*” Kalmár Gusztáv: *Lángoló tengerek*. Könyvbarátok kis könyve sorozat, Budapest, Kir. M. Egyetemi Nyomda, é. n. 276. o.

A kötet 3. fejezetében a SIGINT és a nyílt diplomácia egymáshoz való viszonyáról olvashatunk, és a szerző a bemutatójához ismét a kriptóanalitikát hívja segítségül. A fejezet olvasása közben az olvasónak olyan érzése támad, mintha 1939-re szinte csak és kizárólag a nagyhatalmak által működtetett „kódtörő” gígaszok feszültek volna egymásnak: egzakt létszámokat és a hozzájuk tartozó szervezeteket ismert meg, ahol Anglia, Japán, Olaszország, az Egyesült Államok, Németország, valamint a Szovjetunió a főszereplői ennek, az akkor még láthatatlan háborúnak. Érdekesség, hogy amíg a franciák és az angolok élen jártak a diplomáciai kódfejtésben, addig a japánok és az olaszok nem sokat vesződtek a kódtáviratok megfejtésével, inkább arra törekedtek, hogy a kódkönyveket megszerezzék (ellopják) az ellenségesnek tekintett országok követségeiről. A cél mindig ugyanaz volt: a liberális nyugati világrend és a revizionistának tekintett, erőn alapuló politikát folytató országok, szövetségek minél több információt szerezzenek egymás szándékairól annak érdekében, hogy helyzeti előnyhöz jussanak a másik félhez képest, illetve megtörjék a már meglévő, illetve elérni kívánt hegemoniáját.

Érdeklődéssel kísérhető végig annak a bizonyítása is, hogy a diplomáciai hírszerzés hogyan fejlődött a status quo-t megtörni vágyó hatalmak esetében. A németek és az olaszok hírszerzése olyan mértékben erősödött meg a második világháború előtt, hogy az messze felülmúlta az őket korábban legyőző antanthatalmak hírszerző erejét.¹⁰ Tehát a revízióra készülő birodalom sokkal elszántabb, mint a status quo-t fenntartani igyekvő hatalomszövetség, tehát ennek megfelelően a hírszerző erejét is erőteljesebben fejleszti, mivel csak a hiteles és időben megszerzett információ lehet a záloga egy feltörekvő hatalom érdek-értvényesítő képességének. Ebben a fejezetben újra rangsorolásra kerülnek az akkor már a második világháború küszöbén álló közép- és nagyhatalmak. A szerző által „megrendezett” verseny abszolút győztese tehát a német SIGINT, és azon belül is a rejtjelzés és rejtjelfejtés, míg a britek a nem megfelelő hozzáállásuknak köszönhetően ebben a játszmában (1939-re) egy kissé alulmaradtak.¹¹

Az izgalmasnak ígérkező 4. fejezetben máris a második világháború színterén találjuk magunkat, ahol a hírszerzés erősebben befolyásolta a háború menetét, mint két évtizeddel azelőtt. A szerző egy kissé becsúszva nyilatkozik a szövetséges hírszerzésről, amelyik 1941-ig gyenge volt ahhoz, hogy megakadályozza a tengelyhatalmak kezdeti sikereit. Abban az évben azonban történt valami addig szokatlan. Tekintettel arra, hogy a németek a „Barbarossa” hadjáratot megelőzően csak részleges adatokkal rendelkeztek a szovjet haderő nagyságát és képességét illetően, Ferris szerint több mint 50%-kal (!) alábecsülték az ellenséges haderő létszámát. Ezt annak tulajdonítja, hogy a németek csak a frontokról tudtak SIGINT-forrásból származó, haderőkre vonatkozó adatokat szerezni, miközben a hátszágban

¹⁰ Fontos megemlíteni a kisebb országok sikereit is. Például az ENIGMA feltörhetetlennek tartott kódolását az angolok és a franciák korábbi kudarcai után először a lengyel Marian Rejewski vezette, kriptográfusokból és más matematikusokból álló csoport törte fel 1932-ben. Amikor a németek bonyolultabbá tették a kódolást, a lengyelek már nem voltak képesek azokat megfejteni, és a már elért eredményeiket átadták a briteknek.

[http://hu.wikipedia.org/wiki/Enigma_\(gép\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Enigma_(gép)), letöltés: 2011. 03. 23.

¹¹ Ezt a lemaradást a britek behozták, amikor 1940-től a világháború végéig a legtöbb német üzenetet meg tudták fejteni. 1943-ban havi 80 000 üzenetet, azaz naponta mintegy 2500 üzenetet törtek fel.

[http://hu.wikipedia.org/wiki/Enigma_\(gép\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Enigma_(gép)), letöltés: 2011. 03. 23.

zajló eseményekkel összefüggő kommunikációs forgalom földi távvezetéken bonyolódott. A másik ilyen fontos tényező, amely a német hírszerzés/felderítés gyengülését okozta, a recenzio elején már említett ULTRA volt. A szerző nem titulálja kimondottan tökéletesnek a németektől megszerzett és „Ultra” minősítéssel ellátott információkat, hiszen azok közvetlenül az „ellenség szájából” származtak, és semmiféle előremutatással nem rendelkeztek, amellyel az ellenfél szándékait lehetett volna prognosztizálni. Sőt, azon az állásponton van, hogy ezek a jelentések 1944-re annyira elveszítették jelentőségüket, hogy a szövetségesek az „Overlord” hadművelet előtt még azt sem tudták megállapítani ezekből a táviratokból, hogy a németek hány páncélos hadosztályt állomásoztatnak a francia partok mentén.

John Ferrisnek abban igaza lehet, hogy a SIGINT sikerességének ez a fajta relativizálása mindenképpen szükséges ahhoz, hogy kellő megalapozottsággal világítsunk rá ennek a felderítési nemnek a ma is létező hátrányos tulajdonságaira, és időben meggátoljuk annak túlzott misztifikációját. Ezt az állítást bizonyítja a tovább sorolt és részletesen kifejtett történelmi ténytárház, amely a tengelyhatalmak és a szövetségesek sikereit és kudarcait mutatja be a kriptóanalitika aspektusából. Arra is utalást tesz, hogy a szövetségesek nem azért „verték meg” végül a németeket kriptológiában, mert azok nem tudtak jól kódolni, hanem azért, mert 1942-re óriási előnyre tettek szert a kódfejtés terén, amit úgy hívtak: Bletchley Park.¹² A háborúban tehát a bevezetőben már említett kódkészítők és kódtörők versenyre óriási téttekkel zajlik: aki nyer, az mindent vihet!

A szerző arra is rámutat, hogy a SIGINT sehol nem befolyásolta annyira a háború kimenetelét, mint a Csendes-óceánon. A japánok nagyon gyenge SIGINT-képességekkel rendelkeztek a tengeren, és az összeütközéseknél hamar elvesztették a kezdeményezést, de azért voltak kriptográfiai sikereik is, mert az amerikaiak 1944-ig nem tudták megfejteni a japán birodalmi (szárazföldi) hadsereg hadműveletek alatt használt kódjait. John Ferris nem kevesebbet állít, mint hogy az Egyesült Államok hadserege mindenképpen megnyerte volna a csendes-óceáni háborút, mert kimeríthetetlen erőforrásokkal rendelkezett, de a kiváló SIGINT-képessége lehetővé tette, hogy a diadal gyorsabb és olcsóbb legyen! Ezzel az állítással nehéz vitatkozni.

A világ gyorsan tanult a második világháborúban szerzett tapasztalatokból és 1945 után a SIGINT iparosított, gépiesített, matematizált és központi, de egyben rejtett állami eszközzé vált – ez a megállapítás vezeti be a tanulmány utolsó fejezetét. Immár kiemelt szerephez jutott a forradalmasodott kriptológia és számítástechnika, majd e két tudományág összeolvadt. A hidegháborúban tovább erősödött a nagyhatalmak hírszerző képessége, és több százezer SIGINT-es és „kriptor” figyelte egymás nagyhatalmainak szándékait, képességeit. Ezzel – állapítja meg John Ferris – ahhoz is áttételesen hozzájárultak, hogy elkerülhetővé vált a harmadik világháború kitörése. A szerző néhány példán keresztül bemutatja, hogy a SIGINT ebben az időszakban hogyan alakította tovább a hagyományos

¹² A Bletchley Parkban található Government Code and Cypher School-ban (Kormányzati Kódfejtő és Rejtjelző Iskola) dolgozott Alan Turing elemző a kollégáival, akik a második világháború idején megfejtették a kódolt német adásokat. A brit kutatók megalkották a COLOSSUS MK2-t, amely feltörte az ENIGMA és a LORENZ titkosítók kódjait és ezzel a szövetségesek többek között megismerték az ellenség német tengeraltjárók kommunikációját.

konfliktusokat, valamint kifejti, hogy a COMINT több diplomáciai információt szolgáltatott, mint valaha. Megtudhatjuk, hogy a diplomáciai kódtörésnek két fajtája létezett: az egyiknél az erős államok támadták a gyengéket Afrikában, Közel-Keleten és Latin-Amerikában, a másiknál pedig a szövetségen belül kutakodtak egymás szándékairól.¹³

Konklúzió: átalakulás, vagy kihalás

A hidegháború befejeződésével megszűnt a kétpólusú világrend és immár több, mint húsz éve egy egészen más hatalom- és érdekszövetség működik. Ebben az újjászülető világrendben a szerző eléggé vészjósló forgatókönyv mellett próbálja elhelyezni a legújabb kori kihívásokkal küszködő 21. századi SIGINT-et.

Milyen üzenetet kapunk az angolszász világból?

1914 és 1989 között a SIGINT-et a folyamatos növekedés, fejlődés jellemezte, és minden időben a legkorszerűbb kommunikációs és adatfeldolgozó rendszerekbe csatlakozott be. Maguk a SIGINT szervezetek is növekedtek, módszereik is kifinomultabbá váltak a 20. században. Erre a felderítési nemre tehát az állandó változás volt a jellemző, anélkül meg sem maradt volna. Óriási információszerzési verseny zajlott az államok között, ezért is kellett egyre jobban működő rendszereket létrehozni. 1989 óta azonban ezek hatékonysága kontraproduktív lett. Megjelentek a publikus kriptográfiai módszerek, továbbá az Internet is súlyos károkat okozott a hagyományos SIGINT-nek. A hidegháborús módszerek, a nagy és bürokratikus szervezetek az új körülményeknek nehezen felelnek meg. A SIGINT-nek tehát rugalmassá kellett válnia, választ adva az új kihívásokra.

A szerző példaként hozza fel, hogy az amerikai NSA¹⁴ kidolgozta a 21. századi Nemzeti Kriptológiai Stratégiát¹⁵, amelyben azt javasolja, hogy a kriptológiával foglalkozó szervezet karcsúsítani kell, és arra kell törekedni, hogy a megrendelőknek egy interaktív adatbázis segítségével kerüljenek átadásra az adatok, és menjenek elébe a hadviselők információigényeinek. Szerinte azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a katonai irányítás (is) időközben számítógépesített lett, és ez szintén hozzájárult a SIGINT átalakulásához. Ma már majdnem minden Internet alapú, ezért csökkentek a hagyományos támadási módok lehetőségei, ám újabbak léptek elő: kémszoftverek és kiberháború, amely az adatbázisokat pusztítja el, tehát a támadások fő veszélye nem az, hogy valamit ellopnak tőlünk (mint a SIGINT esetében mondjuk egy távirat), hanem az, hogy megsemmisítenek fontos adatokat.¹⁶ Egy jó helyen és időben aktivált ügynök egy teljes hírszerző adatbázist tönkre tud tenni, tehát a kibertámadás elleni védelem óriási kihívásokkal küzd. Gondoljunk csak bele, bárki, akinek van pénze, hogy megfizessen egy kiváló

¹³ A hollandok például rengeteg nyugat-európai és harmadik világbeli üzenetet olvastak el, de kíváncsiak voltak a külföldi cégek terveire is.

¹⁴ National Security Agency – Nemzetbiztonsági Ügynökség.

¹⁵ A stratégia a teljes anyaga megtalálható a <http://cryptome.org/jya/nsa-ncs21.htm> weboldalon, amely adott esetben egy hasonló magyar stratégia kialakításához is felhasználható lenne. Letöltés: 2011. 03. 25.

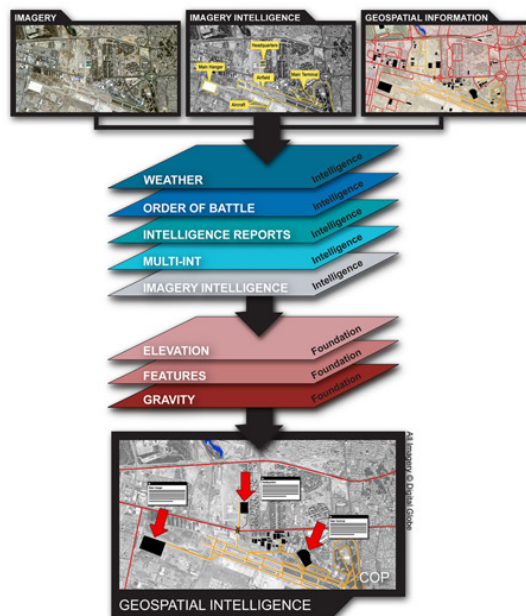
¹⁶ Remek példákat találhatunk kibertámadások, -konfliktusok, -támadások, és -biztonság témákban a <http://www.infowar.com/> weboldalon.

hackert, óriási előnyhöz juthat egy ilyen támadással. További előny, hogy relatíve alacsonyak egy ilyen támadás költségei, viszont beláthatatlanok a következményei. Előbb vagy utóbb valamelyik állam szabadon engedi a kiberháború báját, és már tudjuk: védekezni mindig nehezebb, mint támadni. (Erre példaként elegendő csupán a Wikileaks-botrányt megemlíteni.)

John Ferris üzenete egyértelmű: a SIGINT vagy megváltozik, vagy kihal. Változnak a kriptológiai erőviszonyok, eltűnnek egykor létrejött diszciplínák. A SIGINT fokozatosan elveszítheti azt az óriási ütőképességét is, hogy erős államok támadhatnak meg gyengéket. A terroristák folyamatosan védekeznek, biztonsági előírásokat fogantatosítanak, és végtelenül leegyszerűsítik a dolgokat: egyszemélyes háborúban egy hacker ugyanúgy támad manapság, mint egykor azt a szuperhatalmak tették.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni a szerző azon figyelmeztetését, hogy a geospaciális hírszerzés (GEOINT) azaz a GPS és képalkotás kombinációján alapuló információgyűjtés lehet a SIGINT első igazi vetélytársa.

A geospaciális hírszerzés: térinformatikai hírszerzés, térinformatikai adatokat tartalmazó képek, filmek elemzése, értékelésére és vizuális ábrázolása. Különböző alakok, földrajzi formák, egyéb a felszínen zajló tevékenységek online megjelenítése a katonai döntések, humanitárius akciók támogatása céljából, vagy árvizek, természeti és ipari katasztrófák esetén.

Ezen az ábrán különböző rétegképeket láthatunk, amelyek különböző információigényeket szolgálnak ki.

Afganisztánban a Predatoroknál újabb és nagyobb Reaper távirányítású pilóta nélküli repülőgépeket alkalmaznak erre a célra, amelyek hamarosan alkalmasak lesznek arra, hogy egyszerre tíz irányban készítsenek videófelvételeket. 2011-re már harminc irányban fognak felvételeket készíteni, és azt követően a tervek szerint akár hatvanöt irányban is.¹⁷

Amennyiben elfogadjuk a szerző állásfoglalását, akkor kijelenthetjük, hogy nem kell azon csodálkozni, hogy a SIGINT átalakulóban van, hiszen az elmúlt évszázadban is tulajdonképpen folyamatosan ez történt. A tanulmány során végig tudjuk követni a nagyhatalmak SIGINT-re épülő politikáját, továbbá magának a SIGINT változásának főbb szakaszait.

John Ferris tanulmánya és jövőbe mutató gondolatai, problémafelvetése azoknak keltheti fel a figyelmét, akik felelősséggel viseltetnek a magyar rádiófelderítés folyamatos fejlesztésében, elméleti kimunkálásában és minden bizonnyal inspirálni fogja a szakmatörténettel foglalkozó hazai kutatókat is.

¹⁷ Az Egyesült Államok Védelmi Minisztériumának információja alapján 2009-ben 200 000 óra harci bevetést hajtottak végre pilóta nélküli repülőgépek.
http://nol.hu/lap/nytimes/20100116-videoozonben_fuldoklo_hirszerzok

SZEMELVÉNYEK A ROMÁN GEOPOLITIKAI GONDOLKODÁS MÚLTJÁBÓL ÉS JELENÉBŐL – II.*

Mottó: „... geopolitikusoknak születünk.”¹

ROMÁN GEOPOLITIKAI ESZMETÖRTÉNET

A román geográfia kezdeti szakasza

A modern román geográfia megszületését közvetlenül megelőző időszakot (17-18. század) az ismeretterjesztő, leíró könyvek jellemezték. Közülük a román földrajztörténeti források legtöbbször *Nicolae Milescu* szerbiai és kínai útleírásait, *Miron Costin* lengyel nyelvű krónikáját Moldváról és Munténiáról (*Cronica țărilor Moldovei și Munteniei*), *Constantin Cantacuzino* térképét (Harta Țării Românești), illetve *Del Chiaro* Havasalföldről (*Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*) készített írását tartják számon. Ezenkívül hasonlóan nagy jelentőséget tulajdonítanak *Dimitrie Cantemir* Moldváról szóló könyvének (*Descriptio Moldaviae*), amelyet a Berlini Akadémia felkérésére írt.²

A földrajzi ismeretek iskolai oktatása a 19. század közepén kezdődött el külföldi eredetű (lefordított) és hazai készítésű, nyomtatású könyvek használatával. Az utóbbiak közül legfontosabbak *Iosif Genilie* (Țara Românească 1835), *Barbu Țimpeanu* (Țara Românească 1840), *D. Asaki* (Moldova 1838), *Ioan Rus* (Transilvania 1842), *Dimitrie Philippide* (1816), továbbá *August Treboniu Laurian* Romániáról szóló tankönyvei (1854, 1857) voltak. Sajátos szint jelentettek még *Ion Ionescu* mezőgazdaság-földrajzi munkái (1850, 1866, 1868, 1869), valamint a század második felétől fokozatosan megszorodó felfedező utazások földrajzi irodalmi alkotásai.

Az egyesítés utáni első geopolitikai koncepciók

Az iskolai földrajz megjelenésével egyidőben, a román fejedelemségek egyesülésének időszakában a földrajzi tényezők nemcsak a tanításban jelentek meg, hanem – a történelem segédtudományi szerepkörét túllépve – egyre inkább politikai színezetet is képviseltek. Ennek egyik szemléletes bizonyítéka a jogász, történész és politikus, *Papiu Ilarian* (1827–1877) nevéhez fűződik, aki lényegében a földrajzi és hatalmi tényezők geopolitikai, geostratégiai szintézisét, az egyesítést közvetlenül követő román törekvések komplex, földrajzi elemzésen alapuló összefoglalását és tervét(!) dolgozta ki.

* A tanulmány a szerző „*Summa cum laude*” minősítéssel megvédett doktori (PhD) értekezésének szerkesztett, helyenként módosított, aktualizált változata. Eredeti címe: *A román politikai gondolkodás geopolitikai alapjai*. Budapest, 2009, ZMNE. Második rész. Az első rész a Felderítő Szemle 2010/3-4. összevont számában olvasható.

¹ Gh. I. Brătianu et al.: *Cuvânt înainte*. Geopolitica și geoistoria. 1941/1. 3. o.

² Magyarul is megjelent: Dimitrie Cantemir: *Moldva leírása*. Bukarest, 1973, Kriterion.

Papiu Ilarian munkáját³ Cuza fejedelemnek nyújtotta be 1860-ban, melynek a bevezetőjében így fogalmazott: „*Ma Európának minden népe szabadságáért és nemzeti egységéért küzd. Minden nép nemzetiség és nem népcsoportok szerint alakult államokat akar, mint Európának mai legtöbb állama.*”

A román „ideált” az összes román egy államban megvalósított egységében látta, ami a Havasalföldet, Moldvát (Besszarábiával és Bukovinával) és a stratégiai, hadászati fontosságú Erdélyt (a Bánsággal, Biharral és Máramarossal a Tiszáig) magába foglaló, a Tisza, a Duna és a Dnyeszter által határolt 5720 négyzetmérföldes országot, a nézete szerinti Dáko-Románia területét jelentené. Ahogy fogalmaz: „*Stratégiai szempontból alig volna állam Európában a természettől kedvezőbb állapotban. Dáko-Románia, mint földrajzi egész, valóban rendszeres egészet képez.*” Koncepciójában a Kárpátok ennek a térségnek a természeti erődtítménye, központja, így aki ezt uralja, az ura Erdélynek, illetve úr a Tiszától a Fekete-tengerig. Ez az ország – szerinte – „mérészkelni” tudná Oroszországot, így Európára nézve is hasznos lenne.

E nagy cél megvalósítása érdekében – a haderő erősítése, a nép szellemi mozgósítása, a diplomáciai stratégia stb. meghatározása mellett – az oktatási rendszer erősítésére is javaslatot tett: „*Egyetlen nemzeti közoktatási központ teremtsék a fejedelemségekben: a nemzet valódi hazafiságának megvalósítására és növesztésére.*”⁴

A közoktatás kapcsán nem szabad megfeledkezni a magyarországi (erdélyi) román oktatásban használt tankönyvekről sem, melyek közül – Bodor Páltól átvéve – a következők érdemelnek említést:

- Gr. Vladesu: *Elemente de Geografie pentru Classe II-i a III. primara*. Ed. a treia-spradecea, Bucuresti, 1868.
- M. Michaescu: *Elemente de Geografie fisica si politica etc.* Ed. a treia, Bucuresti, 1873.
- Treb. Laurianu: *Istoria Romanilor din timpurile cele mai vechi pina in zilele noastre – etc.* Ed. IV. Bucuresti, 1873.
- Treb. Laurianu (szerk.): *Atlante Geograficu dupa L. Bonnefort etc. adaptatu pentru Scolele romane din ordinea M.S. Carolu I. Domnului romanilor*. Parisu – Bucuresti, 1868.
- Joanu Silviu Selagianu: *Manualu de Geografia pentru tenerimea romanu*. Viena, 1871.

³ Papiu Ilarian: *Emlékirat*. Ellenpontok 1982/6. In: Tóth Károly Antal (szerk.): *Ellenpontok*. Csíkszereda, 2000, Pro-Print Könyvkiadó. 233–242. o.

⁴ Megjegyezzük, hogy a koncepciót nem sokkal követő első román területi módosulás (Dél-Besszarábia rovasára) Dobrudzsát érte (1878), amelynek „integrálása” érdekes módon jelen munkában nem került különösebben artikulálásra. A terv bemutatására, elemzésére, valamint kül- és belpolitikai kontextusaira lásd Borsi-Kálmán Béla: *Együtt, vagy külön utakon*. Budapest, 1984, Magvető Könyvkiadó. 67–72. o.

A szóban forgó iskolai kézikönyvek jól jelzik a román politikai földrajzi, geopolitikai gondolkodás korai megjelenését, és részben utalnak az előzőekben megfogalmazott politikai célok mögöttes leképeződésére. Egyáltalán nem meglepő hát, hogy a magyar vallás- és közoktatási miniszter államellenesnek nyilvánította és 1875-ben be is tiltotta őket.

Indokként az fogalmazódott meg, hogy a könyvek „... több helyen elferdített, meghamisított tanokat foglalnak magukban, miáltal a tanuló ifjúságot félrevezetik s a ferde tényekkel azonban egyszersmind ferde gondolkozást s érzelmeket ébresztenek [mert] Magyarország Ausztriába bekebelezett tartományként van fölmutatva [és] Magyarország különböző részei, Transilvania, Temesiana, Crisiana és Marmarosu nevek alatt »Dacia moderna« részeiül állíttatnak [és mert] Erdély mint Magyarországgal koordinált külön ország lévén föltüntetve.”⁵

A földrajzi intézményrendszer megalapozása

Az egyesítés utáni román vezetés egyik legfőbb feladatává vált a felsőoktatási rendszer kialakítása, melynek folyamatában a domináló nemzeti karakter meghatározása is szempontként szerepelt. Ehhez nemcsak tantestületet kellett építeni, hanem azokat a tradíciókat is ki kellett jelölni, amelyek nem eshettek áldozatául az egyesítésnek.⁶ Emellett nem váratott sokat magára a tudományos élet intézményesítése sem. Egyetem létesült Iaşiban (1860) és Bukarestben (1864), a Román Akadémia pedig 1866-ban alakult meg.

A geográfia tudományos művelése formálisan a Román Földrajzi Társaság (Societatea Geografică Română) megalapításával, 1875-ben kezdődött meg, amely a következő célokkal kezdte meg tevékenységét:

- a földrajzi tudományok fejlődésének elősegítése, propagálása;
- a Románia és a szomszédos országok minél jobb megismerésére szolgáló tanulmányok készíttetése és készítése, valamint ezek terjesztése;
- a földrajzi tudományok románok közötti terjesztése és a külföldi országokról szóló pontos ismeretek biztosítása.⁷

1876. január 1-jétől beindult a Társaság lapja, a *Buletinul Societății Geografice Române*, majd kezdeményezésére megalakult a *Geológiai Bizottság* (Comisia Geologică, 1877), a *Meteorológiai Intézet* (Institutul Meteorologic, 1884) és a *Haderő Földrajzi Intézete* (Institutul Geografic al Armatei, 1895), valamint a Társaság gondozta Románia ötkötetes összefoglaló földrajzi szótárának a kiadását (Marele Dicționar Geografic al României, 1898–1902).

⁵ Bodor Pál: *A hisztéria szükségállapota*. Szabad Tér Kiadó, h.n., 1990. 187-188. o. A szerző által hivatkozott eredeti forrás: Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye, 1875. április 1., 438-439. o.

⁶ N. Iorga: *Istoria învățământului românesc*. București, 1928, Editura Casei Școalelor. 340-341. o.

⁷ Tiberiu Morariu – Constantin Herbst – Ion Rădulescu: *Realizări în științe geografice din R.P.R. în ultimii 10 ani*. In: Institutul de Cercetări Geografice al R.P.R. (ö.áll.): Editura Științifică, București, 1958. 8. o.

A szakmai felsőoktatás kialakítása keretében az ország *első földrajzi tanszékét a bukaresti egyetemen* (1900) a következő karokkal hozták létre: általános földrajz, fizikai földrajz, antropogeográfia, etnográfia. A tanszék periodikája, az *Anuarul de geografie și antropogeografie* 1909-ben indult és 1915-ig jelent meg.

Az ország *második földrajzi tanszékét Ștefan Popescu* (1863–1911) a Iași-i egyetemen alapította 1904-ben, aki a lipcsei egyetemen lett a földrajztudomány doktora, valamint tanult Ratzelnél is.

Az ország területi bővülését sajátos módon követve a *harmadik földrajzi tanszékét George Vâlsan*, a kolozsvári egyetem Tudományos Tanszéke keretében alapította 1919-ben. A geográfus később önálló földrajzi intézetet és lapot (Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj) is létrehozott.⁸ A második bécsi döntés (1940) után ő Bukarestbe, a katedra pedig (1944 végéig ideiglenesen) Temesvárra költözött.

A *negyedik földrajzi tanszékét* pedig *Constantin Brătescu* (1882–1945) alapította Cernăuți-ban, 1924-ben. A geográfus a bukaresti egyetem után Lipcsében etnográfiát és antropogeográfiát, majd Berlinben geomorfológiát tanult. Kurzusait „*A földrajz története, tárgya és módszerei*” (Istoria, obiectul și metodele geografiei) címmel tartotta. 1939-ben ő vette át a bukaresti tanszékét.

Geopolitika és Nagy-Románia – az első nagy háború nyertesei

A bukaresti földrajzi tanszékét és (ahogyan a szakirodalom írja) a román földrajzi iskolát *Simion Mehedinți* (1869–1962) alapította. Soveja-ban született. Középiskolás éveit Bukarestben töltötte, érdekelte a történelem, a matematika és a filozófia. Nyugdíjazásáig (1938) Bukarestben dolgozott, napjainkban is sokan hivatkoznak rá. Írói, szakírói tevékenysége mellett aktív szerepet vállalt tankönyvek elkészítésében is.

A bukaresti egyetem elvégzése után Titu Maiorescu ajánlására a Román Földrajzi Társaság első külföldi ösztöndíjasa lett. Párizsban, Vidal de la Blache-nál kezdett, de miután nem kapott kielégítő választ a földrajz tárgyára és módszerére vonatkozó kérdéseire, Berlinbe utazott Richthofenhez. Végül Lipcsében, Ratzel tanítványai között doktorált (Die Kartographische Induktion, 1899).⁹ Hazatérve megkezdte külföldi tanulmányainak kamatoztatását, a román iskola kibontakoztatását.

Mehedinți gondolkodásmódjának egyik mozgatórugója volt, hogy közel állt az 1860-as évek elején, Iașiból kiinduló román esztétikai irányzathoz (*junimizmus*), amelynek követői főleg németországi egyetemeken végzett fiatalokból verbuválódtak.¹⁰ Az egyetemes kultúrába illeszkedő autochton román kultúra megteremtését szorgalmazták. Kezdetben, elsősorban a porosz modell híveiként ellensúlyozni kívánták a francia kultúra romániai befolyását, ugyanakkor a csoport a francia orientáció pártolóit (Gh. Panu, N. Pătrașcu-Asconio, N. Xenopol) is maga köré vonta.

⁸ A tanszéken folyó antropogeográfiai tevékenységre lásd: Grigor G. Pop: *Geografia umană la Universitatea din Cluj, în perioada 1919–1944 (I)*. Studia Univ. Babeș-Bolyai. Geographia, 1994/2. 3–17. o.

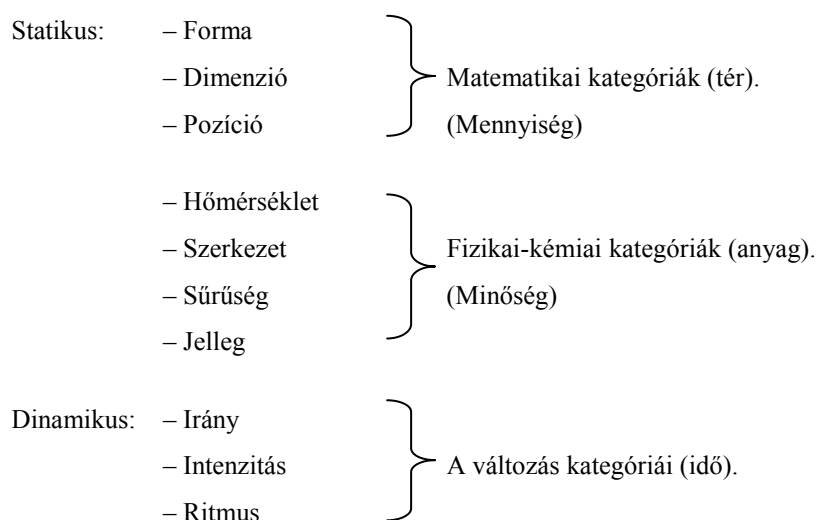
⁹ Matley i. m. 452–453. o.

¹⁰ Köztük: T. Maiorescu, P. P. Carp, V. Pogor, Th. Rosetti, I. Negruzzi, M. Eminescu, I. Creangă, I. L. Caragiale, D. Zamfirescu, A. D. Xenopol és mások.

Az irányzatot képviselő személyek „... fiatal emberek, akik komoly tanulmányokat végeztek Nyugaton, és modern fogantatású konzervatív doktrína képviselői, de akik nem a tradicionalizmus felé hajlanak, hanem a román társadalom fokozatos, szerves fejlődését szorgalmazzák, a nyugati minta kínálta értelemben.”¹¹ Eszméik közreadására létesült a *Convorbiri Literare* című folyóirat, amelynek később Mehedinți is társszerkesztője lett. Ez a periodika gondozta akadémiai székhelyét („Egy nép etnográfiai meghatározása munkáján és eszközein keresztül”)¹², amelyben a munka és az eszközök szerepét vizsgálja az emberré válás folyamatában, illetve a szorgalmas román nép történelmében.

1921-ben a *Buletinul Societății Geografice Române* (Román Földrajzi Társaság Buletinje) főszerkesztője lett. Geográfusi munkássága egyik legfontosabb műve a *Terra*, amelyben a földrajz történetét, tudományá fejlődését, illetve problematikáit bemutatva arra a következtetésre jut, hogy a Föld organizmusnak tekinthető, ezért a földrajznak is egészében kell vizsgálnia. A koncentrikusan elhelyezkedő geoszféra szoros kölcsönhatásban vannak egymással, ezért a földrajzot annak a tudománynak tekintette, amely a négy geoszféra (atmo-, hidro-, lito-, bioszféra) közti kapcsolatot kutatja statikus és dinamikus szempontból.¹³

A Föld jelenségeinek elemzésére a román tudós az alábbi modellt állította fel, melyben a különböző vizsgálati kategóriákat (szempontokat) statikus és dinamikus jellegük szerint csoportosította.¹⁴

¹¹ Boia (1999) i. m. 46. o. A junimizmusra, valamint a román esztétika egyéb irányzataira lásd: Pászka i. m.

¹² Simion Mehedinți: *Caracterizarea etnografică a unui popor prin munca și unelte sale*. Inst. De Arte Grafice „Convorbiri Literare”, București, 1920.

¹³ Simion Mehedinți: *Terra. Introducere în geografie ca știință*. Editura „Națională” Ciomei, București, 1931. 60-61. o.

¹⁴ I. m. 502. o.

Simion Mehedinți, a román földrajzi iskola megteremtőjét a román geopolitikai iskola atyjának is tartják. *Geopolitikai nézetrendszerét* legképletebben Herder gyakran idézett szófordulatával lehetne jellemezni, miszerint *a történelem mozgásban lévő geográfia*, valamint – a román geográfus kiegészítésével – *mozgásban lévő etnográfia is. Vagyis egy nép geopolitikai helyzetét a két dinamizmus, a földrajzi és a néprajzi találkozása határozza meg.*^{15,16} Mehedinți geopolitikai tevékenysége – a többi román geográfuséval együtt – a két világháború közötti időszakban vált igazán markánsná. Rendszeres publikációs és tankönyvírói tevékenységében kiemelkedett az ország egysége, a Duna, a Tisza, a Dnyeszter és a Fekete-tenger országhatároló minősége, és sorra jelentek meg (idegen nyelven is) olyan összefoglaló munkái, amelyekben *Nagy-Románia földrajzi és néprajzi alapon igazolt létjogosultságát támasztotta alá.*

1943-ban adták ki *Összes műveit*¹⁷, amely még ma is sok román geográfus és biztonságpolitikai szakértő referenciaműve. Az első részben a földrajztudomány történetével, helyzetével foglalkozó munkái szerepelnek. Itt találunk rá Friedrich Ratzel munkásságának méltatására is, akit Humboldt és Ritter örökösének tart.¹⁸ A második részben Románia földrajzával, politikai földrajzával, geopolitikájával foglalkozó tanulmányait gyűjtötték össze. Ezekben lényegében a két fejedelemség, illetve az ország területi fejlődését földrajzi–történelmi–néprajzi szempontok alapján vizsgálja és igazolni véli a Nagy-Romániához tartozó országrészek egységének létjogosultságát, a transzhumáló pásztorkodás máig ható érvényét, lényegében a románságnak a Tiszától a Dnyeszterig történő kiterjedését.¹⁹

Egyik írásában a román nép jövőbeli sikereinek a feltételeit a geográfus a következőkben látta:

- (A) a honos népesség biológiai megerősítése (létszám, család, egészség stb.), amelynek a feltétele;
- (B) a faj tisztasága („higiéniája”);
- (C) a román föld tisztasága (termőföld, vegetáció, folyók megszelídítése, termelés harmonizálása stb.);

¹⁵ Ilie Bădescu – Dan Dungaciu: *Sociologia și geopolitica frontierei I*. Editura Floarea Albastră, București, 1994. 76. o., részleteiben: Simion Mehedinți: *Opere complete I*. (2. rész) București, 1943, Biblioteca Enciclopedică. 7–9. o.

¹⁶ Megjegyzendő, hogy ezek a motívumok Ratzel rendszerében is megvannak, és ezt az elméleti hasonlóságot maga Mehedinți sem tagadta. Ennek kapcsán idézzük a német tudósok a történelem és a földrajz viszonyát taglaló címszavait: „*A földrajz és a történelem közössége és elválaszthatatlansága. Minden földrajzi feladatot történelmi szempontból is, és minden történelmi feladatot földrajzi szempontból is kell tekinteni. A földrajz a történelem fogalmának kibővítésére törekszik. Ahol a történelem nem áll helyt, ott a földrajz áll résen. [...] Bizonyos történelmi elem egyaránt megvan a földrajzban és a történelemben; jellemző és fontos mind a kettőre. Gyakorlati alkalmazása. A földrajz és néprajz.*” Ratzel, Friedrich, i. m. 28. o.

¹⁷ Simion Mehedinți: *Opere complete I*. (1-2. rész) București, 1943, Biblioteca Enciclopedică.

¹⁸ *Antropogeografia și întemeietorul ei Fr. Ratzel*. In: i. m. (1. rész) 144–155. o.

¹⁹ Néhány tanulmány címe a kötetből (csak magyarul): Nézőpontok a Dunáról • A fejedelemségek egyesítése földrajzi szempontból • Észrevételek Dobrudzsáról • Pontuszi Dácia és Kárpáti Dácia • A hegyeken túli ország antropogeográfiai kerete • Észrevételek Erdélyről • Kapcsolataink a Dunával és a tengerrel • Románia a kontinens peremén.

(D) az értelem tisztasága (a nép történelmi küldetésnek megfelelő nevelése);

(E) és végül kell egy államférfi, aki a helyes utat megmutatja.²⁰

Magyar recenzora sem tárgyilagossnak, sem tudományosnak nem tartotta azt az írását, amelyben a román nép és föld *fizikai- és emberföldrajzi jellemzését* vállalta.²¹ Ebben Mehedinți mindjárt az első oldalon rögzíti, hogy a román egy *határnép* („limitrof”) és Európa egyik legrégebbi népe. Azt is állítja, hogy néptömegének sűrűsége kifejezi etnikai összetartozását és kontinuitását: az *összetartozást* pedig a Kárpátok és környező területeinek a *kivételesen kedvező földrajzi miliője* tette lehetővé, az *etnikai kontinuitást* pedig a kárpáti nép évezredek ellenállása, amit *Zamolxistól* örökölt, és amit a kereszténység megerősített. Szerinte tehát a kárpát-balkáni régióban *politikai kontinuitás, antropogeográfiai integráció* valósult meg, következésképpen *a román ország és a román nép egy organikus egységet alkot.*²²

Zamolxis²³ kapcsán a román geopolitikai gondolkodás *vallási kontextusa* tapintható ki, amit a román nemzeti egység egyik kategóriájaként Mehedinți már az első világháború előtt (1911) kifejtett a Román Ortodox Társaság rendezvényén.²⁴ Figyelemre méltó az előadás szövegét tartalmazó esszékötet széles témamerítése, a szerző átfogó gondolkodása egy új román generáció építéséről, s benne – nem mellékesen – a haderő fontos szerepéről. A kötetet az első kiadás (1912) után 1923-ban újból kiadták, amit minden bizonnyal az a körülmény is befolyásolt, hogy abban az évben vezették be az újabb román alkotmányt, amely uralkodó vallássá tette az országban a görögkeletit.²⁵ Mehedinți gondolkodásában a vallás a román eredet és a román nemzeti egység (először kiterjesztése, majd megszilárdítása) témakörében jelenik meg, tehát nem csak a román történetírás sajátjaként, hanem a román földrajzi, geopolitikai iskolával és sajátos módon a kort jellemző szélsőjobboldali ideológiával, illetve a román változatát megtestesítő Vasgárdával együtt, amelynek maga a geográfus is tagjává lett.

²⁰ Simion Mehedinți: *Fazele geografice ale istoriei*. In: i. m. (2. rész) 317. o.

²¹ Tóth András (íj.): *Mehedinți S.: Le pays et le peuple Roumains*. Századok 1939/9-10. 513-514. o.

²² Simion Mehedinți: *Le pays et le peuple Roumains. Considérations de géographie phisique et de géographie humaine*. (2. kiadás) K.n., București, 1930. 3. o.

²³ A Pallas Nagylexikon szerint Zamolxis barbár (géta, trák vagy szittyá) eredetű ókori bölcselő, aki Kr. e. 500 körül élt. Életét az utókor annyi mondába burkolta, hogy félig-meddig mítoszi személynek tűnik. Állítólag Pythagoras rabszolgája volt Számosz szigetén, később szabadságát visszanyervén, Hellaszban kincseket gyűjtött és úgy tért vissza hazájába, hogy politikai nézeteit és vallásbölcseleti elveit terjessze. Halála után jóteknony démonként tisztelték. Másik neve Geteleizis volt. Az általa alapított papi hivatal, mely a géta birodalom alakulására nagy hatással volt, fennmaradt egészen Augustus császár idejéig és Zamolxis főpapja vagy az erdélyi hegységben, vagy a vele összefüggő bányái hegyekben tartózkodott. Boia elemzése alapján Romániához kapcsolódó kultusza (mítosza) mögött az a képzet rejlik, hogy a románok valójában dákok, nem pedig rómaiak vagy dáko-rómaiak, amiből az következik, hogy a géta-dákok megelőlegezték a keresztény vallást és így jobban fel voltak készülve befogadására. Vö. Boia (1999) i. m. 115–117. o.

²⁴ Simion Mehedinți: *Pentru biserica noastră*. In: Uő: *Către nouă generație. Biserica – școala – armata – tineretul*. Ateliere geografice SOCEC&Co., Soc. Anon., București, 1923. 54. o.

²⁵ Vida Péter: *Magyarország és Románia. Két ország Európa színterén*. Hornyánszky Viktor R.-T., Budapest, 1940. 76. o. A román alkotmányok történetére, külpolitikai és nemzeti célú vonatkozásaira lásd: Bakk Miklós: *A román alkotmány módosítása – a szerves fejlődés határpontján*. Regio 2003/4. 91–104. o. és Uő: *A szétfejlődés logikája*. Beszélő 2000/9-10. 36-37. o.

Mindezek mellett fontosnak tartjuk bemutatni a vallás és a földrajz viszonyának földrajztörténeti háttérét is, amelynek német gyökerei nemcsak a román, hanem – szinte ugyanazokat a gondolatokat átvéve – a magyar geográfia számára is jól ismertek voltak. Például: „*Földünk az emberi ész előtt hármass viszonyban mutatkozik: a világegyetemhez, a természethez, s az emberi történelemhez való viszonyban. A föld hármass viszonyában, nemcsak szenvedőleg, befogadólag és tevőleg, hanem kihatólag, cselekvőleg is viseltetik. Mint látható világnak még felsőbb vonatkozása is van, t. i. a láthatatlan világa. Ritter szerint a föld az Isten alkotmánya, a legfőbb célszerűség, szépség, jelenség tárháza.*”²⁶

Mint látjuk, a vallás nem választható el a földrajztól, sőt a vallás ereje földrajzi tényezőkre is támaszkodik²⁷, nem hiábavaló tehát a vallási-geopolitikai analógiák további fejtegetése. Ily módon Kalmár Gusztáv (1892–1949) gondolatairól kell említést tenni a magyarság és a kereszténység felvételének geopolitikai összefüggéseiről.²⁸ A bencés földrajz- és történelemtanár ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy geopolitikai szempontból Magyarországot minden más vallásnál jobban érdekli a görögkeleti.²⁹ És mindezek mellett relevánsak lehetnek a történész-nyelvész Vida Péter sorai is: „... a Kelet és Nyugat fogalmából [...] két szemben álló világnézet alakult ki: a keleti bizantin szellemmel szemben a nyugati latin eszményiség: két merőben ellentétes lelkület: – az, amit majdnem groteszk módon, de csakugyan a keletről jött magyarság latin szelleme és a latin származású románok keleti lelkülete jelképez legtalálósabban.”³⁰ Mehedinți tevékenységének összegzését a vallás témakörével fejezzük be, amelyre azonban a kortárs román geopolitikai nézeteknél még visszatérünk, különös tekintettel a rendszerváltozás utáni időszakban megjelent Huntington-i civilizációs elmélet kritikájára, illetve Románia európai integrációjára.

A román geopolitika eszmetörténetének másik nagy alakja Nicolae Iorga (1871–1940), az egyik legtermékenyebb román történész. Bár eredetileg nem földrajzos, bizonyos tekintetben mégis Mehedinți pályatársának, szellemi társának tekinthető. A román szakirodalommal egyetértve geopolitikai gondolkodónak is kell tartanunk, hiszen történeti szintéziseiben a földrajzi és politikai tényezőket egyaránt figyelembe vette, illetve – a geopolitika egyik alapmotívumára, az organikus állam elméletére emlékeztetve – a nemzetet és fejlődését élőlényként felfogó, az egyetemes történetírásba illeszkedő román történelmet írt.³¹

²⁶ Bartek Lajos: *A földrajzi tényező befolyása a vallásra*. Földrajzi Közlemények 1898/7. 250-251. o. (T. S. kiemelései). Ritter hasonló gondolatának átvételére lásd: Simion Mehedinți: *Semnele renașterei noastre*. In: Mehedinți (1923) i. m. 315-316. o. és Simion Mehedinți: *Aplicări antropogeografice*. In: Mehedinți (1943) i. m. (2. rész) 61. o.

²⁷ Vö. Rónai András: *Fejezetek a politikai földrajzból*. Püski Könyvesbolt, Budapest, é. n. 127. o.

²⁸ Kalmár Gusztáv: *Magyar geopolitika*. Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, h. n., é. n. 19. o.

²⁹ Kalmár Gusztáv: *A vallás és a nyelv a geopolitikában*. Pannonhalmi Szemle 1943/2. 104. o.

³⁰ Vida i. m. 66. o.

³¹ Vö. Bădescu-Dungăciu i. m. 129–135. o., N. Iorga: *Materiale pentru o istoriologie umană*. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1968., u.ő: *Istoria poporului românesc I*. Editură „Casei Școlilor”, București, 1922. 9. o., u.ő: *Hotare și spații naționale. Afirmarea vitalității românești*. Editura Porto-Franco, Galați, 1996., valamint Miskolczy (1991) i. m.

A történész földrajzi érdeklődése párhuzamokat mutat az 1920-as évek végén, Franciaországban kibontakozó *gazdaság- és társadalomtörténeti irányzattal* (Annales), amely társtudományként a geográfiát is szövetségeseinek tartotta. Az irányzathoz így geográfusok is tartoztak, például *Albert Demangeon*, a francia emberföldrajz megalapítója, *André Sigfried* politológus, geopolitikai szakértő, illetve *Fernand Braudel*, akinél a földrajz lényegében egy időbeli dimenzióvá alakul át. A földrajzosokkal fennálló kapcsolatot nyilván az is erősítette, hogy az irányzatot képviselő kiadó (Librairie Armand Colin) jelentette meg az „*Annales de Géographie*” című francia földrajzi folyóiratot.³² A francia kollégák tevékenységét Iorga is ismerhette, sőt olyan véleménnyel is találkozunk, amely szerint éppen a Iorga-i történetírás módszere gyakorolt hatást Braudelre.³³

Iorga munkássága nagy részét a román civilizáció egységének szentelte, s Románia földrajzi adottságait vizsgálva sajátos nézetrendszert alakított ki. Sokat foglalkozott a folyók, a tengerek és az óceánok emberiségformáló hatásával, valamint különös figyelmet szentelt azon problémák elemzésének, amelyek meghatározták az európai kontinens fejlődését, és amelyek okai a földrajzi tényezőkben keresendők.

1894-ben került a bukaresti egyetem egyetemes történelem tanszéke élére. Ezekben az években még a *junimismus* „utitársa”³⁴ volt, de később az egész románság politikai egyesítésének céljával a *sămănătorism* mozgalmanak „lángeszű vezetője” lett.³⁵

1910-1940 között a román *Hadi Főiskolán* (Școala Superioară de Război) földrajzi-történelmi összefüggésekből tartott előadásokat³⁶, melyek során a Rajna, a Duna, a Földközi-tenger és az óceánok geopolitikai szerepére vonatkozó tanulmányait adta közre.³⁷ *Ami a Dunát illeti*, Iorga szerint országa történelmében az volt szerepe, hogy *nem szétválasztotta, hanem összekötötte a román népet*. Míg nézetében a Rajna gyakorlatilag a német és a francia nép rivalizálásának, valamint az eközben megszülető kisállamoknak a színtere. Míg a Rajna azonban csak kereskedelmi értelemben véve nevezhető útnak, addig a Duna geopolitikai értelemben véve is út, mert „... amikor az Észak Dél felé akart menni, s amikor a Nyugat Kelet felé, itt találkoztak.”³⁸

„Most vettem észre, hogy a külföld a román kérdésekben teljesen tájékozatlan”³⁹ – írja 1916-ban. Ez a felismerése ösztönözhette arra, hogy saját és pályatársai nézeteit külföldön is terjeszteni kell, így előadásokat tartott többek között

³² Benda Gyula: *Az Annales-iskola. A kezdetektől a kritikai fordulatig*. In: Benda Gyula – Szekeres István (szerk.): *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*. L'Harmattan-Atelier, Budapest, 2007. 7–21. o.

³³ Iorga (1996) i. m. 10. o. (Mihai Ungheanu előszava)

³⁴ Boia (1999) i. m. 46. o.

³⁵ Juhász István: *Az új értelmű román nacionalizmus*. In: Hitel. Kolozsvár 1935–1944. II. kötet. 365. o.

³⁶ Petre Otu: *Studiul geopoliticii la Școala Superioară de Război*. Revista de Istorie Militară. 1995/6. 22–24.

³⁷ Nicolae Iorga: *Chestiunea Rinului*. 1912., *Chestiunea Dunării*. 1913, *Chestiunea Mării Mediterane*. 1914., *Chestiunea Oceanelor*. 1919. [mind] Editura Societății „Neamul Românesc”, Valenii-de-Munte.

³⁸ N. Iorga (1913) i. m. 8. o.

³⁹ Gálfi i. m. 46. o.

Párizsban, az Amerikai Egyesült Államokban⁴⁰ és Zürichben.⁴¹ Útjai alkalmával a román civilizációt, mint a keleti romanizmus és a bizánci történelmi és politikai hagyományok örökösét mutatta be. Propagálta az egységes Románia létjogosultságát⁴², valamint – a Délkelet-európai Intézet (Iași) megalapítójaként és vezetőjeként is – igyekezett azt a nemzetközi közhiedelmet eloszlatni, hogy az ország balkáni vagy kelet-európai lenne. Utóbbit azzal az indokkal, hogy Románia *földrajzi, történelmi és civilizációs okok* folytán a két térség között helyezkedik el, s ezt a térséget Délkelet-Európának hívják.⁴³

Kortársak – követők

George Vâlsan (1885–1935) professzort, a kolozsvári román földrajzi felsőoktatás megalapítóját a francia emberföldrajzi iskola romániai követőjének tartották. Tanult Berlinben Albrecht Pencknél, majd 1913–1914 között Párizsban, Emmanuel de Martonne-t hallgatta. A francia geográfus segítette doktori értekezése kidolgozását, amelyet neki, mint az országot elsőként, komolyan és szeretettel tanulmányozó külföldi tudósna ajánlott. Az értekezést Bukarestben védte meg, ez volt az egyetem első földrajzi doktorátusa.⁴⁴

A román földrajzi és geopolitikai iskola életében azonban nemcsak ezért volt fontos a francia geográfus, de Martonne szerepe, hanem azért is, mert a Havasalföldről írt doktori értekezésében (La Valahie; 1902) – melyet egyébként tudományos antropogeográfiának szánt – az országrész hegység–dombság–síkság hármásának elemzésével megalapozta a transzhumáló pásztorkodás és a román eredetelmélet összefüggését.⁴⁵ A teória később a román történelmi földrajz egyik alapelemévé vált, hiszen több román geográfus az egész ország területére kiterjesztette.⁴⁶

A francia tudós – elméletéből következően – Erdély tekintetében is a román földrajzi, geopolitikai álláspontot képviselte. Az első világháború során az Egyesült Államokban is Románia mellett szólva tartott előadásokat, s a béketárgyalásokon ő volt a román kérdés referense, a francia diplomataik egyik legfőbb tanácsadója.

⁴⁰ N. Iorga: *Formes Byzantines et Réalités Balcaniques. Leçons faites à la Sorbonne*. Quoi Voltaire, Bucarest–Paris, 1922., Uő: *My American lectures*. State printing office, Bucharest, 1932.

⁴¹ N. Iorga: *Permanențele istoriei*. In: N. Iorga (1996) i. m. 325–343. o.

⁴² Az első világháború alakulását és kimenetelét befolyásoló propaganda tevékenységre lásd: Schwarzer Jenő: *Az ellenséges propaganda és annak következményei Magyarországon*. Magyar Katonai Közlöny 1920/2. 146–171. o. A szerző szerint többek között az antant propagandájának volt köszönhető, hogy Románia is beszállt a háborúba (1916).

⁴³ Nicolae Iorga: *Ce este Sud-Estul European*. K. n., București, 1940.

⁴⁴ G. Vâlsan: *Cimpia Română*. Ateliere geografice SOCEC&Co., Societate anonimă, București, 1915. A dolgozat alapvetően természetföldrajzi, geológiai leírás, a Román Alföld keletkezését, kistájakait, határait, folyóit stb. tárgyalja.

⁴⁵ Vö. Krasznai Zoltán: *Szakértelem és geopolitika*. In: In: K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc (szerk.): *Léptékváltó társadalomtörténet*. Hermész Kör – Osiris, Budapest, 2003. 351–353. o.

⁴⁶ A hegyvidékek és medencék kárpát-medencei gazdasági egységének, egymásrataltságának összefüggéseire – többek között – lásd: Rónai András: *A magyar gazda helye Európában*. „Jövő” Nyomdaszövetkezet, Budapest, é. n.

Nem csoda, hogy a magyar geográfus közösség számára ez a fajta tevékenysége elítélendő volt⁴⁷, sőt geopolitikai véleménye (szakértése) és az általa készített, Vörös térképünkkel (Carte Rouge) vetélkedő ábrázolása alapján – bár dolgozatunk témájához ilyen értékelés csak áttételesen illik – lényegében Teleki Pál szakmai ellenfelének tekinthető.⁴⁸ A háború után is tartotta a kapcsolatot román kollégáival, például 1921-ben három tudományos jellegű kiránduláson vett részt a kolozsvári egyetem meghívására.⁴⁹

George Vâlsant – a francia iskola hatására – az emberi tényező megismerése foglalkoztatta jobban, majd kísérletet tett az *etnográfia romániai megalapítására* és oktatásba illesztésére.⁵⁰ Mint írja, még 1912-ben, a Berlini Román Akadémiai Társaság konferenciáján hallott az etnográfáról, de a téma Romániában nem kapott nagy visszhangot, így csak 1926-ban volt alkalma egy hasonlótnak rendezni otthon, Désen (Dej). Itt adta elő elképzelését, hogy legyen új tudomány az etnográfia.⁵¹ Abból indul ki, hogy bár a tárgyalt diszciplína alapvetően leíró jellegű, de miután a leírások száma megnövekszik, szükségessé válik azok osztályozása és összehasonlítása, majd mindezek alapján általános következtetések, szabályok, néha törvények létrehozása, azaz tulajdonképpen egy újabb tudás, ismeret felfedezése. Így az etnográfia a népet, illetve a külső megjelenést, a nyelvet, az anyagi és a spirituális kultúrát vizsgáló tudomány lenne, s ezeken keresztül más tudományágakhoz is (például antropológia, filológia, folklór, népművészet) kapcsolódna.

⁴⁷ „Meglátszik rajta, hogy egyoldalú információkra hallgatott. Kiemeli például és a »magyar elnyomásnak« tulajdonítja a tótoknak a csehekhez képest mutatkozó elmaradottságát, de kíméletesen síklík el a királyságbeli románoknak az erdélyiekéhez képest alacsony színvonala fölött. Csak helyeselhetjük, hogy a szerző találó fényképekben mutatja be a tót és a román népviseleteket. Nem tartjuk azonban az egyenlő elbánás elvével összeférhetőnek, hogy a templomból jövő diszruhás trencsényi tótok képe alatt hiányos öltözetű gombosi cigányok képviseljék a magyarságot.” Pécsi Albert: *Géographie Universelle, tome IV.: Europe centrale par Emm. de Martonne. 2. kötet. Paris, 1931., A. Colin.* Földrajzi közlemények 1932/4-5. 73–75. o. (recenzió) de Martonne művének további, magyar vonatkozású bírálatára lásd: Schilling Gábor: *Emm. de Martonne legújabb könyve és a magyarság.* Földrajzi közlemények 1933/4-6. 88–101. o. Schilling mellesleg azt is észrevételezte, hogy korábban, a század legelején, a francia geográfus még nem volt kontinuitás párti, sőt a Ratzel-émlékkönyvbe írt tanulmányában (1904) a románok balkáni eredetéről beszélt.

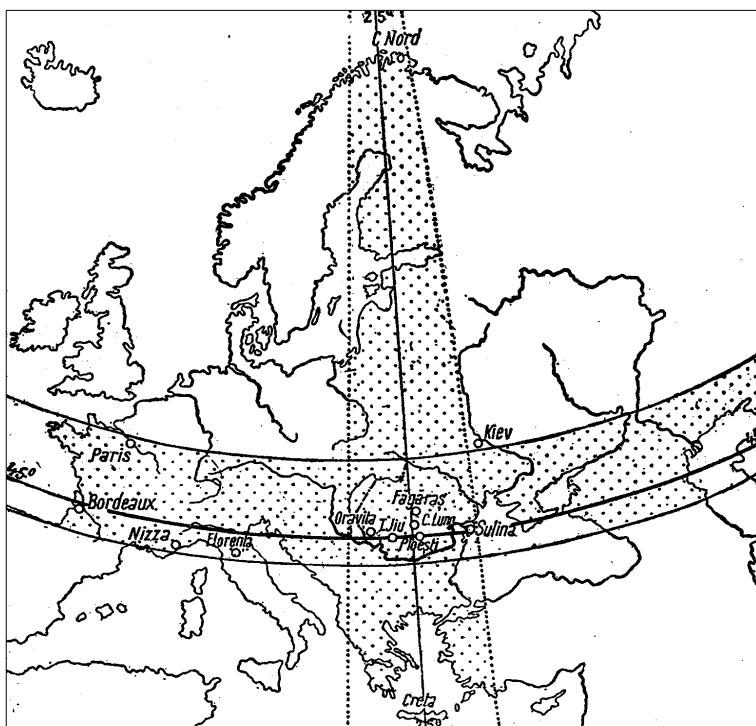
⁴⁸ A párizsi béke földrajzi, geopolitikai hátterére: Szász Zsombor: *Románok a békekonferencián.* Magyar Szemle 1940. augusztus 76–81. o., a szóban forgó térképekre: Kraznai i. m., valamint újabban Kubassek János: *A Vörös térkép.* Rubicon 2010/4-5. 35–38. o. Hozzáteesszük, hogy a békekonferencián román részről nem geográfusok, hanem az akkori és a későbbi miniszterelnök, Ion I. C. Brătianu és Alexandru Vaida-Voevod vett részt, és ugyancsak megjegyezzük, hogy a románok mellett Seton-Watson is elismerte de Martonne szakértelmét („recognised authority of Danubian and Roumanian geography and ethnography”). Vö. R. W. Seton-Watson: *Treaty revision and The Hungarian Frontiers.* Eyre and Spottishwoode, University of London, 1934. 23. o.

⁴⁹ Grigor G. Pop i. m. 4-5. o.

⁵⁰ Hozzáteesszük, hogy Ratzel szerint az etnográfia (néprajz), amely a 19. század végén csatlakozott a földrajzhoz, a földrajz emberi részének alaposabb felfogását mozdította elő. Ratzel id. m. 8-9. o. Teleki Pál pedig a néprajzban – a földrajzzal együtt – a nemzeti megerősödés egyik fegyverét látta, azonban óvott az oktatásban alkalmazott általánosítások veszélyétől, mert szerinte általánosításokat csak a Ratzelhez hasonló, nagytudású emberek tehetnek meg. Az iskolai tanulók szerinte erre még nem képesek. Teleki Pál: *Földrajz és néprajz.* A Magyar Néprajzi Társaság Propaganda-Bizottságának Kiadványai. 1. szám. Franklin-Társulat Nyomdája, Budapest, 1920. 9-10. o.

⁵¹ George Vâlsan: *O Știință Nouă. Etnografia.* Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, Cluj, 1927.

George Válsan annak a véleményének is hangot adott, hogy egy határozott román nemzeti tudat és kultúra csak a nép alaposabb megismeréséből indulhat ki, ezért az *etnográfának* – a *történelem és a földrajz között félúton* – a *nemzeti oktatásban is szerepet kell kapnia*. De nem csak egy nép pusztja megismeréséről van szó, hiszen ez „hűvös ambíció” lenne egy új tudományhoz képest – tette hozzá. A románokat ez az új diszciplína ahhoz segítené hozzá, hogy ne különálló egyének csoportjaként, városként vagy tartományként azonosítsák magukat, hanem egy 12 milliós lelki közösség fontos részeként, sokszínű megnyilvánulásokkal teli homogén tömegként, ezerarcú kristálydarabként, egy olyan egységként, amely nem sok országnak adatott meg a Földön.

România földrajzi helyzete

Forrás: Simion Mehedinți – Gheorghe Válsan: *România*. SOCEC, București, 1935. 6. o.

Elképzelése sikereit bizonyítja, hogy Mehedinți mellett közreműködött az első román ember- és politikai földrajzi tankönyv elkészítésében, amelyben a fizikai és az emberföldrajz kiegyenlített művelésére, tanítására helyezték a hangsúlyt és a kor követelményeinek megfelelően Románia egységét és sajátos geopolitikai helyzetét járták körül.⁵² A könyvből a fenti ábrát szerepeltettük, amelynek érdekessége, hogy Románia európai centrális helyzetét pusztán a perspektíva révén, az ország középre

⁵² Simion Mehedinți – Gheorghe Válsan: *România*. SOCEC, București, 1935.

helyezésével és az országon áthaladó földrajzi koordináták megrajzolásával képes sugallani. S hogy mennyire hatásos lehetett, azt az is igazolja, hogy ez az ábrázolás még a szocialista időszak tankönyvkészítésében is visszaköszönt.⁵³

*A nemzettudat és a földrajz*⁵⁴ összefüggésében nagynevű szerzőtársával rokon vonást mutatnak faji, nyelvi, kulturális és a közös érdeken alapuló *társadalom- és nemzettudat-építéssel* kapcsolatos nézetei, amelyekbe ő is beleérti a katonai védelmi, vallási és földrajzi feltételeket, körülményeket. Válsan képletes megfogalmazásában románnak lenni annyit jelent, mint évszázadokon át szenvedni, az állhatatosságot megőrizni és vállalni e nemes eredetet és önérzetet. Beszélni ezt a román nyelvet, amely nem csupán egy nagy kultúra híres nyelvének az örököse, hanem egy győzedelmes nyelv is, hiszen évszázados harca során saját területén győzte le és ejtette rabul a szlávot és más nyelveket. Románnak lenni ugyanakkor hitet is jelent, a hitet pedig csak egy erős nemzettudatból lehet erősíteni. Mindezeket a geográfus a földrajzhoz, pontosabban a kellő földrajzi ismeretekhez köti, hiszen *nemzettudatot csak a Föld ismeretéből lehet meríteni*.

Halála után – az időközben (1940-ben) Magyarországhoz csatolt Észak-Erdély kapcsán – újra kiadott munkájában a román egység melletti érvelése olvasható.⁵⁵ Azzal, hogy Erdély Romániához tartozik, szerinte az ország visszanyerte a régi dáko-román állam formáját. Viszont ezt nemcsak a kedvező politikai vagy történelmi körülményeknek tulajdonítja, hanem annak, hogy a román nép nem veszítette el származási és faji azonosságtudatát, nyelvi és kulturális homogenitását, a környező népekkel szembeni különállását. Tehát – ahogy írja – nem természetföldrajzi alapon, mert a földrajznak ugyan a nemzeti lélekre van hatása, azonban az államokra nincs. A francia iskolához fűződő szimpátiáját mutatja, hogy a szerző a politikai földrajzot, avagy a geopolitikát csak a kutatás tárgyát kijelölő alaptudománynak tekinti, így nem is osztja azoknak a geográfusoknak a véleményével, akik a népek és az államok fejlődésében túl nagy hangsúlyt helyeznek a fizikai tényezőkre. Ahogy fogalmaz, olyan ez, mint amikor a jósnők a tenyér vonalaiból jósznak, vagy az asztrológusok a bolygók együttállásából és mozgásából horoszkópot készítenek. A magyar érveket – amelyek szerinte nem felelnek meg a svéd Kjellén országot összetartó harmóniára vonatkozó megállapításának – tagadja. *Földrajzi miszticizmusnak nevezi egy terület isteni magaslataiba helyezését*, isteni adományként vagy jóvátételként való megjelenítését, mert az az állam, amelyikben olyan sok „centrifugális tendenciát” képviselő nép él, csupán fikció és csak mesterségesen tartható össze. Logikáját azzal építi tovább, hogy mindig is a román terület jelentette *az európai civilizáció védőbástyáját*, viszont *Erdély önmagában soha nem játszott jelentős szerepet és Magyarországnak is csak egy excentrikus területe volt*. Erdély tehát csak Románia keretében, azaz a Kárpátok hegyeivel, a Dunával, a Fekete-tengerrel és Dobrudzsával tud egy

⁵³ Vö. Ion Conea – Ion Velcea: *Scurtă prezentarea geografică a Republicii Populare Române*. Editura Științifică, București, 1957. 4. o.

⁵⁴ George Vâlsan: *Conștiința națională și geografie*. Editura Revistei Satul și Școala, Cluj, 1937.

⁵⁵ George Vâlsan: *Transilvania în cadrul unitar al pământului și statului român*. In: George Vâlsan: *Cetate de munți*. Casa școalelor, București, é.n. 5-38. o. Először 1920-ban jelent meg. (Olaszul külön lenyomatban: *La Transilvania nel quadro unitario del territorio e dello stato romeno.*, illetve németül: *Siebenbürgen im einheitlichen Rahmen des rumänischen Staates und Bodens*. Dacia, București, 1941.)

egységes védelmi rendszer részévé válni: *a kárpáti román állam tehát európai szükségyszerűség*.⁵⁶

Következő írásában továbbra is elutasítja a magyar álláspontot a Kárpátok határalakító szerepéről, mivel a *hegylánc közepes magasságú, medencékkel és folyó-völgyekkel szabdalva*, ezért az emberek minden irányban át tudtak és tudnak menni rajta, ezenkívül pedig etnikai téren sem határ. *A Kárpátok a román föld tengelye, gerincoszlopa* („coloana vertebrală”).⁵⁷

Válsan 1935-ben bekövetkezett haláláról a Román Földrajzi Társaság soron következő ülésén is megemlékeztek, ahol Mehedinți megnyitóját után a szervezet titkára számolt be a román geográfia tíz éves tevékenységéről. Az érintett évtized alatt összesen mintegy 130 munka született, amelyből 47 könyv, illetve írás esett az *antropogeográfia és geopolitika* témakörébe.⁵⁸

A számadást előadó titkár, *Vintilă Mihăilescu* (1890–1978), néhány év múltán a Társaság elnöke lett (1942). A geográfus a 20. századi román földrajzi tudományos élet kiemelkedő személyisége, Mehedinți szintén szép kort megért egyik tanítványa, szellemi követője és örököse volt. 1929 és 1935 között a bukaresti egyetemen fizikai földrajzi előadás-sorozatot tartott, melynek összefoglalását *România* címmel adták ki.⁵⁹ A könyvben az ország földrajzi helyzetének meghatározása kapcsán nem helyezkedik egyértelmű álláspontra, mert szerint nincs az a matematika, amelyik helyes választ tudna adni erre a kérdésre. Ehelyett – egyfajta geopolitikai szemlélettel – Európa három nagy térsége felől közelíti meg a problémát. A kontinentális, a mediterrán és a központi Európa jellegzetességei felől, és ezek „kompromisszumának” tekinti Romániát. A *hegyek, síkságok, dombok együttese* pedig az *észak–déli és nyugat–keleti irányú átkelőhelyet* jelenti, így ez a terület folyamatosan keresi a politikai, vagy a gazdasági egyesítés valamely formáját. A három nagy európai térség Románia területén találkozik és nemcsak különböző földrajzi, kulturális és etnikai jegyeivel, hanem eltérő imperialista törekvéseivel is befolyásolja az országot. Románia tehát *hármass földrajzi útkereszteződésben* fekszik. Ez az útkereszteződés jelleg a szerző szerint ugyan többszínűséget jelent, de nem zárja ki a román föld földrajzi egységét. A románok

⁵⁶ Annak ellenére, hogy Erdélyt a magyar geopolitika Magyarország organikus részének tekintette, bizonyos mértékű különállóságát is elfogadhatónak tartotta. Prinz Gyula következő, 1914-ből származó elmélkedése Magyarország középpontjáról nemcsak ebből a szempontból érdekes, tanulságos, hanem abból is, hogy mennyire elképzelhetetlen volt (lehetett) a korabeli magyar közélet számára Erdély esetleges (közelgő) elvesztése. „Magyarország természetes fővárosának elméleti kijelölése alkalmával ugyanis figyelmen kívül kell hagynunk Erdélyt. Erdélynek külön fejlődése van. Bár a Kárpátok övezete elválaszthatatlanul egybekapcsolja a magyar alföldekkel, de az erdélyi medencét a Keleti-Középhegység mégis elkülöníti. Ha Erdélyt figyelmen kívül hagyjuk, az ország geometriai közepe már Pestmegye [sic!] területére tolódik.” Prinz Gyula: *Magyarország földrajza. A magyar föld és életjelenségeinek oknyomozó leírása*. Magyar Földrajzi Intézet Részvénytársaság, Budapest, 1914. 182. o.

⁵⁷ George Válsan: *Carpații în România de azi*. In: I. m. 39–65. o. (Megjelent még németül: *Die Karpathen, Wiege des Rumänentums*. Dacia, București, 1941., és franciául: *Le Carpathes dans la Roumaine actuelle*. Dacia, București, 1942.) A szerző szerint „a Kárpátok a román nép gerincoszlopa” kifejezést először H. Grothe német geográfus használta (Zur Landeskunde von Rumänien. Frankfurt a. M., 1906). 39. o. (2. jegyzet).

⁵⁸ Simion Mehedinți – Vintilă Mihăilescu: *Mișcarea geografică în România*. SOCEC, București, 1936.

⁵⁹ Vintilă Mihăilescu: *România. Geografie fizică*. Ateliere Grafice SOCEC & Co., S.A., București, 1936.

eredetét és elterjedésének lényegét abban látja, hogy különféle életmódokat, életfeltételeket biztosítottak a *hegyek* (alpesi legelők, fenyvesek és bükkösök), a *dombságok* (erdők, hegyaljai tájak, rétek, kaszálók, veteményesek, só, olaj), a *síkságok* (téli legelők, szántások) és a *vizek* (halászat), ezért az erdős területeket uraló népességnek ismernie, gondoznia és használnia kellett a Dunáig, a Tiszáig és a Fekete-tengerig érő összes területet. Emellett – véli – ez a térség régebben is kedvező tranzit lehetőséget teremtett a Fekete-tenger és a Balti tenger, valamint Közép-Európa és a Földközi-tenger térsége között közlekedő levantei, velencei, genovai, ragúzai, brassói, lipcsei, besztarcei stb. kereskedőknek.

Mihăilescu ebben az – 1936-os – írásában azt is kifejti, hogy *Nagy-Románia határkérdése még mindig csak részben van rendezve*. A magyar határ bizonytalan, ezért a Tiszáig kellene érnie, a Dunát viszont Bulgária felé ideálisnak tartja, bár nem tekinti etnikai határnak. A *Fekete-tenger* természetes határ, ugyanakkor ezen a szakaszon veszélynek érzi az orosz [szovjet – T. S.] (Duna-delta) és a *bolgár* (Dél-Dobruzsza) érdekeket. A *Dunához hasonlóan a Dnyesztert is természetes, de nem etnikai határnak nevezi*, bár megjegyzi, hogy a román expanzió történetében kis szerepet játszott a folyón túli terület. A *lengyel* határt viszont a magyar után a második leggyengébbnek ítéli, mert ott nincs jelentős természeti akadály és kettévágja a rutén területeket. Végül kiszámítja, hogy a 2805 km hosszú román határból 1910 km természetes, 895 km pedig *hagyományos* határszakaszt képez.

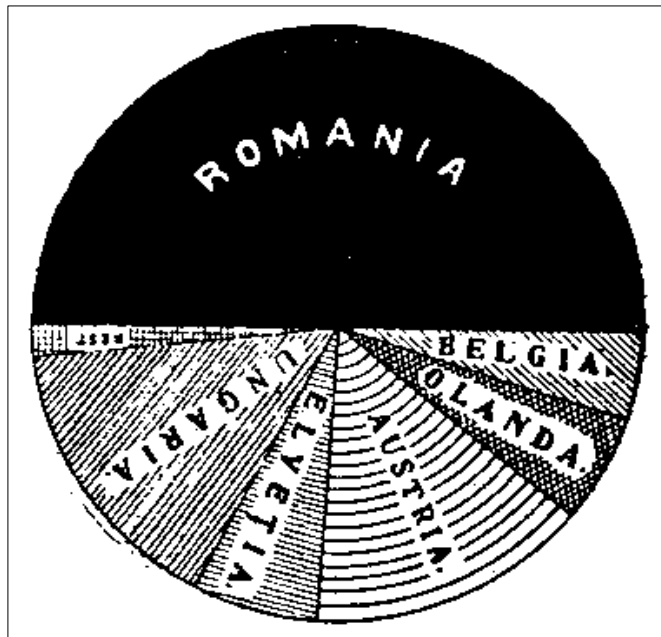
A geográfus *Románia földrajzi egységét* a különböző domborzati jellegű tájak hasonló arányában (800 méternél magasabb hegység: 26%, dombság: 44%, síkság: 30%), a Kárpátokban, mint a románság kialakulásának a helyszínében, valamint a Dnyeszter, a Duna és a Tisza természetes határolásában látja igazolva. Máshol azt is megállapítja, hogy egyik szomszédos, sőt európai ország sem rendelkezik olyan *sajátos földrajzi egységgel*, mint Románia, és ebből a helyzetből következik „... két alapvető geopolitikai funkciója: a Kárpátok előterének védelme Európa védelme érdekében, [...] valamint a Románia területén összefutó érdekek, befolyások és tendenciák egybeolvasztása, finomítása és kibékítése.”⁶⁰ Dobruzsza román fennhatóságának jogosságát pedig azzal igazolja, hogy a terület Románia számára elkerülhetetlen *szükségyszerűség, funkcionális kapocs* a Kárpátok és a Fekete-tenger között, amelyen keresztül az áruk és az emberek áramlását a román állam hivatott biztosítani.⁶¹

Mihai D. David (1886–1954), a Iași-i egyetem professzora *Románia középhatalmi jellegét* támasztotta alá földrajzi és történelmi alapon. A következő ábrák segítségével így azt kívánta érzékeltetni, hogy Romániát nem csupán mérete, földrajzi egysége, hanem egyedülálló fejlődése, valamint majdnem tökéletes ellipszis formája is középhatalmi szereppel ruházza fel.⁶²

⁶⁰ Vintilă Mihăilescu: *Funcțiunile geopolitice ale pământului și poporului carpatic românesc*. In C. Brătescu – V. Mihăilescu – N. Al. Rădulescu – V. Tufescu: *Unitatea și funcțiunile pământului și poporului românesc*. Tiparul „Cartea Românească”, București, 1943. 75. o. (T. S. kiemelése)

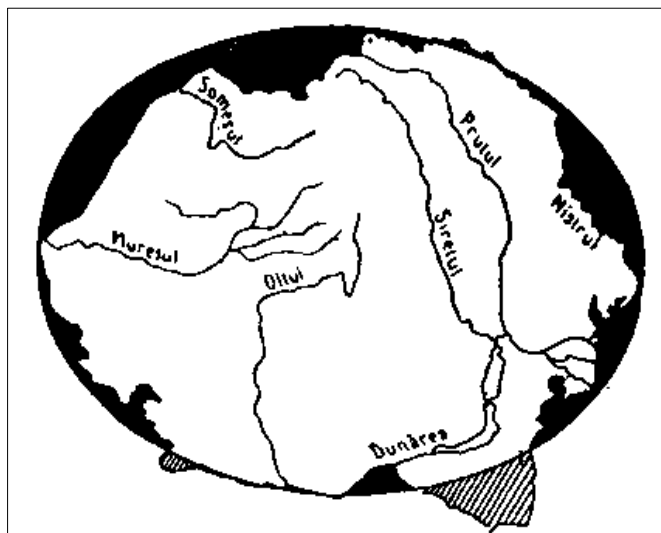
⁶¹ Vintilă Mihăilescu: *Considérations Géographiques*. In: Radu Vulpe – Vintilă Mihăilescu – Sabin Manuila – Al. P. Arbore: *La Dobroudja*. Academia Română, Bucharest, 1938. 29. o.

⁶² Mihai D. David: *Considerațiuni geopolitice asupra statului român*. Tipografia Alexandru Țereb, Iași, 1939.

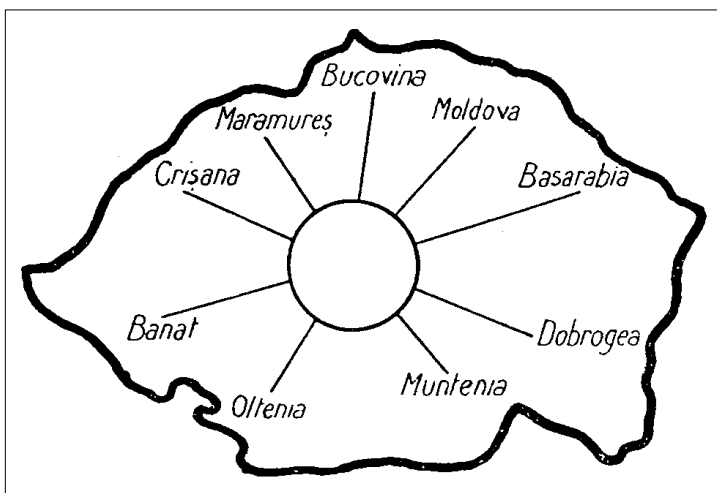
România középhatalmi jellege

Forrás: Mihai D. David: Considerațiuni geopolitice asupra statului român.
Tipografia Alexandru Țereb, Iași, 1939. 22. o.

România majdnem tökéletes ellipszis formája

Forrás: Mihai D. David: Considerațiuni geopolitice asupra statului român.
Tipografia Alexandru Țereb, Iași, 1939. 24. o.

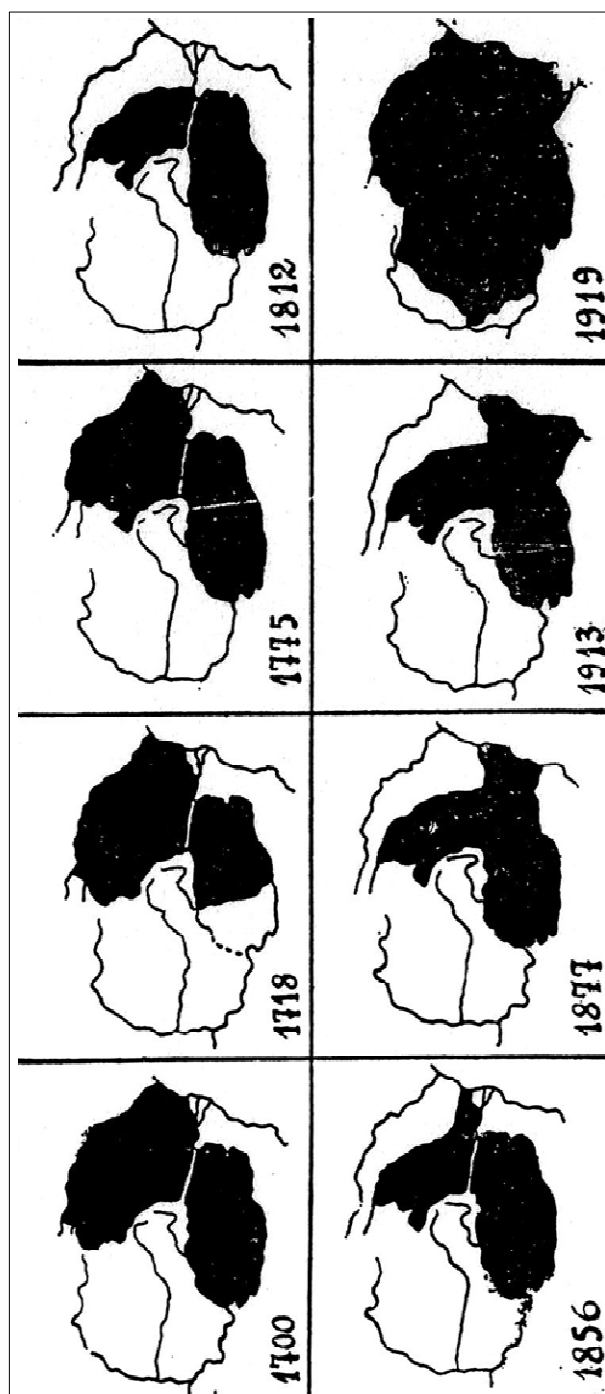
A Romániában egyesült tájegységek
 Forrás: I. Simionescu (1937) i. m. 3. o.

Természetesen hozzá kell tenni, hogy az államok alakjának jelentősége alapvetően a német politikai földrajzi irányzatból származik, amelynek az a lényege, hogy az állam kerekded alakja alapvetően kedvez a védelmi képességeknek és a logisztikai utánpótlásnak. A határok vonalvezetésénél pedig katonai jelentőséggel bírnak a kihajló vagy behajló határszakaszok, ami adott (harcászati-hadműveleti) esetben a támadó vagy a védekező felet is segítheti, mindenesetre – a domborzati körülményeket figyelmen kívül hagyva – az egyenes vonalvezetés az ideális. Az „alaktani” érvelést – német hatásra – a magyar geográfia is ismerte, azonban jellemző különbségként nem a félig érintő, félig köré írható ellipszist, hanem a beírható legnagyobb sugarú *kör* módszerét alkalmazta. Ez utóbbi módszerrel egyébként szemléletesen is igazolható, hogy Magyarország és Románia első világháború előtti, illetve utáni nagysága éppen az ellenkezőjére fordult, és lényegében mindkét „nagy” ország területébe ugyanakkora területű (kb. 160 ezer km²-es) kört lehetett beírni.⁶³

A román geopolitika *francia kötődését* erősítik *Ion Simionescu* (1873–1944) érzelmektől áthatott szavai. Egyszer az egyik francia geográfus kollégájával beszélgetett, aki romániai tanulmányútja alkalmával annyit mondott neki, hogy ha nem francia lenne, akkor nem habozna beismerni: *a románoknak van a legharmonikusabb országa Európában*, semmi sem hiányzik belőle.⁶⁴ A román professzor valóban nagyon

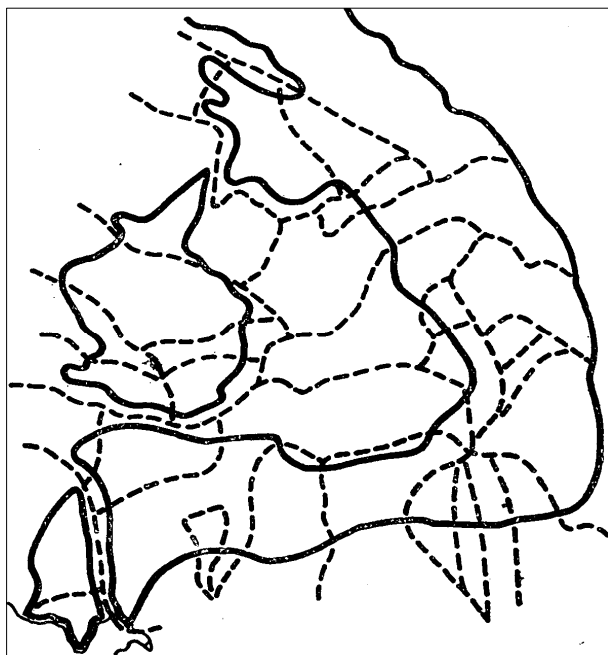
⁶³ Vö. Prinz (1904) i. m. 163-164. o., Somogyi Endre: *Magyarország és környező államainak katonai földrajza* (2. javított kiadás). Jakab M.H. Könyvnyomdai Műintézet, Budapest, 1930. 42–47. o. és a melléklet 4-9. számú ábrái, valamint u.ő: *Az országhatár katonai jelentősége különös tekintettel Csonka-Magyarországra*. A Magyar Katonai Szemle 1931/9. külön számának melléklete. 8–10. o. A trianoni határváltozások magyarországi politikai földrajzi hatásaira, illetve az utódállamok, így a megnövekedett Románia területén érvényesülő centrifugális hatásokra lásd még: Fodor (1920) i. m.

⁶⁴ I. Simionescu: *Lecturi geografice*. Casa Școalelor, București, 1923. 5. o.

Románia területi változásai a 18. századtól az első világháború végéig
 Forrás: I. Simionescu (1937) i. m. 19. o.

kötődhetett Románia szépségeihez, mert színes, elbeszélő jellegű útleírásokat közölt az ország különböző tájairól⁶⁵ és gazdagon illusztrált szintézist írt Románia fizikai földrajzi, etnográfiai, antropológiai(!) és geopolitikai jellemzőiről.⁶⁶

A Kárpátok és Erdély átjárhatósága

Forrás: I. Simionescu (1937) i. m. 45. o.

A kor másik jelentős szakértője a Ratzel-i „*Raum und Lage*” elmélet síkján vizsgálódva elemezte Románia geopolitikai helyzetét. Nicolae Al. Rădulescu (1905–1989) geográfusról van szó, aki a *Revista Geografică Română* című folyóirat szerkesztője is volt.⁶⁷ Egyik tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy Románia, bár sok kapcsolata van a Balkánnal, *mégsem balkáni, hanem európai ország*. Ezt a különböző földrajzi és embertani tényezők alapján, valamint azáltal is bizonyítottan gondolja, hogy Románia szövetségesei is európaiak. Azt is megfogalmazza, hogy *a román geopolitikai irányzatnak valahol a német és a francia között kell utat keresnie*, mert csak akkor lesz *igazi román*.⁶⁸ Egyik későbbi írásában az ország vízrajzi jellemzésére helyezi a hangsúlyt, ami kiegészíti Románia más (politikai, etnikai stb.) téren megvalósuló egységét. Véleménye szerint a folyók

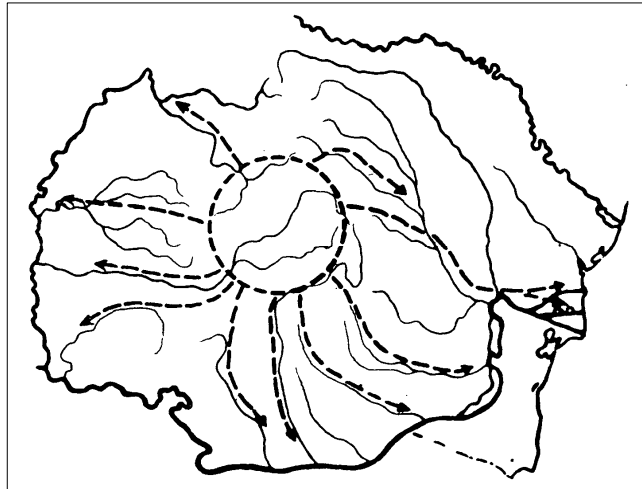
⁶⁵ I. Simionescu: *Între Dunărea și Mare. I. 1939., În lungul graniței. II. 1939., Printre dealuri și prin cîmpie. III. 1941, Prin munții noștri. IV. 1943.* [Mind] Editura Cartea Românească, București.

⁶⁶ I. Simionescu: *Țara noastră. Natură. Oameni. Muncă.* Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II.”, București, 1937.

⁶⁷ A folyóirat szerzőire, tanulmányainak összefoglalására lásd: Sorina Vlad: *Revista Geografică Română – moment important al publicisticii geografice.* *Analele. Universității de Vest din Timișoara.* 1995. 9–15. o.

⁶⁸ N. Al. Rădulescu: *Poziția geopolitică a României.* *Revista Geografică Română* 1938/1. 14–42. o.

rendszerének, hálózatának *centripetális* vagy *centrifugális* jellege gazdasági és politikai hatásokat eredményez. Románia esetében amellől állást, hogy az ország vízrajzi hálózata tökéletes egységet alkot, így természetes határai ott vannak, ahol a román folyók végződnek.⁶⁹

Románia vízrajzi hálózata és egysége

Forrás: N. Al. Rădulescu: *Considerațiuni geopolitice a României*.
Revista Geografică Română 1940/1. 34. o.

Statikus és dinamikus határok

A nemzetközi kapcsolatok megvilágításába helyezett antropogeográfiai tanulmánynak szánta a bukovinai születésű *Titus Cristureanu* (1904–1989) „*Románia statikus és dinamikus határai*”⁷⁰ című kötetét, melyben az államiság mibenlétét, a határok fajtáit, jellegét vizsgálva Románia tájainak földrajzi, etnikai, társadalmi és kulturális különbségeire is rámutat. Az államokat élő organizmusnak tekinti, ezért szerinte nem meglepő, hogy némelyek (értsd a „*dinamikus államok*”), a határok bármi áron való megváltoztatására törekszenek. A szerző azonban megkülönbözteti a politikai dinamizmust a társadalmi, a gazdasági és a kulturális dinamizmustól. A politikai alatt azt érti, amikor egy állam ki is nyilvánítja törekvéseit; tehát statikusnak nevezi azokat az országokat, amelyek meg vannak elégedve saját politikai helyzetükkel, így lemondanak a határok módosításáról.

Külföldi szakértők (Ratzel, Supan, Maull és Kjellén) elméletei alapján – az egységnyi határszakaszra eső szomszédos ország megfelelő értékeinek hányadosa segítségével – a geopolitikai helyzetet értékelő *etnikai és katonai nyomási együtthatókat* („*presiune etnică, militară*”) is számol. Eszerint, Románia összegzett etnikai nyomási együtthatója az 1914-es értékről (30,8) 1930-ra 12,0-re csökkent, a

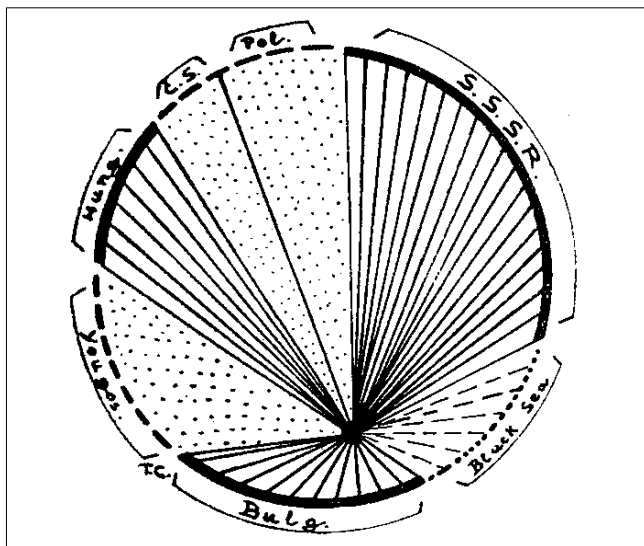
⁶⁹ N. Al. Rădulescu: *Considerațiuni geopolitice a României*. Revista Geografică Română 1940/1. 23–36. o.

⁷⁰ T. Cristureanu: *Hotarele statice și dinamice ale României*. Atelierele „Adevărul” S.A., București, 1935. (A szerző életrajzi adatait nem sikerült kideríteni.)

katonai együtttható pedig 18,0-ról 8,6-ra. Magyarországnál csak az 1930-as értéket számolja ki, amely 5,9, illetve 11,4 volt.⁷¹

Véleménye szerint *a román állam fejlődéstörténetének két természetes expansziós fázisa volt*: a tengeri kijárat megszerzése, valamint a terület kiterjesztése a románság egybefogására. De arra is rámutat, hogy hasonló expansziós fázisok más államok esetében is (Osztrák–Magyar Monarchia, Oroszország, Szerbia-Jugoszlávia, Bulgária, Spanyolország) megfigyelhetők. A szerző még megjegyzi, hogy mindez nemcsak a régi határok megváltoztatását és újak létrehozását vont maga után, hanem az adott térségre vonatkozóan kultúr- és gazdaságpolitikai változásokat is kiváltott.

Geopolitikai ábrái között megtaláljuk Románia határainak jellemzését, amelyből 71,25%-ot dinamikusnak, 28,75%-ot statikusnak értékelt. Az alábbi ábrát úgy készítette el, hogy felvitte Románia határszakaszainak hosszát egy kör kerületére, és az egyes határszakaszokat besorolta az adott szomszéd viszonylatában fennálló külpolitikai törekvések, ellenérdekek szerint.⁷² Sajnos, arra vonatkozóan nem ad támpontot, hogy a (feltehetően Romániát jelentő) gyújtópontot miért excentrikusan helyezte el, továbbá azt sem indokolja, hogy miért tesz, vagy nem tesz különbséget a Dnyeszter, a Duna, illetve a Fekete-tenger, mint határ között.

Románia statikus és dinamikus határai

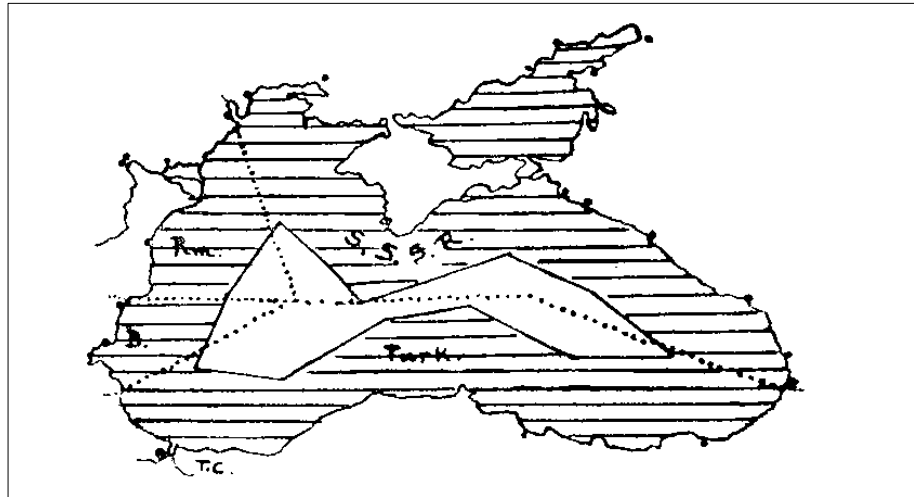
Forrás: T. Cristureanu i. m. 44. o.

(A dinamikus határok vonalazva, a statikusak pedig pontozva.)

⁷¹ Rónai András ún. népnymási hányadost számolt a szomszéd és a saját állam népességének egységnyi határhosszra eső arányával. Románia Magyarország felé nézve kiszámított népnymási értéke eszerint 7 volt. Vö. Rónai András: *Közép-Kelet-Európa politikai határaitra gyakorolt népnymás mértéke*. Földrajzi Közlemények 1933/7-8. 254-255. o.

⁷² A következő határhosszakkal számol: összes határszakasz: 3200 km, ebből: Dnyeszter: 900, magyar: 380, bolgár: 570, lengyel 270, csehszlovák: 160, jugoszláv: 490, Fekete-tenger: 430 km. I. m. 44. o.

Cristureanu sajátosan mutatta be a Fekete-tenger geopolitikai felosztását is. Területét – a tengerparti államoknak megfelelően – négy részre osztotta fel és egyenként ábrázolta a 128 km-ig benyúló nemzeti felségterületeket.⁷³ A szerző magyarázatában a tengert nem tekinti nyitottnak („liberă”), mert a Boszporusz és a Dardanellák elzárja, és mert a tengeren a felségterületek szinte összeérnek. Látszólag – véli – a tengert az oroszok és a törökök uralják, azonban az oroszoknak van a legtöbb és legjobb kikötőjük, ráadásul az elvesztett balti kikötők miatt a Fekete-tenger jelenti számukra azt az egyetlen jégmentes tengeri kijáratot, amely felé a folyók, a vasutak és az exportkereskedelem irányul Ukrajnából, a Kaukázusból és Oroszország belsejéből.

A Fekete-tenger geopolitikai felosztása

Forrás: T. Cristureanu i. m. 45. o.

A másik új tudomány: a geopolitika

A román etnográfia (Mehedinți, Vâlsan) megalapítása a geopolitika tudományos igényű bevezetésével is kiegészült, melynek véleményem szerint egyik legjobb elméleti összefoglalása a „*Geopolitika*” című, 1939-ben megjelent tanulmánygyűjteményben található.⁷⁴

A szerzői hármas egyike *Ion Conea* (1902-1974), a földrajzi toponímia és a történeti földrajz szakértője. „*Új tudomány*” (*O știință nouă*) című tanulmányában azt javasolja, hogy a geopolitika legyen önálló tudományág, hiszen megvan a saját kutatási területe. Kifejti, hogy az államok közötti *politikai és gazdasági interdependencia új jelenség*, amelynek a tanulmányozására csakis egy *új tudomány* lehet alkalmas, mert a politika és a politikai földrajz is csak az állam határain belül

⁷³ Adatai: szovjet határ: 1450, török: 1300, román: 430, bolgár: 230 km.

⁷⁴ Ion Conea – Anton Golopenția – M. Popa-Vereș: *Geopolitica*. Editura Ramuri Craiova, 1939.

képes vizsgálódni. Mint írja, a geopolitika „... a politika globális dimenziójának a képzetét sugallja [és] az államok közötti politikai játékot vizsgálja, nem pedig az egyes államokat külön-külön, ami éppen a politika, vagy a politikai földrajz területe lenne. A geopolitika tehát a kapcsolatok tudománya, az államok közötti nyomások tudománya.” (78. o., T. S. kiemelése.)

A következő tanulmányban (Însumare cu privire la definirea preocupării ce poartă numele de Geopolitică) a szociológus, statisztikus és demográfus, *Anton Golopenția* (1909–1951) összesíti a geopolitika fogalmára addig kidolgozott különböző nyugati definíciókat. Ezek alapján Conea-tól némileg eltérő álláspontra jut, mivel a geopolitika szerinte csak a nagyhatalmak közti viszonyokra vonatkoztatható, a kisebb, a nemzetközi viszonyokba döntő módon beavatkozni nem képes államokra viszont nem. „*A társadalomtudományok hozzájárulása a külpolitikai vonalvezetéshez*” című írásában (Contribuția științelor sociale la conducerea politice externe) pedig azt veszi sorra, hogy egy másik állam megítélésekor milyen tényezőket kell figyelembe venni, elemezni. A szerző úgy gondolja, hogy a kultúra, a gazdasági helyzet, a jogrendszer, az (állam)irányítási rendszer megismerése ugyanolyan fontos, mint a kozmikus, biológiai, pszichikai és történelmi tényezők feltérképezése, mert csak ezen elemek tudományos alapú, összesített elemzése adhat hű és teljes képet egy ország aktuális helyzetéről.

A kötetet *M. Popa-Vereș* tanulmánya zárja. Az *Útmutató a nemzeti érdekek szempontjából végzett geopolitikai kutatásokhoz* (Schemă, privind cercetările geopolitice sub aspectul intereselor naționale) című írás a román geopolitikai kutatások tárgyát, irányultságát határozza meg. A szerző úgy véli, hogy a geopolitikának két véglete van. Az egyik egy pusztán tudományos célzatú, a másik pedig egy dinamikus, militáns jelleget öltő irányzat. Véleménye szerint a román geopolitikai irányzatnak egy köztes utat kellene választani, hiszen a tudományos jelleggel folytatott geopolitikai kutatásoknak önmagukban kevés gyakorlati hasznuk van, viszont az országnak területi követelései sincsenek. Nézetében a román geopolitikának azokat a tényezőket és feltételeket kell kutatnia, amelyek a nemzetközi politikai erők játszmájában lehetővé teszik *a román kultúra propagálását, a határon túl élő román közösségek védelmét és megszilárdítását, valamint a román gazdaság expanzióját a Földközi-tenger keleti medencéjében.*

Újabb háborús évek

Románia a második világháború elején Észak-Bukovinát és Besszarábiát 1940. június 28-án, Észak-Erdélyt augusztus 30-án, Dél-Dobrudzsát pedig szeptember 7-én veszítette el. 1941. június 22-én a román csapatok megindultak a Szovjetunió ellen. A 3. (román) Hadsereg az Azovi-tengerig, a 4. pedig Odesszáig jutott, részt vett a sztálingrádi csatában, majd mintegy 150 ezer főnyi veszteséget (halottak, sebesültek, eltűntek) szenvedett.⁷⁵

⁷⁵ Mihail Vasile-Ozunu – Petre Otu: *România în bătălia de la Stalingrad*. Editura Ion Cristoiu, București, 1999. Recenziója: Tóth Sándor: *Sztálingrád román szemmel, avagy új szelek a román hadtörténetírásban?* Társadalom és Honvédelem 2001/1. 207-212. o.

A háborús éveket a geopolitikai elméletek dinamizálódása kísérte, melyek között sajátos szint képviselt a közgazdasági végzettségű, az olaszországi Velencében doktorált *Victor Jinga* (1901–1990) Erdélyről szóló munkája.⁷⁶ Még Kolozsvárott kezdte el írni, de a „diktátum” (1940) miatt Brassóban fejezte be 1945-ben. Könyve, melyet érdekes módon 1995-ben másodszor is kiadtak, nagyjából az összes román érvrendszert felsorakoztatja Erdély Romániához való tartozása mellett. Ő is a *harmóniára utal*, amikor azt mondja: A történelmi fejlődés, valamint a földrajzi, gazdasági és politikai kutatások mind arra az egyhangú megállapításra vezettek, hogy az egységes állam struktúráját nem az egyféle tájforma jelenti, hanem a különböző tájak egymást reciprok módon kiegészítő egysége. A természetes határok átjárhatatlanságát hangsúlyozó magyar érvekkel szemben azt állítja, hogy a folyók vagy a hegyek nem lassítják jelentősen a támadásban lévő modern, gépesített hadseregek mozgását, pláne, ha a légierőt is ideértjük. A másik ellenérve az, hogy a magyaroknak a Duna ugyanúgy az ország tengelyében van, mint a Kárpátok Romániának, és annak is mindkét oldalán ugyanaz az etnikum lakik. Sőt azt is hozzáteszi, hogy ha a kárpáti román terület természetes határát kellene meghúzni, akkor az a Tisza lenne.

Transznisztria

Eddig kevés szó esett a Dnyeszter folyón túli területről, amely elvértve szerepelt a – kinyilvánított, illetve általunk feldolgozott – román célkitűzésekben. Azonban a tengelyhatalmakkal szövetségben indított hadjáratral a román haderő 1941. július 25-én átlépte a folyót, s ezzel a térség ideiglenesen román fennhatóság alá került, amelyet nem sokkal követett az expanzió újabb szakasza – sajátos módon – megtestesítő földrajzi irodalom megjelentetése.⁷⁷ A regionális földrajzi monográfiának szánt kötet első része a „*Fizikai földrajz*”, a második az „*Emberföldrajz*” címet viseli. Témánk alapján a másodikkal foglalkozunk, melynek kilenc fejezete Transznisztria népességét, társadalmi viszonyait, történelmi örökségét, politikai földrajzát és Romániával való kapcsolatát elemzi. A mű „általános és geopolitikai konklúziókkal” zárul. Ezek szerint a *románok ottani elsődleges geopolitikai küldetése* az, hogy biztosítsák és konszolidálják Románia Dnyeszteren túli, keleti végét, ami nemcsak román élettér, hanem a román etnikai tér része is. A (szerény) román etnikai arány⁷⁸ javítására – egy korábbi jelentés alapján⁷⁹ – javaslatot is tesz: a szovjet kivonulás következtében megüresedő falvakba a Bug és a Dnyeper közti terület moldován lakosságát sürgősen ide, viszonzásul pedig, önkéntes alapon, az ukránokat a Bugon túlra kellene telepíteni.

Nicolae M. Popp érvelése alapján ez az ügy csak a hozzá nem értők számára látszik román–ukrán ügynek, de a szovjetnek sincs semmi köze hozzá, mert a százötven éves itt-tartózkodás nem írhat felül egy kétezer évest, s az oroszok egyébként

⁷⁶ Victor Jinga: *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*. Ediția a II-a. Muzeul Județean de Istorie, Brașov, 1995.

⁷⁷ Nicolae M. Popp: *Transnistria. Încercare de monografie regională*. K. n., București, 1943.

⁷⁸ Transznisztria/ebből a Moldovai Köztársaságba eső lakossága 1926-ban (ezer): 2902/573, ebből ukrán 1904/278, zsidó 316/49, orosz 274/49, román 203/172, német 108/11, lengyel 41/5, bolgár 26/6, egyéb 30/3. Az eredeti forrás, amely alapján a Popp könyvében talált (magyarul gépelt) táblázat hivatkozik: Recensement de la population de l'U.R.S.S. 1926. Vol. XII., XIII. Moscou, 1929.

⁷⁹ „Extras din raportul înaintat la 1 Octombrie 1941 d-lui Prof. G. Alexianu, guvernatorul Transnistriei”.

is csak ötven évvel előbb értek el a Csendes-óceánhoz, mint a Fekete-tengerhez. A problémát tehát német mintára tartja célszerűnek megoldani, mivel korábban Németországnak is az egyik fele francia, a másik pedig szláv volt, aztán meg az országot keletebbre tolták. Ahogy a korai németiség központját mindig is a Rajna–Elba köze, ehhez hasonlóan az ősi románokét a Kárpátok képezte. Bárhogya is alakultak később az etnikai arányok – teszi hozzá –, mint például Erdély esetében, Romániának történelmi és etnikai joga van Transznisztria birtoklásához is.

A Dnyeszter szerinte nem lehet Románia és Európa keleti határa, hanem épp ellenkezőleg: a folyó a Szeret–Bug közti egységes térség tengelye, vagyis a „román Rajna”, vagyis ugyanúgy, mint ahogy a Rajna a „német Dnyeszter”. A Rajnát emellett abban is a Dnyeszterhez hasonlítja, hogy a túlsópartokon élő németek, illetve a moldovánok (utóbbiak szerinte még inkább) veszélyben vannak. Románia számára Transznisztria nem más, mint a romanizmus keleti irányú kiterjedésének az ismérése. Transznisztriaiból nemcsak Románia, hanem az európai kultúra és civilizáció is megvédhető. Valójában Transznisztria egy keleti védőbástya, Európa első védővonala, és annak is kell maradnia.

Geopolitika – geotörténelem: irányzatok találkozása

„*Geopolitica și Geoistoria*” címmel 1941 és 1944 között jelent meg a román geopolitikai folyóirat, amely mögé mindazok felsorakoztak, akik Románia geopolitikai helyzetével történelmi, földrajzi vagy éppen szociológiai alapokból kiindulva foglalkoztak. A folyóirat a Román Központi Statisztikai Hivatal gondozásában jelent meg. Alcíme: Román folyóirat a dél-európaiaknak. A szerkesztőbizottság tagja volt *Gheorghe I. Brătianu*, *Sabin Manuila*⁸⁰, *Mircea Vulcănescu*⁸¹, *Ion Conea*, valamint *Anton Golopenția*.

Gheorghe I. Brătianu (1898–1953)⁸² képviselte a folyóirat történész vonulatát, ezzel Iorga tevékenységét vitte tovább, legalábbis geopolitikai szempontból. 1947-ben házi őrizetbe, majd 1950-ben börtönbe zárták, ahol három év múlva meghalt. Műveit az 1970-es évek végén kezdték újra megjelentetni és mára teljesen rehabilitálták.⁸³

⁸⁰ Sabin Manuila (1894–1964) a román statisztikai hivatalt vezette, de többek között tagja volt a Román Akadémiának és a Nemzetek Ligája számos szervezetének is. Részvételét a román geográfus, illetve geopolitikai körökben nyilvánvalóan az indokolta, hogy a geográfia egyik segédtudományaként a statisztika szerepe a különböző (népességi, gazdasági stb.) adatok biztosításában, az értékelések és érvrendszerek kidolgozásában meghatározó jelentőségű volt.

⁸¹ Mircea Vulcănescu (1904–1952) filozófus, politikus, többek között katonai és gazdasági állami szervezeteket is irányított.

⁸² Utalás rövid életművére, illetve – Makkai Lászlóéval azonos – véleményére, miszerint a három fejedelemség 1600. évi egyesítése Mihály vajda részéről nem tudatos nemzeti cél volt: Zákonyi Botond: *A Tündérkert. Egy magyar-román történelmi konszenzus és előzményei*. Limes 1996/3. 164–171. o. (Alapja: Gh. I. Brătianu – Makkai László: *Tündérkert – Grădina Zinelor*. Az erdélyi fejedelmi kor magyar és román szemmel. Encyclopaedia Transilvanica sorozat 8. kötet, Budapest, 1994.)

⁸³ Politikai elszigetelése, illetve korai halála nem tette lehetővé munkássága folytatását, így természetesen helyesbítjük korábbi pontatlan megállapításunkat, amely arra utalt volna, hogy a szocialista időszak megtúrt tudósai közé tartozott, hiszen ez csak a későbbi rehabilitációjára, beleértve a *La mer Noire* posztumusz (1969) kiadására való tekintettel helytálló. Vö. Tóth Sándor: *Geopolitika – tiltott tudomány Romániában?* Felderítő Szemle, 2004. június. 52. o.

Brătianu nevéhez fűződik a *geotörténelem* román geopolitikai gondolkodásba történő illesztése, melynek fogalmát az eléggé szűkös és szűkszavú szakirodalom⁸⁴ alapvetően a francia *Fernand Braudel* történeti elemző módszeréhez köti. Lényege a hosszú távú történeti–területi mozgás- és térmodellezésben rejlik.⁸⁵ Braudel, Vidal de la Blache-t követve, képletesen azt firtatta, hogy vajon a földrajz találta-e ki Franciaországot? Igazat adott Blache-nak abban, hogy a természettől kapott értékek minden tájban benne vannak, de abban is, hogy azok használatbavétele viszont az emberen múlik. „*Ami engem illet [írja Braudel], én mindig meg voltam győződve róla – és persze meg is rémített a dolog –, hogy a távoli gyökereknek iszonyú a súlyuk. Összeroppanunk alattuk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Franciaország bonyolult genezisében mindent a múltnak kellene tulajdonítanunk. Ez egyszerűen azt jelentené, hogy megfosztanánk földrajzától, térben elfoglalt helyzetétől, mintegy «térteleníténénk». Ami képtelenség volna.*”⁸⁶

De térjünk vissza Brătianuhoz, aki mindenesetre szemléletesen ragadta meg az újszerű fogalom lényegét, amikor a geopolitikával való kapcsolatát így magyarázta: „*A geopolitika nagy vonalakban nem más, mint a jelenkor geotörténelme, a geotörténelem pedig a múlt geopolitikája.*”⁸⁷ Tulajdonképpen ezt az elemzési módszert alkalmazta a Fekete-tenger geopolitikai szerepének vizsgálata során. Először Iorga („*Chestiunea ...*”) előadássorozatot egészített ki a „*Fekete-tenger kérdése*” című dolgozattal, amit a bukaresti egyetemen kívül a Hadi Főiskolán is oktatott⁸⁸, illetve erre a munkára épült későbbi, már halála után Németországban kiadott egyik legfontosabb műve.⁸⁹

A *Fekete-tenger földrajzi, történelmi és geopolitikai jelentőségét* taglalva Brătianu azzal érvel, hogy a tenger – bár csak egy szoroson keresztül kapcsolódik a Földközi-tengerhez –, mégiscsak *nyitott tengernek tekinthető* az oda ömlő közép-európai és sztyeppei folyamok, valamint a térséget átszelő nagykereskedelmi utak miatt. A tenger egy „fordítótálca”, és ez az Ázsia és Európa közötti átmenő zóna rányomja bélyegét a partmenti népekre, országokra.⁹⁰

Ugyancsak foglalkozott az etnikai, az élet- és a biztonsági tér megfogalmazásával. Eszerint egy adott *etnikai térben* ugyanazon nyelvet beszélő és ugyanazon származástudattal rendelkező népet lehet nemzetnek nevezni.

⁸⁴ Vö. Pierre Gorge (szerk.): *Dictionnaire de la Géographie*. Presses Universitaires de France. 1970. 215. o., F. J. Monkhouse (szerk.): *A Dictionary of Geography*. (2. kiad.) The Camelot Press Ltd., London and Southampton, 1970. 153. o., továbbá Beluszky i. m. 32. o.

⁸⁵ Vö. Fernand Braudel: *A történelem és a társadalomtudományok. A hosszú időtartam*. In: Benda Gyula – Szekeres István (szerk.): *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*. L'Harmattan-Atelier, Budapest, 2007. 163–192. o.

⁸⁶ Fernand Braudel: *Franciaország identitása I. Tér és történelem*. Helikon, Budapest, 2003. 195. o.

⁸⁷ Gh. I. Brătianu et al. (1941) i. m. 3. o.

⁸⁸ Gheorge I. Brătianu: *Chestiunea Mării Negre, Curs 1941-1942*. Editura Ioan Vernescu, București, 1942., valamint uő: *Originile și formarea unității Românești. Prelegeri Ținute la Școala Superioară de Război*. București, 1942. (Franciául is megjelent: *Origines et formation de l'unité Roumaine*. Inst. D'histoire „N. Iorga”, București, 1943.)

⁸⁹ Georges I. Brătianu: *La Mer Noire*. Monachii, 1969.

⁹⁰ Erre, valamint Brătianu tengerrel kapcsolatos nézeteire, előadásainak kivonatára lásd: Aurel Pentelescu: *Zona Mării Negre în viziunea lui Gheorghe I. Brătianu*. Revista de Istorie Militară 1997/5-6. 51–55. o.

Értelmezésében az *életteret* a nagyhatalmakhoz kötődően, a terjeszkedési törekvések relációjában lehet meghatározni, így az döntően offenzív jellegű. A defenzív jelleggel bíró *biztonsági tér* meghatározását a nemzeti lét alapfeltételeihez köti. Elméletét a román államra vonatkoztatva megállapítja, hogy a román népnek nincs és sohasem volt élettér-érzése, mivel a románság a szülőföldjéhez nagyon kötődő nép.⁹¹

„Geopolitica și Geoistoria”

A román geopolitikai folyóirat 1941/1. szeptember–októberi, első számát Brătianu előszava nyitja, melyben megfogalmazódik a román geopolitika lényege: „*România nemcsak önmagáért létezik ebben a térségben. Országunk most is, mint ahogy mindig is, Kelet és Nyugat, illetve Észak és Dél figyelve középpontjában van. [...] Azt is mondhatnánk, hogy geopolitikusoknak születtünk.*”

„*A geopolitika mint oktatási és nemzeti tényező*” című írásában⁹² ezután arra mutat rá, hogy a geopolitikai nézeteket már a fogalom megalkotása előtt jóval régebben használták. Ma azonban – teszi hozzá – annyiban más a helyzet, hogy propaganda és oktatási szerepe is van. Egyben megrója a németeket, a magyarokat és a japánokat, hogy a propagandaszerű geopolitikát a nép félrevezetésére használják, ezért inkább arra ösztönöz, hogy a geopolitika a térképek olvasásának az oktatására vonatkozzon, így szolgálja az emberek tájékozódását. Elismeri ugyanakkor, hogy a geopolitika hozzájárul a nemzeti erkölcs fejlesztéséhez, és az ország megcsonkítása (1940) után megerősíti a románokat abban, hogy még semmi sincs veszve.⁹³

A tanulmányok sorát *I. Conea* folytatja. Az *Erdély – a román föld és állam szíve* címmel⁹⁴ azt fejti ki, hogy míg Erdély Magyarországnak csak „geogazdasági és geopolitikai perifériája”, addig Romániának a középpontja. S míg a magyarok csak egy természetes határt látnak a Kárpátokban, addig a román földnek, a népnek és a román államnak az a „gerincoszlopa”. Ezek után az 1940-ben elcsatolt országrészek népességét és területét összegzi két tanulmány⁹⁵, majd Mehedinți⁹⁶ (1914. évi, frissített) tanulmánya elemzi Románia szerepét az ázsiai Oroszország, valamint Európa között. Megállapítja, hogy *România ismét Európa és Ázsia közé szorult* és ebben az új geopolitikai helyzetben, a kárpát–balkáni régióban elhelyezkedő Romániának most nem a török elleni védekezés jut, hanem a helyébe lépő új veszély, Oroszország feltartása.

⁹¹ Petre Otu (1995) i. m.

⁹² *Geopolitica, factor educativ și național*. (13–17. o.)

⁹³ Észak-Erdély Magyarországhoz csatolását – természetesen – a román földrajzi, geopolitikai közösség is traumaként élte meg, míg a politikai döntést magyar oldalon kényszerűen vették tudomásul. Szakmai – földrajzi – szempontból a magyar oldal kifogásolta a mindig is egységes Erdély megosztását, ráadásul oly módon, hogy Kelet-Erdély Magyarországhé, Nyugat-Erdély pedig Romániáé lett. Vö. Fodor Ferenc: *Erdélyi államhatárok*. Temes Győző (szerk.): Földrajzi Zsebkönyv 1941. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, 1941. 28, 35. o.

⁹⁴ Ion Conea: *Transilvania, inima pământului și statului românesc*. (18–34. o.) A tanulmányt a Hadi Főiskolán is előadta, melyre lásd: Otu (1995) i. m.

⁹⁵ A. Golopenția: *Populația teritoriilor românești desprinse în 1940*. (35–49. o.), valamint M. Popa-Vereș: *Cedările noastre teritoriale*. 50–58. o.

⁹⁶ *România în marginea continentului; o problemă de geopolitică Românească și Europeană*. (59–66. o.)

A folyóiratban további írások foglalkoznak még Erdély, valamint Besszarábia kérdésével, a Közép-Duna geopolitikai jelentőségével és a magyar geopolitikai nézetek elutasításával. Az utolsó oldalakon rövid jegyzetek, beszámolók, recenziók találhatók, köztük *Antonescu* államvezető Németországban (Berliner Boersenzeitung) megjelent geopolitikai cikkéről. Míg az 1941/1. szám 14 tanulmánya szerzői között ott találjuk a legtöbb szerzőt, akik tevékenységét Iorga és Mehedinți szelleme összeköti, addig az 1944. március–áprilisi számot átlapozva szembetűnő, ám a háború alakulását számba véve nem meglepő a változások iránya. Az előzőekben említett szerzők, Brătianu és Conea kivételével, már nem publikáltak.

A szocialista időszak geopolitikája

A második világháború és a világnézeti ártrendeződés a szakajtót és a tudományos élet intézményeit sem hagyta érintetlenül. Az 1938-ban induló *Revista Geografică Română* 1942-ben, a *Geopolitica și Geoistoria* 1944-ben jelent meg utoljára. A Román Földrajzi Társaság is még a háború alatt szűnt meg. Helyébe a *Természettudományi és Földrajzi Társaság* (Societatea de Științe Naturale și Geografice) lépett, új lapját (*Natura*) két párhuzamos sorozatban (földrajz-geológia és biológia) adták ki. Az Intézet célját a szovjet tudományos eredmények becsatornázása és terjesztése, valamint az úgynevezett burzsoá, tudománytalan teóriák elhárítása képezte.⁹⁷

Az 1944-ben létrehozott *Romániai Földrajzkutató Intézet* (Institutul de Cercetări Geografice din România) vezetésével Vintilă Mihăilescu bízta meg. A szervezetet először (1952) megreformálták, majd át is nevezték: 1958-ban a *Geológiai és Földrajzi Intézet* (Institutul de Geologie și Geografie), majd 1970-ben *Földrajzi Intézet* (Institutul de Geografie) lett. Romániát 1960-ban vették fel az *International Geographic Union* szervezetébe. A szovjet típusú tudományos módszerek meghonosításában a Román Akadémia keretében 1946-ban megalakult *Román–Szovjet Tudományos Intézet* (Institutul de studii Romîno-Sovietic) és lapja, az *Analele Romîno-Sovietic* járt élen.

A geopolitika megbélyegzése

A kommunista ideológiának megfelelően a geopolitika fogalmát Romániában is újradefiniálták, tudománytalan teóriává bélyegezték, a földrajzoktatás hangsúlyait pedig a termelőerőkre, a szocializmus építésének követelményeire helyezték át – minden életkorban. Ami a felsőoktatást illeti, az egyetemeken fizikai és gazdaságföldrajzi tanszékeket kezdtek el működtetni. A diákok az első két évfolyamban egységes tananyagot tanultak (benne a világ, a Szovjetunió és Románia fizikai, gazdaság- és politikai földrajza), a 3. évfolyamtól pedig specializálódni lehetett (a gazdaságföldrajzban például: nemzetgazdaság-tervezés, statisztika, népességföldrajz, ipar-, mezőgazdaságföldrajz stb.). 1952-ben az oktatók számára kötelező tudományos tevékenység folytatását vezették be.⁹⁸

⁹⁷ Morariu (1958) i. m. 17. o.

⁹⁸ I. m. 15–16. o.

A „burzsoá-úri” Romániában – forrásunk szerint – eleve nem létezhetett tudományos gazdaságföldrajz, valamint az antropogeográfiai, geopolitikai és rasszista antropológiai oktatás nem biztosíthatta a geográfus képzés tudományos alapját. Ezért az új rendszerben a román gazdaságföldrajzokat meg kell tanítani *a marxista-leninista alapelvekre* és át kell venni a szovjet földrajztudományi felosztást, amely két ágra, a fizikai és a gazdaságföldrajzra tagozódik. Az első a természeti feltételeket tanulmányozza, a második a termelés területi eloszlásával, valamint a különböző régiókban és államokban, illetve a társadalmi fejlődés különböző szakaszaiban megnyilvánuló sajátosságaival foglalkozik. Ez a két tudományterület nem önálló, hanem egymást reciprok módon kiegészítve, közösen járul hozzá egy terület komplexitásának megismeréséhez.⁹⁹

A marxista-leninista ideológia tehát a földrajztudomány átalakításával együtt a háború előtti geopolitika megbélyegzését eredményezte.¹⁰⁰ Ezt a trendet követve a korábbi évtizedek geopolitikai, antropogeográfiai megközelítését utasította el – a dialektika jegyében – a *Földrajzkutató Intézet* által oktatási célokra, mintegy 730 oldalas kiadvány is. Elkészítésének az volt a célja, hogy a különböző természeti tényezők és struktúrák reciprok összefüggéseit és fejlődésük törvényszerűségeit vizsgálja. A szerzők szerint a fizikai földrajznak, mint a természettudományok egyik ágának, az újszerű koncepció alapján progresszív tudománnyá kell válnia.¹⁰¹

Az ország földrajzi helyzetét elemző tanulmány¹⁰² pedig arról szól, hogy a – múltbeli elmaradottság egyik alapvető okának tekintett – földrajzi elhelyezkedés önmagában *nem határozza meg* az ország sikeres vagy sikertelen társadalmi-gazdasági és kulturális fejlődését. Tulajdonképpen *a gazdasági és kulturális fejlődés eredményeit kell a földrajzi helyzetre vonatkoztatni.* Az írás lényegében Románia határviszonyait – amelyet a Szovjetunió védelmez, mint ahogy ezt az orosz nép már többször megtette –, nemcsak természetföldrajzi, hanem politikai földrajzi és történeti szempontokat is mérlegelve, a békés, baráti jelzőkkel illeti. Különösebb magyarázat nélkül marad, de a korábbi, világháború előtti geopolitikai elemzéseket tekintve nem újszerű a fejezet utolsó bekezdése, amelyben Románia közepes nagyságára utal és közli, hogy minden egyes km-nyi határszakaszára 83,5 km² honi terület jut (237 500 km² : 2 768 km).

„Pax Română”

Míg a második világháború előtt Románia igyekezett magát a Szovjetuniótól geopolitikai koncepcióiban is elhatárolni, vele szemben védőbástyaként mutatkozni, addig ebben a korszakban a földrajzi helyzete, a

⁹⁹ I. m. 28-29. o.

¹⁰⁰ Yves Lacoste találó megjegyzése szerint a geopolitika megszűnését két ok indokolta: egyrészt Sztálin tiltotta be a „cinkosság gyanújával vádolható” emberföldrajzzal együtt, mert ki akarta törölni annak a csapdának az emlékét, amelybe a Ribbentrop–Molotov paktum által sétált bele, másrészt a bipoláris szembenállás idején nem volt létjogosultsága más területi viták felemlegetésének. Yves Lacoste: *Geopolitika*. In: Csizmadia Sándor – Molnár Gusztáv – Pataki Gábor Zsolt (szerk.): *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. SVKI, Budapest, 1999. 494-495. o.

¹⁰¹ *Geografia fizică a R.P.R. Institutul de Cercetări Geografice al R.P.R., Ministerul Învăţămîntului, h.n., 1955.*

¹⁰² Mihai Iancu: *Poziţia geografică a R.P.R. şi graniţele*. I. m. 8–28. o.

nagyhatalomhoz való közelsége a biztonságot és a béke garanciáját jelentette. Ezt támasztja alá az érdekes pályafutást magáénak tudható *I. Conea*, aki a két világháború közötti román geopolitika egyik legmarkánsabb teoretikusa volt. Szakmai tekintélye révén továbbra is alkalma nyílt Románia európai és globális mértékben elfoglalt centrális helyzetére vonatkozó nézeteit megfogalmazni és a geopolitika szót nem használva a „politico-geografic” vagy „geografico-politic” jelzőket próbálgatta. Mindenesetre Románia helyzetét úgy ismerteti, hogy azt a *baráti* Szovjetunió és a szintén *baráti* országok szomszédsága határozza meg. Románia tehát a szocialista béketábor egyik demokráciája, azaz a szocialista világgazdasági rendszer szerves része.¹⁰³

Victor Tufescu (1908–2000) pályája is még a második világháború előtt kezdődött. Számos összefoglaló munkája mellett a geográfus társszerzője volt a magyar tannyelvű iskolák XI. osztálya számára készült tankönyvnek, amelyben a következőket olvashatjuk: „*A Román Népköztársaság az Európát átszelő nagy útvonalak kereszteződésénél fekszik. Ezek az útvonalak a Balti-tengert és a Skandináv-félszigetet kötik össze a Földközi-tenger keleti medencéjével, Közép-Európát pedig a kontinens keleti és délkeleti területeivel. [...] A Szovjetunió szomszédsága pedig népünk békés termelőmunkájának a biztonságát jelenti.*”¹⁰⁴

A béketábor egységét erősítette a *Román Népköztársaság Földrajzi Monográfiája*.¹⁰⁵ Az 1960-ban, a román–szovjet tudományos együttműködés eredményeként megjelent mű első kötetét Románia földrajzának és földrajztudományának szentelték, míg a második témája a gazdaságföldrajz, azaz – ahogy fogalmaztak – a szocializmus építésének újonnan kibontakozó diszciplínája. A földrajzi szempontból egyébként igen alapos feldolgozás kerülni igyekszik a geopolitikát, hiszen szovjet mentora is elítélte a földrajzi kiadványok ilyen fajta „megfertőzését”.¹⁰⁶ Ezzel együtt Románia földrajzi helyzetének elemzésekor mégis hasonló jellegű elemzést ad:

„*A múltban a francia–angol–amerikai imperializmus használta ki Románia földrajzi helyzetét, majd pedig a német a szovjet állam ellenében. Románia Németország általi politikai és gazdasági rabul ejtése abból a szándékból eredt, hogy hídfővé tegye a Szovjetunió elleni harcban. Románia földrajzi helyzetének politikai és gazdasági jelentősége a második világháború után változott meg radikálisan, amikor egy sor közép- és délkelet-európai országban bevezették a népi demokráciát. [...] Romániának a Szovjetunióval, valamint a népi demokratikus országokkal való szomszédsága és barátsága képezi az ország függetlenségének, valamint Délkelet-Európa békéjének és biztonságának garanciáját.*”¹⁰⁷

¹⁰³ Conea – Velcea i. m.

¹⁰⁴ Victor Tufescu – Claudiu Giurcăneanu – Aurel Banu: *A Román Népköztársaság (RNK) földrajza*. Állami Tanügyi és Pedagógiai Kiadó, București, 1958. 10. o.

¹⁰⁵ I. P. Gherasimov et al.: *Monografia geografică a Republicii Populare Române I-II.*, Editura Academiei RPR, București, 1960.

¹⁰⁶ I. P. Gerasimov: *A szovjet geográfia állapota és feladatai a fejlődés mai szakaszában*. Földrajzi Értesítő 1956/1. 1–10. o. (A Szovjetunió Földrajzi Társasága II. Kongresszusán tartott előadásának rövidített változata.)

¹⁰⁷ Mihai Iancu: *Așezarea geografică, suprafața și granițele de stat ale R.P. Române*. In Gherasimov i. m. I. 12–14. o. (T. S. kiemelése)

A monográfia szerzői a román földrajzi iskola kialakulásának és fejlődésének is teret szenteltek, amelybe a háború előtti román geográfia művelői is bőséges helyet kaptak. A geopolitikát megbélyegzik, ugyanakkor megállapítják, hogy az 1945 utáni román geográfia a gyakorlati és tudományos szerepe mellett *politikai és oktatási szerepeket* is kap.¹⁰⁸

Vissza a gyökerekhez

A szovjet csapatok kivonása (1958), illetve *Nicolae Ceaușescu* Gheorgiu-Dej utáni hatalomátvétele (1965), nemkülönben Románia sajátos, különutas külpolitikája újszerű környezetet teremtett a román geográfia számára. Mindeközben a Romániára nehezkedő szovjet nyomás fokozatos enyhülését okozhatták a szovjet hatalommal szembeszálló forradalmi kísérletek is (1953–Berlin, 1956–Magyarország, 1968–Csehszlovákia). Belpolitikai vonatkozásban mindinkább a független román gazdaság, az iparosítás és az ipari létesítmények Kárpátokon túlra történő áttelepítése került előtérbe.

A megváltozott politikai körülmények a földrajzban is tetten érhető változásokat generáltak, amit a természettudományi szakítás egyfajta jeleként értelmezhetjük. 1969-ben ismét különvált – a Természettudományi és Földrajzi Társaságból – a Román Földrajzi Társaság, a „Naturá”-ból pedig leváltak a földrajzi tanulmányok és – Mehedinți fő műve címére emlékeztetve – a „Terra” nevű új periodikában jelentek meg. Ez a névváltozás önmagában is arra utal, hogy a román geográfia távol akart (és tudott) maradni a szovjet típusú „természeti” tudománytól, és vissza kívánt térni a háború előtti hagyományokhoz. A folyóirat főszerkesztője 1979-ben *Vasile S. Cucu* lett.

A régi-újszerűnek tűnő (regionális) *földrajzi* megközelítés persze nem állt messze sem a korábbi Mehedinți-i, sem a szocialista társadalomépítés dialektikus szemléletétől, és végső soron – elméletileg – a földrajztudomány szintetikus felfogásától sem. Az 1960-as évek elején–közepén mégis széles körű elméleti és módszerbeli *szakmai vita* alakult ki a román geográfia követendő haladási irányáról. Alapvetően arra keresték a választ, hogy milyen módon lehet megteremteni az egységet a fizikai-, az ember- és a gazdaságföldrajz különböző részterületei között. A vita megoldása azt a módszerbeli változást vetítette előre, hogy az *ember- és a gazdaságföldrajz diszciplínáit egységes rendszerben kell majd értelmezni, a népesség-, település- és iparföldrajzban stb. pedig a statisztikai–matematikai módszereket kell követni*.¹⁰⁹

A korábbi módszerekhez történő visszatérés igényét jelzi a „nagy generációhoz” tartozó V. Mihăilescu *elméleti földrajzi*, Mehedinți emlékének állított (!) munkája, amelyben a geográfia *ember- és gazdaságföldrajzi, analitikus-szintetikus*, illetve *regionális-globális* metszeteit, összefüggéseit vizsgálja.¹¹⁰ Az emberföldrajznak – amit a „geografia omului, antropogeografia, geografia umană” megnevezésekkel párosít, szerinte – elvileg az „élet geográfiájához”, vagy a

¹⁰⁸ Constantin Herbst – Ion Rădulescu: *Istoria dezvoltării geografiei în România*. In: Gherasimov i. m. I. 15–62. o.

¹⁰⁹ Petre Deică: *Dezvoltarea geografiei umane și economice*. In: Badea (1983) i. m. 43. o.

¹¹⁰ Vintilă Mihăilescu: *Geografie teoretică*. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1968.

„biogeográfiához” kellene tartoznia, de mivel az ember a természeti és a társadalmi környezet része, illetve a táj alakítója, mégis csak a földrajztudományban van a helye. A Ratzel-i „antropogeográfiai koncepció” fejlődését elemezve rámutat, hogy az ember és természet kapcsolatát illetően még mindig nincs egyetértés a szakmában, amely ezért két fő táborra, a *földrajzi* és a *társadalmi deterministákra* oszlik. Ugyan elismeri, hogy a földrajzi meghatározottságot alapvetően nem lehet megkérdőjelezni, mivel lélegzünk, vizet iszunk, öltözködünk, házat építünk stb., azonban a mértékét minden egyes esetben külön kell vizsgálni. Amennyiben ezeket a tényezőket a termelés és fogyasztás oldaláról közelítjük meg, akkor az emberföldrajzot („geografie umană”) a gazdaságföldrajzba kellene sorolni, ugyanúgy, ahogy a szovjet geográfusok is teszik. Azonban a szerző logikusnak mégis a fordítottját alátámasztó véleményeket tartja. Például Ernst Friedrich definícióját, miszerint a gazdaságföldrajz az emberföldrajz gazdasággal foglalkozó ága (226-231. o.).

A háború előtti geopolitikai gondolkodásmódot idézik a szerző gondolatai a *regionális földrajz funkciójával* kapcsolatban, amit egyfajta geotörténelmi, az emberi tevékenység térben és időben eltérő következményei kapcsán, Erdély példáján keresztül világít meg. *„A Dácia integráns részét képező Erdély a románoknak az arany forrását (mint földrajzi struktúrája egyik elemét) és a mozgásban lévő ázsiai és germán népek elterjedésével szembeni előretolt állását jelentette. A középkorban Közép-Európa előretolt bástyájának szerepét töltötte be a pontuszi térség felé, ahonnan besenyő, kun, tatár és török portyák indultak ki. Ma pedig kedvező helyzete és természeti erőforrásai miatt a román terület lényegi, központi funkcióját tölti be.”* (242. o.)

Geográfiaelméletre vonatkozó mondanivalója összegzéseként a földrajzi elemzésen belül *három fázis* elvégzését javasolja: az adott földrajzi régió behatárolását; a terület földrajzi diszciplinák alapján (fizikai, biológiai, ember-, és gazdaságföldrajzi) történő integratív elemzését; továbbá a végleges, regionális és globális szintézis elkészítését a földrajz integráló módszerével (244. o.).

Mihăilescu továbbra is tevékenyen részt vett földrajzi monográfiák, tankönyvek elkészítésében, melyekben fellelhetők a háború előtti klasszikus geopolitikai eszmefuttatások. Akadémiai székfoglalóját is Mehedinți, illetve Vâlcea munkásságáról készítette.¹¹¹

Nemzetállam – belső geopolitika

Az előzőekben láttuk, hogy a földrajzi tényezőkön alapuló geopolitikai gondolkodás és a dinamikus szemlélet lényegében annak ellenére sem változott, hogy a szocialista időszak ideológiájában a geopolitika olyan *tudománytalan teória*, amely szerint *az állam politikáját a földrajzi tényezők határozzák meg, nem pedig a gazdaságiak*.¹¹² Ez a megfogalmazás nyilván a szovjet tudománynak felelt meg, ugyanakkor a korszak román politikai gondolkodásában sajátos belpolitikai értelme(zés)t is nyert.

¹¹¹ Vintilă Mihăilescu: *Gândirea geografică românească în secolul nostru*. Editura Academiei Republica Socialistă România, București, 1975.

¹¹² Ana Canarache – Vasile Breban: *Mic dicționar al limbii Române*. Editura Științifică, București, 1974. 293. o.

Az etnikai elnyomás, a kisebbségek áttelepülésre való „ösztönzése” és – mindemellett – létszámarányának statisztikai alapú megváltoztatása egybeesett a szocialista típusú településszerkezet átalakításával. A közigazgatási reformok a társadalom radikális átalakításának eszközévé váltak, amit az etnikai arányok megváltoztatása mellett a város és a falu közti különbség csökkentésére, eltüntetésére vonatkozó politikai cél vezérelt. Valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha e jelenségeknek alapján a *belső geopolitika* („internal” – országon belüli) irányzatát fedezzük fel, amely az eltérő nemzetiségi, vallási, szociális, ideológiai stb. jegyekkel rendelkező társadalmi csoportoknak az államra gyakorolt hatásaként írható körül.¹¹³ Hasonló tartalmat, illetve a „belső” problémamegoldás egyik megoldási javaslatát véljük felfedezni abban a – második világháború előtti dinamikus földrajzi szemléletet és Mehedinți, Vâlsan, Mihăilescu eredményeit nyíltan vállaló és továbbvivő – tanulmányban, amely Románia tájföldrajzi beosztásának újragondolását célozta. Mégpedig oly módon, hogy az egész ország földrajzi egységén belül a kisebb földrajzi térségek a szerint legyenek meghatározva, hogy tükrözzék a bekövetkezett idő- és térbeli dinamikai változásokat.¹¹⁴

A földrajz az egypártrendszer számára is fontos volt. A *Román Kommunista Párt XII. kongresszusán* Ceaușescu közzétette kívánalmait a román geográfiával szemben az 1981–1990 közötti időszakra, s kiváló stratégia lévén, egészen 2000-ig. A terv ösztönözte az alkotó gondolkodást és a *tudomány hatékonyabb kötődését a társadalom fejlődéséhez* és termelésbe történő integrálásához, többek között a nyersanyag- és a hazai energiafelhasználás, valamint a társadalompolitika és a történeti-archeológia területén.

A kongresszus eredményeit összefoglaló tanulmány¹¹⁵ szerint, amely (ismét csak) Mehedinți földrajzára, illetve a négy geoszféra statikus és dinamikus kapcsolatára hivatkozik, a grémium is azt az álláspontot osztotta, hogy *az ember és a környezete közti kölcsönhatást rendszerszerűen, struktúrájában, dinamikájában és funkcionalitásában kell vizsgálni*. A társadalmi-gazdasági fejlődés kapcsán első helyen szerepeltették az ipar, a mezőgazdaság és más gazdasági ágak harmonikus fejlesztését, valamint a népesség és a gazdaság közti viszony elemzését. Azt is megállapították, hogy *a kortárs geográfia már nem leíró jellegű*, ezért részt vesz a nemzeti és regionális szintű térszervezésben, ezzel olyan geodemográfiai és geogazdasági tanulmányokat dolgoz ki a terület és a lakosság „szisztematizálására”, amelyek *középpontjában a földrajzi táj legaktívabb tényezője, az ember áll*. A terv ugyanakkor a területi átalakítások („suduri” – hegesztések) aránytalanságára, a szocialista iparosítás keretében folyó gazdasági szerkezetváltás és a települések megváltozott demográfiai helyzetének, hierarchiájának a veszélyeire is figyelmeztet. A jövőben a városiasítást és a fejlesztéseket a kongresszus szerint úgy kell majd elvégezni, hogy az ország mindegyik régiója harmonikusan fejlődjön.

¹¹³ Vö. Aymeric Chauprade – François Thual: *Dicționar de geopolitică*. Corint, București, 2003. 437–443. o.

¹¹⁴ Valeria Velcea – Lucian Badea: O propunere de regionare fizico-geografică a teritoriului României. Terra. 1979/3. 12–15. o.

¹¹⁵ Ion Șandru – Vasile Cucu: *Cercetarea și învățămîntul geografic în lumina documentelor congresului al XII-lea al Partidului Comunist Român*. Terra. 1979/4. 3–6. o.

A földrajz oktatásával szemben pedig – a többi tantárgy mellett – az az elvárás, hogy a tanulók *dialektikus materialista és történeti felfogását* formálja a párt, a haza és a nép iránti szeretet jegyében. Megállapították, hogy a földrajz, a tanulók nemzetiségi hovatartozására vagy társadalmi-gazdasági szintjére való tekintet nélkül *alakítja ki és fejleszti a tudományos gondolkodást, és előmozdítja a mély forradalmi eszméket* az új gazdasági és politikai világrendben. Végül, a Földrajzi Társaságnak segítenie kell a tanári kart, amely a párt üzeneteit kézbesíti, valamint támogatnia kell az oktatás intézményét és a tankönyvkészítést. A tankönyveket úgy kell felépíteni, hogy *stimulálják a tanuló gondolkodását*, a hangsúlyt fokozatosan a problémamegoldásra helyezték és tegyék lehetővé magas tudású káderek kinevelését.

Az 1970-es évek második felétől felerősödő etnikai elnyomás, a romániai magyarság homogenizálásának programja az 1980-as évek elejétől különösen intenzívvé vált. Eközben sorra jelentek meg a magyar irányultságú propaganda jellegű kiadványok¹¹⁶, a korábbi geopolitikai gondolkodásra jellemző román egységet és Erdély-koncepciót ismételő művek.

Ebben az időben kezdődött el a négykötetes „*Románia földrajza*” (Geografia României) megjelentetése a román akadémiai kiadó jóvoltából, Lucian Badea főszerkesztésében. A vaskos alkotás igen alapos, tudománytörténeti és életrajzi adatait dolgozatunkban több helyütt felhasználtuk. A természetföldrajzi szempontból is hasznos monográfiát véleményünk szerint áthatja a román geográfia dinamikus szellemi öröksége, másképpen, Románia földrajzi egységének, a klasszikus román geopolitikai gondolkodásnak a szelleme.

Kötetei és alcímei:

- I. Fizikai földrajz, 1983.¹¹⁷
- II. Ember- és gazdaságföldrajz, 1984.¹¹⁸
- III. A Romániai Kárpátok és az Erdélyi-medence, 1987.
- IV. A Kárpátok és a Kárpátokon túli területek, 1992.

A propaganda irodalom körébe soroljuk az erdélyi problémakört ismét feldolgozó könyvet¹¹⁹, melynek szerzője az – önállóan működő magyar és román egyetemekből 1959-ben – egyesített kolozsvári egyetem rektora volt. Ő méltányolta ugyan Mehedinți földrajzi és néprajzi eredményeit (1940), de hiányolta a történeti, nyelvészeti és közigazgatási tényezők alaposabb említését, amit szerinte a témában született harmadik tanulmány¹²⁰ sem tudott pótolni, mert csak történeti dolgokkal

¹¹⁶ Az Erdély-témakörben megjelent propaganda célú román kiadványokra és az 1980-as években felerősödő román nacionalizmus okaira lásd: Tóth Sándor: *Jelentés Erdélyből II.* Magyar Füzetek könyvei, h. n., 1989. 178. o. (74. jegyzet), illetve 79–133. o.

¹¹⁷ Szemléjére lásd: Nagy Józsefné: *Geografia României I. Geografia fizică.* Földrajzi Közlemények 1988/1-2. 126–128. o.

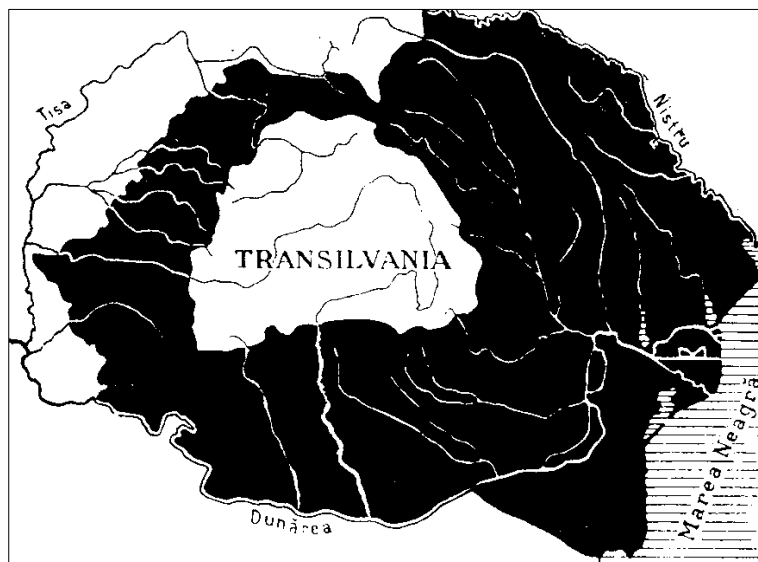
¹¹⁸ Szemléjére lásd: Hajdú-Moharos József: *Betekintés egy szomszédos szocialista ország népesség- és gazdaságföldrajzába.* Földrajzi Közlemények 1988/3-4. 336–344. o.

¹¹⁹ Ștefan Pascu: *Mit jelent Erdély? Az erdélyi civilizáció a román civilizáció keretében.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. (Eredeti mű: Ștefan Pascu: *Ce este Transilvania? Civilizația transilvană în cadrul civilizației românești.* Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983.) Rövid kritikájára lásd: Bodor i. m. 197–208. o.

¹²⁰ Ioan Lupas: *La Transilvania nel quadro geografico e nel ritmo storico romeno.* K. n., București, 1940.

foglalkozott. Az idő tehát – véli – eljárt felettük, ezen kívül „Ceaușescu elvtárs mély értelmű tanácsa”, illetve a történelmi materialista szemlélet is új megközelítést igényelt: mottója tehát az lett, hogy az erdélyi civilizációt már a román civilizáció részeként kell vizsgálni és értelmezni. Erdély földrajzi jellemzőit illetően a szerző a „várfal” metafora mellett – a háború előtti nézeteket is túlszárnyalva – a Kárpátok „barátságos” arculatával magyarázza a települések 1200–1300 m magasság fölötti elterjedését, amiből az is következik, hogy az emberek számos átjárót nyitottak a hegyláncokon keresztül. „Az erdélyi természeti táj egysége – amely a sokféleség és változatosság látványából ered – harmonikusan kiegészül és kiegészülve harmonikusan olvad egybe havasok, hegyek, dombok meg mezők, vizek, völgyek és berkes-legelő patakterek képével. Olyan festői a táj, hogy elbűvöli a szemet, és csodálatra indítja azokat, akik ismerik, értik és felfogják sokféle értelmét.” (9. o.)

Szembeötlő összefüggésként a külföldi propagandát igazolja Mehedinți „Mit jelent Erdély?” című, eredetileg 1940-ben megjelent könyvének ismételt kiadása az Egyesült Államokban.¹²¹ A kiadás célja az volt, hogy egyrészt ismertessék Románia földrajzi és történelmi körülményeit, másrészt pedig „... egy nemrégiben fellángoló sajátos revizionizmus adta az alkalmat: nevezetesen, az a tendencia, amely keretében bizonyos körök arra törekednek, hogy visszaállítsák az első világháború előtti status quo-t, és visszaállítsák az osztrák–magyar dualizmus határait.” A könyv nem másról szól, mint hogy Erdély minden szempontból (vízrajzi, klimatikus, antropogeográfiai, etnográfiai, történelmi stb.) Románia része.

Románia szíve, Erdély

Forrás: Simion Mehedinți (1986) i. m. 3. o.

¹²¹ Simion Mehedinți: *What is Transylvania?* Romanian Historical Studies, Miami Beach, Florida, 1986. A könyv az eredeti *Ce este Transilvania?* (Biblioteca Revistei Române, București, 1940.) német fordításának az angol változata, fordította Dora Kennedy.

Geopolitikai elméletek a rendszerváltozás után

A Ceaușescu-rezsim bukása után nem sokat váratott magára az ország földrajzi sajátosságait elemző, Mehedinți és de Martonne munkája nyomán íródott Románia, illetve a román nép és föld egységéről, komplexitásáról ismét tanúbizonyságot tevő feldolgozás.¹²² A romániai rendszerváltozás azonban azt is megelőlegezte, hogy a geopolitikai gondolkodás hamarosan újabb kihívások elé fog nézni. A bipoláris világrend felbomlása, majd a szomszédos Jugoszlávia szétesése új lehetőségekkel kecsegtetett. Románia mindenesetre egyet máris előreléphetett az országok nagyság szerinti sorrendjében, néhány évi „habozás” után pedig, az 1990-es évtized közepétől egyértelművé vált az európai, euroatlanti integráció prioritása.

A délszláv térség instabilitása a nemzetiségi alapon történő szétbomlás esélyére, lehetőségére is rámutatott, ami véleményünk szerint a román geopolitika, illetve katonai irányzatának aktivitását erősítette fel. A földrajzi tényezők katonai tevékenységre gyakorolt hatását, valamint Románia egységének hadtörténeti vonatkozásait a rendszerváltozás előtt is igen gazdag irodalom jellemezte¹²³, azonban felettébb szembeűnő a román haderő, illetve a román hadtudomány geopolitikai gondolkodásban játszott szerepét igazoló történelmi és földrajzi feldolgozás gyors megjelenése a Nemzetvédelmi Minisztérium gondozásában. „A román történelmi és etnikai tér” címet viselő könyvet 1940-ben már egyszer kiadták. Gazdag térképes vázlatokkal kiegészítve felöleli az egész román történelmet, és az előzményeket ismerve az sem meglepő, hogy hátoldaláról, Gh. I. Brătianu ismerős szavai köszönnek vissza a Geopolitica și Geoistoria (1941/1.) hasábjairól. A szerkesztők már a bevezetőben előrebocsátják, hogy *Románia területi egysége természetes határaiban rejlik*, ami – bármiféle változás következzen is be az európai rendben – mindig így fog maradni. Az ország 1940. évi területi veszteségeit így kommentálják: „A román nép területi és politikai egységét [...] újból megcsorbították anélkül, hogy az etnikai, nyelvi, vallási, geopolitikai, gazdasági stb. viszonyokat figyelembe vették volna.”¹²⁴

A katonai irányzatot erősítette a sok geopolitikai jellegű írásnak helyet adó *Revista de Istorie Militară* hadtörténeti folyóirat, amely a Viața Militară (Katonai Élet) című folyóirat mellékletéből (Lupta întregului popor) született 1990-ben. Későbbi főszerkesztője, Petre Otu, geopolitikai tárgyú tanulmányokat, könyveket is írt, illetve a *Román Hadtörténeti Tanács* elnökeként is tevékenykedett.

A folyóirat írásai többségéből rendre kiolvashatók geopolitikai vonások. Gyakran visszaköszön az 1930-as évek erős nemzeti hangvétele, azonban a – külföldi (lett légyen az magyar) fülnek esetleg – szélsőségesnek tűnő megnyilatkozásokat leginkább „csak” idézve közlik. Sok tanulmány születik a nagy román államférfiakról, akik ki tudták használni Románia kedvező geopolitikai

¹²² Ion Mac: *Specificul spațiului geografic Românesc*. Studia Univ. Babeș-Bolyai. Geographia, 1990/1. 3–8. o. A szerző geomorfológus, részt vett a Geografia României szerkesztésében.

¹²³ Egyik szép példája: Mihai Cucu: *Factorul geografic în acțiunile militare*. Editura Militară, București, 1981.

¹²⁴ Lucian Petre: *Spațiul istoric și etnic românesc I*. Editura Militară, București, 1992. 57. o. (T. S. kiemelése)

helyzetét¹²⁵, másrészt azokról a történelmi kudarcélményekről (főleg 1940), amelyeknek éppen az ország *kiemelkedő geopolitikai helyzete* volt az oka.

1995-től „*Geopolitikai és történelmi összefüggések*” (Interferențe geopolitice și istorice) címmel önálló rovat indult, melynek elnevezését valószínűleg a világháború alatt megjelent román geopolitikai folyóiratra (Geopolitica și Geoistoria), ezzel együtt a geotörténelem analógiájára való utalás szándéka ihlette. A lap szellemiségét ennek megfelelően áthatja a Románia geopolitikai jelentőségét és európai kötődését, külpolitikai céljai jogosságát bizonyító gondolatmenetek és történelmi összefüggések sora.¹²⁶

Geopolitika – civilizáció – integráció

A geopolitika szociológiai kapcsolatára a két háború között (A. Golopenția személyében) már akadt példa, viszont eddig egyetlen olyan nagyszabású szociológiai-geopolitikai szintézissel sem találkoztunk, mint „*A határ szociológiája és geopolitikája*”.¹²⁷ A bukaresti egyetem szociológusainak értelmezésében a határ nem elválasztó vonal, hanem olyan komplex jelenség, amit politikai, kulturális, gazdasági, társadalmi, civilizációs stb. tényezőként kell vizsgálni. Az alapos munka a klasszikus román geopolitikai gondolkodás határokra vonatkozó főbb nézeteit is tartalmazza, a műből azonban az 1990-es évek közepének egyik román szempontból legfontosabb ügyét, az *integrációval összefüggő*, a Kárpátokat civilizációs határként megjelölő *Huntington-i elmélet kritikáját* ragadjuk ki. Közismert, hogy az amerikai szerző a jövő konfliktusainak forrását a civilizációs, kulturális különbségekben látta. Románia számára azért volt kellemetlen ez a világszerte ismerté vált elmélet, mert Huntington a nyugati civilizáció keleti határvonalát éppen Románián keresztül, a Kárpátok hegyláncát követve rajzolta meg¹²⁸, ami ellenében – mint az előzőekben láttuk – sok román geopolitikai szakértő tett erőfeszítéseket.

A román szociológusok azonban a vallási hovatartozással érvelnek. Szerintük az amerikai tudós véleménye, térképe nem helytálló, mert az 1500. évi helyzetre vonatkozik és alapvetően a német expanzió határát jelöli, de nem jó azért sem, mert a nyugati és a keleti kereszténység határa a Debrecen – Maros-torkolat vonal, mivel Erdély 80%-a ortodox, 20%-a pedig katolikus vagy unitárius. A Kárpátok geopolitikai határként történő megjelenítését szintén „durva” tévedésnek vélik, mert ez így összemossa a latin népességet a szláv-mongol népességgel, pedig – Mehedinți-re

¹²⁵ Néhány cikk ezekben a témakörökben: A három román fejedelemség Vitéz Mihály alatti egyesítésének (1600) geopolitikai környezetéről lásd Petre Otu: *Contextul geopolitic European la cumpăna secolelor XVI și XVII*. 2000/2. 6–8. o., a Balkán-háborúk geopolitikájára Mihai Macuc: *Principiul naționalităților și geopolitica Balcanilor la cumpăna veacurilor XIX și XX*. 1996/6. 39–42. o., Valeriu Florin Dobrinescu: *Ion I. C. Brătianu diplomatul unirii*. 1997/1. 36–39. o.

¹²⁶ Úgy tűnik, hogy az európai, euro-atlanti integrációs érvrendszerek a két háború közötti időszakra jellemző elméleti síkon fogalmazódtak meg. Néhány jellemző tanulmány (csak magyar fordításban): *A román tér és Európa*. 1994/3., *A Duna aktuális politikai és stratégiai összefüggései*. 1996/1., *A NATO és az európai biztonság*. 1998/1., *Áramlatok és tendenciák a mai geopolitikában*. 1999/1., *Új biztonsági stratégiák az euro-atlanti térségben a XXI. század elején*. 2000/1.

¹²⁷ Bădescu – Dungăciu i. m.

¹²⁸ Samuel Huntington: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998. 254. o.. A téma korábbi publikálására lásd: uő: *The clash of civilizations?* Foreign Affairs 1993/3. 22–28. o.

alapozva állítják, hogy – a Dnyeszeren túl már egy másik világ van; következésképpen *Románia nem csak Erdély révén sorolható Közép-Európába*. A szerzők az iszlám határát sem a hegyláncsal azonosítják, hanem a török birodalom terjeszkedését alapul véve, a Dunával. Mindebből azt a konklúziót vonják le, hogy a nyugati kereszténység ellentétéként az ortodoxiát nem lehet az iszlámmal egyesíteni, ráadásul Huntington éppen a Dácia és Itália, illetve a két nép közti faji-nyelvi folytonosságról, a nyugati és a keleti latinitás egységéről feledkezett meg (351-354. o.).

A civilizációs különbség tagadása egyébként az integrációs törekvések kapcsán közvetlenül is előtérbe került és *Elena Zamfirescu* koncepciójában ugyancsak a közép-európaisággal ötvöződött. Eszerint *Románia Közép-Európába, pontosabban Dél-Közép-Európába tartozik*. De nem azért, mert Erdély Románia része, hanem azért, mert a Balkán északi határa a Duna. A román diplomata Magyarországot és Romániát egyazon geostratégiai térségbe sorolja, mint amely *összekötőkapocs*, valamint *a közép-európai stabilitás letéteményese*. Összességében azzal érvel, hogy Közép-Európába azok az országok sorolhatók, amelyek átmeneti geopolitikai helyzetben vannak a Nyugat és Oroszország között, történelmi átalakulásban vannak az egyik szerkezeti berendezkedésből a másikba, rendelkeznek keleti politikai örökséggel és modernizációjuk a nyugat felől érkezik. A Huntington-i civilizációs határvonalat pedig tulajdonképpen azzal utasítja el, hogy manapság Európa minden állama világi, nem pedig teokratikus berendezkedésű, ezért a 20. század végén már nem kellene vallási, kulturális törésvonalakról beszélni.¹²⁹

Civilizációs kérdésekkel is foglalkozik az 1996-ban napvilágot látott *Románia történelmi-földrajzi atlasza*, amely abból a – szerzők szándékából fakadó – célból került összeállításra, hogy „... feltárják a Kárpátok, a Duna, valamint a Fekete-tenger térségében elhelyezkedő Románia jellegzetességeit, illetve a földrajzi pozíciójából származó következményeket, melyek Közép-, Kelet- és Dél-Európa itt érvényesülő hármass kölcsonhatásából erednek”.¹³⁰ Később kifejtik, hogy Románia elhelyezkedése *kedvező terepet nyújtott a világ nagy civilizációinak találkozására*, ami egyben kifejezi a történelem folyamát végigszelő gazdasági és politikai érdekeket is. Románia *kedvező geostratégiai helyzete* egyformán keltette fel Kelet- és Nyugat-Európa figyelmét, így *Románia területe geopolitikai értelemben fontos tényező*.

Az évtized közepétől felerősödő katonai geopolitikai irányzat, illetve az ország integrációja mellé természetesen a földrajzosok is felsorakoztak. *Vasile S. Cucu* a Duna geotörténelmi, geopolitikai szerepéről írt, ezzel párhuzamosan pedig a Duna és a Fekete-tenger, azaz Románia geopolitikai szerepének átrendeződéséről.¹³¹

¹²⁹ Vö. Vogel Sándor: *Az Euro-Atlanti integráció és a román Közép-Európa-felfogás*. In: Európai Tükör. Műhelytanulmányok. Az Integrációs Stratégiai Munkacsoport kiadványa. 21. é.n. 97–108. o. Eredeti forrása: Elena Zamfirescu: *Mapping Central Europe*. Netherlands Institute of International Relations, Clingendael, 1996.

¹³⁰ Cornelia Bodea et al. (szerk.): *România. Atlas istorico-geografic*. Editura Academiei Române, București, 1996. 9. o.

¹³¹ Vasile S. Cucu: *The Danube – a geographical axis of Central and South-Eastern Europe*. Revue Roumaine de Géographie 1996/Tome 113–118. o.

Az integráció geopolitikai összefüggéseiben *Petre Deică* és *Valeria Alexandrescu*, a korábban említett négykötetes földrajzi monográfia társszerzői is tollat fogtak. Cikkük elején leszögezik, hogy a két világháború közti román geopolitikai iskola és szakértői (Rădulescu, Mehedinți, Tufescu, Conea és mások) sokat foglalkoztak az ország geopolitikai helyzetének értékelésével, de nem úgy, mint a korabeli „német expanziós vagy a magyar revansista” koncepciók. *A román geopolitika védelmi jellegű volt, mert a nemzeti területet védte.* A szerzők továbbmennek és párhuzamot vonnak Románia akkori és jelenlegi geopolitikai helyzetével. Conea (1944) alapján úgy látják, hogy útkereszteződéses pozíciójánál fogva *az országot most is minden irányból nyomások érik.* Tudniillik, nem csak a négy szereplő: Nyugat-Európa, a korábbi szovjet birodalom, a Visegrád-csoport és a Balkán, hanem az ezek közötti határok is képlékenyek. Ez a helyzet – szerintük – Románia számára most is a *történelmi rendeltetés és a földrajzi helyzet közti dilemmát jelent:* Európa keleti vagy nyugati feléhez csatlakozzon? A megoldást a tradicionális szereplők bevonásával, egy új hatalmi egyensúly kialakításában látnák, de elismerik, hogy azok súlya ma már nem a régi. A cikkben ugyancsak említik a Moldovai Köztársaság helyzetét, amely a Kelet és a Nyugat között cirkulál, és azért nem tud Romániához és Nyugat-Európához közelebb kerülni, mert a transznyisztriai enklávét, mint orosz hídfő helyzete nincs megoldva.¹³²

Petre Deică nem sokkal ezután publikált egy tanulmányt a Kárpát-medencei magyar geopolitikai koncepciókról.¹³³ Az első világháború után kialakult magyar (Cholnoky Jenő, Teleki Pál) nézetek ellenében megállapítja, hogy *a medence földrajzilag nem egységes,* mert van két kijárata, ugyanakkor, ami Romániát illeti, *a Kárpátok nem etnikai határ.* Röviden áttekinti a szocialista korszak magyar Erdély-percepcióját, amelyben Kádár Jánost idézi 1966-ból, az MSZMP IX. kongresszusáról (*„Trianon egy imperialista diktátum volt”*), majd kortárs magyar szerzők (Dávid Zoltán, Tóth József, Kocsis Károly, Kocsis-Hodosi Eszter, Horváth Gyula, Süli-Zakar István) és egyes intézetek tevékenységére utalva megállapítja, hogy *a magyar gondolkodásban a Kárpát-medence ma is geopolitikai jelentéssel bír.* Ma már nem Nagy-Magyarország visszaállítása, hanem a magyar kisebbség támogatása a cél, és ebben a kampányban a legtöbbször alkalmazott magyar érvelés az, hogy Magyarország (ha akarja) meg tudja akadályozni Kelet-Európa európai integrációját.

Összefoglalás

A román *geopolitikai iskolát* alapvetően geográfusok és a geográfiához kapcsolódó, annak eredményeit felhasználó vagy támogató (történelem, szociológia, statisztika, néprajz) tudományterületek képviselői alapították meg a 19. század végén,

¹³² Petre Deică – Valeria Alexandrescu: *Romania's geopolitical position within the present international context.* Revue Roumaine de Géographie 1997/Tome 33–40. o. A szerzők a Földrajzi Intézet Emberföldrajz Tagozatának munkatársai, ezt a tanulmányt egy szófiai tudományos ülésen (The Geographical Space – an Investment for the 21st Century, 1997) adták elő.

¹³³ Petre Deică: *Le sens géopolitique du „Bassin Carpatique”.* Revue Roumaine de Géographie 1999–2000/45–52. o. A tanulmány a „Civilizáció és geopolitika a Kárpát-medencében” címmel a Román Akadémia, a román haderő vezérkara és a Manfred Wörner Alapítvány szervezésében rendezett tudományos konferencián került előadásra (1999. október 11–12.).

a 20. század első felében. Mivel zömmel a nyugati geopolitikai gondolkodás alapelemeinek, módszereinek átvételét és romániai földrajzi, történelmi, társadalmi sajátosságokhoz történő adaptálását figyelhetjük meg, a geopolitikát a román politikai gondolkodást érő nyugati *modernizációs* hatásként, eszmeáramlatként is felfoghatjuk.

Az első világháborút követő békerendszer tapasztalatai a román geográfia számára is azt a tanulságot hordozták, hogy a földrajz politikaformáló hatású lehet a nemzetközi konfliktusok megoldásában, ezért folytatták, illetve Nagy-Románia területi integritása megszilárdítása érdekében növelték a geopolitikai érvrendszerek kidolgozásának intenzitását. A román geopolitikai iskola kialakulásának intézményi háttérét és keretét az 1875-ben megalapított *Román Földrajzi Társaság*, valamint – a román államiság területi bővülését szorosan követő – regionális *egyetemi földrajzi tanszékek* alkották.

A szocialista időszak nem nyomta rá erősen bélyegét a román geopolitikai gondolkodásra, hiszen kezdetben burkoltan, majd egyre nyíltabban tovább lehetett művelni. Ennek véleményünk szerint nem a román geopolitikai koncepciók marxista dialektikai hasonlósága, hanem a román politikai gondolkodás háború után is megmaradó domináns *nemzeti jellege* volt az oka, amelybe könnyen beilleszthetők voltak az autochton és az ország különutas politikáját megmagyarázni képes földrajz alapú elméletek is.

A Ceaușescu-rezsim bukása után a geopolitika nyíltan újra kibontakozhatott, belső tartalmát tekintve ugyanakkor nem tapinthatók ki lényeges változások a korábbi koncepciókhoz képest. A rendszerváltozás utáni időszak integrációs politikában ezért egy viszonylag érett, már korábban kidolgozott érvrendszer került kinyilvánításra.

A román geopolitikai érvrendszerek alkotóelemei hasonlóságot mutatnak a – 19. és 20. század fordulóján uralkodó – jellemzően *földrajzi determinista német*, valamint az ezzel alapvetően ellentétes *társadalom- és emberközpontú francia* geopolitikai iskoláival. A román koncepciókban azonban a földrajzi determinizmus erőteljes hatását a francia iskolára jellemző történelmi (geotörténelmi) és társadalom-, illetve emberközpontú (szociológiai, néprajzi) kapcsolódások nem csökkentik. Sőt! Összességében a román geopolitikai gondolkodás interdiszciplináris jellegét támasztják alá. Az elméleti alapokat megvizsgálva sajátos módon az rajzolódik ki, hogy a román geopolitikai gondolkodásban a két irányzat nem kizárja, hanem erősíti egymást. Az *alkalmazott* érvrendszereken belül lényegében a román föld és a román nép egysége, egyenrangú szerepe, ezzel összefüggésben Románia jelentősebb *természetföldrajzi tényezőinek és jellemzőinek*, másrészt a román *társadalmat* jellemző tulajdonságoknak az ország létét együttesen befolyásoló szerepe nyilvánul meg.

Az eszmétörténeti feldolgozás alapján a román geopolitikai iskola alapvetően a következő *természetföldrajzi* tényezőkre épít:

- 1) Románia három markáns földrajzi jellegzetessége, a Kárpátok, a Duna és a Fekete-tenger;
- 2) az ország Európán belül elfoglalt relatív földrajzi helyzete;
- 3) valamint a változatos domborzat, mint a román nemzeti léthez kapcsolódó földrajzi környezet, miliő.

Az *emberföldrajzi* alapokat illetően elsősorban a román kultúra és civilizáció latin gyökerei, illetve különböző módokon a görögkeleti vallás kerül hangsúlyozásra. A nemzeti vallás nemcsak a nemzeti egység letéteményese, hanem – Huntington bírálata és a délszláv háborúk¹³⁴ alapján az is megállapítható, hogy – külpolitikai jelentéstartalmat is hordoz.

Román asszony Hátszeg (Hațeg) erdős területeiről

Forrás: I. Simionescu (1937) i. m. 4. o.

¹³⁴ Boia jól rátapint a vallás román külpolitikára gyakorolt sajátos hatására, amikor a román részvételt elemzi a nyugati kereszténységet megtestesítő NATO nyugat-balkáni tevékenységében és a szinte máig kiható koszovói feszültség rendezésében. Ahogy fogalmaz, a románok a szerbekhez érzelmileg, azaz empatikusan, a Nyugathoz viszont pragmatikusan viszonyultak. Boia (2001) i. m. 178. o.

**RÉGMÚLT ESEMÉNYEK A KATONAI FELDERÍTÉS
ÉRTÉKELÉSÉNEK MÉRLEGÉN – II.***

A 907. ÉVI POZSONYI CSATA MARGÓJÁRA

Üldözés az Ennsig?

Egyedül a középkori humanista történetíró, Aventinus¹ jegyezte fel, hogy a Pozsony alatt 907-ben lezajlott és őseink győzelmét hozó két ütközet után a győztes magyar csapatok a menekülők nyomába eredtek, majd az Ennsburg előtti mezőn újabb győzelmet arattak Gyermek Lajos keleti frank király (900–911) csapatai felett. Más forrás erről nem emlékezik meg. Tehát Aventinus ismerni vél egy Enns környéki, 907-ben a pozsonyi győzelmet követő második csatát is. A történetíró részletesen írt az eseményekről. A „Bajor Évkönyvek” című (latin nyelvű) történelmi művében leírtak szerint, a menekültek beszámoltak a tartaléks csapatával Ennsburg környékén visszamaradt Gyermek Lajos királynak a hatalmas vereségről, és az őket üldöző magyarokról. A király azonnal rendezte sorait, Liutpold helyébe kinevezte Aribó grófot a csapatok főparancsnokává, szétszéledt katonáit összegyűjtötte, tartalékából kiegészítette a megmenekült csoportokat, kivezette a táborból újrászervezett seregét és hadrendbe állította őket, feltehetően az Enns előtt keletre elterülő sík mezőn. A bajor sereg kivonulását megelőzően a magyarok a bajorok által választott csatamező előtt, a szomszédos erdőben elrejtették csapataikat. Ezután a magyarok megtámadták a bajorok csatasorát és a színlelt meghátrálás taktikáját alkalmazták. A támadók üldözésbe mentek át, alakzatuk felbomlott, csatarendjük szétesett. A látszólag menekülő magyarok a lesvetés helyéhez csalták az üldözőket, s miután azok elhaladtak a rejtőzködők mellett, váratlanul, hátulról rárontottak az üldözőkre. A menekülők ekkor hirtelen megfordultak, és keményen szembeszálltak a bajorokkal. Megtörtént a bekerítés. A körbefogott bajorokat őseink megsemmisítették. Lajos király kíséretével Passauba menekült.²

Az Enns alatti második vesztes csata beszámolójáról az egységesnek mondható történészi állásfoglalás azt tartja, hogy azt Aventinus a Liudprand³ történelmi munkájában megörökített és a 910. évre értékelt Lech mezei csatából

* A tanulmány első része a Felderítő Szemle 2010/3–4. összevont számában jelent meg.

¹ Aventinus, eredeti nevén Johannes Turmair (1477–1534) humanista történetíró Európa híres egyetemein (Bécs, Krakkó, Párizs) végezte tanulmányait, majd a bajor hercegi udvar történetírója és a hercegek nevelője lett. Itt írta meg a „Bajor Évkönyvek” című történelmi művét, amely 1554-ben jelent meg. Munkájának honfoglalás kori magyar vonatkozású részeihez ismert és „ma már” ismeretlen forrásokat használt.

² Veszprémy László: *Aventinus híradása a magyarok 907. évi győzelméről*. Kézirat. Budapest, 2006. 16. és 18. o.

³ Liudprand (~920–972). Előkelő langobard család tagja. Tanulmányait Paviában végezte. 949-ben Konstantinápolyban a görög nyelvvel és kultúrával ismerkedett. Hazatérése után kegyvesztett lett I. Berengár királynál és a német királyi udvarban talált menedéket (956). 958-ban kezdte el írni „Antapodosis” („Visszafizetés”) című munkáját, mely több magyar vonatkozású részt tartalmaz, többek között eleink augsburgi csatáját. 961-ben Cremona püspöke lett, ezért a szakirodalom gyakran nevezi a cremonai püspöknek, vagy egyszerűen „Cremonainak”.

merítette (a keleti frankok felett aratott magyar győzelem), és önkényesen csatolta annak történetét a 907. évi eseményekhez. Erre bizonyítékkul Cremonai Liudprand (~920–972) *Visszafizetés (Antapodosis)* című művének néhány fordulata szolgál, amelyet Aventinus ismert, és amelyből meríthetett.

Augsburg, 910?

A következőkben ismerkedjünk meg Liudprand cremonai püspöknek az „Antapodosis” („Visszafizetés”) című munkájában megörökített és helyileg Augsburghoz (Lechfeldhez) kötött csataleírásával.

A csatáról nagyon részletesen festi le Liudprand: „**Lajos király** pedig értesülván népének pusztulásáról és a magyarok kegyetlenkedéséről, feltüzeltte övéinek lelkét avval fenyegetőzve, hogy **ha valaki történetesen kivonná magát abból a küzdelemből, amelyet a magyarokkal szándékszik megvívni**, nem kétséges, akasztófán fogja befejezni életét. Végül is e felettébb gyalázatos nép megszámlálhatatlan hadereje szállt szembe (Lajos) hatalmas csapataival. Nem láthat az ember oly szomszjúhozót, aki hevesebben vágya egy ital hűsítő vízre, mint amennyire ez a kegyetlen nép áhítja a csata napját, ugyanis a harcra kívül semmi másban nem leli kedvét. (...) Lajos király **összegyűjtött seregével már Augsburgba** érkezett, amely a svábok, a bajorok, vagyis a keleti frankok határainál fekvő város, amikor az a nem várt, jobban mondván nem kívánt **hír érkezett, hogy a (magyarok) népe ott van a szomszédságukban**. Így hát a következő napon a **Lech folyó mentén** elterülő mezőkön, amelyek kiterjedésük folytán alkalmasak a harcra, szembe találta magát a két sereg.

Mielőtt még tehát »Aurora elhagyná Titanus sáfrányszínű ágát« (Vergilius idézet), a magyarok öldöklést szomjazó s harcra áhító serege meglepte ezeket, mármint a még ásitó keresztényeket; egyeseket ugyanis a nyílvevesszők hamarabb riasztottak, mint a kiáltás, másokat pedig, akiket ágyukban döftek át, sem a láрма, sem a sebek nem ébresztettek fel, mivel előbb hagyta el őket a lélek, mint az álom.

Tehát innét is, onnét is heves ütközet kezdődött, s a türkök (magyarok) megfordulva – mintha megfutamodnának – serényen kilőtt lövedékeikkel, azaz nyilaikkal sokakat leterítették. (...) A leszálló nap már **hét órát jelzett**, és a hadiszerencse Lajos seregének kedvezett, midőn a felettébb ravasz türkök – szemtől szembe csapdát készítve – futást színleltek. Amikor a királynak cselre nem gondoló népe igen nagy lendülettel üldözni kezdte őket, a lesben állók, akiket legyőzötteknek vélték, minden oldalról rájuk törtek, és legyilkolták a magukat győztesnek tartó keresztényeket. A király maga is elcsodálkozott azon, hogy győztesből legyőzötté vált, és a nem sejtett csapás így még súlyosabban érintette. Az ember láthatta, hogy a cserjéseket és a mezőket szanaszét hullák borították, a patakok és folyók vizét vér festette vörösre, még a lovak nyerítése és a kürtök harsogása is rémítő hatással volt ekkor a menekülőkre, az üldözőket viszont egyre inkább buzdította.

... (A magyarok) mindent pusztítva végigszárguldoztak **a svábok, a frankok, és a szászok országán**. Senki sem akadt, aki megjelenésüket megvárta volna, kivéve azokat, akik a természet által vagy a nem csekély fáradtság révén, megerősített helyeken tartózkodtak. Itt a nép számos éveken keresztül adófizetőjük lett”⁴

⁴ Kristó Gyula (szerk.): *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szeged, 1995. 214–216. o.

A történetben tényyszerű közlésnek tartom:

- Gyermek Lajos király mozgósítást rendelt el (hadba szólított);
- a király összetoborzott seregével Augsburgba vonult (a helység a forrásokban nem szerepel);
- tudomására jutott, hogy a magyarok a szomszédságban vannak;
- a következő napon a Lech folyó mellett megütközött a két sereg (a hely a forrásokban nem szerepel).

Mindezen megállapítások az idézet első bekezdésében találhatók. A következőkben maga a csataleírás jobbra általánosságokat tartalmaz, kihámozható információk, hogy:

- hajnaltól estig tartott a viadal;
- a csatát követően a magyarok végigdúlták a sváb, frank és szász földet.

A csataleírásban olvasható – a keresztények megtámadását a táborukban – betoldásnak érzem, ugyanis nem következik az idézet első bekezdéséből. Őseink két különböző harcelfjárását említi a szerző, amelyet csak külön-külön az ellenség végleges megsemmisítése céljából alkalmaztak.⁵ Megjegyzem, hogy az utolsó bekezdés sem a csata közvetlen folytatása.

A csatát nem köti időhöz a történetíró!

A továbblépés érdekében keressük meg Liutprand történetének lehetséges időintervallumát, és faggassuk ki a korabeli forrásokat. Először helyezzük a cremonai püspök csataleírását egy hiteles szűkebb időkeretbe, melyre lehetőséget Gyermek Lajos király jelenléte ad. Tudjuk, hogy halála 911 szeptemberében következett be, tehát a cremonai története korábbra tehető, de mindenhogyan 907 után, amikor Lajos regnálásának idején a források őseink ellen viselt pozsonyi csatában először említik a királyt. A csata – Liutprand feljegyzéséből kiindulva – tehát 907–911 között bármikor megtörténhetett. Mennyiben támasztják alá a korabeli kútfők a cremonai püspök történetét?

A 910. év eseményeit megőrkítő korabeli források

A források alapján vegyük számba, hogy mi és hol történt 907 és 911 között. A 907. évi pozsonyi csatát követően a Sváb és a Salzburgi évkönyvek alapján, évről évre jól követhetők az események.⁶

908-ban őseink Szászországban és Thüringiában „kalandoztak”. Nagyobb összecsapásra ekkor augusztus 3-án Eisenach körzetében került sor. 909-ben és 910-ben viszont Svábföldre és Bajorországba törtek be eleink. A további vizsgálódásból, a helyet illetően kiesik a 908. évi szászországi portya, és 911-ben a források magyar vonatkozású eseményt nem jegyeztek fel. Maradnak a 909. és 910. év történései. Idézzük fel őket dokumentumszerűen.

⁵ Torma Béla Gyula: *Csata a Brenta folyónál*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 121. évfolyam, 2008. június. 433–435. o.

⁶ Kristó Gyula (szerk.): *A honfoglalás korának írott forrásai*. 202–203.o.

Sváb Évkönyv: 909. „*A magyarok Svábföldre [támadtak], emberek és állatok megszámlálhatatlan zsákmányával tértek vissza.*”

Ezt a bejegyzést egészíti ki helyhez és időhöz kötve a Freisingi Necrologium⁷, mely dátum szerint emlékezik meg a történekről. Ezek szerint a magyarok svábföldi portyájuk során, július 30-án meglepetésszerűen jelentek meg Freisingben. Öt napig fosztogatták a várost, azonban a püspöki székesegyházat, ahová a lakosság előlük menekült, nem voltak képesek elfoglalni. Egy heti sikertelen ostrom után augusztus 4-én bosszúból fölgyújtottak egy másik templomot, a Szent István bencés monostort, majd a Rott folyó mentén elindultak zsákmányukkal hazafelé. Augusztus 11-én Arnulf herceg (a pozsonyi csata bajor vezérének, Liutpoldnak a fia) Rottnál (Pocking mellett) vereséget mért a hazafelé tartó eleinkre. Figyelemre méltó, hogy Arnulf aránylag rövid időn belül fegyverbe tudta szólítani a bajor hadat. Azonban a bajor siker nem volt tartós. A következő évben – talán a gazdag zsákmány reményében, vagy a vereségért a visszavágás szándékától vezérelve – őseink 910-ben újból megjelentek Svábföldön, majd Bajorországban.

910. „*A magyarok Svábföldre (támadtak): a váratlan támadás során sokat megöltek, és Gozpertus grófot meggyilkoltak. Majd ugyanezen az úton a frankokkal és a bajorokkal megütköztek, és Gebhard herceget (frank herceg), valamint igen sok mást is midőn már a bajorok részleges győzelmet arattak, megöltek, és a zsákmánnyal visszatértek.*”⁸

A Sváb Évkönyv a 910. évi történéseket időrendi sorrendben vázolja fel. Először a Svábföldön történeket írja le, és ezzel hozza összefüggésbe Gozpertus gróf halálát. Másodjára említ egy ütközetet a frank–bajor egyesített hadakkal, melyben igen sokan elesetek, köztük Gebhard frank herceg. Ebben az ütközetben a bajorok rész sikeréről szerzünk tudomást. Az évkönyv nem említi az ütközet helyszínét. A történekből két ütközetre lehet következtetni: az első Svábföldre, a másodikra talán a sváb–bajor határvidékre. A két ütközet idejére ugyancsak nekrológiumok (*Necrologium. Augiae divitis: 910. június 12.* – Gausbert gróf, a sereg vezére és Mangolt gróf eleste; és *Necrologium Romaricense: 910. június 22.* Konradin Gebhard, Lotharingia hercege, az ütközet vezére és Liudger, frank gróf halála) alapján következtethetünk, amennyiben a feljegyzett halálesetek a csatákkal hozhatók összefüggésbe.⁹

A Salzburgi Évkönyv 910. évi bejegyzésénél olvasható egy rövid szövegezés: „*Harc volt a magyarok ellen Neuchingnál* (München ÉK 25–30 km Erding mellett, vagy Augsburg K-DK ~120 km).”¹⁰ Az évkönyv tehát egyetlen összecsapásról tudósít, melynek a helye Neuching, pontos ideje ismeretlen.

⁷ Kurt Reindel: *Die bayerische Liutpoldinger 893–989.* (Sammlung und Erläuterung der Quellen.) München, 1953. 93. o.

⁸ Kristó Gyula (szerk.): *A honfoglalás korának írott forrásai.* 203. o.

⁹ Bóna István: *A magyarok és Európa a 9-10. században.* Budapest, 2000. 37-38. o. Kurt Reindel: *Liutpoldinger.* 93. o.

¹⁰ Kristó Gyula (szerk.): *A honfoglalás korának írott forrásai.* 210. o.

Az Aventinus-kivonatban is találunk utalást az eseményre (jóllehet talán tévesen 911-re datálva): „*A bajorok a magyarok ellen Neuchingnál.*”¹¹ A kivonat a bajor részvétel megjelölésével pontosítja a Salzburgi Évkönyv bejegyzését.

Mint láttuk, a hadieseményekben bővelkedő 910. év kiemelkedik a vizsgált időintervallumból. A 909. évi eseményeket négy forrás örökítette meg, míg 910-re 24 forrás emlékezik vissza, **azonban egyik sem Augsburgot jelöli meg a csata színhelyéül.**

A csata értékelése a hazai és a nemzetközi szakirodalomban

Ennyi ismeret birtokában érdemes röviden végigtekinteni a magyar és a nemzetközi szakirodalomból általam szemelvénytípusú kiemelt értékeléseket, a 910. évi eseményekről.

Marczali Henrik rövid leírást adott a csatáról. Ennek lényege, hogy a német törzsek (bajor, szász, sváb) megbékéltek, és Lajos király vezetése alatt egyesültek. Azonban a magyarok Augsburgnál megtámadták a gyülekező hadakat, és teljes diadalt arattak. Marczali lényegében tömören összefoglalta Liudprand történetét. A csata napját 910. június 10-re tette.¹²

Kristó Gyula ugyancsak foglalkozott a csatával. Megállapította, hogy ez egy portyázó akció része volt, melyre a magyar had Bajorországon keresztül vonult fel és az első ütközetet 910-ben Augsburgban, a Lech mezőn vívták meg. A csata leírásánál elfogadta a Cremonai elbeszélését, és az ütközet dátumára június 12-ét adta meg. Értékelése szerint a következő ütközetre Frankföldön (Franconia), június 22-én került sor, ahová őseink első ízben jutottak el. Visszatérésük közben a bajoroktól vereséget szenvedtek el Neuchingnál (Erding mellett).¹³

Bóna István Liudprandot követve értékeli „az első Lech-mezei csatát”, melyben a „sváb–frank–bajor” tábort árasztották el nyilaikkal őseink. A táborban vesztette életét Gausbert gróf (a sereg valódi vezére) és Managolt, az alamannok grófja. Az ütközet dátumát az Augiae-i nekrológium alapján június 12-ére teszi. Szerinte 10 nappal később a frankok fölött győzedelmeskedett a portyázó had. Az ütközetre a keleti frank határvidéken került sor. A győzelmet a „Reginó folytatása” címen ismert munka alapján (910-ben „*a frankokat sírnivalóan legyőzték és futásra kényszerítették*”) a Lech-mezei csatához hasonlítja. Nekrológium alapján ezt a csatát 910. június 22-re datálja, melyben elesett Konrad Gebhard, az ellenség vezére (Lotharingia hercege) és Liudger (frank Landeggau grófja).¹⁴

Csorba Csaba – elfogadva a cremonai püspök csataleírását (idézi azt), az Augsburg melletti ütközetet – az előző értékeléseknek megfelelően június 12-re datálja.¹⁵

¹¹ Kristó Gyula (szerk.): *A honfoglalás korának írott forrásai.* 266. o.

¹² Marczali Henrik: *Magyarország története. I. rész.* Budapest, 48. o.

¹³ Kristó Gyula: *Az Árpád-kor háborúi.* Budapest, 1986. 25-26. o.

¹⁴ Bóna István: *A magyarok és Európa a 9-10. században.* Budapest, 2000.

¹⁵ Csorba Csaba: *Árpád népe.* Budapest, 1997. 114. o.

A csata értékeléséhez jól dokumentáltan gyűjtötte egy csokorba a forrásokat Kurt Reindel.¹⁶ Értékeléséhez az eseményekkel kapcsolatos 24 forrást mutatott be, melyből az előzőleg már idézettek fent idézettek tartalmaztak eredeti, nem ismétlődő információkat.

Reindel úgy értelmezte Liudprand történetét, hogy a király három délnémet (bajor, frank és sváb) törzsnél rendelt el mozgósítást. Szerinte a történetből az világlik ki, hogy nem is annyira a svábok, mint a frankok voltak fenyegetve. Azonban a három törzs fegyvereseinek egyesítésére nem került sor. A beérkezett frank csapatok Lajos király és Gebhard gróf vezetése alá kerültek, míg a sváb sereget délen hagyták, feltehetően az ellenség bekerítése céljából. Azonban az erre nyomuló magyarok beléjük botlottak és rajtaütöttek a sváb seregen. Az összecsapásban elesett Gozbert gróf, a svábok vezére. Az ütközet dátumát a 10. század második felében, Reichenauban írt nekrológium alapján június 12-ére tette. Ezt követően vette sorra a második ütközetet Augsburg mellett, melyet úgy értékelt, hogy kezdeti keleti frank sikerek után vereséggel végződött. A csatában életét veszítette Gebhard gróf, a sereg vezére. Az esemény dátumát a „*Necrologium Romaricense*” alapján június 22-ére datálta. Kurt Reindel azonban felvetette a Liudprand történetével kapcsolatos kételyeit is. Ezek közül a leglényegesebbek a csata helyére és időpontjára, illetve annak hiányára vonatkoznak. Reindel szerint azonban nem datálható máskorra az ütközet. Más forrás ugyanis nem támasztja alá a Cremonai által megadott helyszínt sem. A június 22-én lezajlott csatát ugyanis egyedül Liudprand helyezte Augsburg térségébe. Egy ütközet helyszínéül a bajor források Neuchingot jelölték meg. Reindel feltételezi, hogy a döntő ütközet nem Neuchingnál esett meg. Itt a bajor csapatok részsikeréről beszélhetünk (források: *Annales Alamannici*, *codd. Modoetensis et Veronensis a. 910* és *Annales Laubacenses*). Szerinte talán Arnulf herceg (Liutpold fia) ütött rajta az útban zsákmánnyal hazatérő magyarokra, azonban erre az eseményre vonatkoztatható sváb források sem értékelték nagyra az eseményt, hiszen őseink a zsákmánnyal együtt hazatértek.

Megállapíthatjuk, hogy a dokumentumok a cremonai püspök történetét csak más források segítségével képesek értelmezni és idejét 910-re értékelni.

A középkori humanista történetíró, Aventinus is – aki bizonyíthatóan olvasta Liudprandot, és Neuchingnál ismerte a csata helyét –, foglalkozott ezzel, vagyis a történet helyének bizonytalanságával. A Bajor Évkönyvek című művének a (907. évi) pozsonyi csatával foglalkozó része befejező bekezdésében, ahol a pozsonyi győzelem után Lajos király seregének még egy Enns környéki vereségét taglalta, érdekes megjegyzést tett:

„Úgy tudják, hogy ezt a vereséget a bajorok Augusta Rheitiae-nél, német nyelven Augsburgnál szenvedték el, a nevek hasonlósága azonban megtévesztette őket, hiszen csak egy betűnyi különbség miatt lett Ansburgból [Ennsvárból], Anasoburgium-ból Augsburg.”¹⁷

¹⁶ Kurt Reindel: *Die bayerische Liutpoldinger 893–989*. (Sammlung und Erläuterung der Quellen.) München, 1953. 94–98. o.

¹⁷ Veszprémy László: *Aventinus híradása a magyarok 907. évi győzelméről*. In: *Történelmi Szemle*, 2007/1.

És Aventinusnak ez a bejegyzése hozta zavarba az utókort és okozott bizonytalanságot a csata helyét és idejét illetően.

Legutóbb Veszprémy László foglalta össze a humanista történetíró alapos hadtörténeti kutató- és értékelőmunkáját. Meggyőző formái hasonlatosságokat mutatott ki Aventinus műve és a korabeli források között, melyekből látható, hogy a humanista történetíró valóban forgatta a korabeli évkönyveket és nekrológiumokat, valamint elődei – (itt konkrétan Regino prümi apát és Liutprand cremonai érsek – műveit, és azokat felhasználta a *Bajor Évkönyvek* megírásánál.¹⁸

Természetesen ez nem lehet cáfolhatatlan bizonyíték arra, hogy Liutprand „Antapodosis” művének 910. évi eseményekre vonatkoztatható csataleírását vonta be a 907. évi események sorába, azonban egyértelműen nem is zárható ki.

Kételyeinknek hangot adva, tekintsük át Liutprand „Antapodosis”-a magyar vonatkozású részeinek hitelességét.

Liutprand forrásértékét az utókor vegyesen ítéli meg. A forráskritika elismeri ugyan, hogy az „Antapodosis” számba vehető a honfoglalás forrásaként, azonban csak fenntartásokkal. Az egységes szakmai megítélés a művet műfajilag memoárnak tekinti. Nagyban hozzájárul ehhez, hogy Liutprand többnyire nem fektet hangsúlyt történeteinek időbeli behatárolásához. 935-ig terjedő elbeszélései szóbeli forrásokra támaszkodnak, amelyek közül a korábbiakat már nagy valószínűséggel „másodszájból” hallhatta (962-ben még dolgozott az „Antapodosis”-on), ítéletei és következtetései rendkívül szubjektívek. Mindebből következik, hogy az „Antapodosis” forrásként csak kellő óvatossággal használható.¹⁹ Néhány példa az „Antapodosis”-ból jól illusztrálja a Cremonai laza idődimenzióit. A magyarokkal kapcsolatos események kezdetét Bölcs Leó bizánci császár (886–912) idejére határolja be. Szerinte a magyarok népét abban az időben még a keleti frank birodalomban nem ismerték. (Tudjuk, hogy ez nem igaz.) Legközelebbi, őseinkkel kapcsolatos története Arnulf császár (887–899 keleti-frank király, 896-tól császár) regnálásához köti, amikor a király a magyarokat hívta segítségül a morvák ellen. De hogy konkrétan mikor, azt nem írja. Részletesen tudósít a brentai csatáról, amelynek helyét korabeli kútfők megerősítik. Egy évvel Arnulf halála után (899), évszám nélkül említi eleink támadását Felső-Pannónia és Ostmark ellen, és ezt követően rögtön rátér az általa Augsburg térségébe lokalizált csata színes leírására. **Nem is említi a 907-ben lezajlott, a bajorok történelmében is sorsfordító pozsonyi csatát.** Az egyes időszakok elnagyolása és a közbevetőleg, élményszerű részletességgel ecsetelt csataleírások erősen emlékeztetnek mások által elmesélt személyes élmények ellenőrizetlen adaptálására. Ilyen történetnek tűnik a portyázó magyar csapatnak, a lechfeldi (Lech-mezei) csatában a keresztény tábor ellen intézett hajnali támadása.

Ha nem ismernénk más forrásokból az uralkodókhoz kötődő évszámokat, szinte lehetetlen lenne Liutprand történeteit időben behatárolni.

¹⁸ Veszprémy László: *Aventinus híradása a magyarok 907. évi győzelméről*. In: Történelmi Szemle, 2007/1. 6-7. o.

¹⁹ Szlovák Kornél: *Az itáliai kútfők*. In: Kristó Gyula (szerk.): *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szeged, 1995.

Megfigyelhettük, hogy a Cremonai az „Antapodosis”-ban nem írt a 907. évi eseményekről. Történetében a datálás nélkül ecsetelt augsburgi (lechfeldi) ütközet sorrendben a 900. év történéseit követi. Sőt a 907. évi pozsonyi vesztes csatára azonosítható gondolatok és logikai összefüggések is kihámozhatók Liutprandnál, mindjárt az idézett történet elején, mikor azzal vezeti be az augsburgi csata előzményeit, hogy Lajos király, amikor értesült „népe pusztulásáról”, valamennyi alattvalója részére elrendelte a magyarok elleni harcban való részvételt. Az időpont hiányában ez felfogható úgy is, hogy a Pozsony alatti hatalmas bajor vereség hírének hallatára a király elrendelte a keleti frank birodalom részére a teljes mozgósítást. Az idő rövidsége, azaz a vert hadat üldöző magyar csapatok gyors Ennsburg alá érkezése miatt azonban a csapatok nem tudták a mozgósítást teljesen végrehajtani. Mégis egy nagyobb had Lajos király vezetésével megütközött a magyarokkal, és rész siker után (a szándékos meghátrálást tekintve ennek) vereséget szenvedtek. Tehát a történet egészen eddig, a csata helyének kivételével 907-re is értelmezhető.

A 907. évi pozsonyi vesztes csata után számunkra a fenyegetettség minden bizonnyal olyan mérvű volt, amely valóban indokolhatta a már korábban elrendelt mozgósítás végrehajtására történő újbóli felszólítást. A király fenyegetése az „akasztófával” utalhat arra is, hogy 907-ben a pozsonyi csata előtt elrendelt mozgósítás ellenére a keleti frank sereget jobbra a bajorok töltötték fel. Az is gyanús, hogy Liudprand az általa augsburgi csatának nevezett összecsapásokban nem említi az elesettek neveit. Talán nem ismerte a máig megmaradt forrásokat?

A korabeli források és Liudprand történetének összevetése

Mint láttuk, a 910. évi augsburgi (lechfeldi) magyar győzelemként ismert eseményt **a korabeli források nem Augsburghoz kötik**. A Salzburgi Évkönyvek egy az évi magyar–bajor összecsapás helyét **Neuching** helységhez kapcsolják.

A rendelkezésünkre álló források alapján az állapítható meg, hogy Liudprand volt az első, aki őseink 910. évi sikeres portyájának egyik csatáját Augsburg térségébe azonosítja. Valószínűsíthető, hogy a Cremonai is értékelte.

Azonosságok és eltérések Liutprand története és a források (évkönyvek) között

A források által megörökített 910. évi eseményeket részleteiben is vessük össze az augsburgi csataleírással. Először válogassuk ki a megegyezéseket:

– az évkönyvek szerint részt vevők a svábok, a bajorok és a frankok, Liudprandnál sejtetően ugyanezek, és Lajos király szerepeltetése is összegyűjtött hadakra utal,

– a bajorok részleges győzelme a Sváb Évkönyvben kitapintható a Cremonai elbeszélésében, amikor azt írja, hogy Lajos király eleinte győztesnek gondolta magát.

Azonban lényeges eltérések is kimutathatók a dokumentumok között:

- Liudprandnál nem köthető időhöz (még évszámhoz sem) az esemény, a források megbízhatóan 910. június 12., illetve 22. dátumokat adnak meg;
- a cremonai püspök Augsburgot, a források Neuchingot jegyezték fel az összecsapások egyik színhelyéül;
- a történetíró csak (gyermek) Lajos királyt említi név szerint, a források pedig a harcokban elesett méltóságok neveit;
- Liudprandnál egy (esetleg kettő) csata, viszont a források szerint 910-ben kettő (három) zajlott le.

A 910. évi események leírásában az eltérések sajnos éppen a konkrétumokban, egyezések viszont csupán az általánosságokban mutathatók ki. A rendelkezésünkre álló források alapján az állapítható meg, hogy Liudprand volt az első és egyetlen, aki őseink egy sikeres portyájának 907 és 911 közötti csatáját Augsburg térségébe helyezi.

A Cremonai idézett szövegében a keleti frank tábor megtámadása tartalmilag egy beerőszakolt betoldásnak tűnik, megszakítja az előtte leírtak elvárható folytatását. A korabeli harcászati elveknek is ellentmond, hiszen egymás után két olyan csatát jelenít meg, melyek közül bármelyik kiszabott nyílkészlete (eleink távolharc-fegyverének, a reflexíjnak a muníciója) közel állhatott a rendelkezésre álló kiszabottnak a felhasználásához.²⁰

Mindent számba véve, a korabeli források és Liutprand története közötti hasonlóság nem meggyőző!

A továbbiakban a hajnali támadás epizódját kihagyva vessük egybe a cremonai püspök történetét a források hitelesnek ítéltető információival.

A 910. évi források információinak összegzése

Tegyük félre egy rövid időre Liutprand élvezetes beszámolóját és értékeljük a 910. év forrásainak, a mérvadó évkönyvek, valamint nekrológiumok időre, helyre és nevekre vonatkozó információit – majd kiegészítve hadműveleti-harcászati megfontolásokkal – formáljuk egy lehetséges történeté.

A nekrológiumok (Necr. Augiae: 910. június 12. – Gausbert gróf, a sereg vezére és Mangolt gróf eleste; Necr. Romaric: 910. június 22. Konradin Gebhard, Lotharingia hercege, feltehetően az ütközet vezére és Liudger, frank gróf halála) nagy valószínűséggel az ütközetek időpontjait örökítették meg. Valójában a Sváb Évkönyv két összecsapást említ, melyek időpontjait a nekrológiumok alapján 10 nap időkülönbséggel 910. június 12-ére és június 22-ére azonosíthatjuk. A Salzburgi Évkönyv még egy ütközet helyét adja meg Neuchingnál. Tehát három ütközet azonosítható, melyekhez két dátumot ismerünk, amennyiben a neuchingi ütközet nem egyezik a június 22-ére azonosítottal.

²⁰ A nyílfelhasználás normatíváiról részletesen ír Torma Béla Gyula: *Csata a Brenta folyónál*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 12. évfolyam, 2008. június. 436–441. o.

A továbbiakban mérvadónak tekintem a Sváb Évkönyvet, mely egyedül tárgyalja összefüggésében a 910. évi eseményeket. Az évkönyv szerint a magyarok először váratlanul Svábföldre²¹ támadtak, és akkor vesztette életét Gozpertus gróf. A rövid hírt olvasva azonban nem derül ki, hogy mit jelent a Sváb földre támadás! A leírás vonatkozhat egy ütközetre, de általában a portyázó magyarok pusztítására is. Gozpertus meggyilkolása, és a „*sokakat megöltek*” szóhasználat inkább szervezett katonai ellenállásra utal. Azonban az évkönyv fő értéke, hogy egyértelműen megadja eleink haladási útvonalát délről (Svábföld déli területeiről) észak-északkelet irányába.

Figyelembe véve a 907. évi pozsonyi győzelem utáni új határt, az Enns folyót, őseink kijutását erre a területre a legrövidebb útvonalon (váratlanul!), a Duna völgyének déli területein, a nyugatra vezető járható irányokban valószínűsíthetjük.

A Sváb Évkönyv hírének erősíti meg a „Necrologium Augiae divitis”, mely Gozpert gróf eleste kapcsán, a magyaroktól június 12-én elszenvedett sváb vereséget sejtet. Másodjára eleink a frankokkal és bajorokkal ütköztek meg, és ekkor esett el Gebhard frank herceg. Az évkönyv ezzel az utóbbi eseménnyel hozza összefüggésbe a bajorok részsikerét (részgyőzelmét). Ez a motívum található meg Liudprand elbeszélésében is. Ugyancsak a Sváb Évkönyv értesülését támasztja alá a fent hivatkozott „Necrologium Romaricense” bejegyzése június 22-ére, amikor Gebhard frank herceg halálát ezzel a nappal köti össze. Azonban erre a napra nem tehető a neuchingi összecsapás. Neuching nem Svábföldön fekszik, hanem Freising térségében található, amely Bajorországhoz tartozott.²² Ebből az következik, hogy a neuchingi ütközetbe nagy valószínűséggel a már hazatérőben lévő magyar had keveredett bele.

Az évkönyv és a nekrológiumok egybeeső híreit úgy értelmezhetjük, hogy őseink valamikor tavasz idején betörték Svábföldre, és pusztítva végigszákmányolták azt. Először onnan érkezhett a támadás híre Regensburgba, a királyi udvarba. A források információi szerint a svábföldi eseményeknek egyik epizódja tehető június 12-ére, mikor feltehetően a helyi parancsra mozgósított sváb had nem tudott egyesülni a királyi frank-bajor haddal, nem ért a gyülekezési helyre, mert megütközött a portyázó magyar sereggel és vereséget szenvedett.

A fentiek ismeretében a történetek közötti fehér foltok megalapozott következtetésekkel, sőt észrevételekkel (megállapításokkal) kitölthetők. A történetek három eseménykörben – a résztvevők és a mozgósítás, az első svábföldi összecsapás és körülményei, a főerők ütközete, valamint a neuchingi összecsapás vonatkozásában – vizsgálhatók.

A megismert területek, nevek és méltóságok alapján körvonalazódik a 910. évi júniusi összecsapásokban részt vettek köre. Egyértelműen megnevezhetők a svábok és a bajorok, akiknek a területét érte őseink portyája, de részt vettek Frankföldről is (Lotharingia hercege). A kiterjedt részvétel arra utal, hogy a király a bajorok, a svábok és a frankok részére egyaránt mozgósítást rendelt el. Erre azonban csak abban az esetben kerülhetett sor, ha a magyarok támadásáról az első hírek

²¹ Megközelítőleg a mai Baden-Württemberg tartomány.

²² Helytálló, hiszen Augsburgot határvárosnak nevezi Liutprand.

idejében megérkeztek Regensburgba.²³ A gyülekezést a csapatok tartományonként (törzsenként) hajthatták végre. Az is elképzelhető, hogy a sváb területeket ért támadás után a helyi méltóságok már a királyi mozgósítás elrendelése előtt fegyverbe szőlítették hűbéreseiket. A bajorok és a frankok Regensburg térségében gyülekezhetek. A forrásokból, jobban mondva az események helyszíneiből az derül ki, *hogy Lajos király hadai a csata előtt ez alkalommal sem tudtak egyesülni.* Jóllehet a bajorok, a svábok és a frankok eleget tettek a király fegyverbe szőlítésének, de **csupán a frank és bajor csapatoknak sikerült királyi vezetés alatt egyesíteni erőiket.**

Őseink váratlan betörését Svábföldre nem tudjuk konkrét dátumhoz kötni, a két következményét azonban kiolvashatjuk a forrásokból. Az első a helyi ellenállás gyors megszerveződése²⁴, melynek élére Gozpertus gróf állt. (Az történt, mint az előző évben Bajorországban, amikor Arnulf herceg szőlította fegyverbe a bajor hadat.) Ezzel egy időben küldhették a riasztást Regensburgba, a magyar támadásról. Ezek a történések a forrásokban nem köthetők időhöz, de a további időpontok és azon szokás alapján, hogy a nomád hadjáratok tavasszal a lóállomány felerősödése után kezdődtek, valószínűsíthető, hogy a támadás áprilisban vagy májusban kezdődött. A svábföldi eseményekre vonatkoztatható egyetlen időpont a Reichenau-i nekrológium június 12-ei dátuma, mely nagy valószínűséggel annak a nagyobb összecsapásnak az emlékét őrzi a svábok és őseink között, melyben elesett Gozpertus gróf. Ez lehetett a sváb ellenállás utolsó epizódja.

A következő eseménykör szerint a bajorok felé nyomuló magyar had megütközik frankokkal és a bajorokkal (Sváb Évkönyv). A hírből kiviláglik, hogy itt a mozgósított frankok és bajorok egyesített hadáról lehet szó. Ez tűnik a legnagyobb csatának, melyben a két szemben álló fél főerői vettek részt. **Leginkább ez az összecsapás hozható összefüggésbe Liudprand történetével,** melyben Lajos király Augsburgba érkező hatalmas hadáról szól. A sereg a király közvetlen katonai kíséretéből (testőrsége) és a mozgósított tartományok beérkező csapataiból állt.²⁵ Augsburg térsége elfogadható gyülekezési körletnek, hiszen a megtámadott térség központi helyén feküdt. Svábföld északi részén, közel a bajor határvidékhez, Regensburghoz mintegy 150 kilométerre. Figyelemre méltó, hogy a csatahelyet a keleti-frank hadvezetés választotta ki. A Lech folyó jobb partján elterülő, nagy kiterjedésű Lech-mező jelentős hadak befogadására volt képes. Ezzel a csatával hozható összefüggésbe Gebhard herceg, az egyesített hadak vezérének eleste, június 22-ei dátummal. Liudprand csataleírásában és a Sváb Évkönyvben található még egy azonos motívum. Mindkettőben egy részleges (bajor) sikerről emlékeznek meg, ami azonban nem fordította meg a csata sorsát.

A harmadik eseménysor utolsó ismert története Bajorországhoz kötődik. Az Aventinus-kivonat szerint Neuching-nál egy bajor csapat megtámadta a zsákmánnyal hazatérő magyarokat, azonban sikertelenül. Liutprand történetének hitelessége

²³ Királyi székhely.

²⁴ Kristó, i. m. 192. o. (Hasonló gyors mozgósításról ad számot a Fuldai évkönyv 900-ban, mikor őseink megtámadták az Ostmarkot és egészen Linzig hatoltak előre. Ekkor Liutpold határőrgróf gyűjtött gyorsan hadakat és passauai püspök fegyvereseivel egyesülve eleink ellen fordult).

²⁵ A keleti frank tartományok mozgósításáról részletesen Torma Béla Gyula – Veszprémy László (szerk.): *Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata.* Budapest, 2008. 82–85. o.

szempontjából figyelemre méltó a Neuching-i összecsapás. Két szempontból is. Elsőként azt kell megemlíteni, hogy Neuching földrajzi elhelyezkedése Augsburghoz és a magyar csapat Rott folyó menti visszaútjához hadműveletileg indokolható, tehát megnöveli a döntő csata színhelyének valószínűségét Augsburg térségében. Legalább ennyire fontos észrevennünk a bajorok szándékát, hogy törekedtek a zsákmánnyal hazatérő, kiszolgáltatottabb hadat megtámadni. Ezt tette egy évvel korábban és sikeresen Arnulf bajor herceg. Valószínűsíthető, hogy a Neuching-i támadást is ő vezette.

Összességében megítélve, Liutprand történetét megcáfolhatatlan bizonyítékokkal – a források alapján – alátámasztani nem tudjuk. Történetének hely és idő szerinti behatárolása a forrásokban megtalálható összefüggések alapján levont következtetés. **Tehát a Cremonai története a lechfeldi csatáról nem tekinthető forrásértékűnek.**

Valószínű, hogy erre a bizonytalanságra érzett rá a forrásokat széles körben kutató Aventinus, aki nagy jelentőséget tulajdonított a 907. évi pozsonyi csatának, amiről Liutprand meg sem emlékezett. Véleményem szerint Liutprand történetéhez ő sem talált megbízható, egyértelmű forrást.

Aventinus értékelése a 907. évi Enns környéki csatáról

Aventinus, miután a „Bajorok Évkönyvei” című munkájában részletes leírást adott a 907. évi, Pozsony alatti magyar győzelemről a Luitpold keleti határőrgróf vezette bajor had felett, a csata folytatásaként egy Enns környéki ütközzel zárta történetét.²⁶ Az alábbiakban a történet vonatkozó részét idézem:

„ ... A magyarok, miután ilyen nagy győzelmet arattak, zsákmánnyal teli táborokat kaparintottak meg, a **menekülők nyomába erednek**. Megfélemezésükre **Lajos a sereg** szétszéledt katonáit egybegyűjti, újabb csapatokkal egészíti ki a mellette maradt tartalékból. Nem tudván az ellenség által előkészített **cselvetésről**, kivezeti seregét. Ugyanis a magyarok a mezővel szomszédos erdőben rejtették el az övéiket, ahonnan mindkét sereget szemmel lehetett tartani. Az ellenfél menekülést színlel, a mienk türelmetlenül üldözik őket, miközben alakzataik felbomlanak, a csatarend szétesik. A **menekülők a lesvetés helyéhez vezetik őket**, s mihelyst elhaladnak az erdő mellett, az ott rejtőzködők kiáltozva hátulról váratlanul rárontanak a mienkre, s az elől menekülők is megállnak és keményen szembeszállnak az üldözőkkel. A hátulról, szemből, mindenfelől körbefogott bajorokat legyilkolják. **Lajos király Passauba menekül**. Úgy tudják, hogy ezt a vereséget a bajorok Augusta Rhetiae-nél, német nyelven Augsburgnál szenvedték el, a nevek hasonlósága azonban megtévesztette őket, hiszen csak egy betűnyi különbség miatt lett **Ansburgból (Ennsvárból)**, Anassoburgium-ból Augsburg. (...)”

(Fordította: Veszprémy László)

²⁶ Torma Béla Gyula – Veszprémy László (szerk.): *Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata.* 215-216. o.

Aventinus a történetet röviden összefoglalva bedolgozta a német nyelvű „Bajor Krónikába” is.²⁷

„... Miután a magyarok ilyen nagy győzelmet arattak a bajorok felett, az Enns mellett nyomultak előre, ahol Lajos király Burchard passauai püspökkel és hadinépükkel táborozott. A magyaroké lett a győzelem, sok katonát levágtak. Lajos király Passau felé menekült.”

(Fordította: Veszprémy László)

Közvetett történeti adatok egy Enns környéki ütközet megtörténte 907-ben

Nem vitatott, hogy a 907. évi győzelem eredményeként a magyar törzsszövetség nyugati határát az Enns folyóig terjesztette ki. Az Enns folyó elismerését határfolyóként Gyermek Lajos 909. február 17-ére keltezett ajándékozási okirata is alátámasztja, miszerint ezen a napon Pilgrim salzburgi érsek és Aribó határörgróf – kárpótlásként a magyarok által okozott veszteségeikért –, ajándékként fele-fele arányban megkapják a Traunkirchen-i Apátságot (Ausztriában, a Traunsee nyugati partján).²⁸ Eszerint (főként) Aribó szenvedett veszteséget azzal, hogy elveszítette a Noricum-beli grófságát, így grófsága már csak a Traungau-ra korlátozódott.

Bóna István is úgy tudja, hogy Liutpold fia, Arnulf bajor herceg 908-ban az Enns folyót elismerte a két országot elválasztó határfolyónak.²⁹ **Tehát még 907-ben eleinknek ki kellett jutni az Enns folyóig!** Rainer Rudolf forráskutatásai alapján megállapította, hogy a pozsonyi csata utáni időszakban, egészen Szent Istvánig erről a vidékről (az Ostmark Ennstől keletre fekvő területe) semmi hírünk nincs, írásos források nem emlékeznek meg a térségről.³⁰

A gyepű határának kitolása az Enns folyóig, megkönnyítette őseink zsákmányszerző hadjáratainak kijutását a gazdag keleti-frank tartományokba.

Természetesen mindezen tényekből még nem következtethetünk egy Enns környéki csatára.

Azonban **907-ből két ütközet megtörténtét őrizte meg a Sváb Évkönyv.** Ugyanis a 907. évnél két bejegyzés található a „bajorok háborújáról” a magyarok ellen. Ez adott hírt a bajorok hatalmas vereségéről, melyben Liutpold herceg, valamint a bajor egyházi és világi méltóságok elestét és a teljes bajor sereg megsemmisülését örökítették meg.

²⁷ Torma Béla Gyula – Veszprémy László (szerk.): *Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata.* 216. o.

²⁸ Kurt Reindel: *Luitpoldinger forrásgyűjtemény.* No 50., 93-94. o.

²⁹ Bóna István: *A magyarok és Európa a 9-10. században.* Budapest, 2000. 37-38. o.

³⁰ Reiner Rudolf: *Bosendorf-Pressburg.* In: *Südostdeutsches Archiv*, XXVI./XXVII. Band. München, 1983/1984. 40. o.

Az évkönyv első bejegyzésében ezt olvashatjuk:

„*A bajorok kilátástalan háborúja a magyarokkal, Liutpold herceget (bajor határőrgróf) megölték, övéinek féktelen kevélységét letörték, és a keresztények alig néhányan menekültek meg, a püspökök és grófok többségét meggyilkolták.*”

Ennek a vereségnek a híre – melynek a helyét a Sváb Évkönyv alapján Pozsony alá helyezzük³¹ – készíthette a királyt a keleti-frank birodalom teljes területére kiterjedő mozgósítás elrendelésére.

A második bejegyzés szerint:

„*A bajorok teljes seregét megsemmisítették a magyarok.*”³²

Ez a két, egymást követő, de különálló bejegyzés teljesen illik a két csata gondolatmenetébe, hiszen Pozsony alatt nem érte vesztesség a királlyal Ennsburgban visszamaradt tartaléksereget. **A teljes sereg megsemmisítése csak a második veszített csatával értelmezhető!** Amennyiben Pozsony térségében szükségessé vált a magyar haderő egy részének átcsoportosítása a Duna északi partjára, a bajorok üldözése is lazább lehetett, és a Duna jobb partján több menekülő csoport elérhette Ennsburgot.

A német nyelven írt „Bajor Krónika”-ban is megemlékezik Aventinus az Enns melletti csatáról. Igaz rövidebben, két mondat erejéig, de a latin nyelvű változathoz képest egy nagyon fontos – hitelességét alátámasztó – információt fűz a történetekhez. A kiegészítés szerint Lajos királlyal együtt található az Enns melletti táborban az a Burchard passauai püspök, aki a *Bajor Évkönyvek* szerint Ennsburgban maradt a királlyal, miután Liutpold serege megindult Pozsony felé. Burchard püspök neve előfordult abban a királyi ajándékozó okiratban³³, mely a bajor sereg indulásának napjához (907. június 17.) kötődik, és a király mellett jelen vannak a hadjárat vezérei, és Burchard passauai püspök is. A püspök jelenléte és a király Passauba menekítése teljesen illik az Aventinus által leírt helyzetképhe. Illeszkedik a történethez az okiratban szereplő Aribó személye is, aki a hadjárat indulásának napján a király kíséretében maradt Ennsburgban. A csatában nem vesztette életét, és ezt más, későbbi források is megerősítik.

Az Ennsburg alatti ütközet megtörténtének elvi és hadműveleti megközelítése

Elvi megközelítés

Bölcs Leó bizánci császárnak „*A taktika*” című munkájában, a türkök (magyarok) harcéljárását értékelve azt jegyezte fel, hogy a türkök győzelmük után azonnal megkezdik az ellenség kíméletlen és hosszan tartó üldözését. Erre szolgáltat adatot a Szent György csodáit felsoroló óbolgár gyűjtemény, mely a magyar–(dunai) bolgár háborúban részt vevő magyar harccsoport Symeon bolgár cár fölött aratott győztes csatája után megkezdte a szétvert csapatok üldözését:

³¹ Kristó Gyula (szerk.) i. m. 210. o. „*Nagyon szerencsétlen harc folyt Brezalauspurcnál (Pozsony) július Nonae-je 4. napján (július 4-én)*”.

³² Kristó Gyula (szerk.) i. m. 202. o.

³³ Torma Béla Gyula Gyula – Veszprémy László (szerk.): *Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata.* 217. o.

„... Amikor az ugrok (magyarok) szétverték bennünket, mi ötvenen egy úton menekültünk. És üldözőbe vettek bennünket az ugrok, ...”³⁴

De ez történt a Brenta folyó melletti győzelem után is: I. Berengár itáliai király megvert csapatát mintegy 300 kilométeren át, egészen Páviáig üldözték eleink.

Hadműveleti megközelítés

Aventinus elbeszélésében két különböző magyar harceljárást ír le. Az első a gyepűsávban végrehajtott többnapos halogató harc, melyben őseink többször ismételve, a tudatos megfutamodás manőverét alkalmazták. A halogató harcban veszteségeket szenvedett, kifárasztott ellenséget a táborában támadták meg és mértek rájuk végső csapást Pozsony alatt. A második (feltételezetten megtörtént) ütközetnél pedig az ismert, klasszikus színlelt meghátrálás harceljárást beszéli el, amelyre üldözés után került sor Ennsburg térségében.

Ezek után nézzük meg, hogy a Pozsony alatti csatát követően, milyen lehetőségek álltak őseink előtt az üldözésre. Egyáltalán, üldözték-e a megvert bajor csapatokat? A témával kapcsolatos érdemi foglalkozás szükségességét erősíti Aventinus elbeszélése, mikor a bajorok Pozsony alatt elszenvedett veresége után arról ír, hogy a magyarok azonnal a menekülők nyomába eredtek és még egy csatára került sor, melyben Gyermeke Lajos a vele maradt tartalék erővel és az összeszedett megfutamodókkal szándékozott feltartóztatni őseink nyomulását, de csatát veszített és Passauba menekült.

A következőkben nem szándékozom Aventinus történetét sem bizonyítani, sem cáfolni, csupán azt vizsgálni (modellezni), hogy megtörténhetett-e az üldözés?

Az értékeléshez megfelelő kiinduló adatokkal rendelkezünk:

- ismerjük a Pozsony alatti ütközetek dátumait (907. július 4. és 5.);
- tudjuk, hogy 908-ra Aribó határőrgróf a magyarok behatolása miatt elvesztette Noricum-beli grófságát (Alsó-Ausztriában a Dunától délre fekvő területek). A veszteséget király 909 februárjában, a Traungau területén, (tehát az Enns folyótól nyugatra) fekvő apátsági terület egy részével kárpótolta;
- az Enns valószínűsíthető határfolyónak;
- ismerjük őseink zsákmányszerzéssel egybekötött, megközelítési lehetőségeire vonatkozó üldözési sebességének határértékeit (Itáliában és a pozsonyi csatában 5-6 km/nap).

A bajorok részére, az Enns folyó előtt, harceljárásuknak megfelelő, szétbontakozásra alkalmas terület közvetlenül az Enns folyó előtt keletre, Ennsdorf előtt, valamint Amstetten északon, Stephanshart és a Duna közötti sík térségében húzódott. A két terület Pozsonytól mért távolsága megközelítőleg 250, illetve 220 kilométerre becsülhető.

³⁴ Kristó Gyula (szerk.) i. m. 166-167. o.

Ha elvégezzünk a számításokat őseink ezekre a területekre vonatkozó megközelítési lehetőségeire, és táblázatba foglaljuk az üldözési sebesség intervallum határértékeivel szomszédos sebességeket, akkor a következőket kapjuk:

Becsült üldözési sebesség	Pozsonytól mért távolságok megtételéhez szükséges napok	
	250 km, Enns kelet	220 km, Amstetten észak
4 km/nap	63	55
5 km/nap	50	44
6 km/nap	42	37
7 km/nap	36	31

A szélső értékeket figyelembe véve, Amstetten észak körzetét augusztus 1–29. között érheték el őseink, szorosabb intervallumra számolva augusztus 11–18. között.

Ugyanezt a számvetést Enns keletre elvégezve, augusztus 10.–szeptember 17., illetve augusztus 16–24. közötti eredményeket kapunk.

Tehát amennyiben a magyarok azonnal megkezdték az üldözést, Amstetten észak körzetébe már augusztus hónapban, Enns keletre pedig augusztus–szeptember első felére érhetek ki.

Másik kérdés, hogy ezen körzetek valamelyikében fogadhatta-e Gyermek Lajos az üldözőket? A július 4-ei vesztes ütközet után azonnal indulhatott a menekülők közül egy lovas hírnök a királyhoz Ennsburgba. A 270 kilométer távolság leküzdését váltott lovak esetén 60 kilométerrel számolhatom naponként. Ez esetben július 9-én a lovas futár már jelenthette a vereséget, és a királynak elegendő idő állt rendelkezésére csapatai rendezésére és előnyös terepszakasz elfoglalására, az üldözők legkorábbra becsült beérkezéséig, augusztus 1-jéig.

Egyébként Aventinus is említ egy augusztusi dátumot: augusztus idusának ötödik napját (azaz augusztus 9-ét). Igaz ez a dátum nála nem azonosítható az Enns melletti ütközetrel. Aventinus erre a napra teszi Liutpold halálát, a korabeli nekrológiumok július 5-re. Azért gyanús ez az időbeli egyezés, amely őseink ismert üldözési sebességével (5-6 km/nap) esik egybe.

Összevetés, következtetések

Végül hasonlítsuk össze a két szerző elbeszélését! Első olvasatra lényeges azonosságokat fedezhetünk fel bennük. Gyermek Lajos király mindkét leírásban szerepel, mint a német seregek vezére. Mindkét történetben a magyarok a színlelt meghátrálás manőverével csalják csapdába az ellenséget.

Azonban sokkal több az eltérés a két munka között. A legfontosabb a dokumentáltan különböző csatahelyszín (Liutprandnál augsburgi gyülekezés után a Lech-mező, Aventinusnál pedig egy vesztes csata után Ennsburg). Más a keleti-frank (német) hadak összetétele (Liutprandnál érzékelhetően frank–bajor, míg Aventinusnál csak bajor). A csata éve Aventinusnál 907, Liutprandnál nincs dokumentálva. Az elesettek nevei csak Aventinusnál kerültek felsorolásra, az első ütközet után. Aventinus több konkrétum is megnevezett: az ennsburgi ütközetnél Lajos király nevén túl Burchard passauai püspök nevét, és a király Passauba menekülését is megírta.

Összehasonlítva az Aventinus és a Liutprand által megírt és az előzőekben elemzett történeteket, a két szerző munkája közötti lényeges különbség abban vonható meg, hogy Aventinus elbeszélése („értékelése”) a 907. évi eseményekről többnyire jól dokumentált, az események logikusan követik egymást és hadműveletileg megindokolhatók. Liutprand történetéről mindez nem mondható el, még a történetével egyidejű források sem támasztják alá az általa megnevezett helyszínt.

A közvetlen és a közvetett információk, a hadműveleti elvek ugyan mind abba az irányba mutatnak, hogy 907-ben a pozsonyi csata után sor került egy másik összecsapásra Ennsburg előtt, azonban mindez egy körültekintő hadtörténész – Aventinus – alapos értékelésének eredménye, melyet a rendelkezésünkre álló források és hadműveleti elvek felhasználásával ma is hasonlóan értékelhetünk. Mindezek ellenére, Aventinus „Bajor Évkönyvek” című munkája sem lapozható forrásértékűként.

Az összevetésekből arra következtethetünk, hogy mindkettőjük részére rendelkezésre állhatott ugyanaz a datálást nélkülöző, a helyszínt többféleképpen értelmezhető forrás egy megtörtént csatáról. Melyet mindketten beleillesztettek történelmi munkájukba, csak más földrajzi környezetben.

FELHASZNÁLT ÉS IDÉZETT IRODALOM

- Kristó Gyula (szerk.). *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szeged, 1995.
- Torma Béla Gyula: *Csata a Brenta folyónál*. In: Hadtörténelmi Közlemények, 121. évfolyam, 2008. június.
- Kurt Reindel: *Die bayerische Liutpoldingen 893–989*. (Sammlung und Erläuterung der Quellen.) München, 1953.
- Bóna István: *A magyarok és Európa a 9-10. században*. Budapest, 2000.
- Csorba Csaba: *Árpád népe*. Budapest, 1997.
- Veszprémy László: *Aventinus híradása a magyarok 907. évi győzelméről*. In: Történelmi Szemle 2007/1.
- Szlovák Kornél: *Az itáliai kútfők*. In: Kristó Gyula (szerk.): *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szeged, 1995.
- Torma Béla Gyula – Veszprémy László (szerk.): *Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata*. Budapest, 2008, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum.
- Reiner Rudolf: *Bosendorf-Pressburg*. In: Südostdeutsches Archiv, XXVI./XXVII. Band. München, 1983/1984.
- Roman Zehetmayer (szerk.). *Im Schnittpunkt frühmittelalterlicher Kulturen*. Niederösterreich an der Wende vom 9. zum 10. Jahrhundert.

A CYBERTÉRBŐL ÉRKEZŐ FENYEGETÉSEK KORMÁNYZATI SZINTŰ KEZELÉSE A „FIVE EYES” HÍRSZERZŐKÖZÖSSÉG ORSZÁGAIBAN¹

„Just as in the nineteenth century we had to secure the seas for our national safety and prosperity, and in the twentieth century we had to secure the air, in the twenty first century we also have to secure our position in cyber space in order to give people and businesses the confidence they need to operate safely there.”²

Az 1960-as évek végén az amerikai védelmi minisztérium, részben a vietnami háború tapasztalataitól, részben a hidegháborús időszakot jellemző nukleáris fenyegetettségtől vezérelve megbízta a DARPA (Defense Advanced Research Projects Agency) ügynökséget egy olyan rendszer kifejlesztésével, amelynek feladata az akkoriban szinte egyedüli hadászati szintű kommunikációs csatornát biztosító, rendkívül sebezhető telefonhálózatok kiváltása volt.

A lehetséges megoldások egyikeként, az akkor már évek óta folyó ilyen irányú kutatások eredményeit felhasználva, az ügynökség elindította a számítógépek közötti hálózatos kommunikációra épülő ARPANET projektet. Ez a projekt – amely eleinte csak négy egyetemi kutatólabor közötti adatcserét tett lehetővé –, volt a mai internet „atyja”.

Az azóta eltelt időszakban az internet-felhasználók száma megsokszorozódott, 2010 végén világszinten megközelítette a kétmilliárdot.³ Napjainkra az internet, a számítógépes hálózatok, az ezeket alkotó eszközök, az ezeken tárolt információk, az alkalmazott eljárások illetve az ezeken feldolgozott adatok szinte észrevétlenül mindennapi életünk részévé váltak, és olyannyira „függővé” váltunk tőlük, hogy szakértők szerint 2015-re ezeknek a hálózati eszközöknek (mobiltelefon, személyi számítógép stb.) a száma meg fogja haladni a Föld teljes lakosságának létszámát.⁴

¹ A második világháború alatt az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Kanada, Ausztrália és Új-Zéland a SIGINT forrásból származó felderítési adatok megosztására vonatkozó megállapodást kötöttek, mely a mai napig életben van UKUSA Egyezmény néven. A részt vevő országokat SIGINT hírszerző körökben „Five Eyes” államok címmel illetik. Az egyezményre vonatkozó bővebb információk az NSA honlapján található.

http://www.nsa.gov/public_info/declass/ukusa.shtml, letöltés: 2011. 02. 22.

² „Ahogy a 19. században meg kellett védenünk a tengereket nemzetünk biztonsága és jóléte érdekében, majd a 20. században a levegőben kellett védekeznünk, úgy kell a 21. században biztonságossá tennünk a cyberteret, hogy az embereknek és a gazdaságnak biztosíthassuk ott a biztonságos működést.”, Részlet Gordon Braun, Nagy-Britannia egykori miniszterelnökének az ország első cyberstratégiája 2009-ben elhangzott beszédéből. (*UK fights cyber terrorism with new strategy*, F. Zs. fordítása.)

<http://news.icm.ac.uk/technology/uk-fights-cyber-terrorism-with-new-strategy/2300/>, letöltés: 2011. 02. 11.

³ *World Internet Users and Population Stats*.

<http://www.internetworldstats.com/stats.htm>, letöltés: 2011. 02. 25.

⁴ *A Strong Britain in an Age of Uncertainty: The National Security Strategy, October 2010*.

http://www.direct.gov.uk/prod_consum_dg/groups/dg_digitalassets/@dg/@en/documents/digitalasset/dg_191639.pdf?CID=PDF&PLA=furl&CRE=nationalsecuritystrategy, letöltés: 2011. 02. 02.

A cybertér értelmezései

A civil megközelítés szerint a bevezetőben felvázolt közeg maga a cybertér, mely nem más, mint „*az elektronikus kommunikációs eszközök és rendszerek (számítógép-hálózatok, internet, telefonvonalak, műholdas rendszerek stb.) és a rajtuk található szolgáltatások, információk alkotta virtuális tér vagy világ*”.⁵

Ettől eltérő értelmezéseket találunk a katonai terminológiában, melyek egyik példája az amerikai szárazföldi haderő által használt megközelítés. Ez a cyberteret a levegő, a szárazföld, a tengerek és a világűr mellett a hadszíntér ötödik dimenziójaként kezeli; három rétegre és ezeken belül öt összetevőre bontva azt, az alábbiak szerint (amelyet ábrán is szemléltetünk):

(1) *Fizikai réteg (physical layer)*, mely további két részből áll:

(1/a) földrajzi összetevő (geographic components), mely a hálózatok, hálózati eszközök valós elhelyezkedését jelenti;

(1/b) tényleges hálózati összetevő (physical network components), amely magába foglalja a hálózatot alkotó eszközparkot és infrastrukturális elemeket (számítógépek, routerek, vezetékek, vezeték nélküli átviteli eszközök, valamint maguk a rádióhullámok, az elektromágneses spektrum).

(2) *Logikai réteg (logical layer)*:

logikai hálózati összetevő (logical network component), amely a hálózati végpontok (asztali vagy kézi számítógép, mobiltelefon, stb.) közötti logikai kapcsolatot jelenti.

(3) *Felhasználói réteg (social layer)*, mely két részből áll:

(3/a) valós felhasználói összetevő (persona component), mely a hálózati végpontokat aktuálisan használó egyéneket foglalja magában;

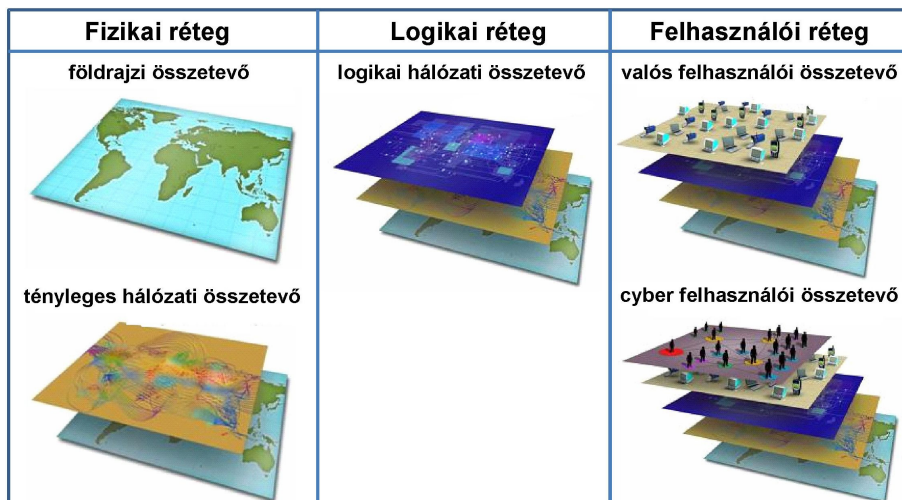
(3/b) cyber-felhasználói összetevő (cyber persona component), mely a valós felhasználó hálózaton használt megkülönböztető jegye (e-mail cím, IP-cím, telefonszám stb.).

A virtuális tér sok vonatkozásában hasonlít a valós világra. A bennünket körülvevő fizikai térhez hasonlóan itt is „tárgyak” vesznek minket körül, amik jelen esetben fájlok, e-mail-ek, grafikák stb.; megvannak a kommunikációs csatornái, a maga úthálózata és szállítási módjai a protokollok formájában, és megvannak a rá jellemző veszélyforrásai is.

Ezek a cybertéri veszélyek, fenyegetések lehetnek szándékosak vagy véletlenül elkövetettek, konkrét rendszert vagy véletlenszerű helyszínt megcélzók; forrásaik pedig lehetnek elégedetlen alkalmazottak, hackerek, bűnözői körök, terroristák, ipari kémek vagy akár ellenérdekelt országok hírszerző szervei is.

⁵ Haig Zsolt – Kovács László: *Fenyegetések a cybertérből*. Nemzet és Biztonság, 2008/5. szám. <http://neb.kezek.hu/letoltes.php?letolt=57>, letöltés: 2011. 01. 29.

A fenyegetések jellege szintén sokféle lehet: az adat- és személyiséglopástól, az ipari kémkedésen keresztül egészen a kritikus infrastruktúrákat⁶ megcélzó terrorcselekményekig.

A cybertér három rétege egyféle katonai megközelítésben⁷

A cybertér védelme

Az előbb említett veszélyforrások – főleg a legsúlyosabb, a nemzeti kritikus infrastruktúrákat fenyegetők – elleni védelemre való felkészülés sokáig nem kaptak kiemelt szerepet a nyugati kultúrák kormányzati gondolkodásában, illetve nem szerepeltek a lakosság felé közvetítő médiákban. Richard A. Clarke, a Bush-adminisztráció cyberbiztonsági tanácsadójának egy 2003-ban készült interjújából idézve: „Cybertámadásba eddig még tulajdonképpen senki nem halt bele. (...) Meg aztán, nem voltak füstölő romok, amit a kamerák mutogathattak volna.”⁸

⁶ *Kritikus infrastruktúra*: olyan, egymással összekapcsolódó, interaktív és egymástól kölcsönös függésben lévő infrastruktúra-elemek, létesítmények, szolgáltatások, rendszerek és folyamatok hálózata, amelyek az ország (lakosság, gazdaság és kormányzat) működése szempontjából létfontosságúak, érdemi szerepük van egy társadalomilag elvárt minimális szintű jogbiztonság, közbiztonság, nemzetbiztonság, gazdasági működőképesség, közegészségügyi és környezeti állapot fenntartásában, és ezért meg kell felelniük az alapvető biztonsági, nemzetbiztonsági követelményeknek.

223-2009. (X. 14.) Korm. rendelet az elektronikus közszolgáltatás biztonságáról.

http://www.complex.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0900223.KOR, letöltés: 2011. 01. 19.

⁷ U.S. Army Capabilities Integration Center: *TRADOC Pamphlet 525-7-8 - The United States Army's Cyberspace Operations Concept Capability Plan 2016-2028*. p. 16, szerkesztette: Faragó Zsolt.

<http://www.tradoc.army.mil/tpubs/pams/tp525-7-8.doc>, letöltés: 2011. 01. 29.)

⁸ „No one has died in a cyber attack, after all. [...] There has never been a smoking ruin for cameras to see.” Richard A. Clarke, (F. Zs. fordítása) *Former Bush Officials Rap IT Security*.

<http://www.esecurityplanet.com/trends/article.php/2178751/Former-Bush-Officials-Rap-IT-Security.htm>, letöltés: 2011. 02. 20.

A közelmúltban azonban ez a trend megváltozott. Gyakran találkozhatunk a témakörrel foglalkozó híradásokkal (például a közelmúltban nagy publicitást kapott iráni Stuxnet-ügy), és ma már a modern társadalmak nemzetbiztonsági elgondolásaiban is kiemelt helye van a virtuális térből érkező fenyegetések elhárítására, illetve az azok felszámolására irányuló törekvéseknek. Tanulmányom következő részében a „Five-Eyes” hírszerző közösséget alkotó, fejlett információtechnológiai bázissal rendelkező országok példáján keresztül fogok bemutatni néhány szervezeti megközelítést a cyberfenyegetések kormányzati szintű kezelésére.

Amerikai Egyesült Államok

Míg egy 2001-ben készült kongresszusi jelentés egyedül Oroszországot és Kínát nevezte meg az országot veszélyeztető cyberfenyegetések legvalószínűbb forrásaként⁹, a jelenleg érvényben lévő nemzeti biztonsági stratégia szerint napjainkra már húsz fölött van azoknak a külföldi hírszerző ügynökségeknek a száma, amelyek folyamatosan próbálkoznak az amerikai kormányzati hálózatba való bejutással.¹⁰

Ilyen biztonsági környezetben elengedhetetlen a modern kori biztonsági kockázatok jelentőségének kormányzati szinten való tudatosítása, amelyben az Egyesült Államok mindig is élen járt, de a haderő számítógépes rendszerei ellen valaha végrehajtott legkomolyabb cybertámadás újabb lendületet adott az ügynök.

2008-ban egy vírusfertőzött pendrive-ot csatlakoztattak az amerikai hadsereg egyik közel-keleti bázisán használt laptophoz. A kártevőnek a laptopon keresztül sikerült bejutnia a US Central Command informatikai rendszerébe, majd onnan hadműveleti terveket, felderítési adatokat és fegyverfejlesztéssel kapcsolatos információkat tartalmazó dokumentumok ezreit küldte el külföldi szerverekre. Bár minden kétséget kizáróan bizonyítani máig nem tudták, washingtoni illetékesek Kínát sejtik az ügy hátterében. Ennek az incidensnek a hatására lényeges változások történtek az USA cyberfenyegetések ellen létrehozott szervezeteinek struktúrájában.

Az Egyesült Államok cybervédelmi rendszere két fő pilléren nyugszik: a *Department of Homeland Security (DHD)* és a *Department of Defense (DoD)* alárendeltségébe tartozó szervezeteken. A két minisztérium alárendeltségében számtalan kisebb-nagyobb szervezeti elem végzi munkáját a témakörben, ezért a következőkben a teljesség igénye nélkül, csak a legfontosabbakról teszek említést.

2006-ban a „Katrina” nevű hurrikán által okozott természeti katasztrófa tapasztalataira alapozva az Office of Cyber Security and Telecommunications, az Office of the Manager of the National Communications System és az Office of Emergency Communications összevonásával, a DHD keretein belül létrejött az *Office of Cyber Security and Communications (CS&C)*.

⁹ Hildreth, Steven A.: *CRS Report for Congress on Cyberwarfare*.
<http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/crs/rl30735.pdf>, letöltés: 2011. 01. 20.

¹⁰ *National Security Strategy - May 2010*.
http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf, letöltés: 2011. 01. 19.

A CS&C-t jelölték meg felelősnek a kormányzati szintű cybertéri védelemért, az alábbi szervezeti elemek létrehozásával:

- National Communications System;
- National Cyber Security Division;
- Office of Emergency Communications.

A három alárendelt közül a *National Cyber Security Division* volt felelős a virtuális térből érkező fenyegetések kezeléséért. Kötelékében kapott helyet többek között az *US-CERT*¹¹, amely 24/7 készenlétben, folyamatosan figyeli a cyberteret a kritikus infrastruktúrák védelme érdekében, illetve a *National Cyber Response Coordination Group*, melyben 13 kormányügynökség képviselteti magát, feladataként pedig a bekövetkezett cyberincidensek kezelésének összehangolását szabták.

Az amerikai adminisztráció (kormányzat) felismerte, hogy a kritikus infrastruktúrák károsodása hihetetlen mértékben veszélyeztetné nemcsak a civil lakosságot, hanem a hadsereg logisztikai, kommunikációs és egyéb támogatását is, ezért 2010-ben felállított egy új parancsnokságot, amelynek a tervek szerint nemzeti szinten vezető szerepet szán a cybertér védelmében¹², de emellett megtartotta az előző bekezdésben felvázolt szervezeti struktúrákat is.

A *United States Cyber Command (USCYBERCOM)* 2010-ben jött létre az *US Strategic Command (USSTRATCOM)* alárendeltjeként, az amerikai hírszerző közösség SIGINT feladatokat végrehajtó tagja, a *National Security Agency / Central Security Service (NSA/CSS)* bázisán. Parancsnoka a szervezet mindenkorai igazgatója.

Az USCYBERCOM létrehozásának három konkrétan megfogalmazott célja volt. Ezek közül az egyik, hogy a hadseregben már működő, haderőnemi alárendeltségben tevékenykedő cyberparancsnokságok munkáját egy kézben összpontosítsa. Ennek megfelelően a USCYBERCOM parancsnoki jogkörrel rendelkezik az *Army Forces Cyber Command (ARFORCYBER)*, a 24th USAF, a *Fleet Cyber Command (FLTCYBERCOM)* és a *Marine Forces Cyber Command (MARFORCYBER)* fölött.

Második megvalósítandó célja, hogy ellássa a hadsereg számítógépes hálózatainak védelmével kapcsolatos feladatokat, továbbá megfelelő háttérrel nyújtson a Föld bármely pontján végrehajtott terroristaellenes és egyéb katonai műveletek virtuális térben történő támogatására.

¹¹ A CERT a Computer Emergency Response Team rövidítése, és egy olyan szervezetet takar, amely megfelelő technikai háttérrel rendelkezik ahhoz, hogy időben reagáljon és kezeljen minden hálózatzbiztonságra és kritikus információs infrastruktúrára veszélyes internetes eseményt.
<http://www.cert-hungary.hu/node/1>,^{letöltés:} 2011. 02. 26.

¹² Lynn, William J. III: *Defending a new domain – The Pentagon's Cyberstrategy*.
<http://www.foreignaffairs.com/articles/66552/william-j-lynn-iii/defending-a-new-domain>,
^{letöltés:} 2011. 02. 18.

Az utolsó szempont a kormányzati és nem kormányzati szervezetekkel történő koordináció központosítása, melynek megvalósításaként a parancsnokság Fort Meade-i főhadiszállásán állandó jelleggel képviselteti magát az FBI, a DoD, az Igazságügyi Minisztérium, a hírszerző közösség tagjai illetve egyéb szervek.

A nemzetközi szakmai kapcsolatok kereteiben az USCYBERCOM szoros együttműködést folytat külföldi, elsősorban SIGINT-képességgel rendelkező hírszerző szervezetekkel.

A cyberbiztonsági feladatok stratégiai tervezése, a feladatok végrehajtásához szükséges humán erőforrás, illetve technikai bázis elosztása és a cybertérben indított műveletek koordinálása érdekében a DoD és a DHD vezetői 2010 októberében memorandumban¹³ rögzítették együttműködésük részleteit.

Kanada

Egy 2010 végén megjelent tanulmány szerint Kanada ritkán hallatja hangját a globális biztonságpolitikában, és nem elég felkészült az ellene irányuló biztonsági kihívásokra sem.¹⁴ Meglepő módon a mai napig nincs az országnak nemzeti biztonsági stratégiája, viszont 2010 novemberében – hosszú évek több, kormányzatot érintő kritikája után – elkészült az ország cyberbiztonsági stratégiája.¹⁵ Ezzel egy időben, a stratégiában megfogalmazott célok öt éven belüli megvalósítására a kanadai kormány 90 millió dolláros keretet különített el, ami önmagában nem kis összeg, de elenyészik a hasonló kihívásokkal küzdő Egyesült Államok hasonló célokra tervezett 60 milliárd (!) dolláros tervei mellett.¹⁶

A stratégia-dokumentum három szervezetet nevez meg az országos szintű cybervédelem részeként.

A *Canadian Cyber Incident Response Centre (CCIRC)* felelős a cybertérben folyó események folyamatos követéséért a kritikus nemzeti infrastruktúra megóvása érdekében, összehangolja a feladatvégrehajtást egy ilyen jellegű incidens esetén, illetve ismeretterjesztő anyagokkal hívja fel a lakosság figyelmét a magánszemélyeket fenyegető cyberveszélyek elleni védelemre.

A *Canadian Security Intelligence Service (CSIS)* hajtja végre a Kanada biztonságát veszélyeztető cyberfenyegetések elemzését és kivizsgálását, köztörvényes bűncselekmények esetén a rendőrséggel együttműködve.

¹³ *Memorandum of Agreement Between The Department of Homeland Security and The Department of Defense Regarding Cybersecurity.*
<http://www.dhs.gov/xlibrary/assets/20101013-dod-dhs-cyber-moa.pdf>, letöltés: 2011. 01. 30.

¹⁴ CHAPIN, Paul H.: *To Stand on Guard - A National Security Strategy for Canadians.*
<http://www.macdonaldlaurier.ca/files/pdf/ToStandOnGuard.pdf>, letöltés: 2011. 01. 28.

¹⁵ *Canada's Cyber Security Strategy - For a stronger and more prosperous Canada.*
http://www.publicsafety.gc.ca/prg/ns/cbr/_fl/ccss-scc-eng.pdf, letöltés: 2011. 01. 19.

¹⁶ *Report exposes 'economic damage' caused by hackers.*
<http://www.ottawacitizen.com/news/Report+exposes+economic+damage+caused+hackers/3875625/story.html>, letöltés: 2011. 01. 20.

A stratégia a cybertéri biztonság megteremtésében és megővésében oroszlánszerepet szán a *Communications Security Establishment (CSE)*, a nemzetvédelmi minisztérium alárendeltségében dolgozó nemzeti SIGINT-szervezet számára. A CSE eddigi fő feladatrendszerét a külföldi irányú rádióelektronikai felderítés és a kormányzati kommunikációs rendszerek információvédelmi biztosítása alkották.¹⁷ A stratégia ezt a felelősségi kört most kiegészíti a cybertéri fenyegetések elleni védelemmel. A feladat ellátásához technikai fejlesztéseket is kilátásba helyezett a kormányzat, melyek segítségével a szervezet képes lesz az ország biztonságát a virtuális térben veszélyeztető támadások felderítésére, illetve ezek hatékony elhárítására.

Nagy-Britannia

Bár az Egyesült Királyság kormányzati gondolkodásában mindig is kiemelt szerepe volt a biztonság kérdésének, a 2012-ben sorra kerülő londoni nyári olimpiai játékok közeledtével egyre nagyobb hangsúlyt kap ez a témakör az országban.

A 2010 októberében nyilvánosságra hozott brit nemzeti biztonsági stratégia négy, a nemzeti érdekekre és az infrastruktúrára közvetlen veszélyt jelentő kockázati tényezőt sorol fel, melyek között a terrorcselekmények, a környezeti veszélyforrások és a katonai konfrontáció mellett a cybertérből érkező támadások is szerepelnek.¹⁸

Ezt megelőzően a 2009-ben publikált cyberbiztonsági stratégia már konkrét tervekkel is tartalmazott a virtuális tér védelmére.¹⁹ Ezek egyike volt az állami *GovCertUK* és a kritikus infrastruktúrák védelmével kapcsolatos tanácsadást végző *Center for Protection of National Infrastructure (CPNI)* felelősségi területei által le nem fedett cyberbiztonsági feladatok végrehajtására hivatott új szervezet létrehozása.

A *Cyber Security Operations Centre (CSOC)* 2009-ben kezdte meg működését, a nemzeti szintű SIGINT-hírszerzést végző *Government Communications Headquarters (GCHQ)* szakmai irányítása alatt.²⁰

A szervezetről eddig nem sok híradás látott napvilágot, de azt biztosan lehet tudni, hogy fő feladatai a cybertérben folyó események folyamatos figyelemmel követése, a brit kritikus infrastruktúrákat célzó fenyegetések felderítése és elhárítása, a különböző trendek tanulmányozása és elemzése, illetve a cyberincidensek kezelésének kormányzati szintű koordinációja.

¹⁷ *Communications Security Establishment Canada*.
<http://www.cse-cst.gc.ca/index-eng.html>, letöltés: 2011. 01. 16.

¹⁸ *A Strong Britain in an Age of Uncertainty: The National Security Strategy, October 2010*.
http://www.direct.gov.uk/prod_consum_dg/groups/dg_digitalassets/@dg/@en/documents/digitalasset/dg_191639.pdf?CID=PDF&PLA=furl&CRE=nationalsecuritystrategy, letöltés: 2011. 02. 02.

¹⁹ *Cyber Security Strategy of the United Kingdom - safety, security and resilience in cyber space*, June 2009. <http://www.official-documents.gov.uk/document/cm76/7642/7642.pdf>, letöltés: 2011. 02. 05.

²⁰ *Government Response to the Intelligence and Security Committee's Annual Report 2008–2009 – March 2010*. <http://www.fas.org/irp/world/uk/isc2008-09-resp.pdf>, letöltés: 2011. 02. 03.

A zökkenőmentes kommunikáció és a gyors döntéshozatal érdekében a központban más kormányzati ügynökségek és szervek képviselői is jelen vannak.

Nagy-Britannia miniszterelnöke 2010 októberében bejelentette, hogy a nemzeti biztonsági és védelmi stratégiák felülvizsgálatakor megfogalmazott célok érdekében a kormány több mint 650 millió font (kb. 1 milliárd dollár) értékben tervezi fejleszteni cybervédelmi struktúráját, amelynek keretében felállításra kerülne a *Defence Cyber Operations Group*, de a szervezetről részleteket egyelőre nem lehet tudni.²¹

Új-Zéland

Új-Zéland nevét és a terrorizmust nem túl gyakran szokták együtt említeni. Az interneten fellelhető anyagok bizonyossága szerint az ország kormánya a mai napig semmilyen hivatalos formában nem rögzítette az esetleges biztonsági kihívásokra adandó válaszokat, az ezekre való felkészülés stratégiáját. Ez viszont nem jelenti azt, hogy ölbe tett kézzel várnák az esetleges cybertámadások bekövetkeztét.

2000-ben felállításra került az *e-Kormányzati Egység (e-Government Unit)*, hogy a felmérje a lehetőségeit és kihívásait egy online közigazgatási rendszer létrehozásának.²² Az azóta eltelt időszakban számos előrelépés történt az ügy érdekében, de számunkra sokkal fontosabb tény, hogy a cyberfenyegetések ellen történő felkészülés keretében megtett lépések nagyrészt az e-Kormányzati Egység által készített tanulmányok hatására történtek.²³

A legelső ilyen témájú elemzőmunka eredményeként a kormányzat 2001 februárjában bejelentette, hogy az ország biztonságára nézve a legkiemelkedőbb veszélyforrást a cybertérből érkező fenyegetések jelentik. Erre reagálva kezdeményezték egy olyan szervezet létrehozását, melynek feladatáknak szabták az internet állandó, napi 24 órás monitorozását, és a virtuális térben történő, a hálózatbiztonságra és a kritikus infrastruktúrákra veszélyes eseményekre való reagálást.

Ugyanebben az évben az ország SIGINT-hírszerző szerve, a *Government Communications Security Bureau (GCSB)* alárendeltségében megalakult a *Centre for Critical Infrastructure Protection (CCIP)*, mely tulajdonképpen Új-Zéland CERT-egysége. Innentől kezdve az addig kizárólag a külföldi irányú hírszerzéssel és a kormányzati információbiztonság felügyeletével megbízott szervezet feladatköre kibővült az ország infrastruktúráját a virtuális térből célzó fenyegetések kezelésével, azok megelőzésével, valamint az ezzel kapcsolatos felvilágosítással és tanácsadással.

²¹ *UK cyber defences get £650m, but is it enough?*
<http://www.computerweekly.com/Articles/2010/10/20/243455/UK-cyber-defences-get-163650m-but-is-it-enough.htm>, letöltés: 2011. 02. 06.)

²² *E-government programme.*
<http://www.ssc.govt.nz/display/document.asp?navid=106>, letöltés: 2011. 02. 05.

²³ *E-Government - Protecting New Zealand's Infrastructure from Cyber-Threats.*
<http://www.ccip.govt.nz/about-ccip/background/niip-report-final.pdf>, letöltés: 2011. 01. 26.)

A 2009-2010-es időszakban a GCSB kidolgozta Számítógép-hálózati Műveleti Stratégiáját (Computer Network Operations Strategy), melynek keretében nemzetközi mintára, kormányzati támogatással tervezik létrehozni a *National Cyber Security Centre*-t, de ennek feladatrendszere jelenleg nem publikált.²⁴

Ausztrália

A világon az elsők között Ausztráliában alakult CERT. 1993-ban, AusCERT néven, nem állami finanszírozású nonprofit szervezetként kezdte meg működését. Az ausztrál kormány részére 2008-ban készített „*E-Security Review*” című tanulmány, amely többek között a cyberfenyegetésekre való felkészülést sürgette, ajánlásként említette egy állami irányítású CERT létrehozását a virtuális térből érkező új kihívások megfelelően koordinált kezelése érdekében.²⁵

Az ország vezetése 2009-ben 685 millió dolláros keretet különített el a költségvetésben a nemzetbiztonsággal kapcsolatos fejlesztések 4 éves ciklusban történő végrehajtására.²⁶ Ennek keretében, illetve az ugyanebben az évben megjelent cyberbiztonsági stratégiában foglaltaknak megfelelően létrehozták az állami finanszírozású *Computer Emergency Response Team Australia*-t²⁷, mely a már említett AusCERT-tel közösen végzi munkáját. Tevékenységi körébe tartozik a magánszektor vállalatainak támogatása az általuk üzemeltetett kritikus infrastruktúrák informatikai, kommunikációs hátterének védelme során, illetve a cyberbiztonsággal, valamint a szoftverek sérülékenységevel kapcsolatos információk és oktatóanyagok közvetítése a lakosság felé.

Ugyancsak 2009-ben készült el a hadsereg 2030-ig szóló fejlesztési terve, mely – összhangban a cyberbiztonsági stratégiában megfogalmazott célokkal – a cyberfenyegetések elleni lépésként említi egy új szervezeti elem felállítását.²⁸ A terveknek megfelelően 2010-ben a védelmi minisztérium alárendeltségében SIGINT hírszerzést végző *Defence Signals Directorate (DSD)* bázisán megkezdte működését a *Cyber Security Operations Centre (CSOC)*. A központ 24-órás készenlétben látja el feladatait, amelyek között szerepel az ausztrál haderő műveleti támogatása a cybertérben, illetve az ország kritikus infrastruktúrája ellen irányuló, nemzeti jelentőségű cyberfenyegetések felderítése és elhárítása. A zökkenőmentes vészhelyzeti kommunikáció, koordináció és információáramlás

²⁴ *The Government Communications Security Bureau (GCSB)*.

<http://www.gcsb.govt.nz/>, letöltés: 2011. 02. 06.

²⁵ *Government to establish CERT Australia*.

http://www.computerworld.com.au/article/327418/government_establish_cert_australia/, letöltés: 2011. 02. 01.

²⁶ *Strengthening our National Security*.

http://www.ag.gov.au/www/agd/agd.nsf/Page/Publications_Budgets_Budget2009_MediaReleases_StrengtheningOurNationalSecurity, letöltés: 2011. 01. 20.

²⁷ *Australian Government Cyber Security Strategy 2009*.

[http://www.ag.gov.au/www/agd/rwpattach.nsf/VAP/\(4CA02151F94FFB778ADAEC2E6EA8653D\)~AG+Cyber+Security+Strategy+for+website.pdf/\\$file/AG+Cyber+Security+Strategy+for+website.pdf](http://www.ag.gov.au/www/agd/rwpattach.nsf/VAP/(4CA02151F94FFB778ADAEC2E6EA8653D)~AG+Cyber+Security+Strategy+for+website.pdf/$file/AG+Cyber+Security+Strategy+for+website.pdf), letöltés: 2011. 01. 20.

²⁸ *Defence White Paper 2009*.

http://www.defence.gov.au/whitepaper/docs/defence_white_paper_2009.pdf, letöltés: 2011. 02. 05.

érdekében az ország hírszerző szervei, a hadsereg, a rendőrség, valamint kormánysszervek képviselői is megtalálhatóak a központ állományában.²⁹

Összefoglalás

Manapság a bűnözőknek, terroristáknak már nincs feltétlenül szükségük kemény fizikai felkészülésre, fekete maszkokra és fegyverekre, és nem kell az éj leple alatt támadniuk ahhoz, hogy átvegyék a „hatalmat” mondjuk egy atomerőmű felett, ezzel zsarolva az adott ország kormányát követeléseik teljesítése érdekében. Egyszerűen megtehetik ugyanezt néhány könnyen beszerezhető informatikai eszközzel és szoftverrel, valamint megfelelő számítástechnikai tudással felvértezve, ezer kilométerrel odébb, egy laptop mellett ülve.

Az utóbbi két évtizedben megváltozott a világ, s ezzel együtt megváltoztak a biztonsági kihívások is. Ez persze nem csak az előbb felvázolt eshetőségre vonatkozik, hanem a modern hadviselésre is, ahol az automatizált rendszereket használó, de a cybertérben nem elég otthonosan mozgó fél könnyen alulmaradhat egy egyébként sokkal kisebb létszámú hadsereggel, de megfelelő felkészültségű hacker-egységgel rendelkező ellenféllel szemben is.

Ezekre az új típusú kihívásokra minden fejlett, információalapú társadalomnak fel kell készülnie, mert ennek hiányában pont mindennapi létük alapját, az információtechnológiai háttér és az információs infrastruktúra biztonságát veszélyeztetik.

Magyarország 2004-ben elfogadott Nemzeti Biztonsági Stratégiájában a megvalósítandó célok között kiemelt helyen szerepel a felzárkózás a fejlett világ információs és telekommunikációs színvonalához, illetve a felzárkózás keretében létrehozott rendszerek védelme, az ellenük irányuló támadások megelőzése, kivédése.³⁰

Ennek felelőssége ma kizárólag a Nemzeti Hálózatbiztonsági Központ, a tulajdonképpeni magyar CERT-egység feladatkörébe tartozik.³¹

Ha végigtekintünk a tanulmányban szereplő országok gyakorlatán, elmondhatjuk, hogy ezek az államok az információs társadalom kialakulásának kezdeti szakaszán túllépve, ma már nem látják elegendőnek és megnyugtatónak egyetlen olyan szervezetre bízni a virtuális tér felügyeletét, amely ugyan hatékonyan láthat el részfeladatokat ebben a komplex és a nemzetbiztonság számára létfontosságú témakörben, de nem tud kielégítő választ adni minden fenyegetésre, beleértve akár a cybertér katonai alkalmazását is.

²⁹ *Cyber Security Operations Centre Brochure.*

http://www.dsd.gov.au/_lib/pdf_doc/csoc_brochure.pdf, letöltés: 2011. 02. 02.

³⁰ 2073/2004. (III. 31.) Korm. Határozat: A Magyar Köztársaság nemzeti biztonsági stratégiája.

http://www.mfa.gov.hu/NR/ronlyres/0AA54AD7-0954-4770-A092-F4C5A05CB54A/0/bizt_pol_hu.pdf, letöltés: 2011. 01. 10.

³¹ 223-2009. (X. 14.) Korm. rendelet az elektronikus közszolgáltatás biztonságáról.

http://www.complex.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0900223.KOR, letöltés: 2011. 01. 19.

Ennek a szemléletnek a gyakorlatban történő megvalósítására, néhány esetben a már meglévő felelősségi területeket átrendezve, új szervezeteket, szervezeti elemeket hoztak létre. Kihasználva azt, hogy a katonai értelmezés szerint az elektromágneses spektrum is a cybertér részét képezi, illetve építve a rádióelektronikai felderítés már meglévő számítógépes eszközrendszerére és az ott felhalmozott tudásra, a „Five Eyes” közösség tagjai kivétel nélkül SIGINT-szervezeteiket bízták meg a virtuális térből érkező fenyegetések elhárításával, és megfelelő anyagi, technikai és szakértői háttér biztosításával képessé tették őket ennek a bonyolult feladatnak a végrehajtására.

Értékes tapasztalataik alapul szolgálhatnak a magyar cybervédelmi elgondolások jövőbeni újratervezéséhez is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 2073/2004. (III. 31.) Kormányhatározat:
A Magyar Köztársaság nemzeti biztonsági stratégiája.
http://www.mfa.gov.hu/NR/rdonlyres/0AA54AD7-0954-4770-A092-F4C5A05CB54A/0/bizt_pol_hu.pdf, letöltés: 2011. 01. 10.
- 223-2009. (X. 14.) Korm. rendelet az elektronikus közszolgáltatás biztonságáról.
http://www.complex.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0900223.KOR,
letöltés: 2011. 01. 19.
- *A Strong Britain in an Age of Uncertainty: The National Security Strategy, October 2010.*
http://www.direct.gov.uk/prod_consum_dg/groups/dg_digitalassets/@dg/@en/documents/digitalasset/dg_191639.pdf?CID=PDF&PLA=furl&CRE=nationalsecuritystrategy, letöltés: 2011. 02. 02.
- *Australian Government Cyber Security Strategy 2009.*
[http://www.ag.gov.au/www/agd/rwpattach.nsf/VAP/\(4CA02151F94FFB778ADAEC2E6EA8653D\)~AG+Cyber+Security+Strategy+for+website.pdf/\\$file/AG+Cyber+Security+Strategy+for+website.pdf](http://www.ag.gov.au/www/agd/rwpattach.nsf/VAP/(4CA02151F94FFB778ADAEC2E6EA8653D)~AG+Cyber+Security+Strategy+for+website.pdf/$file/AG+Cyber+Security+Strategy+for+website.pdf), letöltés: 2011. 01. 20.
- *Canada in dire need of security strategy, says former diplomat.*
<http://www.thestar.com/news/canada/article/898160--canada-in-dire-need-of-security-strategy-says-former-diplomat>, letöltés: 2011. 01. 19.
- *Canada's Cyber Security Strategy – For a stronger and more prosperous Canada.* http://www.publicsafety.gc.ca/prg/ns/cbr/_fl/ccss-scc-eng.pdf,
letöltés: 2011. 01. 19.
- *Centre for the Protection of National Infrastructure.*
<http://www.cpni.gov.uk/>, letöltés: 2011. 02. 02.
- *CERT Australia.*
<http://www.cert.gov.au/>, letöltés: 2011. 02. 01.

- Chapin, Paul H.: *To Stand on Guard – A National Security Strategy for Canadians*.
<http://www.macdonaldlaurier.ca/files/pdf/ToStandOnGuard.pdf>,
letöltés: 2011. 01. 28.
- *Communications Security Establishment Canada*.
<http://www.cse-cst.gc.ca/index-eng.html>, letöltés: 2011. 01. 16.
- *Connected: An Internet Encyclopedia – Internet History*.
<http://www.lincoln.edu/math/rmyrick/ComputerNetworks/InetReference/57.htm>,
letöltés: 2011. 02. 22.
- Coughlin, Con: *Cyber guards or soldiers: which do we need most?*
<http://www.telegraph.co.uk/comment/columnists/concoughlin/8063120/Cyber-guards-or-soldiers-which-do-we-need-most.html>, letöltés: 2011. 01. 22.
- *Cyber attacks and terrorism head threats facing UK*.
<http://www.bbc.co.uk/news/uk-11562969>, letöltés: 2011. 02. 01.
- *Cyber Command Fact Sheet – 13 October 2010*.
http://www.defense.gov/home/features/2010/0410_cybersec/docs/CYBERCOM%20Fact%20Sheet%20to%20replace%20online%20version%20on%20OCT%2013.pdf, letöltés: 2011. 01. 19.
- *Cyber Security Operations Centre Brochure*.
http://www.dsd.gov.au/_lib/pdf_doc/csoc_brochure.pdf, letöltés: 2011. 02. 02.
- *Cyber Security Strategy of the United Kingdom – safety, security and resilience in cyber space, June 2009*.
<http://www.official-documents.gov.uk/document/cm76/7642/7642.pdf>, letöltés: 2011. 02. 05.
- *Cyber terrorism identified as major threat to UK*.
<http://www.walesonline.co.uk/news/wales-news/2010/10/19/cyber-terrorism-identified-as-major-threat-to-uk-91466-27498356/#ixzz1FA5NBRdd>, letöltés: 2011. 01. 18.
- *Defence Assessment 2010*
<http://www.defence.govt.nz/pdfs/defence-review-2009-released-defence-assessment-july-2010.pdf>, letöltés: 2011. 02. 26.
- *Defence White Paper 2009*.
http://www.defence.gov.au/whitepaper/docs/defence_white_paper_2009.pdf,
letöltés: 2011. 02. 05.
- *E-Government – Protecting New Zealand's Infrastructure from Cyber-Threats*.
<http://www.ccip.govt.nz/about-ccip/background/niip-report-final.pdf>, letöltés: 2011. 01. 26.
- *E-government in New Zealand*.
<http://www.e.govt.nz/>, letöltés: 2011. 02. 05.
- *E-government programme*.
<http://www.ssc.govt.nz/display/document.asp?navid=106>, letöltés: 2011. 02. 05.

- *GCSB Annual Report – For the year ended 30 June 2010.*
<http://www.gcsb.govt.nz/newsroom/annual-reports/gcsb-annualreport-2010.pdf>,
letöltés: 2011. 02. 02.
- *GovCertUK.*
<http://www.govcertuk.gov.uk/certs.shtml>, letöltés: 2011. 02. 03.
- *Government Response to the Intelligence and Security Committee's Annual Report 2008–2009 – March 2010.*
<http://www.fas.org/irp/world/uk/isc2008-09-resp.pdf>, letöltés: 2011. 02. 03.
- *Government to establish CERT Australia.*
http://www.computerworld.com.au/article/327418/government_establish_cert_australia/, letöltés: 2011. 02. 01.
- Haig Zsolt – Kovács László: *Fenyegetések a cybertérből.* Nemzet és Biztonság, 2008/5. szám. <http://neb.kezek.hu/letoltes.php?letolt=57>, letöltés: 2011. 01. 29.
- Hildreth, Steven A.: *Cyberwarfare – CRS Report for Congress.*
<http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/crs/rl30735.pdf>, letöltés: 2011. 01. 26.
- Kovács László: *Obama's New Cyberspace Policy.*
Hadtudományi Szemle, 2009/3. szám.
<http://hadtudomanyiszemle.zmne.hu/files/2009/1/3kl.pdf>, letöltés: 2011. 01. 16.
- Lynn, William J. III: *Defending a new domain – The Pentagon's Cyberstrategy.*
<http://www.foreignaffairs.com/articles/66552/william-j-lynn-iii/defending-a-new-domain>, letöltés: 2011. 02. 18.
- *Memorandum of Agreement Between the Department of Homeland Security and the Department of Defense Regarding Cybersecurity.*
<http://www.dhs.gov/xlibrary/assets/20101013-dod-dhs-cyber-moa.pdf>,
letöltés: 2011. 01. 30.
- *National Cyber Security Division.*
http://www.dhs.gov/xabout/structure/editorial_0839.shtm, letöltés: 2011. 01. 19.
- *National Security Strategy – May 2010.*
http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf, letöltés: 2011. 01. 19.
- *Office of Cybersecurity and Communications.*
http://www.dhs.gov/xabout/structure/gc_1185202475883.shtm,
letöltés: 2011. 01. 19.
- *Public Safety Canada.*
<http://www.publicsafety.gc.ca/index-eng.aspx>, letöltés: 2011. 01. 16.
- *Report exposes 'economic damage' caused by hackers.*
<http://www.ottawacitizen.com/news/Report+exposes+economic+damage+caused+hackers/3875625/story.html>, letöltés: 2011. 01. 20.
- *Role of CSIS.*
<http://www.csis-scrs.gc.ca/bts/rlfcss-eng.asp>, letöltés: 2011. 02. 19.

- *Securing Britain in an Age of Uncertainty: The Strategic Defence and Security Review.*
http://www.direct.gov.uk/prod_consum_dg/groups/dg_digitalassets/@dg/@en/documents/digitalasset/dg_191634.pdf?CID=PDF&PLA=furl&CRE=sdsr,
letöltés: 2011. 02. 09.
- *Strengthening our National Security.*
http://www.ag.gov.au/www/agd/agd.nsf/Page/Publications_Budgets_Budget2009_MediaReleases_StrengtheningOurNationalSecurity, letöltés: 2011. 02. 02.
- *The Government Communications Security Bureau (GCSB).*
<http://www.gcsb.govt.nz/>, letöltés: 2011. 02. 06.
- *UK cyber defences get £650m, but is it enough?*
<http://www.computerweekly.com/Articles/2010/10/20/243455/UK-cyber-defences-get-163650m-but-is-it-enough.htm>, letöltés: 2011. 02. 06.
- *UKUSA Agreement Release.*
http://www.nsa.gov/public_info/declass/ukusa.shtml, letöltés: 2011. 02. 22.
- *US Deputy Defense Secretary Reveals „Cyber 3.0” Details.*
<http://cybersecuritynews.org/2011/02/15/us-deputy-defense-secretary-reveals-cyber-3-0-details/>, letöltés: 2011. 02. 17.
- US Intelligence Community Directive Number 503 – Intelligence Community Information Technology Systems Security Risk Management, Certification and Accreditation.
http://www.dni.gov/electronic_reading_room/ICD_503.pdf, letöltés: 2011. 01. 15.
- Wilshusen, Gregory C. – Powner, David A.:
Cybersecurity – Continued Efforts Are Needed to Protect Information Systems from Evolving Threats.
http://www.defense.gov/home/features/2010/0410_cybersec/docs/d10230t.pdf,
letöltés: 2011. 02. 01.

PROF. DR. HAIG ZSOLT MK. EZREDES –
PROF. DR. KOVÁCS LÁSZLÓ MK. ALEZREDES –
DR. HABIL. VÁNYA LÁSZLÓ OKL. MK. ALEZREDES

AZ ELEKTRONIKAI HADVISELÉS, A SIGINT ÉS A CYBERHADVISELÉS KAPCSOLATA

BEVEZETÉS

A hadviselés állandó változása napjainkban is arra készíti a hadtudomány minden résztvevőjét – legyen az a harctéren küzdő katona, vagy akár tudományos kutató –, hogy nézeteit és álláspontját folyamatosan felülvizsgálja, minden időben keresse azokat a megoldásokat, amelyek az újabb és újabb kihívásokra megfelelő válaszokat adnak.

Az információtechnológiai forradalom hatására megjelenő digitális eszközök és rendszerek különösen nagy kihívás elé állítják mind a rádióelektronikai felderítést, mind az elektronikai hadviselést. Ezeket a kihívásokat tovább növeli az a tény, hogy a vezetés, a kommunikáció, és egyre inkább minden katonai tevékenység szerves részévé válnak a számítógép-hálózatok. Fokozatosan megjelennek a hálózatokon folytatott műveletek, azaz kialakultak a számítógép-hálózati műveletek, illetve a számítógép-hálózati hadviselés.

Mindezeknek megfelelően az elektromágneses spektrumban történő felderítés mellett a hálózatokon folytatott adatáramlás felderítése, onnan információk kinyerése és értékelése elengedhetetlenül fontossá válik, mivel a reális döntéstámogatáshoz, illetve a tevékenységek megtervezéséhez és végrehajtásához ezek az információk is elengedhetetlenek.

Ugyanakkor akár a hadsereget, akár a társadalom mindennapi életét tekintve a számítógép-hálózatok, illetve szélesebb értelemben az infokommunikációs technológia elterjedése egyre nagyobb fokú függőséget is jelent ezen eszközökkel és rendszerekkel szemben. E függőség pedig veszélyforrásként, sőt napjainkra konkrétan megfogalmazható nemzetbiztonsági kihívásként jelentkezik. A cyberterrorizmus, a cyberbűnözés és a cyberhadviselés egyes, aszimmetrikus területeinek kezelésére, illetve az ezekre adandó válaszokra fel kell készülnie a nemzetbiztonsági szolgálatok mindegyikének, és szintúgy a haderőnek is.

Ebben a tanulmányunkban az ezeken a területeken folytatott tevékenységeket, illetve ezek elveit és a területek közötti összefüggéseket járjuk körül. Alapként korábban megjelent írásainkat, tudományos munkáinkat, elemzéseinket tekintjük.

AZ ELEKTRONIKAI HADVISELÉS

Az elektronikai hadviselés – csakúgy, mint a rádióelektronikai felderítés – egyidős az első elektronikai eszköz – a rádió – harctéren történő megjelenésével.

Ahogy az első rádiót követték az újabb és újabb elektronikai eszközök és rendszerek a hadviselésben, úgy alakította át az információtechnológia a 20. és a 21. évszázadot is. A társadalom átalakulásával a hadviselés is alapos változáson ment keresztül. A rádió megjelenése óta eltelt több mint egy évszázad alatt az elektronikai hadviselés is része lett egy olyan versenynek, amelyben az információért folyik a küzdelem. Ezt az információért folyó harcot ma már gyűjtőnéven információs hadviselésnek, katonai terminológiával élve információs műveleteknek nevezzük. Az információs műveletek megjelennek minden katonai tevékenységben, legyen szó háborús, nem-háborús vagy akár béketámogató műveletekről.

A katonai műveletek során kialakítandó fölény ma már nem csak kizárólag az anyagi, technikai vagy humán fölény megszerzésével, hanem nagyon sok esetben az információs fölény kialakításával, majd ennek maximális kiaknázásával érhető el.

Az információs műveletek

Az információs fölény – majd annak vezetési fölénné való konvertálása, mint cél –, alapjaiban alakította át a hadviselés addig vallott elveit.

Az új elvek az addig a hadviselésre oly jellemző pusztítás, rombolás, emberi élet kioltása helyett a hatékonyságra, az élőerő megóvására, a manipulációra, valamint a szemben álló fél vezetésének maximális korlátozására fókuszálnak. Mindezeknek megfelelően a katonai műveletekben az információalapú hadviselési módok válnak a végső sikert jelentősen befolyásoló tényezőkké. [1]*

Az információalapú hadviselés egyik fajtája az információs műveletek. A hivatalos megfogalmazás szerint az *„információs műveletek azon koordinált tevékenységeket jelentik, melyek a szemben álló fél információira, távközlési információs rendszereire (CIS) gyakorolt ráhatásokkal képesek támogatni a döntéshozókat a politikai és katonai célkitűzéseik elérésében úgy, hogy emellett a saját hasonló rendszereket hatékonyan kihasználják és megóvják.”* [2]

Az információs műveletek, mint kifejezés, nem túl hosszú múltra tekinthet vissza a hadviselés történetében, hiszen az első olyan fegyveres konfliktus, amelyben az információs műveletek elemei koordináltan jelentek meg, az az 1991. évi első Öböl-háború volt.

Az első Öböl-háborúban a szövetséges erők sikerének döntő eleme volt az információs fölény, majd az információs uralom, amelyet vezetési fölénné tudtak váltani. Mindezekhez multiszenzoros adatszerzés, adatfúziós feldolgozási technológiák, számítógép-hálózatokra alapozott harcvezetés, az ellenség felderítő-, vezetési- és fegyverirányítási rendszereinek bénítása és komoly megtévesztő műveletek kellettek. Mindezen tevékenységeket tervszerűen, egységes vezetés alatt végezték, amely az információs műveletek egyik alapvető elve. [1] [3]

* A tanulmány szövegében alkalmazott jelölések a „Felhasznált irodalom”-ban található számozással szinkronban vannak, egyértelművé téve az utalásokat. A lábjegyzetek funkciója és tartalma rendeltetés szerinti.

Az információs műveletek a következő elemeket tartalmazzák:¹

- lélektani műveletek (Psychological Operations – PSYOPS);
- katonai megtévesztés (Military Deception – MILDEC);
- műveleti biztonság (Operations Security – OPSEC);
- fizikai megsemmisítés (Physical Destruction – PD);
- elektronikai hadviselés (Electronic Warfare – EW);
- számítógép-hálózati műveletek (Computer Network Operations – CNO).

Nagyon sokszor felmerül a kérdés, hogy mennyiben jelentenek ezek az elemek új tevékenységeket az eddigi elvekhez képest, hiszen ezek jelentős részben eddig is léteztek. A kérdésre az egyik igen jó és tömör válasz az lehet, miszerint az információs műveletek nem jelentenek mást, mint különböző, eddig elkülönülten is létező, komplex információs tevékenységek közötti integráló és koordináló tevékenységet, melynek szükségességét és létjogosultságát az összehangolt információs tevékenységek nagyságrendekkel növelhető hatékonysága adja. Az információs műveletek egymással összhangba hozott széles tevékenységi területen, számos külön-külön is alkalmazható információs vagy információalapú tevékenység révén érvényesülnek. Hatékony alkalmazásuk békeidőben elkerülhetővé teheti a pusztító katonai tevékenység szükségességét. [1]

Az elektronikai hadviselés tartalma és összetevői

Az elektronikai hadviselés szerves részét képezi minden katonai műveletnek, és ahogy láthattuk, alapvető pillére az információs műveleteknek.

Az információs műveletek koordinált tevékenységei között az elektronikai hadviselés elősegíti a döntéshozó folyamatot, hozzájárul a szervezéshez és a műveleti irányításhoz, biztosítja a saját csapatok elektronikai eszközeinek rendeltetésszerű működését.

Az elektronikai hadviselés olyan tevékenység, melynek alapvető célja az ellenség katonai információs rendszereinek elektronikai úton való támadása, illetve a saját hasonló rendszerek működésének biztosítása, az élőerő és a csapatok megóvása. Eszerint az elektronikai hadviselés támadó (offenzív) és védelmi (defenzív) oldalait tudjuk megkülönböztetni. [6]

¹ A jelenleg érvényes hazai Összhaderőnemi Doktrína az információs műveletek alatt tárgyalja az információbiztonságot, és a dokumentum még nem tartalmazza a számítógép-hálózati műveleteket. [2] (E doktrína felülvizsgálata folyamatban van). Érdemes megjegyezni, hogy a NATO Információs Műveletek Doktrína (Allied Joint Doctrine for Information Operations AJP-3.13) képességeket, eszközöket és módszereket mutat be a fent nevezett területek helyett. [4] Az USA információs műveletek doktrínája alap információs műveleti képességeket (Core Information Operations Capabilities), információs műveleteket támogató képességeket (Information Operations Supporting Capabilities), valamint az információs műveletekhez kapcsolódó képességeket (Information Operations Related Capabilities) határoz meg. [5]

Definíciószerűen megfogalmazva az „elektronikai hadviselés az elektromágneses spektrumot hasznosító azon katonai tevékenység, amely magában foglalja az elektromágneses kisugárzások kutatását, felfedését és azonosítását, az irányított energiát is beleértve az elektromágneses energia felhasználását abból a célból, hogy megakadályozza vagy korlátozza az ellenség részéről az elektromágneses spektrum hatékony használatát, és lehetővé tegye annak a saját csapatok általi használhatóságát.” [7]

Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy ebből a definícióból a mechanikus rezgés, azaz az akusztikus hullámtartomány kimaradt, ami nélkülözhetetlen például a harctéri szeizmikus, víz alatti hidroakusztikus, vagy akár a lehallgatás, illetve az ultrahangtartomány speciális eszközei számára. A fogalomban az elektromágneses spektrum kifejezés helyett tehát célszerűbb lenne a „fizikai rezgések és részecskesugárzások teljes spektrumát” használni.

Az elektronikai hadviselést – mint a frekvenciaspektrum feletti uralom megszerzésének alapvető módszerét –, illetve annak egyes területeit az elektronikai hadviselés szakcsapatok végzik, más feladatait viszont a haderőnemek, fegyvernemek és szakcsapatok hajtják végre. Az elektronikai hadviselés magába foglal aktív és passzív tevékenységeket. [6]

Az elektronikai hadviselés a következő három, egymást kiegészítő, valamint egymást részben átfedő területre osztható:

- elektronikai támogatás (Electronic Support Measures – ESM);
- elektronikai ellentevékenység (Electronic Counter Measures – ECM);
- elektronikai védelem² (Electronic Protection – EP). [7]

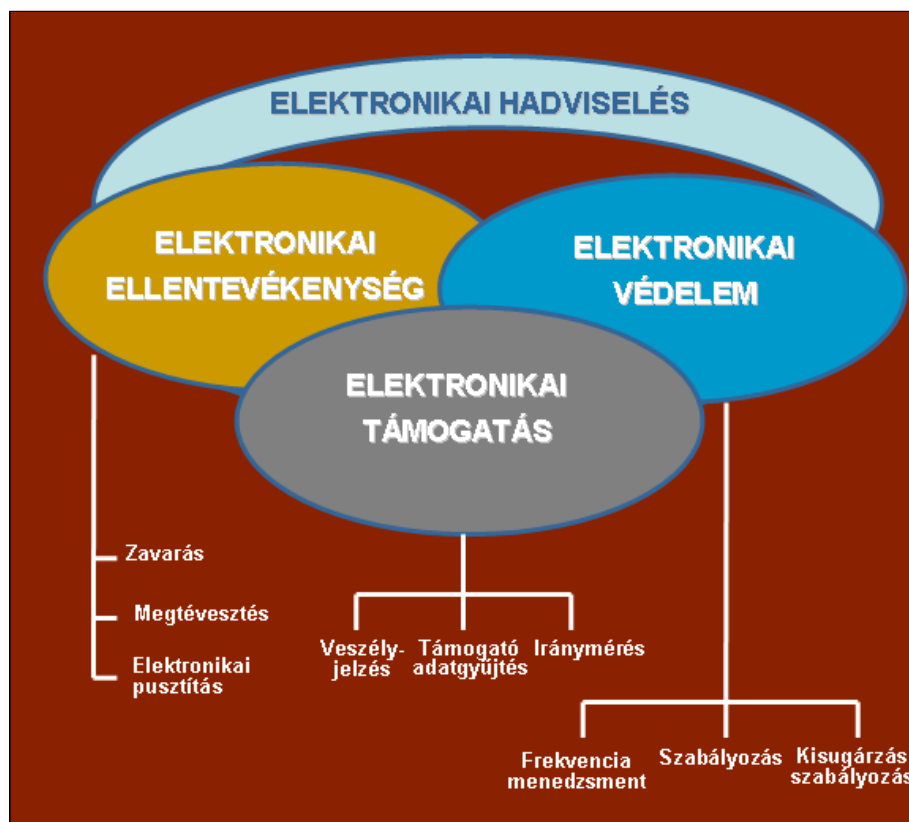
E területeket és azok egymáshoz való viszonyát mutatja be az 1. ábra.

Ugyanakkor, akár a kibővített elektronikai hadviselés megfogalmazást, akár a három területet nézzük, az ma már teljesen nyilvánvaló, hogy maga a megfogalmazás felülvizsgálatra, vagy talán kiegészítésre is szorul. Ennek oka elsősorban a technikai fejlődésben, a már említett számítógép-hálózatok elterjedésében keresendő, hiszen láhattuk, hogy nemcsak az elektromágneses spektrum jelentkezik működési közegként, hanem nagyon sok esetben a számítógép-hálózatok jelentette cybertér is. Mindezek mellett olyan új kihívások is megjelentek, mint a terrorizmus, vagy az aszimmetrikus hadviselés, amelyek szintén változásokat követelnek a több évtizedes megfogalmazásokban, illetve az eljárásrendben, harcászati alkalmazási elvekben is.

Tanulmányunk következő részeiben külön foglalkozunk a cybertér katonai meghatározásával és értelmezésével. Ebben nagy hangsúlyt kap a mostani hagyományos – polgári életben megszokott cybertér – összetevőinek és környezetének kiegészítése a teljes elektromágneses, illetve a teljes frekvenciaspektrummal.

² Korábban az elektronikai védelmet az angol terminológiában Electronic Counter-Counter Measures-nek (ECCM) nevezték.

Amennyiben ezt elfogadjuk, azaz az elektromágneses teret, illetve a teljes frekvencia-spektrumot is a cybertér részének, vagy egyik dimenziójának tekintjük, akkor nyilvánvalóan a csak elektromágneses spektrumra, mint működési térre korlátozott elektronikai hadviselés megfogalmazás is új meghatározást igényel.

1. ábra. Az elektronikai hadviselés területei

Elektronikai támogatás

Az elektronikai támogatás – hasonlóan a rádióelektronikai felderítéshez –, az ellenség által használt fizikai spektrumból nyeri információit, vagyis az elektromágneses és más kisugárzások jeleinek érzékelésével, azonosításával és azok felhasználásával kapcsolatos tevékenység.

A hazai elektronikai hadviselési doktrína megfogalmazása szerint „Az elektronikai támogatás az elektronikai hadviselés azon területe, amely az ellenség helyzetére vonatkozó tájékozottság és a fenyegetés késedelem nélküli felismerése céljából magában foglalja az elektromágneses kisugárzások kutatását, felfedését és azonosítását, valamint a kisugárzók helyének meghatározását.” [7]

Az elektronikai támogatás fontos információkkal szolgál arról, hogyan használja a szemben álló fél a fizikai spektrumot. Az elektronikai támogatás érzékeli, azonosítja és felhasználja az ellenség szándékos (például rádióadás) és a nem szándékos (például a zajok akusztikus, a kipufogó gázok infravörös hullámtartományú) kisugárzásait. [6]

Az elektronikai támogatás feladatai nagyon sok területen azonosak a rádióelektronikai felderítéssel (SIGINT), ugyanakkor feladatait a közvetlen harcoló parancsnok meghatározása alapján végzi. Az alapvető különbséget a SIGINT és az elektronikai támogatás között az határozza meg, hogy a megszerzett információt mire használják. Az elektronikai támogatás harci információkat szolgáltat, amelyeket fel lehet használni elektronikai ellentevékenységhöz, tűzéségi tűz-, vagy repülőcsapások kiváltásához, a csapatok manőveréhez, vagy a közvetlen veszély elhárításához. Mindezt a vett jel rövid idejű analízisa és feldolgozása, valamint viszonylagosan rövid érvényességi ideje jellemzi. A SIGINT ugyanakkor felderítési információkat is továbbít az összhaderőnemi törzs fúziós adatfeldolgozó központjához, vagy más felhasználók felé, a parancsnoki döntéstámogatás különböző folyamataihoz. [6]

Az elektronikai támogatás által gyűjtött információkat elsősorban a közvetlen fenyegetés azonnali felismerésére, illetve célmegjelölésre alkalmazzák, ezenkívül természetesen hozzájárulhatnak az érintett összhaderőnemi parancsnokság felderítő adatgyűjtéséhez is. [6]

Az elektronikai támogatás fenyegetést jelző funkciója azt jelenti, hogy az elektronikai támogatási eszközök érzékelik a tér különböző irányából érkező akusztikus, elektromágneses hullámokat, besugárzásokat és értékeli azokat; döntenek arról, hogy milyen típusú fenyegetés érte az oltalmazott objektumot; és az eredményről jelzést küldenek a kezelőknek, valamint az önvédelmi rendszert vezérlő eszköz felé. Sok esetben az ellentevékenységi rendszer és az elektronikai támogatási rendszer integráltan kerül kiépítésre.

Az elektronikai támogatás ezenkívül célmegjelölést is biztosít. Ez a célmegjelölő funkció elengedhetetlen a hatékony zavarás (ellentevékenység) kiváltásához, mert az elektronikus céladatok (frekvencia, üzemmód, sáv szélesség, impulzus paraméterek stb.) függvényében lehet meghatározni az optimális zavarási (ellentevékenységi) mód kiválasztását.

Elektronikai ellentevékenység

Az elektronikai ellentevékenység az elektronikai hadviselés támadó fegyvere, amely minden olyan technikát, módszert felhasznál, ami az elektromágneses és irányított energiák kisugárzásával képes működésképtelenné tenni az ellenséges elektronikai eszközöket.

A hivatalos megfogalmazás szerint „Az elektronikai ellentevékenység az elektronikai hadviselés azon területe, amely magában foglalja az elektromágneses és egyéb irányított energiák alkalmazását abból a célból, hogy megakadályozza, vagy korlátozza az elektromágneses spektrum ellenség által való hatékony használatát.” [7]

Ugyanakkor egyes elektronikai ellentevékenységi módszerek alkalmasak védelmi feladatok ellátására is. Az elektronikai ellentevékenység erőket és eszközöket oltalmazó módszerei nagymértékben képesek csökkenteni a szemben álló fél célfelderítésének, a fegyverek felderítő- és irányítórendszerének hatékonyságát, ezáltal hozzájárulnak a csapatok túlélőképességének növeléséhez. [6]

Az elektronikai ellentevékenységnek három területét különböztetjük meg:

- elektronikai zavarás;
- elektronikai pusztítás;
- elektronikai megtévesztés.

A három terület felsorolásából látható, hogy az új technológiák megjelenésével az elektronikai ellentevékenység túlmutat a tradicionális zavaráson és megtévesztésen. Az irányított energiájú fegyverek új és pusztító dimenziót jelentenek az elektronikai harctéren, megkövetelve azok körültekintő alkalmazását. [6]

Az elektronikai zavarás az elektromágneses energia szándékos kisugárzását, visszasugárzását vagy visszaverését jelenti. A cél, hogy megakadályozzuk a szemben álló fél elektronikai eszközeinek vagy rendszereinek hatékony működését. Az elektronikai zavarás mind aktív (zavarójelet kisugárzó, vagy visszasugárzó), mind passzív (elektromágneses hullámokat visszaverő) eszközökkel megvalósítható.

Az elektronikai ellentevékenység – és ezen belül kiemelten az elektronikai zavarás – kiemelt jelentőséget kap az olyan műveleti területen, mint például Afganisztán. Az ott egyre gyakrabban megjelenő, különböző technikai kivitelű és felépítésű rádió távirányítású házi készítésű robbanóeszközök (Remote Controlled Improvised Explosive Device – RCIED) használata mindennapossá vált. Az ellenük való védekezés egyik lehetséges módja az elektronikai zavarás. A zavarásnak természetesen nagyon szorosan, már tervezési fázisban együtt kell működnie a rádióelektronikai felderítéssel, hiszen a zavarás megtervezéséhez és végrehajtásához elengedhetetlenül szükséges meghatározni az IED-eszköz rádió-távvezérlőjének típusát, továbbá azt, hogy ez eredeti vagy módosított eszköz, a távvezérlő frekvenciatartományát, kódolását, kimenőtjeljesítményét, hatótávolságát. A különböző kivitelű zavaróeszközök (például hordozható, gépjárműbe építhető) programozása ezen adatok birtokában, az egyéb feladatok és körülmények (terep, időjárás, távolság, együttműködők) figyelembevételével történhet.

Az elektronikai pusztítás az elektromágneses és egyéb irányított energiák, vagy az önrávezetésű fegyverek alkalmazását jelenti a szemben álló fél elektronikai eszközeivel, valamint annak humán erőivel szemben. Az így elért károk lehetnek tartósak, vagy ideiglenesek. Irányított energiájú eszközök közé tartoznak például a nagy energiájú rádiófrekvenciás sugárforrások, az impulzus-bombák, vagy az akusztikus támadóeszközök.

Az elektronikai megtévesztés az elektromágneses energiának a szándékos kisugárzása, átalakítása, visszasugárzása, elnyelése, vagy visszatükrözését jelenti azzal a céllal, hogy megtéveszse, félrevezesse, összezavarja, vagy eltérítse az ellenséget, annak elektronikai rendszereit. Az elektronikai megtévesztés az elektronikai

kisugárzások manipulálásával, torzításával vagy meghamisításával éri el, hogy az ellenség saját érdekeivel ellentétesen tevékenykedjen. Az elektronikai megtévesztés eszközei lehetnek: infracsapdák, válaszadók, hamiscél-generátorok, dipólok és egyéb visszaverő eszközök, rádióhullámokat elnyelő anyagok, köd, füst, védőfestékek és -bevonatok, hőenergiát elnyelő vagy szétszóró anyagok. Az elektronikai megtévesztés része a katonai megtévesztésnek is, így az elektronikai megtévesztés feladatait be kell dolgozni a katonai megtévesztési tervbe. [6]

Elektronikai védelem

Definíciószerűen megfogalmazva „*az elektronikai védelem az elektronikai hadviselés azon területe, amely biztosítja az elektromágneses spektrum saját részről történő hatékony használatát az ellenség elektronikai támogató és ellentevékenysége, valamint a saját csapatok által okozott nem szándékos (kölcsönös) rádiózavarok előfordulása ellenére.*” [7]

Az elektronikai védelem csökkenti, vagy lehetetlenné teszi az ellenségnek a frekvenciaspektrum feletti fölény megszerzésére irányuló törekvéseit. Az elektronikai védelmi tevékenységek védelmi természetűek és természetesen jóval többet jelentenek, mint az elektronikai rendszerekbe tervezett és beépített technikai lehetőségek összességét.

Az elektronikai védelem a felderítés és az elektronikai ellentevékenység – ezen belül a saját nem szándékos interferenciák – megakadályozására irányuló aktív és passzív tevékenységek, módszerek és rendszabályok alkalmazását, bevezetését jelenti.

A passzív elektronikai védelem olyan rendszabályok végrehajtását jelenti, amelyekkel biztosítható, hogy a saját csapatok akadálymentesen használják fel a fizikai spektrumot. Ilyen lehet például a technikai eszközök üzemmódjaival, vagy technikai jellemzőivel való manőverezés.

A passzív elektronikai védelmi rendszabályok közé a következő tevékenységek tartozhatnak:

- csökkentett teljesítmény, rövid idejű kisugárzások és irányított antennák használata;
- a vezetési objektumok (elektronikai objektumok) helyének körültekintő kiválasztása, mellyel csökkenthető a felfedés kockázata és az iránymérés pontossága;
- kezelési utasításokban meghatározottak betartása és a zavarásra kevésbé érzékeny (zavarvédett) kommunikációs rendszerek alkalmazása a zavarás és megtévesztés ellen;
- akusztikus hangkibocsátási és rádió-kisugárzási korlátozások alkalmazása;
- az elektronikai eszközök technikai lehetőségeinek kihasználása, mint például, a kiterjesztett spektrumú rendszerek (például frekvencia-ugratásos rendszerek), koherens jelfeldolgozás, oldalnyaláb-elnyomás és így tovább.

Az elektronikai védelem aktív rendszabályait – a frekvenciák, az adóberendezések paramétereinek megváltoztatását – természetesen a szemben álló fél is detektálja. Ugyanakkor ezekkel a rendszabályokkal – spektrumkiterjesztés, kaotikus vagy periodikus frekvenciaváltás, modulációs módok, kimenőtjeljesítmény megváltoztatása stb. – biztosítani lehet az elektromágneses és más spektrum saját csapatok által történő akadálymentes felhasználását. [6]

AZ ELEKTRONIKAI HADVISELÉS ÉS A SIGINT KAPCSOLATA [1]

Az információs műveletek, a SIGINT és az elektronikai hadviselés szoros kapcsolatban állnak egymással, csakúgy, mint a katonai műveletekkel. Ez a kapcsolat egyrészt adatok, célmegjelölési információk átadása formájában valósul meg, másrészt pedig azáltal, hogy az egyes területeken végzett tevékenységek hatásukban egy másik terület célkitűzéseinek elérését is szolgálják.

A SIGINT az összadatforrású felderítés többi fajtájával együttműködve képes jelentős mértékben hozzájárulni az információs műveletek felderítési igényeinek kielégítéséhez.

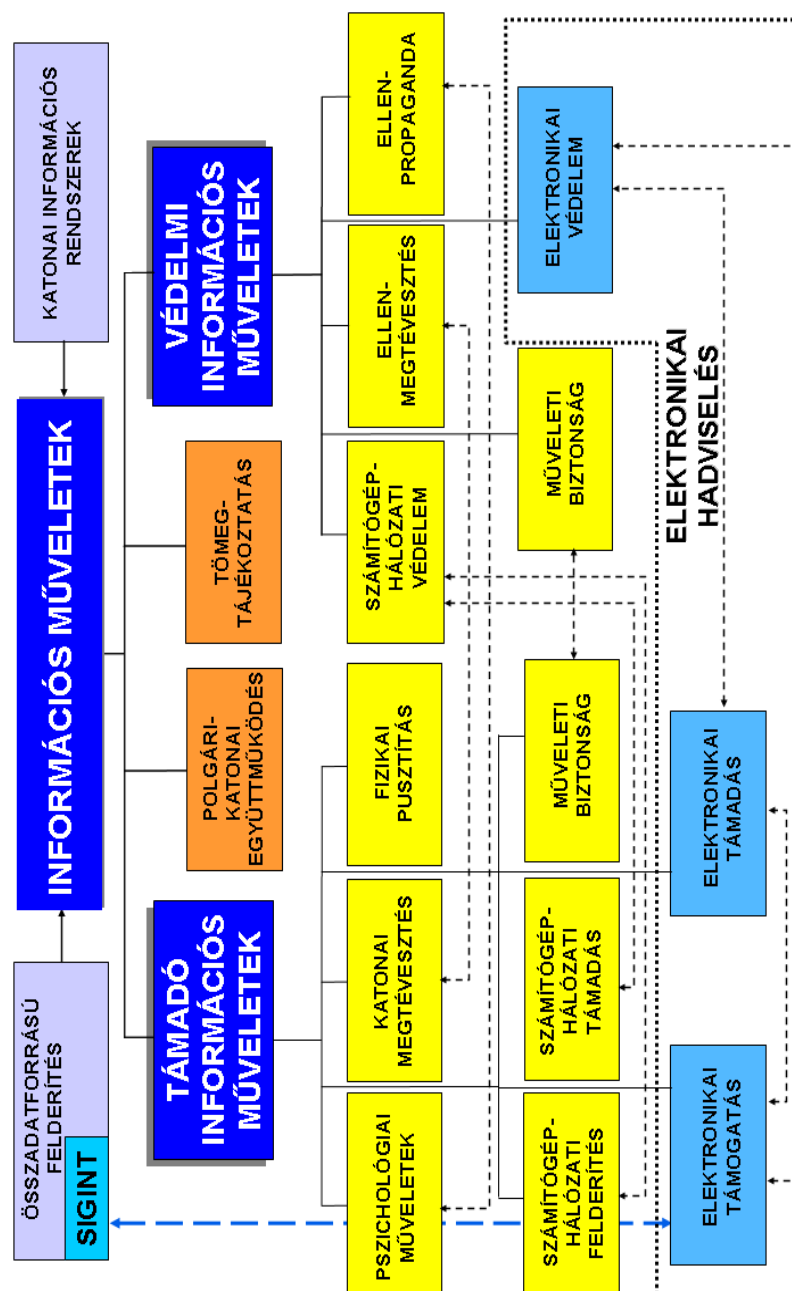
Az információs műveleteknek és azon belül az elektronikai hadviselésnek igen jelentős a célinformáció igénye. Az információkat egyrészt az elektronikai támogató tevékenység szolgáltatja harci információk formájában, másrészt az általános felderítő tevékenységen belül a SIGINT során megszerzett és értékelt felderítési információk biztosítják az elektronikai helyzet adatbázis folyamatos karbantartását.

Az elektronikai hadviselés által szolgáltatott harci információkhoz, illetve a SIGINT felderítési információihoz ugyanazon adatszerző eszközökkel lehet hozzájutni. Közöttük – ahogy korábban bemutattuk – az alapvető különbség a feldolgozás mélységében és az információk érvényességi idejében van. A SIGINT és az elektronikai hadviselés – ezen belül kiemelten az elektronikai támogatás – az információs műveletekben elfoglalt helyét és szerepét mutatja be a 2. ábra.

Az elmúlt évtizedben megjelent számos olyan technikai és eljárásbeli kihívás, amelyekhez mind az elektronikai támogatásnak, mind a SIGINT-nek alkalmazkodnia kell.

A korszerű adásmódok felderítésére a korábban alkalmazott analóg eszközök és eljárások egyike sem alkalmas. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a korszerű digitális adásmódok adatvédelmi megoldásokkal (kódolás, digitális kriptográfiai megoldások) társulnak. Ezek dekódolása speciális apparátust, a legmodernebb technológiát és óriási számítási kapacitást igényel, ami a harcászati, hadműveleti szintű COMINT tevékenységnél nem alkalmazható. [8]

Ebből következően a rádióelektronikai felderítés számára nem minden esetben az információtartalom, hanem az adók által hagyott „elektromágneses ujjlenyomat” lesz az elsődleges azonosító jellemző. Ez azt is jelenti, hogy a COMINT, mint tevékenységi forma ELINT típusúvá válik, vagyis sok esetben csak a vett jelek paramétereit és a kisugárzás helyét képes meghatározni rövid időn belül, az információtartalom visszanyerése pedig, ha egyáltalán lehetséges, jóval több időt

2. ábra. Az információs műveletek, a SIGINT és az elektronikai hadviselés kapcsolata [1]

igényel. Mivel az információtartalom megfejtésére sok esetben nincs lehetőség, ezért a rádióforgalom további lehallgatása is megkérdőjeleződik. Ehelyett az így felderített elektronikai objektumokkal szemben elektronikai ellentevékenységet kell folytatni. Ha ezzel párhuzamosan megvizsgáljuk az elektronikai támogatás feladatait, akkor láthatjuk, hogy ott is csak a vett jelek paramétereinek elemzése a cél, a fenyegetés jelzése vagy célmegjelölés érdekében. Ennek megfelelően harcászati–hadműveleti szinten a SIGINT és az elektronikai támogatás közötti különbség egyre csökken, egyes esetekben el is tűnik.

A fenti megfontolások alapján a korszerű haderőkben harcászati és hadműveleti szinten az információs igények kielégítése céljából, valamint a párhuzamos tevékenységek kiküszöbölése érdekében a SIGINT tevékenységet, az elektronikai hadviselést és a célok meghatározását azonos elvek és egységes vezetés alapján integrált felderítő és elektronikai hadviselés struktúrába szervezik, és a feladatokat így hajtják végre.

Az integrált felderítés és elektronikai hadviselés feladatai négy fő terület köré csoportosíthatók:

- a helyzetértékelés;
- a célpontok meghatározása;
- az ellenséges felderítés elhárítása; és
- az elektronikai hadviselés.

Mind a négy feladat jól körülhatárolható, önállóan is végrehajtható, azonban egymáshoz való viszonyuk, a felderítési adatok felhasználhatósága, illetve a több feladatra alkalmazható eszközök miatt ezek egységes tervezése, szervezése és irányítása szükségszerű.

Az elektronikai hadviselés sikeres végrehajtása érdekében elektronikai felderítést kell folytatni, és e tevékenység során maga is szerez adatokat. Hasonló sajátosságokkal rendelkezik a manőver és a tüztámogató tevékenység is. Az elektronikai hadviselés akkor a leghatékonyabb, ha integrálják, illetve együttesen alkalmazzák a tűzcsapásokkal és a manőverekkel. Az említett integrált alkalmazás tervezése során olyan felderítési információkra is szükség van, melyek lehetővé teszik a parancsnok rendelkezésére álló tevékenységi formák eredményességének összevetését.

A SIGINT biztosítja az ellenség elektronikai harcrendjének felvázolását, elemzését és megértését. Az elektronikai harcrend ismerete alapvetően fontos az információs műveletek – azon belül különösen az elektronikai hadviselés – megvívásához, hiszen az információs infrastruktúrák döntő hányada nagy mennyiségben különböző típusú és fajtájú elektronikai eszközökből áll. Az erre vonatkozó információk tájékoztatnak a kommunikációs és nem kommunikációs jellegű eszközök paramétereiről, az adók típusáról és rendeltetéséről, modulációjáról, csatornaképzési lehetőségeiről, impulzus időtartamáról, impulzus ismétlődési frekvenciájáról, sávszélességéről, a hozzá kapcsolódó fegyverrendszerekről és az elektromágneses sugárzás egyéb jellemző adatairól. Ezek az adatok elősegítik az ellenség elektronikai harcrendjének modellezését.

Az integrált felderítő és elektronikai hadviselési erők és eszközök feladata, hogy olyan pontos, időszerű és hatékony felderítési, ellenséges felderítés-elhárítási adatokat és elektronikai hadviselési támogatást nyújtsanak a parancsnoknak, vagy a döntéshozónak, amelyek a sikeres harctevékenység megtervezéséhez, irányításához és végrehajtásához szükségesek. Az integrált felderítő és elektronikai hadviselési rendszerbe ténylegesen beletartozik minden szinten az összes olyan eszköz, részleg, és szervezet, mely alkalmas: információk gyűjtésére és feldolgozására; a felderítési adatok elosztására; az ellenséges felderítés elhárítására; valamint az elektronikai hadviselés irányítására és végrehajtására. Az egyes szinteken meglévő integrált felderítő és elektronikai hadviselési eszközök szoros kapcsolatban vannak más, magasabb és alacsonyabb vezetési szinteken, valamint a szomszédoknál rendelkezésre álló eszközökkel, és így egységes, integrált és összefüggő felderítő és elektronikai hadviselési struktúrát alkotnak.

A CYBERHADVISELÉS

Korábban bemutattuk, hogy a számítógép-hálózati műveletek az információs műveletek egyik legújabb tagja. A számítógép-hálózati hadviselés és a számítógép-hálózati műveletek kifejezések gyakran egymás szinonimájaként hangzanak el különböző fórumokon. A két terület közötti eltérést jelen írás külön elemzi, ugyanakkor sok esetben csak a feladatok, az eszközök és a műveletek nagysága, vagy azok volumene jelenti a kézzelfogható különbséget.

Ugyanakkor nagyon sokan párhuzamot vonnak a számítógép-hálózati hadviselés és az elektronikai hadviselés között is. A két terület egyre inkább közelebb kerül egymáshoz (például a vezeték nélküli hálózatok alkalmazása miatt), ugyanakkor ma még a két terület közötti eltérés mind feladatban, eszközben és eljárásban, mind a műveletek végrehajtásának közegét tekintve jelentős.

Ahhoz, hogy a kapcsolatokat, vagy az eltéréseket ki tudjuk mutatni, először tisztázni kell, mit is értünk cybertér alatt. Hiszen láthattuk, hogy az elektronikai hadviselés meghatározásában az elektromágneses, illetve a fizikai spektrum szerepel, mint az a közeg ahol az elektronikai hadviselés feladatait, azaz a támogatást, az ellentevékenységet és a védelmet ellátja. Az előbbi pragmatikus szemlélet mellett egyre többen hallunk arról, hogy az elektromágneses spektrumot, mint működési teret be kell vonni a cybertér meghatározásába. (Ez az egyik oka annak, hogy a számítógép-hálózati hadviselés és az elektronikai hadviselés egyre közelebb kerül egymáshoz). Mindezeknek megfelelően a cybertér katonai értelmezése mindenképpen szükségessé válik.

Számos más fogalom, illetve megnevezés is gyakran elhangzik a számítógép-hálózati hadviseléssel kapcsolatban. A cyberháború, internetes hadviselés, hacker-hadviselés, vagy cyberterrorizmus jórészt a különböző médiumokban használatos olyan kifejezések, amelyek a cyberhadviselés egy-egy részével, vagy egy-egy speciális műveletével foglalkoznak. E fogalmak közül a cyberterrorizmust – mint az egyik legnagyobb veszélyforrást – mutatja be jelen írás, mindamellelt definiálja a cyberhadviselést is.

A cybertér katonai értelmezése [9]

A köznap i értelmezés szerint a cybertér az elektronikus kommunikációs eszközök és rendszerek (számítógép-hálózatok, telefonvonalak, műholdas rendszerek stb.) és a rajtuk található szolgáltatások, információk alkotta virtuális tér összefoglaló neve.

A „cybertér” kifejezést William Gibson alkotta meg a „Neuromancer” című novellájában, amelyben a globális internet társadalmát vetíti előre. E kifejezést igen gyakran alkalmazzák a virtuális valóság világára is.

Ugyanakkor, mint ahogy korábban többször utaltunk rá, a cybertér katonai értelmezése ettől eltérő és jóval tágabb. Az Egyesült Államok „*National Military Strategy for Cyberspace Operations (Nemzeti Katonai Stratégia a Cybertéri Műveletekre)*” című dokumentuma szerint a cybertér egy olyan tartomány, ahol a hálózatos rendszerekben működő elektronikai eszközöket és az elektromágneses spektrumot használják fel az adatok tárolására, cseréjére és módosítására. [10]

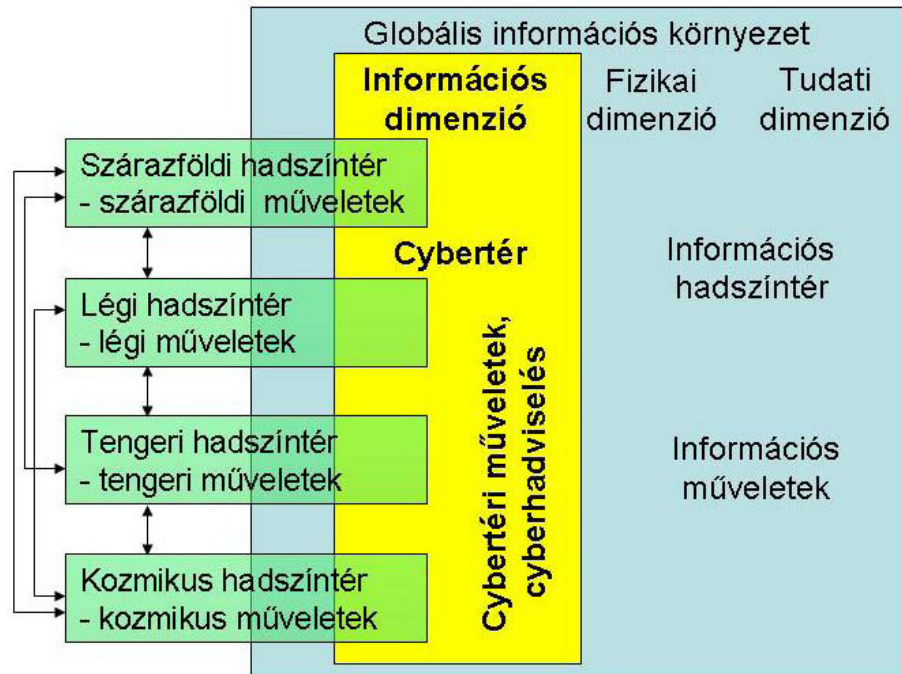
A vezeték nélküli hálózatok elterjedésével és egyre nagyobb térnyerésével a cybertér kiegészítése indokolt az elektromágneses spektrummal. E tényt erősíti az is, hogy a hadseregek a vezeték nélküli hálózati technológiák megjelenése előtt már jóval korábban használták az elektromágneses spektrumot – mint fizikai réteget – a számítógép-hálózatok kialakítására, hiszen a rádió alkalmazása kézenfekvő volt e célra is. A SIGINT számára ugyanakkor ezek a rádiós technológiára alapuló hálózatok külön kihívást jelentenek, hiszen az itt alkalmazott modulációs módok felderítése, illetve ezekből az információ kinyerése – mint ahogy korábban már utaltunk rá – meglehetősen nehéz feladat.

A cybertér értelmezése és dimenzióinak meghatározása ugyanakkor továbbra is igényli a vezetékes hálózatok bevonását, hiszen a hálózatban lévő különböző elektronikai eszközök továbbra is csatlakozhatnak egymáshoz vezetékes kapcsolatokon keresztül is. Így például az állandó helyű (stacioner) rendszerek elterjedt hálózati összeköttetési formája a vezetékes kapcsolat, azon belül is a leginkább az egyre növekvő adatátviteli kapacitással bíró optikai kábeles csatlakozás.

Ennek megfelelően a cybertér katonai értelmezésében helyet kap az elektromágneses spektrum, és ezzel párhuzamosan a vezetékes hálózatok jelentette virtuális tér is.

Mint már korábban bemutattuk, a szeizmikus és akusztikus rezgések, valamint a részecskesugárzások tartományában is szükséges felderítést és adatszerzést végezni. Az ezekben a tartományokban működő eszközök ellen az elektronikai hadviselési eszközöket szintén felhasználjuk. Mindezekén túl, az irányított energiájú fegyverek, amelyek jelentős része (például az infrahangfegyverek, a hallható tartományú lökéshullám-generátorok, a nagy energiájú részecskesugárzók stb.) szintén a fizikai tartományokban működnek, tovább tágíthatják a cybertér értelmezését. Mindezeket összefoglalva: a cybertér értelmezésében az elektromágneses spektrum helyett a teljes frekvenciatartományt kell értelmeznünk.

A cybertér a hadviselésnek a földi, légi, tengeri és kozmikus szintekkel hasonlatos, azzal egyenértékű tartománya. Mint ahogy a tengeri hadszíntér jellemezhető a vízfelszínen vagy a víz alatt folytatott műveletekkel, vagy a légi hadszíntér a levegőben folytatott műveletekkel, ugyanúgy jellemezhető a cybertér is a hálózatba kötött elektronikai rendszerekkel és a teljes frekvenciaspektrum használatával, amelyet a következő ábrán mutatunk be.

3. ábra. A cybertér értelmezése [9]

A számítógép-hálózati műveletek

A számítógép-hálózati műveletek (Computer Network Operations – CNO) az információs műveletek egyik legújabb eleme. NATO-értelmezés szerint „a számítógép-hálózati műveletek képességei és lehetőségei egyenes arányban állnak a szemben álló fél információs rendszereitől való függőségével.” [4]

A számítógép-hálózati műveletek egyrészt a szemben álló fél hálózatba kötött informatikai rendszerei működésének befolyásolására, lerontására, lehetetlenné tételére irányul, másrészt pedig a saját hasonló rendszerek működésének fenntartására törekszik.

A számítógép-hálózati műveletek magukba foglalják:

- a számítógépes hálózatok struktúrájának a feltérképezését;
- a forgalmi jellemzőik alapján a hierarchikus és működési sajátosságok feltárását;
- a hálózaton folytatott adatáramlás tartalmának regisztrálását;
- a hálózatokban folyó megtévesztő, zavaró tevékenységet;
- a célobjektumok program- és adattartalmának megváltoztatását, megsemmisítését; valamint
- a szemben álló fél hasonló tevékenysége elleni védelmet. [6]

A számítógép-hálózati műveletek három integrált területre oszthatók:

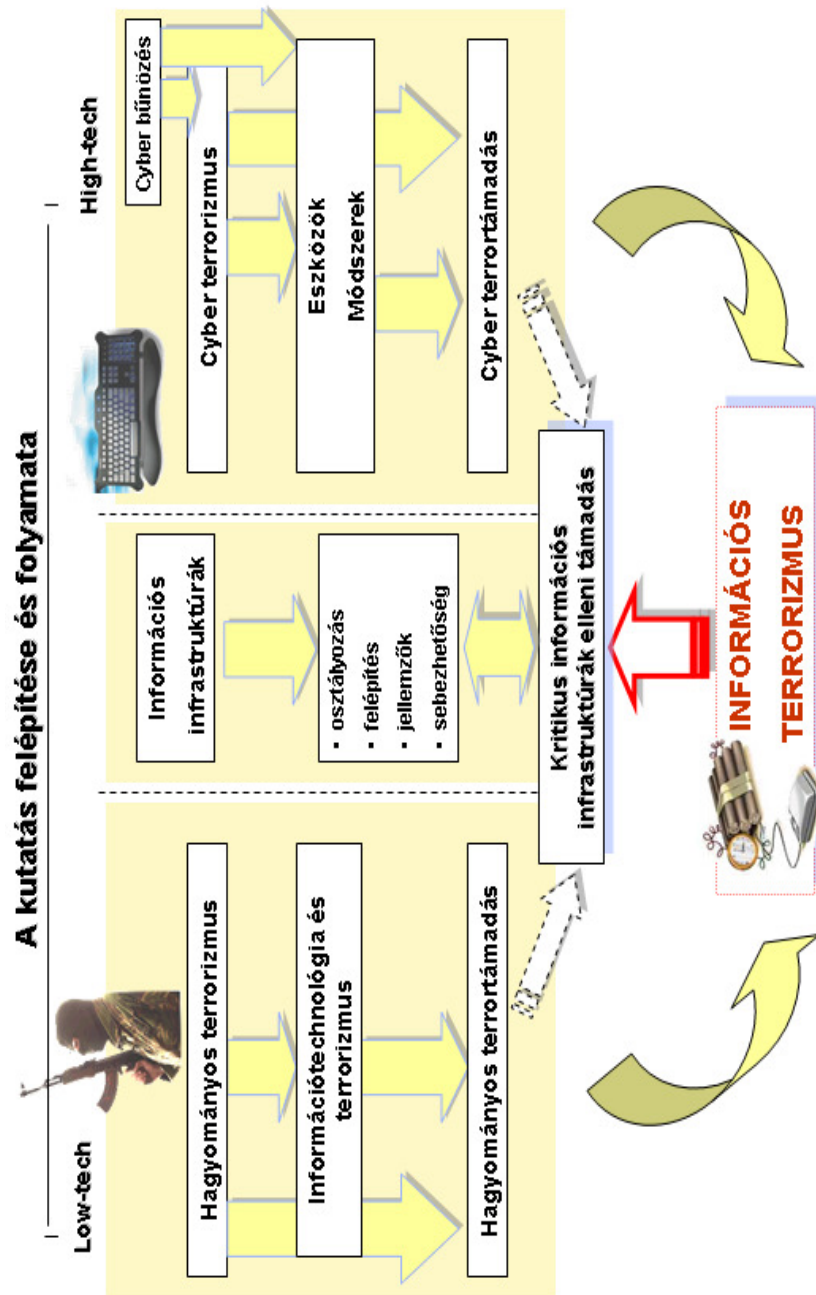
- számítógép-hálózati felderítés (Computer Network Exploitation – CNE);
- számítógép-hálózati támadás (Computer Network Attack – CNA);
- számítógép-hálózati védelem (Computer Network Defense – CND).

A számítógép-hálózati felderítés az információs műveletek számára olyan adatokat biztosít, amelyek a szemben álló fél számítógépeinek, számítógép-hálózatainak hardver és szoftver környezetére vonatkoznak. Ezek alapján nemcsak a különböző számítógépeken tárolt, vagy az azok által továbbított adatokat nyerik ki, hanem a hálózat felépítésének, architektúrájának, illetve gyenge és támadható pontjainak feltérképezése is cél. [4]

A számítógép-hálózati támadás során a szoftver és hardver sebezhetőségeket használjuk ki. Ezek a sebezhetőségek lehetővé teszik, hogy szoftveres vagy hardveres úton beavatkozzunk a számítógép-hálózatokba. A támadás során célpontok lehetnek a számítógépek, tárolóeszközök és hálózati berendezések, amelyeket rosszindulatú programokkal manipulálunk, módosítunk, vagy tönkretesszük azokat. A számítógép-hálózati támadásokat elősegíti az a tény, hogy a hadseregek egyre gyakrabban használnak kereskedelmi, ún. „off-the-shelf” szoftvereket és hardvereket rendszereikben. Mivel ezek sérülékenységei közismert, a támadások eszközeinek kiválasztása is könnyebbé válik.

A számítógéphálózati védelem során célunk a szemben álló fél számítógép-hálózati felderítésével és/vagy számítógép-hálózati támadásával szemben megfelelő, a kockázatokkal arányos védelem kialakítása. A számítógép-hálózati védelem ma már elengedhetetlen a döntéshozatali képesség fenntartásában. E tevékenység során monitoring és védelmi technikák egész sorát kell alkalmaznunk.

Összességében elmondhatjuk, hogy a számítógép-hálózati műveletek csak egy szegmensét, egy részét képezik a számítógép-hálózati hadviselésnek. Technikai eszközei, eljárásai azonban az esetek jelentős részében azonosak e két területnek.

4. ábra. A cyberterrorizmus elemeinek kutatási folyamata [11]

Az eddigiekből következően, összefoglalva a különböző területek értelmezését és azok tartalmát a következő definíciót tudjuk adni:

Cyberhadviselésnek nevezhetjük mindazon tevékenységeket, amelyekben a számítógép-hálózati hadviselés, a számítógép-hálózati műveletek, az elektronikai hadviselés, bizonyos esetekben a SIGINT, valamint a cyberterrorizmus, illetve az ellene folytatott tevékenységek közösen jelennek meg.

A cyberterrorizmus veszélye és annak értelmezése

A cyberterrorizmus bemutatása és elemzése előtt szükséges a probléma összetettségének vázolása. A terrorizmus 21. századi változata olyan – egymásra épülő – részkutatásokat igényel, amelyek kiterjednek a hagyományos terrorizmus elemzésére, bemutatják a legsebezhetőbb infrastruktúrákat, megkeresik azokat az eszközöket, amelyekkel ezek támadhatók, és természetesen e feltáró és elemző munka után megpróbálnak valamilyen védelmi elgondolást (stratégiát) kidolgozni a feltárt veszélyek, támadási módszerek és sebezhető pontok függvényében. A látszólag szerteágazó kutatások dinamikusan kiegészítik egymást, és ezáltal abba az irányba haladnak, hogy a definiált cyberterrorizmust megértsük és felkészüljünk annak potenciális támadásaira.

E kutatómunka folyamatát mutatja be a 4. ábra. [11]

Az említett, és az ábrán látható kutatómunka elemeit veszik sorra a következő részek. Terjedelmi korlátok miatt a hagyományos terrorizmus bemutatásával és elemzésével jelen írásunkban nincs módunk bővebben foglalkozni, ezért ehelyütt csak a hagyományos terrorszervezetek információtechnológia irányába történő elmozdulását mutatjuk be. Ezt követően azokat a rendszereinket, azaz infrastruktúránkat kell röviden elemeznünk, amelyek támadása a legnagyobb veszélyt jelenti társadalmunkra, párhuzamosan azoknak a módszereknek és eszközöknek a bemutatásával, amelyekkel ezek a támadások kivitelezhetőek. A cyberterrorizmus bemutatása pedig néhány olyan terrorista profiljának felvázolásával történik meg, akik ezer szállal kötődnek, vagy kötődtek az olyan nemzetközi terrorszervezetekhez, mint például az al-Kaida.

Terrorizmus és információtechnológia

A különböző szervezetek és csoportok is ugyanúgy használják és kihasználják a csúcstechnika nyújtotta lehetőségeket, mint a hétköznapiak többi más szereplője. A mobil és a műholdas kommunikációs eszközökön kívül az Internet is azon eszközök közé tartozik, amelyeket a kapcsolattartástól kezdve, az akciók szervezésén át a tagok toborzásáig felhasználnak a terrorszervezetek.

Tervezés és kommunikáció

Az internet segítségével nemcsak kommunikálhatnak, de szervezhetik is akcióikat. Az internetről letölthető és viszonylag könnyen kezelhető titkosító-programok segítségével még annak a veszélye is igen kicsi, hogy kommunikációs, kapcsolattartó tevékenységüket „lehallgassák”. A titkos üzenetváltás egy másik módszere lehet a szteganográfia. Ez azt jelenti, hogy látszólag érdektelen és ártalmatlan hordozókba építenek be a kívülállók számára láthatatlan módon információkat.

Ilyen hordozók lehetnek például a különböző formátumú képek, ahol a kép digitális jelei közé vannak elrejtve az információk, vagy ilyen lehet akár egy hangfájl is, amely esetben a háttérzaj tartalmazhatja az információt. Mivel ezekben az esetekben nincs semmi, ami a titkos információtovábbításra utalna, ezért legtöbbször nem is kerülnek a „felderítők” látókörébe.

Toborzás, propaganda, pénzügyi támogatás

Új tagok verbuválása, toborzása terén szintén hatalmas lehetőségeket nyújt az internet a terrorista szervezetek számára. A különböző terrorista szervezetek által fenntartott weboldalakon nyíltan is történik új tagok toborzása. Ezeken az oldalakon a potenciális új tagok meggyőzésére számos megoldás kínálkozik. A webes technikának köszönhetően egy weboldalon lehetőség van felhívni az érdeklődők figyelmét az „ügyre” különböző írásokkal, publikációkkal, a szervezet történetének és vezetőinek bemutatásával, az addigi akciókról készített videók pedig sokszor le is tölthetők. Lehetőség van továbbá pénzbeli adományok (donation) gyűjtésére is a weblapok segítségével.

A toborzás terén olyannyira követik a trendeket, hogy a hagyományos propagandafilmek helyett (amelyek hosszúak, unalmasak, nehezen követhetőek voltak), olyan új médiumokat láthatunk, mint például a rövid, színes mozgalmas flash animációk, vagy a gyerekeknek szánt vicces képek. Ezek sokkal jobban megragadják a figyelmet, mint a már említett hagyományos, egy kamerával rögzített, a vezető (például Oszama bin Laden) beszédeit több tíz percen keresztül mutató videók. Az új médiumtípusokkal elsősorban a fiatalokat célozzák meg.

Adat- és információszerzés

A terrorista szervezetek számára szükséges információk megszerzésének egyik legegyszerűbb módja. Az internet nyújtotta információszabadság a különböző terrorszervezetek számára elképesztően hasznos, hiszen az internet révén olyan adatokhoz és információhoz is hozzáférhetnek, amelyek megszerzése szinte elképzelhetetlen lett volna 15–20 évvel ezelőtt, nem beszélve arról, hogy maga az információszerzés is hallatlan kockázattal járt volna. A nyílt csatornákon történő információszerzésre az egyik legjobb példa, hogy 2003 januárjában Donald Rumsfeld akkori amerikai védelmi miniszter kiadott egy utasítást, miszerint azonnal radikálisan csökkenteni kell a DoD és egyéb USA intézmények olyan weboldalainak a számát, illetve tartalmát, amelyeken keresztül különböző terrorszervezetek szenzitív információkra tehetnek szert, vagy a különböző honlapokon külön-külön meglévő adatok felhasználásával juthatnak értékes – az Egyesült Államok számára pedig hihetetlenül veszélyes – következtetésekre. Ennek az utasításnak az apropója az az Afganisztánban talált terrorista-kézikönyv volt, amelyben a felhasznált információk több mint 80%-a nyílt – a DoD által fenntartott – weboldalról származott. [12]

Az információtechnológia terrorista célú felhasználása nem teljesen új keletű. 1993-ban a New York-i Világkereskedelmi központ elleni támadás kitervelője és egyik végrehajtója a kuvaiti származású Ramszi Juszeft volt. Juszeftet a Fülöp-szigeteken vették őrizetbe 1995-ben, laptopján és adathordozóin pedig olyan adatokat találtak, amelyek 14 amerikai repülőjárat Csendes-óceán fölötti felrobbantásának terveit tartalmazták. [13]

A terroristák ugyanakkor számos nagyon korszerű információtechnológiai megoldást is fejlesztenek, vagy vásárolnak. Ilyen eszköz például a „Mujahideen Secrets 2” nevű titkosító algoritmus, amely kifejezetten az al-Kaida tagok számára nyújt internet alapú kommunikációs lehetőséget. [14]

Információs infrastruktúrák

Az említett kutatómunkának főleg azokra az információs infrastruktúrákra kell kiterjednie, amelyek nélkülözhetetlenek a nyugati társadalmak részére, amelyek ugyanakkor roppant módon ki vannak téve a cybertérből érkező veszélyeknek, hiszen e rendszerek jelentős része valamilyen formában kapcsolódik a cybertérhez.

Infrastruktúrán azoknak a rendszereknek, illetve ezek elemeinek az összességét értjük, amelyek biztosítják az adott szervezet rendeltetésszerű működését. A fontosság, a feladat, a rendeltetés és a felépítés alapján számtalan infrastruktúrát különböztethetünk meg. Ezek közül azonban ki kell emelni azokat, amelyek részleges, időleges, vagy teljes leállása olyan következményekkel jár, amelyek más infrastruktúrák működésképtelenségét is magukkal vonzzák. Azokat az infrastruktúrákat, amelyek ezek alapján a legfontosabbak, a legsebezhetőbbek, folyamatos és rendeltetésszerű működésük elengedhetetlen a többi infrastruktúra működéséhez kritikus, infrastruktúráknak nevezhetjük. [15]

E kritikus infrastruktúrák számos esetben magukban foglalnak információs rendszereket, illetve nagyon sok olyan információs rendszert használunk nap mint nap, amelyek önmagukban is kritikusak, azaz kritikus információs infrastruktúrák.

A teljesség igénye nélkül néhány, e kritikus infrastruktúrák és kritikus információs infrastruktúrák közül: [16]

- az energiatermelő, -tároló és -szállító infrastruktúrák: a szén- és olajtüzelésű, gázüzemű, vízi-, szél-, nap-, biogáz- és atomerőművek, földgáz- és kőolajtermelő és -finomító vállalatok, szénbányák, villamosenergia-átalakítók, távvezetékek, kőolaj- és földgázszállító vezetékek stb.;
- a banki és pénzügyi infrastruktúrák: banki hálózatok, kereskedelmi központok, érték- és árutőzsdék, egyéb pénzügyi szervezetek;
- a vízellátó rendszerek: víztisztítók, víztározók, vízvezeték- és csatornahálózat stb.;
- a távközlési és kommunikációs rendszerek: távközlési és kommunikációs eszközök, amelyek számítógép alapú hálózatokat, szoftvereket stb., is magukba foglalnak;
- a szállító infrastruktúrák: nemzeti légitársaság, repülőterek, közúti személy- és teherszállító vállalatok, út- és autópálya-hálózatok, vasúti társaságok, vasúthálózatok, vízi szállítóeszközök stb.;
- a vészhelyzeti és katasztrófavédelmi infrastruktúrák: mentőszolgálatok, rendőrség, tűzoltóság, egészségügyi intézmények, katasztrófa- elhárító szolgálatok stb.;
- a kormányzati és önkormányzati szervek.

Napjainkban ezek az infrastruktúrák mindegyike jórészt számítógépes hálózatra, vagy ezek egyes elemeire épül. Ezek önmagukban is sérülékenyek, de mivel ezek a számítógépes hálózatok nagyon sok esetben természetsszerűleg – pont az általuk elvégzendő feladatok miatt – nem zártak, nem a külvilágtól hermetikusan elzárt hálózatok, hanem számos helyen kapcsolódnak más hálózatokhoz. Mivel vannak külső kapcsolódási pontjaik – az esetek jelentős részében ezek számának a meghatározása, illetve a kapcsolódási pontok behatárolása is komoly nehézségekbe ütközik (komplexitás, feladatok sokrétűsége, fizikai kialakítás, területi lefedettség stb. miatt) –, így az egyébként is sérülékeny hálózatok kívülről is támadhatóvá válnak.

A cyberterrorizmus összetevői

A terrorista szervezetek a már említett módokon használják az információtechnológiát, ugyanakkor akcióiknak nemcsak eszköze, de színtere és célpontja is az internet, valamint a számítógép-hálózatok. Mindezt összefoglaló néven cyberterrorizmusnak hívjuk, amelynek egyik korai definícióját az amerikai Dorohty Denning professzor asszony adta meg, nagyon röviddel 2001. szeptember 11-e után. E meghatározás szerint „*a cyberterrorizmus számítógép alapú támadást vagy fenyegetést jelent, amelynek célja, hogy megfélemlítsék, vagy kikényszerítsék a kormányok vagy a társadalmak részéről az adott terrorszervezet politikai, vallási, vagy ideológiai céljainak elérését.*” [17]

Ugyanakkor, ha ezt elfogadjuk, ez nem egyezik a korábbi „cybertér” felfogásunkkal, és akkor ezek szerint például egy esetleges távközlési hálózat terroristák általi megzavarása nem tartozna a cyberterrorizmushoz. Mielőtt megvizsgálánk, hogy kik is azok, akik potenciálisan szóba jöhetnek mint cyberterroristák, meg kell vizsgálnunk, hogy kik is azok, akik a cybertérben olyan tevékenységeket folytatnak, amelyek adott esetben akár terrorista – esetünkben cyberterrorista – akciók végrehajtására is alkalmasak lehetnek.

Hackerek

A hacker olyan személy, aki internet segítségével hozzá tud férni védett adatokhoz a számítógépeken. Kezdetben külön fogalmat alkottak a hackerek, akik azért törtek fel rendszereket, weboldalakat, illetve programokat, hogy bizonyítsák azok gyenge pontjait, azonban ezeket a hiányosságokat a rendszergazdák tudomására hozták, azaz általában jóindulatúan jártak el. Ők voltak az ún. „fehérkalaposok”, azaz a „white hat” csoport tagjai. Az ellentábort azok a „feketecalaposok”, „black hat” alkották, akik sokszor rosszindulatból, vagy valamilyen haszonszerzés reményében hatoltak be egy-egy rendszerbe. Ma már általában gyűjtőnévként csak a hackert használják, függetlenül a behatolás okától.

Haktivisták

A hackerek és az aktivisták tulajdonságait, illetve céljait közösen vallók társasága. Rendszerint valamilyen politikai motivációval rendelkeznek. Számos olyan akciót hajthatnak végre, amelyek során valamilyen – számunkra fontos – ügy érdekében internetes oldalakat törnek fel, átalakítják azok kinézetét, adatokat lopnak el onnan, illetve akadályozhatják az adott rendszer működését. Számos esetben

támogatnak olyan terrorista szervezeteket, amelyek céljai vagy akciói partikulárisan egybeesnek az övékével. Az egyik ilyen hacktivisták megmozdulás volt 1999-ben, amikor az Egyesült Államok erői, illetve a NATO-csapatok Szerbiát bombázták és találat érte a belgrádi kínai nagykövetséget, amely után kínai hackerek tucatjával intéztek támadásokat amerikai szerverek ellen. Hasonló hacktivisták megmozdulásnak tekinthető a Wikileaks-botrány kapcsán kirobbant, a Wikileaks szerverei ellen, illetve másik oldalról a szervezet pénzügyeit ellehetetlenítő bankok és pénzintézetek elleni hálózati támadássorozat.

Számítógépes bűnözők

Azok a gyakran igen magas szintű hálózati és számítógépes ismeretekkel rendelkező elkövetők, akik elsődleges célja a pénzszerzés. Az elmúlt években a számítógépes bűnözők által elkövetett bűncselekmények, illetve az ezekkel okozott károk nagysága nagyságrendekkel nőtt.

Ipari kémek

A számítógépes tervezés, irányítás és rendszerfelügyelet magában hordozza azt a lehetőséget, hogy a számítógépeken tárolt, vagy a hálózatokon áramoltatott adatokat és információkat illetéktelenek – ebben az esetben ipari kémek: konkurens cégek alkalmazottai, vagy éppen az előbb említett számítógépes bűnözők, akik a megszerzett adatok piacra dobásával üzletelnek – szerzik meg.

Belső szakértők és külső szerződők

Egy adott vállalat életében óriási szerepet játszanak a szakértők, akik sok esetben számos helyen – akár több telephelyen – is végzik munkájukat. A szakértők munkájuk elvégzése érdekében általában magas szintű hálózati hozzáféréssel rendelkeznek. Ebből következően adott esetben – például munkahelyi konfliktusok, zsarolás stb. – igen értékes adatokat tudnak eltulajdonítani, illetve akár különböző rosszindulatú programok bevitelére is lehetőségük van, hiszen a hálózathoz belülről férnek hozzá. A külső szerződők szintén kaphatnak hozzáférési jogokat a hálózathoz, és természetesen szintén számos igen értékes adathoz férhetnek hozzá, amelyekkel később visszaéléseket követhetnek el.

Terroristák

Az előzőekben bemutatott szereplők mellett meg kell említenünk a terroristákat is, hiszen, ahogy korábban láthattuk, ők is használják az internetet. Attól függően, hogy milyen célból használják az információtechnológiát, két csoportra oszthatóak e személyek vagy csoportok. Az első csoportba azok a terrorista szervezetek tartoznak, amelyek a már említett célokra – propaganda, toborzás, adatszerzés – használják e rendszereket. Gyakran e tevékenységet „soft”, azaz „puha” típusú cyberterrorizmus névvel is illetik.

A másik – hatványozottan veszélyesebb – csoportba azok a terroristák tartoznak, akik nem csak ilyen ún. „soft” tevékenységre kívánják használni a rendszereket, hanem azt, illetve azon keresztül rombolni, vagy egyéb erőszakos, „hard” cselekményeket is végre akarnak hajtani. Célpontjaik között nemcsak az internet szerepel, hanem minden olyan kritikus információs infrastruktúra is,

amelyek – ahogy korábban utaltunk rá – információtechnológiai eszközökkel, vagy fizikai támadásokkal pusztíthatók. A cyberterrorizmus veszélye reális. Ezt a veszélyt nem lehet túldimenzionálni, hiszen függőségünk a kritikus információs rendszereinktől rendkívül nagy. Ez a függőség olyan mértékű, hogy amennyiben ezen rendszerek akár időlegesen is, vagy csak részlegesen kiesnek a működésből, az nemcsak anyagi, de emberéletekben mérhető károkat okoz, gyakorlatilag a nyugati világ bármelyik országában. Tovább növeli a veszélyt, és ezzel a sérülékenységet, hogy ezek a rendszerek olyan interdependenciában, azaz olyan kölcsönös függőségben állnak egymással, hogy egy rendszer, vagy rendszerelem meghibásodása számtalan más – nagyon gyakran előre nem is definiálható számú – rendszer működését is megbénítja.

A terrorista célú cybertámadások során nagyon sok hasonló eszközt és módszert alkalmazhatnak a támadók, mint azt például a cyberbűnözés során tapasztalhatjuk.

Az alkalmazott módszerek és eszközök, teljesség igénye nélkül:

- Eszközök:
 - Rosszindulatú programok (program és szöveg típusú malware):
 - férgek,
 - kémprogramok,
 - keyloggerek,
 - trójai és backdoor programok,
 - vírusok stb.
- Módszerek:
 - denial of service,
 - distributed denial of service,
 - flooding (TCP SYN packet),
 - man-in-the-middle attack,
 - SMTP backdoor command attack,
 - IP address Spoofing attack,
 - IP fragmentation attack,
 - TCP Session High jacking,
 - JavaScript, applet attack,
 - cross site scripting (XSS) stb.

A cyberterrorizmus és általában az informatikai támadások vonatkozásában különösen nagy veszélyt jelent a 2010 nyarán megjelent Stuxnet nevű féreg (worm). A Stuxnetet ipari folyamatokat felügyelő szoftverek működésének leállítására fejlesztette ki (véltőleg) Izrael. A cél az iráni atomlétesítmények, különösen az izotópcentrifugák működésének akadályozása és ezzel teljesítményük visszavetése volt. [18] Ugyanakkor a Stuxnet okozta pánikot követően számos hír látott arról napvilágot, hogy a Stuxnet, illetve az abban megjelenő új informatikai támadási módszerek terrorszervezetek kezébe kerültek.

Az eddig felsorolt – elsősorban informatikai – támadási eszközökön és módokon kívül létezik még egy igen gyakran használt támadási mód, ez nem más, mint a „Social Engineering”-nek nevezett módszer. Magyarul meglehetősen nehezen lehet visszaadni a fogalom megfelelőjét, ezért célszerű azt inkább körülírni. A „social engineering” azt a módszert, vagy módszereket jelenti, amelyekkel a hálózatba behatolni kívánók, vagy onnan adatokat megszerezni akarók úgy jutnak belépési kódokhoz, nevekhez, jelszavakhoz, hogy azokat a jogosult felhasználóktól ellopják, kicsalják, kizsarolják, vagy csak egyszerűen megtévesztik őket, ezzel kényszerítve a fontos adatok átadására őket. [11]

A hagyományos terrorista szervezetek cybertérben történő megjelenését bizonyítja, hogy 2001-ben még csak alig néhány, az al-Kaidához köthető, vagy azzal szimpatizáns weboldalt tartottak számon, ugyanakkor ezek száma 2001. szeptember 11-ét követően gyors növekedésnek indult. Khaled al-Faram szaudi kutató 2007-ben publikált adatai alapján már 5600-ra tette az ilyen weboldalak számát. [19]

Az al-Kaida ezt a tevékenységet saját honlapjain nagyon gyakran digitális dzsihadnak hívja. Oszama bin Laden számos alkalommal szólította fel híveit a digitális dzsihad minél szélesebb körű kiterjesztésére a nyugati országokkal, különösen az Egyesült Államokkal szemben.

A digitális dzsihad egyik élharcosa és leghírhedtebb tagja Irhabi 007 volt. A meglehetősen ironikus nevet választó marokkói származású fiatal számítógépes zseni Junisz Tszuli néven látta meg a napvilágot. Az „irhabi” arabul terroristát jelent, míg a 007 valószínűleg James Bond-ra utal, hiszen Tszuli Nyugat-Londonban élt egészen 2006-ban bekövetkezett letartóztatásáig.

Az Irhabi letartóztatása után tartott házkutatás során tucatnyi olyan hamis bankkártya került elő, amelyekkel a hacker az Egyesült Államokban bérelt szervereket és tárhelyeket fórumainak. Ezeken a szervereken keresztül amerikai egyetemek rendszereit törte fel, és azokon propagálta nézeteit. Irhabi tevékenysége időben ugyanakkorra tehető, mint amikor az al-Kaida vezetői felfedezték az internet nyújtotta előnyöket. Az iraki terrorakcióival hírhedtté vált Abu Muszab al-Zarkavi és Irhabi közös tevékenységére csak találgatások vannak, ugyanakkor Zarkavi szóvivője, Abu Maiszara al-Iraki egyik fórumukon elismerte, hogy Irhabi a szervezetnek dolgozott.

Irhabi közel két évig arab és angol nyelvű, dzsihadot hirdető – csak meghatározott felhasználóknak elérhető, jelszóval igénybe vehető – fórumokon szakértői tanácsokat adott az esetenként több ezer látogatónak az internetes

sérülékenységekkel, azok kihasználásával, valamint a saját – hálózaton folytatott – tevékenységük minél tökéletesebb titkosításával kapcsolatban. Számos multimédiás anyagot készített, és ezek segítségével online oktatásokat is tartott a dzsihádban résztvevőknek. A bérelt szervereken tárhelyet biztosított dzsihádistáknak, hogy olyan anyagokat és szoftvereket töltsenek fel, amelyek különböző internetes támadásokban felhasználhatóak. Naprakész listákhoz jutottak hozzá a fórumozók, amelyben a különböző legújabb webes és egyéb sérülékenységeket mutatták be.

Irhabi az egyik legnépszerűbb, szintén komolyan védett fórumát „al-Ekhlász”-nak, azaz Öszinteségnek nevezte el.

2005-ben Irhabi saját magát már mint az internetről legtöbbet tudó, és az ott alkalmazott technikák legfőbb dzsihádistájaként jellemezte. Mivel számos amerikai szervert használt a fórumok hosztolására, amelyek között például az arkansasi állam egyik hivatalos szervere, valamint a George Washington Egyetem gépei is megtalálhatók voltak, Irhabit nagyon sokáig amerikainak gondolták, és ott is keresték.

Irhabit Angliában, 2007 májusában 22 évre ítélték számos bűncselekményért, többek között gyilkosságért, robbantásban való előkészületekért és pénzmosásért. A vádak között érdekes módon nem szerepelt internetes bűncselekmény. (Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy Junisz Tszulit az említett vádakkal, de terrorizmusban való közreműködés miatt, az ún. „Terrorism Act 2006” törvény alapján ítélték el. A törvény nem tartalmaz kitételt internetes bűncselekményre, így nem is ítélték el ezért). [20]

Mindezeket összefoglalva, szükséges – az eddigiek figyelembevételével – a cyberterrorizmus fogalmának új meghatározása. Ennek megfelelően:

A cyberterrorizmus a cybertérben működő hálózatos rendszerek elleni támadást vagy fenyegetést jelent, amelynek célja, hogy megfélemlítsék, vagy kikényszerítsék a kormányok vagy a társadalmak részéről az adott terrorszervezet politikai, vallási, vagy ideológiai céljainak elérését.

A védelem stratégiájának lehetséges alapjai

Természetszerűleg a cyberterrorizmus jelentette veszély, illetve az a tény, hogy a kritikus információs infrastruktúrákon keresztül egy ország (régió) komoly mértékben támadható akár egy másik ország által is, felveti a védekezés és a védelem kiépítésének azonnali igényét.

E védelmet olyan stratégiai elemekre kell építeni, amely a következő kiindulópontokat tartalmazza:

- Az ország nemzeti biztonsági stratégiájában szerepeltetni kell, hogy a cybertérben lévő veszélyforrások valóság és komoly nemzetbiztonsági kockázatokat jelentenek.³
- Ki kell dolgozni (ezzel összefüggésben) egy cyberbiztonsági stratégiát, amelyben szerepeltetni lehet a nemzetbiztonsági szolgálatok feladatait, lehetőségeit és feladatait.

³ Ilyen például az Egyesült Királyság Nemzetbiztonsági Stratégiája, amely 2010-ben jelent meg. [21]

E stratégiai pontok mentén lehet elindulni az olyan kérdésekben, amelyek a cybervédelemmel kapcsolatos jogszabályi háttérrel, a védelemben részt vevő szervezeteket, vagy akár e szervezet feladatait és lehetőségeit írják le.

Kutatók már 2003-ban javasolták egy cyberhadviselési szervezet felállítását hazánkban. E javaslat konkrét megvalósítandó lépéseket vázolt fel, amelyek a következők: [8]

- Meg kell teremteni a cybervédelem szervezeti megalakításához és e szervezet alaprendeltetéséből adódó feladatok végrehajtásához szükséges törvényi, szervezési és adminisztratív alapokat.
- Fel kell állítani egy speciálisan képzett szakemberekből álló (10–12 fős) csoportot, amely szakmailag közvetlenül a legfelsőbb szintű nemzeti elektronikai hadviselési (hírszerzési) vezetőszerelv alá tartozik.
- A csoportot el kell látni a számítógépes hálózatokban való munkavégzéshez szükséges eszközökkel és programokkal, meg kell teremteni a hatékony munkavégzéshez és a folyamatos kutatáshoz szükséges infrastrukturális körülményeket.
- Magas szinten fel kell készíteni a személyi állományt mind az informatikai jellegű speciális szakfeladatokra, mind a felderítő és elektronikai hadviselési elvek, módszerek, eljárások hatékony alkalmazására a cybertérben.
- Ki kell dolgozni a felderítő és elektronikai hadviselési alegységgel, az informatikai szolgálat szerveivel, a különböző katonai biztonsági és polgári nemzetbiztonsági szakszolgálatokkal való együttműködés kérdéseit, módját, a szakmai irányítás rendjét, a csoport működési szabályzatát.

Amennyiben egy ilyen cybervédelmi szervezet felállításra kerül, akkor a koncepcióban a következő stratégiai céljai lehetnek:⁴

- Az említett stratégiák mentén konkrét feladat és felelősségi terület meghatározása szükséges:
 - nemzetközi, nyílt polgári információs infrastruktúra monitorozása;
 - hazai nyílt polgári információs infrastruktúra monitorozása;⁵
 - hazai zárt polgári információs infrastruktúra monitorozása;⁶
 - nemzetközi (más ország) információs infrastruktúra monitorozása;
 - hazai katonai információs infrastruktúra monitorozása.⁷

⁴ Az Egyesült Államokban, illetve Németországban már létezik ilyen szervezet, US Cyber Command, illetve a Bundeswehr Kommando Strategische Aufklärung alá tartozó cybervédelmi egység. [22] [23]

⁵ Feladat- és jogszabályfüggő.

⁶ Feladat- és jogszabályfüggő.

⁷ Feladat- és jogszabályfüggő.

- Meg kell határozni, hogy védelmi jellegű feladatokról van csak szó, vagy a cybertámadás is feladat lesz vagy lehet.
- Incidenskezelés is feladat lesz vagy csak az információszerzés.
- Együttműködési rend kialakítása szükséges a következő szervezetekkel:
 - Nemzeti Hálózatzbiztonsági Központ (PTA CERT-Hungary);
 - más országok CERT-jei (EU Governmental CERT-tel);
 - EU ENISA;
 - NATO CIRC.

A cybervédelmi szervezet személyi állományának kiválasztása és felkészítése komoly kérdés, és talán fontosabb, mint a technikai felszereltség. A felállítandó szolgálat olyan szakembereket igényel, akik 10–15 éves komoly informatikai múlttal rendelkeznek. Ezek olyan hackerek (etikus hackerek), akik a „jó” oldalt képviselik. Fontos hangsúlyozni, hogy a szaktudásuk és nem utolsósorban személyes kapcsolataik, elhivatottságuk, sőt akár megérzéseik, amelyeket pályafutásuk alatt szereztek, komoly kritérium kell, hogy legyen. Az itt szükséges tudást nem lehet két-három év alatt megszerezni.

A szervezetnél nem feltétlenül a legújabb high-tech eszközök beszerzése a legfontosabb, azaz itt nem biztos, hogy a tegnap megjelent és legdrágább gépek és szoftverek kellenek. Természetesen ez is feladatfüggő, és nagyban befolyásolja a szervezet nagysága. A több platformos működés azonban alapfeltétel. Ezenkívül olyan tesztkörnyezet létrehozása is célszerűnek tűnik, ahol akár a szimuláció, akár az esetleges támadások hatásainak elemzése elvégezhető.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] Haig Zsolt: *Információs műveletek, SIGINT és az elektronikai hadviselés kapcsolatrendszere*. Felderítő Szemle. Budapest, MK Katonai Felderítő Hivatal, 2007. február. ISSN 1588-242X p. 27–48.
- [2] Magyar Honvédség Összhaderőnemi Doktrína. 2. kiadás. 2007.
- [3] Haig Zsolt – Várhegyi István: *A vezetési hadviselés alapjai*. Egyetemi jegyzet. Budapest, 2000, ZMNE.
- [4] AJP-3.10. Allied Joint Doctrine for Information Operations. 2009.
- [5] JP 3-13. Information Operations. 2006.
- [6] Haig Zsolt – Várhegyi István: *Hadviselés az információs hadszíntéren*. Budapest, 2005, Zrínyi Kiadó.
- [7] Magyar Honvédség Összhaderőnemi Elektronikai Hadviselési Doktrína. 2004.
- [8] Ványa László: *Az elektronikai hadviselés eszközeinek, rendszereinek és vezetésének korszerűsítése az új kihívások tükrében, különös tekintettel az elektronikai ellentevékenységre*. Doktori PhD értekezés. Budapest, 2002, ZMNE.

- [9] Haig Zsolt – Várhegyi István: *A cybertér és a cyberhadviselés értelmezése*. Hadtudomány, 2008. elektronikus szám. ISSN 1215-4121
- [10] Fahrenkrug, David T.: *Cyberspace Defined*.
<http://www.au.af.mil/au/archive/0209/Articles/CyberspaceDefined.html>
- [11] Kovács László: *Az információs terrorizmus eszköztára*.
Robothadviselés 6. Konferencia, Budapest, ZMNE. A 2006. 11. 22. konferencia kiadványa, Hadmérnök on-line tudományos lap, 2007. január, különszám.
ISSN 1788-1919
- [12] <http://www.fas.org/sgp/news/2003/01/dodweb.html>
- [13] <http://www.investigativeproject.org/profile/105>
- [14] Schneier, Bruce: *Mujahideen Secrets 2*.
http://www.schneier.com/blog/archives/2008/02/mujahideen_secr_1.html
- [15] Kovács László: *A terrorizmus veszélye és a Magyar Köztársaság kommunikációs infrastruktúrája*. Kommunikáció, 2005, Budapest.
ISBN 963 706011 1 p. 187–198.
- [16] Haig Zsolt – Várhegyi István: *Információs műveletek*.
Egyetemi jegyzet. Budapest, 2004, ZMNE.
- [17] Dorothy E. Denning: *Is Cyber Terror Next?*
<http://essays.ssrc.org/sept11/essays/denning.htm>
- [18] Kovács László – Sipos Marianna: *A Stuxnet és ami mögötte van: tények és a cyberháború hajnala*. Hadmérnök, 2010/4.
http://www.hadmernok.hu/2010_4_kovacs_sipos.pdf
- [19] <http://news.softpedia.com/news/Al-Qaeda-Threatening-The-World-The-Virtual-One-72876.shtml>
- [20] Katz, Rita – Kern, Michael: *Terrorist 007, Exposed*.
The Washington Post, 2006. március 26.
<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/03/25/AR2006032500020.html>
- [21] A Strong Britain in an Age of Uncertainty:
The National Security Strategy (UK). 2010. október
http://www.direct.gov.uk/prod_consum_dg/groups/dg_digitalassets/@dg/@en/documents/digitalasset/dg_191639.pdf?CID=PDF&PLA=furl&CRE=nationalsecuritystrategy
- [22] US Cyber Command
http://www.defense.gov/home/features/2010/0410_cybersec/
- [23] Kommando Strategische Aufklärung (KdoStratAufkl)
http://www.bundeswehr.de/portal/a/bwde/streitkraefte/streitkraeftebasis?yw_contentURL=/C1256EF4002AED30/N264HU2E488MMISDE/content.jsp

KÖSZEGVÁRI ZSUZSA DÓRA HADNAGY

**A PARANCSNOKI DÖNTÉSHEZ SZÜKSÉGES
FELDERÍTŐ INFORMÁCIÓK MEGSZERZÉSE
ÉS FELDOLGOZÁSA A NEM HAGYOMÁNYOS
HADVISELÉSBEN**

A 21. században jelentkező nem hagyományos háborúk méretük és intenzitásuk alapján súlyos biztonsági problémát jelentenek. Az Egyesült Államok szakértői és katonái sok éves tapasztalataik alapján új fogalomként vezették be a nem hagyományos hadviselés (Unconventional Warfare¹) fogalmát. Ebbe a fogalomkörbe sorolták a gerilla hadviselést; a fogságba esés elkerülését és az abból való menekülést, valamint az ellenséges állam elleni felkelést (az ellenállást). A nem hagyományos hadviselést az ellenséges, vagy az ellenség által megszállt területeken elsősorban a honi lakosság vívja, rendszerint külső forrásból kapott támogatással és irányítással.

A hadviselést folytató erők ellen való védekezésben a katonai erő kiemelt szerepet kap. Ezekkel a nem hagyományos kihívásokkal szemben csak összehangolt, hatékony műveletekkel, katonai és titkosszolgálati akciókkal lehet eredményesen fellépni. A katonai műveletek legfőbb célja, hogy megakadályozzák az ellenséges műveletek sikeres végrehajtását. Ennek érdekében az erre a feladatra kijelölt erők védelmi és támadó műveleteket hajtanak végre. Mind a támadó, mind a védelmi katonai műveletek sikerének kulcsfontosságú része a felderítés.

A felderítés az alapja a hatékony tervezésnek, a biztosításnak és a megtévesztésnek. A felderítés a parancsnok által szervezett olyan tevékenység, amelynek feladata, hogy az ellenségről, a hadművelleti területről és az időjárásról információkat gyűjtsön és elemezzen. Életbevágóan fontos az információk beszerzése és rendszerezése, már a hadműveletek megkezdése előtt. Ahhoz, hogy pontos képet kapjunk a hadműveletről, a parancsnokságok minden szintjén szükséges a központi irányítás és az összehangolt tevékenység, valamint az információk időbeni cseréje a parancsnokságok között. Felderítés céljából minden, a parancsnok rendelkezésére álló lehetőség igénybe vehető, így a harcérintkezésben lévő erők, felderítő egységek, járőrök, a katonai szakfelderítő és térképész alakulatok, légi és légvédelmi felderítőeszközök, a tábori tüzéség lokátorai és a vezényelt összekötő tisztek.²

A nem hagyományos katonai műveletekben a felderítés szervezését a szárazföldi haderő magasabb szintű parancsnokságai és az összhaderőnemi felderítő szervek végzik. Ez különösen érvényes a felfejlődés előtt és folytatódik a hadszíntéren akkor, ha a korábban ott állomásozó csapatokat előre tervezett harcterületüktől eltérően máshova rendelték. A helyi lakosság és az önkormányzati szerveik szintén hozzájárulhatnak a felderítéshez.

¹ FM 31-21 Guerilla Warfare and Special Forces Operations, Department of the Army. Washington D.C. 1961.

² FM 100-5 Az USA Szárazföldi Haderő doktrínája, 1993. június.

Békében és háborúban a katonai felderítés munkájában alkalmazott híradó, humán, elektronikai, mérési és egyéb eszközök és források eredményeit felhasználva látják el a parancsnokokat minden szinten azokkal az információkkal, amelyek a katonai erők eredményes alkalmazásához szükségesek. A katonai felderítés ezenkívül jóval specializáltabb és részletesebb információkkal látja el a katonai felderítés teljes területén működő törzseket, lehetővé téve számukra, hogy hatékonyan segítsék elő a parancsnok döntésének meghozatalát és a hadművelet sikerét.

Ahhoz, hogy a felderítési adatok hatékonyan segítsék a parancsnokot a döntés meghozatalában, egyértelműen világosnak, rövidnek, tényszerűnek és időszerűnek kell lenniük. A háborúban, különösen a harcmezőn/műveleti területen végzett felderítés jelezze a várható eseményeket és legyen pontos. A felderítő rendszer erőteljesen fokozza és hangolja össze a parancsnokoknak nyújtott támogatást.

A parancsnok irányítja és vezeti a felderítést, személyes befolyását és tudását semmi sem helyettesítheti. Ismernie kell az ellenséget, jó kérdéseket kell feltennie és összpontosítania kell a felderítő tevékenységet. Azzal segíti elő felderítőrendszere hatékony működését, ha világosan közli szándékát, és határozottan megjelöli legfontosabb felderítési igényeit és az elsőrendű célokat. A célmegjelölésre vonatkozó utasítás ne állandóan csak egyedi célok azonosítására szorítkozzon, hanem világosan nevezze meg a célok azon típusait, amelyeket elsősorban kell leküzdeni.

A felderítés legfőbb feladata, hogy megbízható és pontos adatokat szolgáltatson a készülő műveletek végrehajtásának idejéről, erőiről, eszközeiről és cél objektumáról. A felderítési adatok leginkább abban kell, hogy segítsék a védelmi vagy támadó műveleteket irányító parancsnokokat, hogy megfelelő időben döntést hozzanak. A hagyományos és attól eltérő felderítő tevékenységben is a szokásos adatgyűjtő műveletek kiegészítéseként a szemben álló fél vezetőire, állományára, tartózkodási helyeire, mozgására és várható akcióira vonatkozó információk folyamatos gyűjtése, elemzése és értékelése a felderítő szervezetek és állományuk (azaz a felderítők) állandó és megszakítás nélküli feladata.

A felderítési módok

A felderítési módokat több kategóriába lehet sorolni az információforrás/érzékelő típusától függően. Ezek a következők:

- humán (emberi erővel folytatott) felderítés (HUMINT);
- rádióelektronikai felderítés (SIGINT). A SIGINT tovább tagozódik kommunikációs felderítésre (COMINT) és nem kommunikációs elektronikus jelkibocsátással kapcsolatos felderítésre (ELINT);
- nyílt forrásból eredő felderítés (OSINT);
- képi felderítés (IMINT);
- műszeres jel felderítés (MASINT);
- légi és kozmikus felderítés.

A felderítési információk megszerzése

A nem hagyományos hadviselés során a felderítési információk megszerzéséhez végre kell hajtani a következőket:³

- Felfedni az ellenség számára felhasználható lehetőségeket. A nem hagyományos hadviselést folytató erők ugyanis nem izoláltan jönnek létre, hanem meghatározott történelmi, politikai, gazdasági, társadalmi és vallási körülmények között, amelyek az adott országban vagy régióban jelen vannak.
- Folyamatosan figyelemmel kísérni a felforgató jellegű publikációkat és propagandakiadványokat, valamint a törvényellenes tüntetéseket és tevékenységeket.
- Elemezni a szemben álló fél végső célkitűzéseit és közbenső törekvéseit. A megszerzett információk alapján következtetni lehet azok elképzelésére, céljaira, célobjektumaira, a csoportok szervezetére és képességeire.
- Rendszeresen feljegyezni, rögzíteni, feldolgozni, értékelni és elemezni az összes művelet körülményeit, hogy meg lehessen határozni a szemben álló fél viselkedésének indítékait, illetve a vele szemben alkalmazandó harcmódokat. Nagyon fontos a személyi állományra, a célok kiválasztására, az alkalmazott fegyverekre, az akciók elkövetési módjaira, a pénzügyi támogatásra és más tényekre vonatkozó adatok gyűjtése és alapos elemzése.
- Folyamatosan figyelemmel kell kísérni az alkalmazott technikai újdonságokat. Különösen fontos a fegyverek és a robbanóanyagok előállítására szolgáló technológiák és műhelyek felderítése, valamint az összeköttetést biztosító (híradó) eszközök és módszerek feltárása.
- Pontosan meghatározni az ellenséges szándékkal tevékenykedő erő szervezetét, állományát és felszerelését, hogy ezek alapján meghatározható legyen annak képessége a műveletek végrehajtására.
- Felderíteni a támogató szervezeteket, mozgalmakat és hálózatokat. Meg kell állapítani lehetséges nemzetközi kapcsolataikat, valamint támogató államait.
- Kihasználni a szemben álló fél strukturális és műveleti gyengéit és hibáit.

A felderítési folyamat irányítása

A felderítés szervezetét, működését és alkalmazását a következő elvek alapján irányítják:⁴

Központi irányítás: Az információgyűjtésnek központilag irányítotttnak kell lennie minden parancsnoki szinten, a szükségtelen duplikációk elkerülése végett, továbbá kölcsönös támogatást kell biztosítani az összes rendelkezésre álló erőforrás hatékony, gazdaságos felhasználásához.

³ Schreier, Fred R.: *Combating Terrorism and its Implications for Intelligence*. In: *Combating Terrorism and its Implications for the Security Sector*. Stockholm, 2005, Swedish National Defence College.

⁴ Uo.

Reakcióképesség: A felderítőtörzsnek reagálóképesnek kell lennie a parancsnokok és más információ-felhasználók követelményeire való válaszadás szempontjából.

Időszerűség: A legpontosabb és legmegbízhatóbb felderítő tevékenység és információ is hatástalan, ha későn érkezik. Az időszerűség szükségessége érinti az egész felderítési folyamatot.

Szisztematikus kiaknázás: A hírforrások és az egyes felderítőszervek lehetőségeinek szisztematikus kiaknázását kell megvalósítani a módszeres feladat-meghatározás révén, a tevékenységnek a képességek és a korlátok átfogó ismeretén kell alapulnia.

Objektivitás: Minden olyan késztetésnek ellen kell állni, amely az információk torzítására irányulna azért, hogy azok „előre kigondolt ideákhoz” illeszkedjenek.

Elérhetőség: A lényegre vonatkozó információknak és felderítési anyagoknak elérhetőnek kell lenniük minden szinten a parancsnokok és törzsek számára, de biztosítani kell az információforrás védelmét.

Az információforrás védelme: Minden információforrást megfelelően védeni kell. A felderítési információk felhasználása során számításba kell venni az információforrás veszélyeztetéséből fakadó hátrányokat.

Terjesztés: Létre kell hozni azon eszközöket és módszereket, amelyekkel a felderítési információkat eljuttatják minden felhasználóhoz.

Folyamatos áttekintés: A felderítő tevékenységet folyamatosan át kell tekinteni, és ha szükséges, akkor felülvizsgálni, számításba véve az összes új információt, és összehasonlítva azt a már ismertekkel.

A felderítés fázisai

Mindezek alapján a felderítésnek tehát különböző, egymásra épülő fázisai vannak, melyek a következők:

A felderítés megtervezése: az információk megszerzésére irányuló tevékenység megtervezése, az igények felmérése. Elsőbbségi tervek készülnek a feladatok rangsorolására. Még ebben a fázisban megtörténik a feladatok felosztása, a rendelkezésre álló erők és eszközök kijelölése.

A felderítési adatok gyűjtése: a rendelkezésre álló eszközök felhasználásával a tevékenységet folyamatosan szervezik és végzik. Ezt a folyamatot a felderítőszervek különféle csoportjai végezhetik, a rendelkezésre álló technikai eszközök függvényében (HUMINT, OSINT, SIGINT). Ezek a módozatok az információk különböző mennyiségét és minőségét szolgáltatják, a legtöbb adatot az OSINT tevékenység, de a leghasználhatóbbat általában a HUMINT felderítési folyamat szolgáltatja. A felderítési módok egyenként önmagukban sosem elegendők, ezért ezeket egymással kiegészítve, egymásra épülve alkalmazzák az információk pontos megszerzése végett.

Az információk elemzése és értékelése: az a folyamat, amelyben a már megszerzett információkat, adatokat elemzik és értékelik. A nyers adatok feldolgozásra kerülnek, felderítési információkká válnak, melyek már értékesek lehetnek a felmerülő probléma megoldására. Az elemzés a legértékesebb munkák egyike, hiszen a „nyers” információkból ki kell tudni szűrni a lényegét, le kell róla hántani a „mázt”, továbbá csak és kizárólag a fontos és leghasználatóbb adatokat kell belőle kiválasztani. Ügyelni kell ennél a folyamatnál, mert ha a parancsnok kezébe nem megfelelő eredmény kerül, akkor (valószínűleg) hibás döntést fog hozni, ami végzetes következményekkel járhat.

A jelentések eljuttatása: a felderítési tevékenység utolsó fázisa, ahol az elemzők által elkészített jelentések eljutnak a megfelelő felhasználókhoz. Az adatok digitális adathordozókon kerülnek felhasználásra és továbbításra.

Következtetések

Napjainkban a hagyományos értelemben vett háborúk már nem fenyegetik társadalmunkat. Azonban a modern kori fenyegetettségek és az ellenük való fellépés kapcsán a haderők lényeges átalakuláson mennek keresztül. A növekvő válságok megoldására és féken tartására a fegyveres erők egyre gyakoribb fellépése szükséges. A válságok megoldásának alapja a hatékony katonai felderítés és hírszerzés. A katonai erők képességeit ezért nem megosztani, hanem egyesíteni szükséges. Összefogást kell létrehozni nemzetközi/szövetségi (NATO) szinten, mely a katonai felderítés szempontjából is jelentősebb és hatékonyabb fellépést igényel. A felderítési feladatok az igényeknek megfelelően három (hadászati, hadműveleti és harcászati) szinten jelennek meg, bár ezek a szintek egymástól nem különíthetők el kategorikusan a nem hagyományos hadviselést folytató erők elleni küzdelemben.

A 21. században a biztonságot fenyegető veszélyforrássá vált egyes régiókban (például Közel-Kelet és Afrika) a nem hagyományos hadviselést folytató erők térnyerése. Az ellenük történő fellépésnek is legalább akkorának, de inkább nagyobb méretűnek kell lennie. Mind a NATO, mind az Európai Unió a döntéseiben a hatékony katonai fellépésre helyezte a hangsúlyt. A felderítés megszervezését és végrehajtását a legfontosabb katonai tényezőnek tartják a műveletek végrehajtása során.

A sikeres katonai műveletek alapját képezi a felderítőszervek és -erők által elvégzendő feladatok eredményes végrehajtása. A felderítés egy speciális művelet, melyet speciálisan kiképzett, felkészített személyek és szervezetek végeznek. A harc sikerének alapvető feltétele tehát a jól megszervezett és folyamatosan működő felderítés. A katonai felderítésnek meghatározó szerepe van a 21. század fenyegető veszélyeivel szembeni nemzetközi összefogás során. A felderítési feladatok eredményesen csak együttműködéssel hajthatók végre, ezért mindent meg kell tenni az ellenséges szándékú műveletek megelőzése érdekében.

Mindenekelőtt új és felkészültebb katonai erőkre, hatékonyabban alkalmazható eszközökre és eljárásokra van szükség, hogy azok segítségével eredményesebben lehessen sikeres műveleteket végrehajtani. Egyre fontosabb szerepet kap a katonai erők felkészítésének folyamata, az alkalmazott felszerelések és eljárási módok fejlesztése. Ezt a NATO-csúcstalálkozók döntései és határozatai is hangsúlyozzák, és konkrét döntéseket hoztak a képességek javítására, továbbá erőfeszítéseik révén próbálják kiküszöbölni a meglévő hiányosságokat. A katonai felderítés eredményességének javítását mind a NATO, mind az Európai Unió vezető szervei állásfoglalásaikkal és döntéseikkel eddig is támogatták és a jövőben is támogatni fogják. A NATO-nak az Irakban és Afganisztánban folytatott hadműveletek, az EU-nak pedig a délszláv térségben folytatott tevékenység jelentős tapasztalatai fontos alapját képezik a határozott fellépés megtervezésének.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Kis-Benedek József ezredes:
A válságkezelő műveletek és a felderítés.
In: Felderítő Szemle. A Magyar Köztársaság Katonai Felderítő Hivatal kiadványa, Budapest, 2003. november. II. évfolyam 4. szám. 39–57. o.
- Dr. Kőszegvári Tibor:
Gerilla hadviselés. Tansegédlet.
Budapest, 2008, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem.
- Schreier, Fred R:
Combating Terrorism and its Implications for Intelligence.
In: Combating Terrorism and its Implications for the Security Sector.
Stockholm, 2005, Swedish National Defence College.
- FM 31-21 Guerilla Warfare and Special Forces Operations.
Department of the Army, Washington D.C. 1961.
- FM 100-5 Az USA Szárazföldi Haderő doktrínája.
1993. június.
- FM 2-0 Intelligence.
May, 2004.

**KATONAI VISELKEDÉS
INTERKULTURÁLIS KÖRNYEZETBEN**

Bevezetés

Globalizálódó világunkban egyre többször tapasztaljuk, hogy különböző kultúrák kerülnek egymással kapcsolatba, elsősorban a gazdasági és katonai (politikai) biztonság és függőség szempontjából. A felerősödő integrációs törekvések mellett ugyanakkor megjelennek az ún. regionális folyamatok, azaz a különbözőség hangsúlyozása, ami számos esetben konfliktushoz is vezethet. A gazdasági életben, azon belül az üzleti világban már a korábbi kutatások tapasztalatai is azt bizonyították, hogy ott tudtak sikeresen együttműködni a különböző kultúrájú személyek, szervezetek, ahol figyelembe vették a partnerek eltérő kulturális hátterét. A kudarcok pedig főként ott mutatkoztak, ahol az együttműködő szervezetek között a kulturális különbségekből fakadó türelmetlenség jelei mutatkoztak.

Az interkulturális szó viszonylag új kifejezésnek tekinthető a magyar köztudatban. A kommunikációval kapcsolatos témákban már korábban megjelent a kultúrák közötti vagy kultúrák közötti (angolul cross-cultural) kifejezés, ez azonban nem fedi tökéletesen az interkulturális kifejezés jelentését. A kultúrák közötti ugyanis mindig egymástól jól elválasztható kultúrákat feltételez, míg az interkulturális kifejezés komplexebb, vagyis azt fejezi ki, hogy amint találkoznak a különböző kultúrák képviselői, azonnal változás kezdődik, vagyis interakció (kölsönhatás) jön létre közöttük. A kifejezés pedig ennek a kölcsönhatásnak a dinamikájára vonatkozik.

Az interkulturális kifejezést annak felismerése hívta életre, hogy a különböző kulturális csoportok együttélése vagy együttműködése nehézségekkel járhat. *A kultúrák találkozása azonban elválaszthatatlan az emberiség fejlődésének történetétől.* Ha nem lennének az évezredek óta tartó folyamatos interkulturális találkozások, vándorlások, cserék, akkor a világunk sokkal szegényebb lenne, mert például azok a találmányok, amik előre vitték az emberiség fejlődését, soha nem terjedtek volna el. A pszichológia és a pedagógia területén végzett újabb kutatások rámutatnak arra, hogy a kulturálisan vegyes csoportok sok szempontból jobban működnek, mint a homogének, tagjaik jobban fejlődnek, mivel a különböző megközelítések ütköztetése serkenti a kreativitást, a tanulási folyamatot.¹

A politikai és a gazdasági élet globalizálódása mellett egyre inkább megfigyelhető a haderők gyors nemzetközivé válása Európában. Az új biztonsági kihívásoknak megfelelő katonai vállalkozásokra többnemzeti szervezetek jöttek létre. A Magyar Honvédség számára a kultúrák ilyen – nemcsak szakmai jellegű –

¹ Várhegyi Vera (2008): *Az interkulturális kompetencia megközelítés.* Artemisszió Alapítvány.
http://www.artemisszio.hu/downloads/ic_megkozelites_v%C3%A9gleges_Vera.pdf

találkozása nagy kihívást jelent. Ha csak a verbális kommunikációt vesszük figyelembe, már akkor is számos nehézséggel találjuk szembe magunkat. A NATO hivatalos nyelveiben tetten érhetjük az eltérő hadviselési elvekből fakadó különböző haderő-alkalmazási szabályokat és az ehhez kapcsolódó katonai-technikai nyelvezetet. Ezt a nyelvezetet és a mögötte meghúzódó szolgálati kultúrát a többnemzeti szervezethez való csatlakozás mélységének és a katonai műveletben/akcióban való részvétel mélységének függvényében ismerni kell. A probléma komplexitását csak fokozza, hogy a kultúrák szakmai jellegű találkozása mellett az érintkezés több dimenzióban történik, hiszen a válságkezelő, béketámogató és más missziókban részt vevő többnemzeti katonai szervezetek szintén az érintett ország területén állomásoznak, és szembe kell nézniük az ott megjelenő kulturális különbségekkel is.²

A következőkben röviden áttekintjük a kultúra fogalmát, a kulturális másság elismerésének akadályait, az interkulturális élmény és a kulturális sokk megjelenését, mint egy új kulturális környezethez való adaptáció nehézségeit, különös tekintettel a katonai szolgálatra. Végezetül dióhéjban kitérünk egy – a multikulturális környezethez való alkalmazkodást segítő – modellre, az interkulturális kompetencia elemzésére.

A kultúra fogalma

A kultúra szónak számtalan jelentése és még több értelmezése lehetséges. Hofstede³ szerint a kultúrának létezik egy szűkebb és egy szélesebb jelentése. Szűkebb értelmezésben a kultúra szó alatt a civilizációt kell érteni, vagyis az értelem termékét, mely kézzelfogható formában az irodalomban, a művészetekben és az oktatásban jelenik meg. A kultúra kifejezést szélesebb megközelítésben a kulturális antropológia használja. A kultúra tudományos értelmezése erre a koncepcióra épül, olyan kifejezés, mely összefoglalja a területi és történeti közösségben élő vagy élt emberek hiedelmeit, gondolkodási mintáit, viselkedési sémáit.

Az UNESCO megfogalmazásában⁴: „*a kultúra egy társadalom vagy társadalmi csoport sajátos lelki, tárgyi, szellemi és érzelmi jegyeinek együttese, mely magában foglalja a művészeteken és az irodalmon kívül az életstílust, az együttélés módjait, az értékrendszert, a hagyományokat és a hiedelmeket.*”

A kultúra tanult és nem örökölt, a társadalmi környezet és nem a gének által meghatározott. A kultúrát megkülönböztetjük az emberi természettől és az egyén személyiségétől, ám hogy hol a határ közöttük, azt nehéz meghatározni.⁵ A meghatározások megegyeznek abban, hogy a kultúra az emberek valamiféle csoportjához kötődik. Az embert és a kultúrát a kulturális identitás kapcsolja össze.

² Bali Zoltán – Endresz Ernő (1997): *A katonai vezetés problémái multikulturális környezetben.* Új Honvédségi Szemle 1997/11. szám. 109–111. o.

³ Hofstede, G.: *Cultures and organizations. Software of the Mind.* Paperback edition. London, 1994, HarperCollins Publishers.

⁴ UNESCO (2002): *Egyetemes nyilatkozat a kulturális sokszínűségről.*
<http://www.unesco.hu/index.php?type=node&id=802>, letöltés: 2010. 12. 06.

⁵ Hofstede, G.: *Cultures and organizations. Software of the Mind.* Paperback edition. London, 1994, HarperCollins Publishers.

Mindenki egyedi módon fogadja magába kultúráját, ugyanakkor mindenki több közösségnek, több kultúrának részese. A kulturális identitás tükrözi ezt a sokszínűséget is, ezáltal a szakmai, nemzeti, etnikai, vallási, nemi stb. identitások sajátos kombinációi vagyunk, melyek dinamikusan reagálnak a társas környezetre. De az, hogy adott környezetben melyik identitásunkat érezzük leginkább hozzáférhetőnek, már számtalan személyi és környezeti tényező összjátékának eredménye.⁶

A kulturális különbségek

A kulturális különbségek terjedelme meghaladja az értékek, a vallás, valamint az életviteli szokások különbségeit. Számos pszichológiai jelenségről bebizonyosodott, hogy kultúrafüggő. Például az észlelés, az emlékezés, a számolás, vagy az éntudat szerkezetének kulturális meghatározottsága, a család intézménye, a tér és az idő felhasználása. A kulturális különbségek önmagukban is képesek akadályokat gördíteni az együttműködés és a kommunikáció folyamatába, hiszen számos szűrő áll objektivitásuk útjában. Egyesek alapvető pszichológiai mechanizmusok következményei, mások a kulturális identitásunkra és a szakmai modelljeinkre vezethetők vissza. Ezeknek a szűrőknek az összességét Cohen-Emerique kulturális referenciakeretnek nevezik. A torzításokért felelősek lehetnek egyes kognitív mechanizmusok, amelyeket az evolúciós alkalmazkodás örökölt tovább, így az észlelési és információ-feldolgozási folyamat, amelyben nagyon sok automatizmus működik. A világ komplexitását folyamatosan gyűjtőfogalmakra, kategóriákra egyszerűsítjük, ezekhez a kategóriákhoz minősítéseket és ítéleteket kötünk. Az embercsoportokra vonatkozó képzetársításokat sztereotípiának nevezzük, a más csoportokra vonatkozó érzéseket pedig előítéletnek. Ezek amennyire megkönnyítik az életünket, annyira torzítják is észlelésünket, hiszen a sztereotípiák igazságtartalma bizonytalan, megszürik a valóság észlelését, és ha egyszer rögzült egy sztereotípia, akkor az nehezen módosítható. A következményként létrejövő torzítások pedig társadalmilag igen károsak lehetnek.⁷

Nemcsak velünk született gátjai vannak az interkulturális kommunikációnak, hanem tanultak is, és ez a másik fő torzítás a kulturális identitásban rejlik.⁸ A valahova tartozás motívuma egy adaptív stratégia eredménye a környezet kihívásaira. *A kulturális identitás a közösség kultúrájának elsajátított, személyes, magunkban hordozott lenyomata.* A csoportból való kizárás, kiközösítés óriási büntetés lehet, így az is belénk van programozva, hogy védelmezzük a közösségünket, s így a kapcsolatot biztosító kulturális identitásunkat. Ennek a védelmi mechanizmusnak a megnyilvánulása az etnocentrizmus, vagyis az a jelenség, hogy önkéntelenül is saját népcsoportunkra, kultúránkra összpontosítunk, és más kultúrákat a saját oldalunkról nézve ítélünk meg.

⁶ Várhegyi Vera (2008): *Az interkulturális kompetencia megközelítés.* Artemisszió Alapítvány. http://www.artemisszio.hu/downloads/ic_megkozelites_v%C3%A9gleges_Vera.pdf

⁷ Várhegyi Vera (2008): *Az interkulturális kompetencia megközelítés.* Artemisszió Alapítvány. http://www.artemisszio.hu/downloads/ic_megkozelites_v%C3%A9gleges_Vera.pdf

⁸ Fiske S. T.: *Társas alapmotívumok.* Budapest, 2006, Osiris.

Az etnocentrizmus megmutatkozhat:

- a különbözőség tagadásában: hiszünk abban, hogy minden ember a dolgok mélyén egyforma;
- a különbözőség elutasításában: tudomásul vesszük a különbség létezését, de nem gondoljuk, hogy a másik kultúrában hordozott értékek, szokások ugyanúgy tiszteletet érdemelnek, mint a miénk;
- törekvés a különbözőség eltörlésére: lényege, hogy elvárjuk a másiktól, hogy szabaduljon meg saját kulturális identitásától és hozzánk legyen hasonló;
- egzotizmus: a másik kultúrát bezárjuk valami csodálattal áhított képbe, ami nem tükrözi a valóságot.

A kulturális identitás mellett a szakmai modelljeink is akadályozhatják az interkulturális együttműködést. A szakmai modellek is egyfajta kulturális identitást jelentenek, az adott szakmai kultúrához tartozó értékek, szabályok, hiedelmek és gyakorlatok eredőjeként.⁹

Az interkulturális élmény

Az emberek sokféleképpen tapasztalják meg a kulturális adaptáció formáit. Ezek az élmények éppen annyira egyéniek, mint amennyire minden ember az őt érő élményeket és a vele megtörtént eseményeket a maga egyedi módján éli meg. Viszont éppen ennyire általánosíthatóak is, hiszen sok ember találja magát szembe ugyanazokkal a helyzetekkel és kérdésekkel és ad rá nagyon hasonló választ. Így például a külföldön tartózkodás főbb szakaszai szinte valamennyi esetben kialakulnak: az elindulás, a megérkezés, az idegenség, a beilleszkedés és a hazatérés jellegzetes megnyilvánulásai.¹⁰ Ahhoz, hogy közelebb kerüljünk a másik kultúrából érkező hatások megértéséhez, a kultúra mechanizmusain kívül fontos, hogy megértsük, milyen hatással van az ember viselkedésére, érzéseire az a feladat, hogy egy új kultúrához alkalmazkodjon.

Az új kultúrához történő alkalmazkodás elméleti keretének egyik modellje Ward¹¹ szövevényéhez köthető. Szerinte az adaptáció pszichológiai és szociokulturális aspektusokra osztható, az egyik a jól-létünkre, a másik a beilleszkedési képességünkre vonatkozik. *A modell a kulturális kapcsolatokat alapvető életeseeményeknek tekinti*, amelyeknek jellemzője a stressz. Az alkalmazkodást és az interkulturális kapcsolat kialakulására adott érzelmi, magatartásbeli és viselkedésbeli válaszokat mind egyéni, mind helyzeti jellemzők befolyásolják. *Egyéni jellemzők* például: a személyiség, a nyelvi felkészültség, a szakmai képzettség, a tapasztalatok és az alkalmazkodási stratégiák. *A helyzet jellemzői közé tartozik:* a kulturális kapcsolat időtartama, mélysége, a kulturális távolság, az életmódváltzás mélysége stb. Egyes szerzők pszichológiai szempontból az új, ismeretlen helyzetekben jelentkező bizonytalanságot,

⁹ Várhegyi Vera (2008): *Az interkulturális kompetencia megközelítés*. Artemisszió Alapítvány. http://www.artemisszio.hu/downloads/ic_megkozelites_v%C3%A9gleges_Vera.pdf

¹⁰ Udvarhelyi Éva Tessa: *Vándorok kultúrák között*. Budapest, 2007, Artemisszió Alapítvány.

¹¹ Ward, C. – Kennedy, A. (1999): *The measurement of sociocultural adaptation*. International Journal of Intercultural Relations. 23(4):659–677.

szorongást és ennek kezelését helyezik középpontba¹², mások pedig a megélt konfliktusokat és az ezek következtében kialakuló érzelmek kezelését, valamint bizonyos személyiségjegyek jelenlétét tartják lényegesnek az interkulturális adaptáció során.¹³ Egy másik jellegzetes modell¹⁴ szerint az új kulturális környezet hatására az identitásunk megváltozása is létrejöhet, különösen hosszabb tartózkodás idején. Ezt nevezi az akkulturáció folyamatának, amelynek négy formáját különbözteti meg, aszerint, hogy az illetőnek fontos-e kapcsolatot kiépíteni más csoportokkal, illetve mennyire fontos a saját kulturális identitás és szokások megőrzése. Így beszélhetünk integrációról (igen-igen) és szegregációról (nem-igen), illetve asszimilációról (igen-nem) vagy marginalizációról (nem-nem).

A kulturális sokk jelensége

Az interkulturális élmény és adaptáció jellegzetes megnyilvánulási formája a kulturális sokk jelensége. Kiváltó oka a jelentősen eltérő életstílushoz, életfeltételekhez, vezetési módszerekhez történő alkalmazkodás nehézsége. Annak a szorongásnak az eredményeképpen alakul ki, melyet az eddig ismert és a társadalmi érintkezés során használt jelek és szimbólumok elvesztése okoz.¹⁵ *A kulturális sokk érzete a személyeket, így a külföldre kiérkező katonákat is leginkább az első hetekben, a beilleszkedés idején érinti a legerősebben.* Túl sok kihívással szembesülnek egyidejűleg és ez az, ami elősegíti a tájékozódási zavar érzését. Ilyen kihívások: a nyelvi akadály, az új szociális normákkal, szabályokkal való találkozás, az ismeretlen környezet, a család, a barátok hiánya, a korábbiól eltérő helyi munka- és szervezeti kultúra.¹⁶

A kifejezés eredendően az antropológus Obergtől¹⁷ származik, aki elemezte az idegen kultúrához történő alkalmazkodás folyamatát és a kulturális sokk tüneteit. Ez az enyhe bosszankodástól, a pánikon keresztül egészen a mély pszichológiai válságig terjedhet. Rendszerint a tehetetlenség, az ingerlékenység érzésével jár együtt, kialakít egyfajta félelmet a becsapottságtól, a sérülésektől és a kiszámíthatatlanságtól. *Leggyakoribb tünetei:* türelmetlenség, ingerlékenység, frusztráció, harag, levertség, depresszió, szorongás, honvágy, fáradtság, szerepválság, az önbecsülés elvesztése. A stresszhatás (krónikus) fiziológiai mechanizmusain keresztül legyengül az immunrendszer és megjelenik a betegségekre való érzékenysége.

¹² Gudykunst, W. B. (2005): *An anxiety/uncertainty management theory of strangers' intercultural adjustment*. In: Gudykunst, W. B. (ed): *Theorizing about Intercultural Communication*. Thousand Oaks, CA, 2005. pp. 419–458.

¹³ Matsumoto, D. – Hiramata, S. – LeRoux, J. A. (2005): *Psychological skills related to intercultural adjustment*. In: Wong, P. T. P. – Wong, L. C. J. (eds): *Handbook of Multicultural Perspectives on Stress and Coping*. Springer, New York, 2005. pp. 383–403.

¹⁴ Berry, J. W. (1992): *Acculturation and adaptation in a new society*. *International Migration*. 30: 69–85.

¹⁵ Bolgár Judit: *A különböző kultúrák együttéléséből fakadó sztereotípiák. A kultúrák közötti konfliktus lélektani aspektusa*. In: *A kultúrák közötti konfliktus lélektani aspektusa*. In: *Nemzeti sokszínűség – multietnicitás – multikulturalitás, egy biztonságosabb Európa felé*. ZMNE, Kutatási füzetek 4. Budapest, 2005. 28–46 o.

¹⁶ Szekeres György (2007): *A kulturális sokk mibenléte és kezelhetősége*. *Új Honvédségi Szemle*. 61(1).

¹⁷ Oberg, K. (1980): *Cultural shock: adjustment to a new cultural environments*. *Practical Anthropology*, 7:177–182.

Az új kultúrához történő alkalmazkodás három-hat hónap alatt megy végbe, amelynek során a következő szakaszokat különböztethetjük meg:

(1) Eufória: amikor a külföldön való létezés gyönyörűségét éljük át, a megérkezés után néhány hétig tart.

(2) Ürességélmény: kb. 2–4 hónappal a megérkezés után kezdődik. Nincs éles határvonal, de kezd kialakulni a különbség a saját, az otthoni kultúra és a fogadó országban tapasztaltak között. A harag, a szorongás és az ingerelhetőség érzése növekszik, megjelenik az inkompetencia érzete. Mindezek azonban természetes jelenségek.

(3) A külföldön tartózkodás pár hónapja után megkezdődik az újraszabályozás időszaka, azaz a kultúra jobb megértése. Az egyén kezdi visszanyerni önbizalmát, egyensúlyi helyzetét.

(4) Az utolsó fázis az alkalmazkodás szakasza, amikor a személy kezdi élvezni az új helyzetet, jól érzi magát és visszakapja kompetenciaérzését.

Amikor a katona a kiküldetésből hazatér, ismét átéli a kulturális sokk néhány tünetét. Ezek megjelenését meghatározza, hogy mennyi időt töltött távol, azonban normál esetben gyorsan visszarendeződik az egyensúlyi állapot.¹⁸

A kulturális sokk csökkentésének lehetősége: az interkulturális kompetencia

Az előzőekben röviden áttekintettük, hogy milyen tényezők nehezítik a kulturális különbségek elismerését, a másokkal való kommunikációt és együttműködést, illetve milyen jelenségekkel kell megküzdenie a magyar katonának egy interkulturális környezetben. Mindez indokolja egy olyan megközelítés kialakítását, mely meghatározott ismeretek, készségek és attitűdök fejlesztésén keresztül felkészíthet arra, hogy szembesüljünk a saját magunkban rejlő torzításokkal és képesek legyünk sikeresen alkalmazkodni egy ilyen helyzethez.

Az interkulturális tréningek hajnalán az interkulturális kompetencia leginkább a más kultúráról felhalmozott objektív tudással volt egyenlő. Az ilyen képzések gyakran inkább hátráltatták a szakembert az interkulturális munkában, ahelyett, hogy segítették volna. A kompetencia fogalom előtérbe kerülésével egy perspektíva-váltás következett be: miszerint a sikeres adaptációhoz nem elegendő a tárgyyszerű ismeretek birtoklása, hanem szükség van a pszichoszociális erőforrásaink mozgósítására, így bizonyos készségek fejlesztésére is, annak érdekében, hogy a komplex elvárásokkal megbirkózzunk. *Az interkulturális kompetenciát tehát úgy definiálhatjuk, hogy az interkulturális helyzetekben való helytálláshoz szükséges képességek összessége*, amelyben fontos szerepet kapnak az ismeretek, de fontos a megfelelő attitűd, az intellektuális hozzáállás és mindazok a készségek, amelyek az ismeretek alkalmazását lehetővé teszik.

¹⁸ Szekeres György (2007): *A kulturális sokk mibenléte és kezelhetősége*. Új Honvédségi Szemle. 61(1).

Az interkulturális kompetencia összetevői¹⁹ tehát a következők:

- attitűd vagy intellektuális kiindulópont;
- ismeretek: a kultúra és az identitás kapcsolata, kulturális különbségek, interkulturális élmény jellegzetességeinek ismerete, a külső csoporttagság élménye;
- készségek.

Az interkulturális kompetencia elméleti megközelítésében és ennek megfelelően a fejlesztését tekintve is *négy nagyobb csoportot²⁰ érdemes megemlíteni:*

(1) Alkalmazkodási megközelítés: a szakirodalom bizonyos hányada úgy foglalkozik az interkulturális kompetenciával, mint egy alkalmazkodási folyamattal. Ez általában a másik kultúrához történő illeszkedés különböző szakaszait tételezi fel.

(2) Attitűdinális, azaz a személyiségstruktúrán keresztüli megközelítés: az interkulturális kompetenciát az egyéni tulajdonságok irányából közelítik meg és igyekeznek beazonosítani azokat a vonásokat, amelyek a sikeres alkalmazkodáshoz vezetnek, valamint, amelyek a kiválasztási folyamat során hatékonyan alkalmazhatók.

(3) A kognitív megközelítés: az ismeretszerzés, a felhasználás és más kultúrák megismerésének fontosságát hangsúlyozzák.

(4) Magatartási és kommunikációs megközelítés: az interkulturális kompetenciát, mint megfelelő kommunikációs és viselkedési képességet vizsgálja. Így hangsúlyozza bizonyos alapvető kommunikációs képességek például az empátia, a másik ember elfogadásának, meghallgatásának fontosságát.

A kutatók többségének véleménye szerint, aki hosszabb ideig külföldön tartózkodik, elkerülhetetlenül találkozik a kulturális sokk élményével. A kulturális sokk elkerülésének egyetlen hatékony módja van, hogy az illető nem vállal munkát külföldön. Mielőtt bárki elhatározná, hogy külföldre megy dolgozni feltétlenül szükséges, hogy számba vegye motivációit és érzéseit. A katonák nemzetközi beosztásokba történő kiválasztását végzők egyik legfontosabb feladata, hogy a kulturális sokk csökkentésének lehetőségeire felkészítsék a kiküldendőt. A magyar katonák felkészítési tréningjének programjában az interkulturális kompetencia valamennyi összetevőjére hangsúlyt kell fektetni.²¹

Így elsőként lényeges a kiválasztásnál bizonyos tulajdonságokat, attitűdöket figyelembe venni, például:

– empátiakészség,	– tolerancia,
– nyitottság,	– önkontroll,
– rugalmasság,	– önbecsülés,
– optimizmus,	– intelligencia,
– kezdeményezőkészség,	– előítéletesség stb.

¹⁹ Várhegyi Vera (2008): *Az interkulturális kompetencia megközelítés.* Artemisszió Alapítvány.
http://www.artemisszio.hu/downloads/ic_megkozelites_v%C3%A9gleges_Vera.pdf

²⁰ Bali Zoltán – Endresz Ernő (1997): *A katonai vezetés problémái multikulturális környezetben.* Új Honvédségi Szemle 1997/11. szám. 109–111. o.

²¹ Uo.

A következő fontos lépés a befogadó idegen kultúra vagy kultúrák ismerete, amely tartalmazza:

- a kultúra fogalmának megvilágítását;
- az idegen kultúra verbális és nem verbális kommunikációs formáinak és a lehető legtöbb adatnak az ismeretét;
- a saját kultúra és kulturális identitás ismeretét.

A harmadik és talán a leglényegesebb fejezete a felkészítésnek, *bizonyos interkulturális készségek elsajátítása*. Ehhez talán az egyik legátfogóbb megközelítést adja a Cohen-Emerique által kidolgozott kritikus incidens módszer, amely a kulturális sokk személyes élményére épül. Ez arról a szubjektív, érzelmekkel és stresszel terhelt élményről szól, amikor egy másik kultúrához tartozó egyén viselkedése ellentmond egy számunkra fontos személyes vagy szakmai értéknek, alapszabálynak, hiedelemnek. Ez a megközelítés a kulturális sokk esetek (kritikus incidensek) értelmezésével kezdődik (decentráció), majd ezt követi a másik kultúrából érkező személy referenciakeretének megismerése (szükséges hozzá: fogékonyság a nem verbális, kontextuális jelekre; információgyűjtés; az esetleges bizonytalanság kimutatása; pozitív hozzáállás), és végül az előző két lépés alapján a közös megoldás létrehozása (negociáció). A sikeres negociációs (tárgyalásos) megoldáshoz lényeges készségek lehetnek: a másik elismerésének kimutatása; esetenként kitérők, mankók megragadása, nyitott, befogadó kommunikációs attitűd; közös pontok keresése.²²

Az interkulturális kompetencia szükségessége a katonai szolgálat során

A katonai környezet változása és a megjelenő új feladatok kezelése szükségessé tette a Magyar Honvédségnél a vezetői kompetenciák vizsgálatát és kiegészítését. Ennek következtében válik az interkulturális kompetencia a vezetési kompetencia részévé. Bizonyos beosztásoknál az interkulturális kompetencia alapfeltétel, vagyis adott munkakör minimális hatékonyságú betöltéséhez is elengedhetetlen.²³

A kultúra és a műveltség a katonai életnek is lényegi része. A NATO-hoz tartozásunk nem csupán technikai, szervezeti és nyelvi kérdés. A kommunikációs képzés alapvető a hadseregben: tudatos és jobb készség a kapcsolatteremtésre, a másik fél megértésére, az empátia fejlesztésére, és önmagunk megértésére is. A többnemzeti törzsekben, alakulatokban való részvétel, a munkavégzés során az interkulturális vezetési kompetencia a közös tevékenység lényegi része. A személyek és a szervezetek közötti hatékony együttműködés a kulturális másság elfogadását igényli.

²² Várhegyi Vera (2008): *Az interkulturális kompetencia megközelítés*. Artemisszió Alapítvány. http://www.artemisszio.hu/downloads/ic_megkozelites_v%C3%A9gleges_Vera.pdf

²³ Bali Zoltán – Endresz Ernő (1997): *A katonai vezetés problémái multikulturális környezetben*. Új Honvédségi Szemle 1997/11. szám. 109–111. o.

A katonai vezetés egyik fő tényezője a kommunikáció, melynek eredményessége hozzájárul a vezetés hatékonyságához. A kommunikációs zavar, az eltérő értelmezés, a bizalomhiány, az érzékelési–észlelési korlátok, az érzelmek, érdekek és értékek különbözősége az eltérő kulturális gyökerekből is származhat. Az integrációs törekvések során létrehozott szabványok, egységes technológiai eljárások nem tudják kiküszöbölni az eltérő beállítódást és magatartási formákat, a vezetői tevékenység során így be kell kalkulálni a kulturális másságot. Ezzel hatékonyabban léphetünk fel a sztereotípiák és előítéletek ellen.

Az összehangolt többnemzeti katonai műveletek nem nélkülözhetik a következő sajátosságok és különbségek figyelembevételét a folyamatos együttműködés gyakorlásában:

- a fegyverzeti és technikai felszereltség;
- a haderő küldetésének és feladatrendszerének értelmezése;
- a védelmi munka tervezésének rendszere;
- a katonai hierarchiában érvényesülő szolgálati és erkölcsi viszonyok;
- a felkészítés és képzés rendje;
- a katonai gondolkodásmód és vezetés gyakorlata, a kommunikáció fogalmi és formai rendszere;
- gesztusok, szokások, hagyományok, etnikai és vallási különbségek.²⁴

A legaprólékosabban előkészített program sem tudja teljes mértékben felvértezni a katonát a kiküldetés során előforduló váratlan helyzetekre, érzelmi labilitásra, kihívásokra. Mégis adhat egy útmutatót a kulturális sokk enyhítéséhez.

Mint már említettük, *a vezetési stílus is kultúrafüggő*. Az egyének a szocializációs folyamat révén elfogadnak, vagy éppen elutasítanak egy adott kultúrára jellemző főnök–beosztott viszonyt. A szervezeti, vezetési kultúra nem vihető át az egyik kultúrkörrel a másikra. *A többnemzeti szervezeteknél a vezetői magatartásokat az egységes szervezeti kultúra kialakítására való törekvés ellenére is a nemzeti kultúrák határozzák meg*. Minden katonai szervezet kialakítja a sajátos egyedi arculatát, amely tükrözi a közösség hagyományait, értékeit, hierarchikus kapcsolatrendszerét, magatartásformáit, és ennek megfelelően a probléma-helyzeteket, konfliktusokat is másképp oldják meg.²⁵

Az interkulturális vezetés központi kérdése, hogy miként lehet hatékonyan befolyásolni az egyének magatartását. Ennek lehetősége nem a vezetés módszertanában, hanem a vezetői képzettségben keresendő. Így olyan vezetőkre van szükség, akik képesek speciális körülmények között, többnemzeti közegben is képviselni saját egységük és beosztottaik érdekeit, egyeztetve azokat az összérdekkel.

²⁴ Vincze Lajos (1999): *A kultúraközi kommunikáció aktuális kérdései a hadseregben*. Új Honvédségi Szemle 1999/8. szám. 53–61. o.

²⁵ Vincze Lajos (szerk): *Kommunikációkultúra*. Budapest, 2004, ZMNE.

Az interkulturális vezetői kompetencia fejlesztése során tehát hangsúlyt kell helyezni az önmegismerésre, és ezen keresztül az empatikus készség, a tolerancia, a másság elfogadásának alakítására.²⁶

*A Magyar Honvédség Civil–Katonai Együttműködési és Lélektani Művelési Központ keretén belül, a művelési területen teljesítendő missziós feladatok segítése érdekében, 2008-ban megkezdődött a kulturális antropológia alkalmazása, antropológus szakemberek bevonásával. Az antropológusok katonai feladata a művelési területen élő más, idegen kultúrájú lakosság vizsgálata, ezáltal a katonák felkészítése az idegen kulturális környezetre, a lakossággal való kapcsolatuk célszerű alakítására. Segítenek a különböző kulturális jelenségek azonosításában, értelmezésében, a félreértésre okot adó helyzetek elkerülésében. Az antropológiai módszerek alkalmazása növelheti a CIMIC és PSYOPS tevékenységek hatékonyságát.*²⁷

Összegzés

Az interkulturális kompetencia kialakítása összetett, időigényes, hosszadalmas feladat. A tájékozottság és a kompetencia készsége azonban lehetőséget ad arra, hogy a külföldön szolgálatot teljesítő katona a kulturális különbségekből fakadó problémáival, a nehézségekkel képes legyen megbirkózni. Az erre történő felkészülést megfelelő időben kell elkezdni, folyamatosan szinten kell tartani, ugyanakkor talán azt is kijelenthetjük, hogy tökéletes felkészülés nem lehetséges. A katona mindig találkozhat váratlan helyzetekkel, eseményekkel, amit ott, akkor, az adott pillanatban megfelelő határozottsággal kell megoldani.

Az interkulturális élmény – aminek egyik lényeges formája a kulturális sokk – meg tapasztalása elkerülhetetlen valamennyi külföldön szolgálatot teljesítő katona számára. Különösen azokat érinti, akik hosszabb ideig tartózkodnak távol az anyaországtól. A felkészítő programoknak elsősorban az együttműködés kialakításához, a konfliktushelyzetek feloldásához és a kritikus időszakok leküzdéséhez szükséges készségek fejlesztésére érdemes a hangsúlyt fektetni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bali Zoltán – Endresz Ernő (1997): *A katonai vezetés problémái multikulturális környezetben.* Új Honvédségi Szemle 1997/11. szám. 109–111. o.
- Berry, J. W. (1992): *Acculturation and adaptation in a new society.* International Migration. 30: 69–85.

²⁶ Bali Zoltán – Endresz Ernő (1997): *A katonai vezetés problémái multikulturális környezetben.* Új Honvédségi Szemle 1997/11. szám. 109–111. o.

²⁷ Koppányi Zsuzsa – Sztankai Krisztián (2009): *A kulturális antropológia megjelenése a Magyar Honvédségben.* http://www.regiment.hu/hirek/hazai_hirek/kulturalis_antropologia_megjelenese_hm, letöltés: 2010. 12. 06.

- Bolgár Judit: *A különböző kultúrák együttéléséből fakadó sztereotípiák. Kultúrákőzi konfliktus lélektani aspektusa.* In: Nemzeti sokszínűség – multietnicitás – multikulturalitás, egy biztonságosabb Európa felé. ZMNE, Kutatási füzetek 4. Budapest, 2005. 28–46 o.
- Fiske, S. T.: *Társas alapmotívumok.* Budapest, 2006, Osiris.
- Gudykunst, W. B. (2005): *An anxiety/uncertainty management theory of strangers' intercultural adjustment.* In: Gudykunst, W. B. (ed): *Theorizing about Intercultural Communication.* Thousand Oaks, CA, 2005. pp.419–458.
- Hofstede, G.: *Cultures and organizations. Software of the Mind.* Paperback edition. London, 1994, Harper Collins Publishers.
- Koppányi Zsuzsa – Sztankai Krisztián (2009): *A kulturális antropológia megjelenése a Magyar Honvédségben.* http://www.regiment.hu/hirek/hazai_hirek/kulturalis_antropologia_megjelenese_hm, letöltés: 2010. 12. 06.
- Matsmuto, D. – Hirayama, S. – LeRoux, J. A. (2005): *Psychological skills related to intercultural adjustment.* In: Wong, P. T. P. – Wong, L. C. J. (eds): *Handbook of Multicultural Perspectives on Stress and Coping.* New York, 2005, Springer. pp. 383–403.
- Oberg, K. (1980): *Cultural shock: adjustment to a new cultural environments.* *Practical Anthropology*, 7: 177–182.
- Szekeres György (2007): *A kulturális sokk mibenléte és kezelhetősége.* Új Honvédségi Szemle. 61(1).
- Udvarhelyi Éva Tessza: *Vándorok kultúrák között.* Budapest, 2007, Artemisszió Alapítvány.
- UNESCO (2002): *Egyetemes nyilatkozat a kulturális sokszínűségről.* <http://www.unesco.hu/index.php?type=node&id=802>, letöltés: 2010. 12. 06.
- Ward, C. – Kennedy, A. (1999): *The measurement of sociocultural adaptation.* *International Journal of Intercultural Reactions*. 23(4): 659–677.
- Várhegyi Vera (2008): *Az interkulturális kompetencia megközelítés.* Artemisszió Alapítvány. http://www.artemisszio.hu/downloads/ic_megkozelites_v%C3%A9gleges_Vera.pdf, letöltés: 2010. 12. 06.
- Vincze Lajos (1999): *A kultúrákőzi kommunikáció aktuális kérdései a hadseregben.* Új Honvédségi Szemle 1999/8. szám. 53–61. o.
- Vincze Lajos (szerk): *Kommunikációkultúra.* Budapest, 2004, ZMNE.

Tisztelt Olvasó!

A Felderítő Szemle IX. évfolyama négy számmal jelentkezett 2010-ben. A Szerkesztőbizottság gondosan és körültekintően foglalkozott a beérkezett írásokkal. A szerzői kéziratok a bizottság elnöke és tagjai számára rendelkezésre álltak, azok tanulmányozására kellő idő állt rendelkezésre, így a Szerkesztőbizottság érdemi véleménycserét követően dönthetett az egyes számok tartalmáról, az írások megjelentetéséről.

Tudományos-szakmai periodikánk színvonalát sikerült megőriznünk, amelyben az elismerő megnyilvánulások is megerősítenek bennünket. Immár két éve nem csak kiadvány formájában találkozhatnak az Olvasók a Felderítő Szemlével, hanem az Interneten és az Intraneten is. Az Internet vonatkozásában a regisztrálók jegyzékéből kitűnik, hogy az érdeklődők különféle végzettségű és felkészültségű személyek, akik rendszeresen tanulmányozzák és figyelemmel kísérik a publikációkat. Az Intraneten pedig a Hivatal teljes személyi állománya bármikor tanulmányozhatja az írásokat és azokat saját tevékenységében hasznosíthatja. A kiadványok elosztása során továbbra is biztosítjuk azokat a katonai felső vezetés, a társszolgálatok, a tudományos élet képviselői és mindazok számára, akik valamilyen munkakapcsolatban vagy érintettségben vannak a katonai felderítéssel és hírszerzéssel, a biztonságpolitikával. Széles körben biztosítjuk a kiadványt a Honvédelmi Minisztérium szervei, a Magyar Honvédség szinte valamennyi katonai szervezete, valamint a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem számára is. A kötelespéldányok szolgáltatásán kívül lehetőség szerint megküldjük a honvédelmi tárcánál működő valamennyi szakkönyvtár számára is.

Az MK KFH Tudományos Tanácsa rendszeresen tájékoztatást kér a Szerkesztőbizottság tevékenységéről és az egyes számok tartalmáról, természetesen az adott szám véglegesítése és kiadása előtt. A Szerkesztőbizottság tagjai is rendszeresen lektorálnak, természetesen az egyes publikációk tartalmának függvényében a Hivatal más szakembereit is felkérjük lektorálásra, alkalmanként „külsős” szakértők véleményét is kikérjük. Ezáltal is biztosítani tudjuk a kiadvány színvonalának megőrzését. Az ősz folyamán a Magyar Tudományos Akadémia IX. Osztálya keretében működő Hadtudományi Bizottság megerősítette a Felderítő Szemle besorolását a mértékadó tudományos szakmai folyóiratok között, ami munkánk magas szintű elismerését jelenti.

A Felderítő Szemle főbb mutatói 2010-ben

Tudományos-szakmai periodikánk rovatai megfelelő keretet biztosítottak a különféle témájú és terjedelmű publikációk megjelentetéséhez. Továbbra is a legfontosabb szempont, hogy az írások tartalma a hírszerzéssel és felderítéssel, illetve a Hivatalnál folyó szakirányú szakmai, s nem utolsósorban tudományos tevékenységgel kapcsolatos legyen. Preferált rovataink a BIZTONSÁGPOLITIKA, a

HÍRSZERZÉS – FELDERÍTÉS és a KUTATÁS – FEJLESZTÉS, de a többi rovatban is rendszeresen jelennek meg írások. SZAKMATÖRTÉNET rovatunk iránt továbbra is nagy az érdeklődés, az egyes szakmai területek múltbeli eseményeinek feltérképezésével, feldolgozásával kapcsolatos írások hozzásegítenek bennünket a mai tevékenység és a gondolkodás korszerűsítéséhez. Az ORSZÁGISMERTETŐ, a KIKÉPZÉS – FELKÉSZÍTÉS, a FÓRUM, a TUDOMÁNYOS MUNKA és AZ OLVASÓHOZ rovataink pedig az előbbiekkal együtt alkotnak egységes egészet, ezekből áll össze egy-egy szám nyomdai sokszorosításra alkalmas kézírata.

A 2010-ben megjelent négy számban összesen 690 oldalt (345 lapot) találunk, amely átlagosan 230 oldal (115 lap) terjedelmet jelent, ily módon is tartottuk az eddigieket. A „legvékonyabb” 210 oldalas, a „legvastagabb” 256 oldalas volt. A publikációk összesen 44,5 szerzői ívet „takarnak”, amelyet a szerzők 57 képpel, fényképpel és fotóval, 55 ábrával, grafikával, rajzzal és térképpel, valamint 45 táblázattal illusztráltak.

A Felderítő Szemle egyes számai megjelenésük sorrendjében: a **2010/1.** számban 13 szerző 13 munkáját; a **2010/2.** számban 14 szerző 14 munkáját, a **2010/3-4.** számban pedig 24 szerző 22 munkáját jelentettük meg. Mindösszesen tehát 51 szerző 49 munkáját publikáltuk, a valóságban azonban ez 35 szerzőt jelent, akik közül 1 fő 4 munkával, 3 fő 3 munkával, 5 fő 2 munkával, 26 fő pedig 1-1 munkával jelentkezett. Hasonlóképpen alakultak a lektorálások is: az összesen megjelent 49 munkát 18 fő lektorálta, 4 fő 3 szám, 6 fő 2 szám, 8 fő pedig 1-1 szám publikációinak lektorálásában működött közre, természetesen egy-egy számon belül több írást is véleményeztek, s azokról elkészítették a lektori véleményeket, amelyeket a felelős szerkesztő használt fel az „E számunk tartalma” címen megjelenő recenziók elkészítése során.

A Szerkesztőbizottság ezúton is kifejezi köszönetét a szerzőknek a tartalmas és színvonalas publikációkért, a lektoroknak pedig a szakértő véleményekért, mindezek hozzásegítették a Szerkesztőbizottságot a szakmai színvonal megőrzéséhez. Köszönetet mondunk továbbá a kiadvány egyes számainak elkészítésében és nyomdai kivitelezésében közreműködött szakértő munkatársaknak, s mindenkinek, aki bármilyen formában és módon hozzájárult a kiadvány megjelentetéséhez.

A Felderítő Szemle felelős kiadója – az MK Katonai Felderítő Hivatal főigazgatója – az elmúlt évi szűk lehetőségek közepette is biztosította a periodika rendszeres megjelentetését, és személyesen segíti és támogatja a Hivatalnál folyó tudományos tevékenységet.

Tisztelt Olvasó!

Néhány „statisztikai” jellemzőt még célszerűnek tartunk közreadni a szerzők, a lektor és a megjelent írások vonatkozásában.

A 35 fő szerző közül 14 fő tudományos fokozattal rendelkezik, közülük 3 fő professzor is. Doktorandusz hallgató 8 fő. 1 fő tábornoki, 24 fő főtiszt, 1 fő tiszti rendfokozatú, 2 fő egyetemi hallgató, 8 fő pedig polgári személy. A szerzők közül 6 fő rendelkezik mérnöki diplomával, közülük 3 fő okleveles mérnök, 1 fő pedig orvosi, aki tudományos fokozatra aspirál. 25 fő aktív állományban, 10 fő pedig nyugállományúként végez aktív tudományos tevékenységet. 25 fő tartozik az MK KFH állományába, 15 fő pedig a honvédelmi tárca más szerveinél és intézményeinél dolgozik, közülük többen a Hivatal állományából vonultak szolgálati nyugállományba.

A 18 fő lektor közül 14 fő aktív állományú, 4 fő pedig nyugállományúként végez tudományos munkát, közülük 15 fő a Hivatal állományában teljesít szolgálatot, 3 fő nyugállományú pedig szintén itt szolgált. A lektorok közül: tábornok 3 fő, főtiszt 14 fő, tiszt 1 fő; 5 fő rendelkezik tudományos fokozattal, 10 főnek van mérnöki diplomája; 1 fő orvos; mind a 18 főnek van legalább 2 diplomája, 7 fő pedig tagja a Szerkesztőbizottságnak is.

A megjelent publikációk rovatonkénti áttekintése és összesítése után a következőket állapíthattuk meg:

• Biztonságpolitika	– 10 szerző	9 munkája	134 oldalon;
• Hírszerzés – Felderítés	– 5 szerző	5 munkája	60 oldalon;
• Kutatás – Fejlesztés	– 1 szerző	1 munkája	28 oldalon;
• Országismertető	– 5 szerző	5 munkája	111 oldalon;
• Szakmatörténet	– 6 szerző	6 munkája	108 oldalon;
• Fórum	– 12 szerző	11 munkája	130 oldalon;
• Tudományos munka	– 2 szerző	2 munkája	19 oldalon;
• Az Olvasóhoz	– 11 szerző	10 munkája	100 oldalon.

A megjelent írások tartalom szerinti megoszlása:

• világpolitikai eseményekhez kapcsolódó	– 9 munka
• terrorizmus és más transznacionális fenyegetések	– 8 munka
• válságkezelés, békétámogató műveletek, missziók	– 10 munka
• az előbbieken kívüli különféle biztonságpolitikai témák	– 15 munka
• hírszerzés – felderítés témájú írások	– 15 munka
• katonapolitika témakörben	– 5 munka
• katonai vezetés–irányítás témában	– 7 munka
• országismertetés témakörben	– 10 munka

• nemzetbiztonsági témakörökben	– 6 munka
• katonadiplomácia, nemzetközi kapcsolatok témákban	– 6 munka
• NATO-témakörökben	– 6 munka
• a Szövetséghez tartozó többi országról	– 5 munka
• a nem szövetséges országokról	– 7 munka
• európai országok témakörében	– 10 munka
• ázsiai országok témakörében	– 7 munka
• haditechnikai témákban	– 4 munka
• elemzés–értékelés témájú írások	– 12 munka
• kutatás–fejlesztés témakörökben	– 4 munka
• szakmai együttműködés témakörben	– 3 munka
• kiképzés–felkészítés témakörben	– 9 munka
• kommunikáció és PR témakörben	– 4 munka
• informatika témakörben	– 3 munka
• rádióelektronikai felderítés témakörben	– 4 munka
• történelmi események, évfordulók kapcsán	– 5 munka
• hadtörténelem, hadtudomány témakörben	– 8 munka
• szakmatörténeti, csapattörténeti témákban	– 9 munka
• tudományszervezés, tudományos témákban	– 8 munka
• honvédelem témakörben	– 3 munka
• humán tevékenység témakörben	– 3 munka
• különfélék, egyéb témákban	– 6 munka

Mivel az egyes publikációk több témakört is érintettek, ezért csak a témánkénti összegzést végeztük el, másféle összesítéseket nem tartottunk célszerűnek.

Tisztelt Olvasó!

Az elemzés további részében közreadjuk a 2010-ben megjelent publikációkat. Az egyik felsorolás az egyes számok tartalma, a másik pedig az írások rovatonkénti megoszlása szerinti összeállításban készült. Külön névmutató, illetve témajegyzék összeállítását a Szerkesztőbizottság nem tartotta szükségesnek. A munkát folytatjuk, a jövőben is várjuk a szerzők jelentkezését és írásait.

A FELDERÍTŐ SZEMLE 2010. évben megjelent számainak tartalma

2010/1. szám – IX. évfolyam 1. szám

Megjelent: 2010. március (13 szerző 13 munkája)

Dr. Kis-Benedek József ezredes <i>Világpolitikai tendenciák 2010-ben és a következő években</i>	5. o.
Deák Anita őrnagy <i>Változások az orosz katonai doktrínában: a veszélyek és a fenyegetések értékelése</i>	14. o.
Leskó László Tamás őrnagy <i>A McChrystal-jelentés hatása a szövetséges országok Afganisztán-politikájára</i>	24. o.
Dr. Varga Attila Ferenc alezredes <i>A német szindróma, avagy Németország korlátozott katonai részvétele az ISAF műveletben</i>	50. o.
Dr. Rácz Lajos ezredes <i>Kína össznemzeti ereje – III.</i>	76. o.
Fürjes János mk. őrnagy <i>Költséghatékony jelfeldolgozás – a GPGPU technológia</i>	98. o.
Kálló László alezredes <i>Az orosz haditengerészet helyzete és jövőbeni kilátásai – I.</i>	116. o.
Torma Béla ezredes <i>Távközlési mesterséges hold rendszerek és fejlődési irányok – III.</i>	144. o.
Dr. Kis-Benedek József ezredes <i>Különleges művelet végrehajtása Dubajban, 2010. januárban</i>	161. o.
Dr. Izsa Jenő ezredes <i>Száztiz éve született Radó Sándor, a hírszerzés legendás alakja</i>	167. o.
Dr. Sallai Imre ezredes <i>Tájékoztató az MK KFH Tudományos Tanácsának a hadtudományi és a katonai műszaki PhD képzés támogatása érdekében végzett tevékenységéről (2002–2010)</i>	180. o.
<i>A Felderítő Társasága Közhasznú Egyesület 2009. év közhasznúsági jelentése</i>	184. o.
Vass Jenő ezredes – Szabó Mihály ezredes <i>E számunk tartalma</i>	189. o.

2010/2. szám – IX. évfolyam 2. szám

Megjelent: 2010. június (14 szerző 43 munkája)

Dr. Botz László altábornagy <i>Küldetés a békéért – harmincöt éve ért véget a vietnami háború</i>	5. o.
Kabai András – Marsai Viktor <i>Gondolatok a NATO formálódó új stratégiai koncepciójáról</i>	17. o.
Hüse Kálmán őrnagy <i>Ukrajna – új kül- és biztonságpolitikai irányvonal</i>	31. o.
Uri László <i>Az információ jelentősége az EULEX koszovói polgári válságkezelő művelet rendőri komponensében</i>	41. o.
Laufer Balázs <i>A migráció jelensége, valamint egyes külföldi biztonsági (elhárító) és hírszerző szolgálatok ezzel kapcsolatos kommunikációja</i>	47. o.
Kálló László alezredes <i>Az orosz haditengerészet helyzete és kilátásai – II.</i>	63. o.
Prof. Dr. habil. Szakály Sándor, DSc <i>Akik a magyar katonai hírszerzést és kémelhárítást irányították (1919–1945)</i>	83. o.
Torma Béla ezredes <i>Felhasználóközeli műholdas mobil távközlési rendszerek</i>	121. o.
Ritter László <i>A magyar rádiófelderítés a második világháborúban</i>	149. o.
Dr. Horváth Csaba alezredes <i>Utasítás a romániai magyar katonai attasé részére – 1928</i>	169. o.
Prof. Dr. Harai Dénes ezredes <i>Felnöttek tanulásának és tanításának néhány specifikuma</i>	183. o.
Vass Jenő ezredes <i>Szemletükör – 2009</i>	187. o.
Vass Jenő ezredes – Szabó Mihály ezredes <i>E számunk tartalma</i>	200. o.

2010/3-4. szám – IX. évfolyam 3-4. szám

Megjelent: 2010. szeptember–december (24 szerző 22 munkája)

Négyesi József mk. ezredes <i>A Magyar Köztársaság Katonai Felderítő Hivatalban folytatott tudományos tevékenység 2007 és 2010 között</i>	5. o.
--	-------

Prof. Dr. Nagy László okl. mk. ezredes <i>NATO–Oroszország–Kína: stratégiai háromszög?</i>	13. o.
Szalai Petra <i>A 2008. évi grúz–orosz háború biztonságpolitikai hatásai, következményei</i>	25. o.
Kálló László alezredes <i>A Magyar Köztársaság EU-elnökségének kihívásai, a katonai hírszerzés lehetséges szerepe</i>	32. o.
Dr. Rácz Lajos ezredes <i>Mi a hírszerzés?</i>	35. o.
Laufer Balázs <i>Az új kihívások hatása a nemzetbiztonságra – a nemzetbiztonsági szolgálatok megváltozott szerepe napjainkban</i>	52. o.
Dr. Kis-Benedek József ezredes <i>Az iráni hírszerző szolgálatok</i>	65. o.
Kálló László alezredes <i>Oroszország – a szovjet haderő „örökségének” felszámolása</i>	75. o.
Dr. Bagi József okl. mk. ezredes <i>Oroszországi Föderáció – megújuló haderő</i>	95. o.
Dr. Tóth Sándor mk. alezredes <i>Szemelvények a román geopolitikai gondolkodás múltjából és jelenéből – I.</i>	109. o.
Prof. Dr. habil. Szakály Sándor <i>Kalandok a második világháború előtt, alatt és azt követően</i>	135. o.
Ács Zsolt mk. alezredes <i>A rádióelektronikai felderítés legújabb tankönyvéről</i>	138. o.
Nagy Gyula ezredes <i>A Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság dél-vietnami működésének rövid története, az MNVK 2. Csoportfőnökség tevékenysége tükrében (1973–1975)</i>	140. o.
Dr. Bertalan György alezredes <i>Küzdelmes és eredményes évtizedek – húszéves a Magyar Hadtudományi Társaság és szakmai periodikája, a Hadtudomány</i>	145. o.
Dr. Vida Csaba mk. őrnagy <i>A nemzetközi biztonsági tanulmányok fejlődése – recenzió</i>	153. o.
Vass György <i>A mentori rendszer szükségessége a minisztériumi közigazgatásban</i>	160. o.

Sótér Andrea alezredes – Simó Andrea százados <i>Az afganisztáni misszió egészségügyi kockázatai, a saját csapatok egészségügyi haderővédelme</i>	165. o.
Dr. Varga Attila Ferenc alezredes <i>A tengerek szabadságának védelme, különös tekintettel a somáliai kalózkodás által okozott nehézségekre</i>	185. o.
Torma Béla ezredes <i>Régmúlt események a katonai felderítés értékelésének mérlegén – I.</i>	203. o.
Dr. Vida Csaba mk. őrnagy – Dobos Krisztina <i>Az MK KFH Szakkönyvtár új beszerzései</i>	214. o.
Vass Jenő ezredes – Szabó Mihály ezredes <i>E számunk tartalma</i>	222. o.

A 2010. évben megjelent számok rovatonkénti tartalma

BIZTONSÁGPOLITIKA

1. Deák Anita őrnagy <i>Változások az orosz katonai doktrínában: a veszélyek és a fenyegetések értékelése</i>	2010/1. 14. o.
2. Leskó László Tamás őrnagy <i>A McChrystal-jelentés hatása a szövetséges országok Afganisztán-politikájára</i>	2010/1. 24. o.
3. Dr. Varga Attila Ferenc alezredes <i>A német szindróma, avagy Németország korlátozott katonai részvétele az ISAF műveletben</i>	2010/1. 50. o.
4. Dr. Rácz Lajos ezredes <i>Kína össznemzeti ereje – III.</i>	2010/1. 76. o.
5. Kabai András – Marsai Viktor <i>Gondolatok a NATO formálódó új stratégiai koncepciójáról</i>	2010/2. 17. o.
6. Hüse Kálmán őrnagy <i>Ukrajna – új kül- és biztonságpolitikai irányvonal</i>	2010/2. 31. o.
7. Uri László <i>Az információ jelentősége az EULEX koszovói polgári válságkezelő művelet rendőri komponensében</i>	2010/2. 41. o.
8. Prof. Dr. Nagy László okl. mk. ezredes <i>NATO–Oroszország–Kína: stratégiai háromszög?</i>	2010/3-4. 13. o.

9. Szalai Petra
A 2008. évi grúz–orosz háború biztonságpolitikai hatásai, következményei 2010/3-4.
25. o.

HÍRSZERZÉS – FELDERÍTÉS

10. Laufer Balázs
A migráció jelensége, valamint egyes külföldi biztonsági (elhárító) és hírszerző szolgálatok ezzel kapcsolatos kommunikációja 2010/2.
47. o.
11. Kálló László alezredes
A Magyar Köztársaság EU-elnökségének kihívásai, a katonai hírszerzés lehetséges szerepe 2010/3-4.
32. o.
12. Dr. Rácz Lajos ezredes
Mi a hírszerzés? 2010/3-4.
35. o.
13. Laufer Balázs
Az új kihívások hatása a nemzetbiztonságra – a nemzetbiztonsági szolgálatok megváltozott szerepe napjainkban 2010/3-4.
52. o.
14. Dr. Kis-Benedek József ezredes
Az iráni hírszerző szolgálatok 2010/3-4.
65. o.

KUTATÁS – FEJLESZTÉS

15. Fürjes János mk. őrnagy
Költséghatékony jelfeldolgozás – a GPGPU technológia 2010/1.
98. o.

ORSZÁGISMERTETŐ

16. Kálló László alezredes
Az orosz haditengerészet helyzete és jövőbeni kilátásai – I. 2010/1.
116. o.
17. Kálló László alezredes
Az orosz haditengerészet helyzete és kilátásai – II. 2010/2.
63. o.
18. Kálló László alezredes
Oroszország – a szovjet haderő „örökségének” felszámolása 2010/3-4.
75. o.
19. Dr. Bagi József okl. mk. ezredes
Oroszországi Föderáció – megújuló haderő 2010/3-4.
95. o.
20. Dr. Tóth Sándor mk. alezredes
Szemelvények a román geopolitikai gondolkodás múltjából és jelenéből – I. 2010/3-4.
109. o.

SZAKMATÖRTÉNET

21. Torma Béla ezredes
<i>Távközlési mesterséges hold rendszerek és fejlődési irányok – III.</i>	2010/1.
144. o.
22. Prof. Dr. habil. Szakály Sándor, DSc
<i>Akik a magyar katonai hírszerzést és kémelhárítást irányították (1919–1945)</i>	2010/2.
83. o.
23. Torma Béla ezredes
<i>Felhasználóközeli műholdas mobil távközlési rendszerek</i>	2010/2.
121. o.
24. Prof. Dr. habil. Szakály Sándor
<i>Kalandok a második világháború előtt, alatt és azt követően</i>	2010/3-4.
135. o.
25. Ács Zsolt mk. alezredes
<i>A rádióelektronikai felderítés legújabb tankönyvéről</i>	2010/3-4.
138. o.
26. Nagy Gyula ezredes
<i>A Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság dél-vietnami működésének rövid története, az MNVK 2. Csoportfőnökség tevékenysége tükrében (1973–1975)</i>	2010/3-4.
140. o.

FÓRUM

27. Dr. Kis-Benedek József ezredes
<i>Különleges művelet végrehajtása Dubajban, 2010. januárban</i>	2010/1.
161. o.
28. Dr. Izsa Jenő ezredes
<i>Száztiz éve született Radó Sándor, a hírszerzés legendás alakja</i>	2010/1.
167. o.
29. Ritter László
<i>A magyar rádiófelderítés a második világháborúban</i>	2010/2.
149. o.
30. Dr. Horváth Csaba alezredes
<i>Utasítás a romániai magyar katonai attasé részére – 1928</i>	2010/2.
169. o.
31. Prof. Dr. Harai Dénes ezredes
<i>Felnöttek tanulásának és tanításának néhány specifikuma</i>	2010/2.
183. o.
32. Dr. Bertalan György alezredes
<i>Küzdelmes és eredményes évtizedek – húszéves a Magyar Hadtudományi Társaság és szakmai periodikája, a Hadtudomány</i>	2010/3-4.
145. o.
33. Dr. Vida Csaba mk. őrnagy
<i>A nemzetközi biztonsági tanulmányok fejlődése – recenzió</i>	2010/3-4.
153. o.
34. Vass György
<i>A mentori rendszer szükségessége a minisztériumi közigazgatásban</i>	2010/3-4.
160. o.

35. Sótér Andrea alezredes – Simó Andrea százados
Az afganisztáni misszió egészségügyi kockázatai, a saját csapatok egészségügyi haderővédelme 2010/3-4.
165. o.
36. Dr. Varga Attila Ferenc alezredes
A tengerek szabadságának védelme, különös tekintettel a szomáliai kalózkodás által okozott nehézségekre 2010/3-4.
185. o.
37. Torma Béla ezredes
Régmúlt események a katonai felderítés értékelésének mérlegén – I. 2010/3-4.
203. o.

TUDOMÁNYOS MUNKA

38. Dr. Sallai Imre ezredes
Tájékoztató az MK KFH Tudományos Tanácsának a hadtudományi és a katonai műszaki PhD képzés támogatása érdekében végzett tevékenységéről (2002–2010) 2010/1.
180. o.
39. Vass Jenő ezredes
Szemletükör – 2009 2010/2.
187. o.

KÖZLEMÉNY

40. *A Felderítők Társasága Közhasznú Egyesület 2009. évi közhasznúsági jelentése* 2010/1.
184. o.

AZ OLVASÓHOZ

41. Dr. Kis-Benedek József ezredes
Világpolitikai tendenciák 2010-ben és a következő években 2010/1.
5. o.
42. Vass Jenő ezredes – Szabó Mihály ezredes
E számunk tartalma 2010/1.
189. o.
43. Dr. Botz László altábornagy
Küldetés a békéért – harmincöt éve ért véget a vietnami háború 2010/2.
5. o.
44. Vass Jenő ezredes – Szabó Mihály ezredes
E számunk tartalma 2010/2.
200. o.
45. Négyesi József mk. ezredes
A Magyar Köztársaság Katonai Felderítő Hivatalban folytatott tudományos tevékenység 2007 és 2010 között 2010/3-4.
5. o.
46. Dr. Vida Csaba mk. őrnagy – Dobos Krisztina
Az MK KFH Szakkönyvtár új beszerzései 2010/3-4.
214. o.
47. Vass Jenő ezredes – Szabó Mihály ezredes
E számunk tartalma 2010/3-4.
222. o.

TÓTH ANDRÁS MK. VEZÉRŐRNAGY

A FELDERÍTŐ SZEMLE X. ÉVFOLYAMA

A szerző a Magyar Köztársaság Katonai Felderítő Hivatal főigazgatója, a Felderítő Szemle felelős kiadója. 2002-ben – amikor a honvédelmi miniszter a Hivatalt tudományos kutatóhellyé minősítette –, aktív részese volt a Tudományos Tanács újjászervezésének és a tudományos-szakmai folyóirat létrehozásának. A Szerkesztőbizottság elnökeként nyolc esztendőn keresztül irányította és szervezte a periodika rendszeres megjelentetését, tanulmányaival és más írásaival személyesen is hozzájárult a kiadvány tartalmi színvonalának megteremtéséhez és fenntartásához.

Az Olvasókhöz szóló gondolatait most abból az alkalomból vetette papírra, hogy a Felderítő Szemle megjelentetésének X. évfolyamához érkezett. Kevés olyan tudományos-szakmai periodika létezik napjainkban, amely az egyre növekvő követelmények és a folyamatosan nehezedő anyagi-pénzügyi feltételek közepette is megjelenik és segíti a tudományos életet, a szakmai és egyéb tevékenységeket. Jóleső érzés, hogy leírhatjuk: az első megjelenéstől számítva a Felderítő Szemle 44. kötetét tarthatjuk a kezünkben, amelyeket egymás mellé helyezve egy teljes könyvtári polcot megtölthetünk. Köszönet illeti mindazokat, akik szerzőként, lektorként, közreműködőként és kivitelezőként részesei voltak e nagyszerű tevékenységsorozatnak. Csak így válhatott a Hivatal periodikája a tudományos életben, a honvédelmi és a nemzetbiztonsági szakterületeken ismert és elismert kiadvánnyá, melynek mindvégig a Szerkesztőbizottság volt a „motorja”.

KABAI ANDRÁS – MARSAL VIKTOR

A NATO ÚJ STRATÉGIAI KONCEPCIÓJA – 21. SZÁZADI PERCEPCIÓ, 20. SZÁZADI HOZZÁÁLLÁS

A szerzőpáros immár második alkalommal jelentkezik írásával a Felderítő Szemle hasábjain. Mindketten a ZMNE levelező tagozatos hallgatói, akiknek fő kutatási területe a NATO működésének elemzése.

Előző tanulmányukban a NATO egyik főstratégiájának, Klaus Wittmann német tábornoknak a NATO új stratégiai koncepcióját taglaló írását mutatták be. Ebben a tanulmányukban pedig azt elemzik, hogy mit tartalmaz a Szövetség 2010. november 19-én, Lisszabonban elfogadott stratégiai koncepciója. A dokumentum értékeinek bemutatása mellett rávilágítanak az általuk vélt hiányosságokra is, azt szemlélítve, hogy a leírtak miként viszonyulnak/hatnak gyorsan változó világunk kihívásaira.

* A recenziókat Vass Jenő ezredes, a Felderítő Szemle felelős szerkesztője a „Lektori vélemény”-ek tartalmának felhasználásával készítette. Lektorálta: Dr. Magyar István dandártábornok.
Az angol nyelvű fordítás Szabó Mihály ezredes munkája. Lektor: Lakatos Zsolt alezredes.

CONTENTS*

MAJOR GENERAL ENG. ANDRÁS TÓTH

THE Xth VOLUME OF THE INTELLIGENCE REVIEW

The author is the Director General of the Military Intelligence Office of the Republic of Hungary and the Responsible Editor of the Intelligence Review. In 2002 – when our then Defence Minister qualified the MIO as an academic research place – the author actively participated in reorganizing the Academic Committee and creating the conditions for editing our academic-professional periodical. As Chairman of the Editorial Board, he had been organizing for eight years the regular publication of the Intelligence Review and, at the same time, personally contributed (with his studies and other writings) to creating and preserving the high quality level of our publications.

This time, he has put down his thoughts on paper on the occasion that the Intelligence Review is to edit its Xth volume this year. Today, there are only a few academic-professional periodicals that can appear – despite the progressively increasing requirements and the ever harder financial problems – and are able to efficiently assist the academic, professional and other activities. It gives us really a good feeling to say that we can have in our hands the 44th number of the Intelligence Review; and if we placed them side by side, we could fill an entire library bookshelf. We owe all of the authors, revisers, print-workers and other helpers a debt of gratitude for this wonderful series of activities. Their contributions have been indispensable for the MIO's periodical to be acknowledged and well-known in the academic life and in the professional fields of home defence and national security. It was the Editorial Board that has always constituted the “powerhouse” of the successful process mentioned above.

MR. ANDRÁS KABAI – MR. VIKTOR MARSAI

NEW STRATEGIC CONCEPT OF THE ALLIANCE – 21st CENTURY PERCEPTION, 20th CENTURY APPROACH

It is the second time that the two authors write together for the Intelligence Review. Both of them are correspondence students at the Zrínyi Miklós National Defence University, and their special field of research is the analysis of the NATO's activity.

In their previous study, they showed us an essay written by one of the main NATO strategists, German General Klaus Wittmann on the NATO's New Strategic Concept. In the present study, they scrutinize the content of the Strategic Concept adopted on 19 Nov 2010 in Lisbon by the Alliance. While appreciating the document's values, they also shed light on some shortcomings (they suppose to exist therein), illustrating how these elements of the concept are able to meet the challenges of our quickly changing world.

* The recessions have been prepared by Col. Jenő Vass, responsible redactor of the Review, by making use of the advisers' assessments. Lector: Brig. Gen. István Magyar, Ph.D.
The English translation has been made by Col. Mihály Szabó. Lector: Lt. Col. Zsolt Lakatos.

A szerzők kritikus szemlélettel elemzik a stratégiai koncepciót tartalmazó dokumentum egyes pontjait, úgymint kollektív védelem, nukleáris fenyegetés, válságkezelés, partnerkapcsolatok, bővítési folyamat, szervezeti átalakítás, költségvetés, új kihívások, a közvélemény formálása. Figyelemre méltó megállapításuk, hogy a NATO továbbra is elsősorban katonai szervezetként határozza meg magát, és ennek megfelelően keresi a válaszokat a 21. század biztonsági kihívásaira, ám minden bizonnyal alapelv marad a „fontolva haladó reform” stratégiája is. Hazánk a NATO egyik tagállamaként részt vett az új stratégiai koncepció kimunkálásában, és minden bizonnyal kiemelten fogja kezelni az abban foglaltak megvalósítását is.

A tanulmányt elsősorban a témával foglalkozó szakembereknek ajánljuk, de ajánlott irodalomként jól felhasználható az oktatás–képzés–felkészítés tematikájában is.

DR. VIDA CSABA MK. ALEZREDES

A KÖZÉP-EURÓPAI ORSZÁGOK EGYÜTTMŰKÖDÉSÉNEK SZÜKSÉGESSÉGE – A VISEGRÁDI EGYÜTTMŰKÖDÉS 20 ÉVE

A szerző rendszeresen publikál a Felderítő Szemlében és más tudományos-szakmai folyóiratokban. Tanulmánya szorosan kapcsolódik kutatási-működési szakterületéhez, a téma apropóját pedig a Visegrádi együttműködés 20. évfordulója adja.

Két évtizeddel ezelőtt – a hidegháború lezárultával és a szovjet birodalom széthullásával – a közép-európai régióban politikai és biztonsági vákuum keletkezett. A térség érintett országai – Lengyelország, Magyarország, Csehszlovákia, később Csehország és Szlovákia – kiutat kerestek, s azt a többoldalú együttműködésben találták meg. A szerző ennek az immár két évtizede fennálló kapcsolatrendszernek a létrejöttét és működését mutatja be, természetesen az azt befolyásoló regionális és nemzetközi események kereteibe ágyazva.

A tanulmány színvonalát növeli, hogy a szerző az együttműködés szakaszolásával, azok ismérveinek definiálásával elősegíti a folyamatok áttekinthetőségét, a rendszerezést. A szerző egyértelművé tette, hogy a Visegrádi együttműködésre – a nehézségek és a viták ellenére – a jövőben is szükség van, mert a részt vevő országok külön-külön kis- vagy középállamoknak számítanak, de együttesen vezető európai hatalmakkal válhatnak összemérhetővé, s ezáltal érdekérvényesítő képességük is erősödhet.

A tanulmányt elsősorban a szakterület iránt érdeklődők figyelmébe ajánljuk, de hasznos olvasmány a rendszerváltozás óta eltelt időszak történései iránt érdeklődő olvasók számára is.

KÁLLÓ LÁSZLÓ EZREDES – DEÁK ANITA ŐRnagy

AZ ÉSZAKI-SARK – A „VERSENYFUTÁS” KEZDETE

A szerzők már korábban is jelentkeztek írásaikkal tudományos-szakmai periodikánk hasábjain, de közös munkát most első ízben készítettek. A feldolgozott téma avatott szakértőinek számítanak. Tanulmányukban az Északi-sark térségét hangsúlyosan biztonságpolitikai aspektusból mutatják be.

They give a critical view to the following points included in the concept: collective defence, nuclear threat, crisis management, partnership, NATO enlargement, structural transformation, budget, new challenges and shaping public opinion. We find it as their remarkable conclusion that NATO defines itself primarily as a military organization, and it is in accordance with this definition that the Alliance seeks for solutions to the security challenges emerged in the 21st century. However, in doing so, it certainly will keep to the strategy of “introducing reforms only upon due consideration”. Our country, as a member state, has also participated in elaborating the New Strategic Concept and will surely give priority to the implementation of its content.

The study is valuable mainly for experts, but it can be effectively used also in the education and preparation process as a recommended reading.

LIEUTENANT COLONEL ENG. CSABA VIDA, Ph.D.

NECESSITY FOR THE CENTRAL EUROPEAN COUNTRIES TO COOPERATE – 20 YEARS OF THE VISEGRAD GROUP

The author regularly publishes in the Intelligence Review and other academic periodicals. This study is closely linked to his research field; and what made him write about this subject is the 20th anniversary of the Visegrad Group.

Two decades ago, in the central European region – with the end of the Cold War and the dissolution of the Soviet empire – there developed a political and security vacuum. The countries in the region – Poland, Hungary and Czechoslovakia (later Czech Republic and Slovakia) – tried to find a way out of this vacuum and found the solution in the establishment of multilateral cooperation. The author evaluates the establishment and functioning of the two-decade old relation system, while embeds it in the regional and international events that have a continuous impact on this relationship.

The study's value is considerably increased by the author's ability of breaking up in stages the cooperation process and define them one by one, helping us to better understand and systematize the relevant events. He clearly underlines that – despite the fact that there are some difficulties and differences among the member states – the common work and cooperation within the Visegrad Group will be necessary also in the future. The reason for this is that the member states individually are only small or medium-sized countries, but jointly they can clearly be a match for the leading European countries and thus, they can more easily assert their interests.

The study is useful primarily for experts officially dealing with this issue, but it can represent an enjoyable reading also for other readers who are interested in studying the events that occurred after the change of system.

COLONEL LÁSZLÓ KÁLLÓ – MAJOR ANITA DEÁK

THE NORTH POLE – “THE RACE HAS STARTED”

The authors have already provided writings for the Intelligence Review, but this is the first time that they make a common work. They are considered to be past masters at this topic. On this occasion, they examine the area of North Pole from a pointedly security policy aspect.

Az Északi-sark térsége a közelmúltban került a világ érdeklődésének homlokterébe, miután valamennyi érintett ország jogot formál annak saját elgondolása szerinti „hasznosítására”, a tudományos, gazdasági és jogi értelmezésen túl a katonait is beleértve. A szerzők írásukban részletesen bemutatják a térség egyre növekvő gazdasági jelentőségét, a nemzetközi jog szerinti helyzetét, az érintett és valamilyen fokon érdekelt országok törekvéseit és ott állomásozó katonai erőket. A folyamatban meghatározó tényezőként jelen lévő Oroszországi Föderáció szerepével külön is foglalkoznak. A tanulmánynak külön érdeme, hogy a nagyszámú publikációból és hivatalos dokumentációból származó hatalmas mennyiségű információt célirányosan és eredményesen tették közhasznúvá.

Tény, hogy az Északi-sark térségéért folyó „versenyfutás” kezdetét vette, ám a folytatást még a nemzetközi közvélemény sem tudja felmérni, a végkifejletből pedig még semmi sem látszik.

A szerzőpáros tanulmánya megvilágítja az olvasó számára a téma lényegét, amiből a szakemberek hasznos következtetésekre juthatnak. Mint ismeretbővítő információs forrást, a Felderítő Szemle minden olvasójának figyelmébe ajánljuk.

HÁRY SZABOLCS

AZ EURÓPAI UNIÓ VÁLSÁGKEZELŐ INTÉZMÉNYRENDSZERE ÉS A NYUGAT-BALKÁNI VÁLSÁGKEZELÉS

A szerző a Pécsi Tudományegyetem PhD doktorandusza, a nyugat-balkáni témák szakértője, aki már eddig is több alkalommal jelentkezett írásával a Felderítő Szemlében.

Tanulmányában a Nyugat-Balkánon jelenleg is folyamatban lévő válságkezelés kérdéskörével foglalkozik. A téma időszerű, mivel a térségben végbemenő események az Európai Unió biztonságpolitikájának fókuszában állnak.

A szerző tanulmányának bevezetőjeként bemutatja a hidegháború idején létező biztonságpolitikai intézményeket, majd az Európai Unió (EU) jogelődjének, az Európai Közösségnek (EK) erőfeszítéseit a Jugoszlávia felbomlása folyamatában kitört helyi háborúk időszakában.

A tanulmány következő részében bemutatja az EU válságkezelő intézményrendszere kiépítésének folyamatát, kiemelve az 1998 óta alkalmazott stratégiai alapelveket, miszerint „*az EU-nak rendelkeznie kell autonóm műveletekre alkalmas, hiteles katonai erővel támogatott kapacitással, valamint az alkalmazáshoz szükséges döntéshozatali mechanizmussal a nemzetközi válságok kezelése érdekében*”. Az intézményrendszer az összes főbb területet átfogja, az egyes intézmények, szervek, szervezetek egymásra épülése és együttműködése eredményesen biztosítja a Közös Biztonság- és Védelempolitika (CSDP) érvényre juttatását.

A tanulmány befejező részében megismerhetjük az EU és a NATO kapcsolatrendszerét, valamint az EU nyugat-balkáni válságkezelő műveleteit, amelyet 1992 nyara óta folytatnak a térségben. Az eddigi 12 különféle célú művelet legfőbb eredménye, hogy a térség stabilizációja egyúttal az EU biztonságpolitikai tevékenységének erősödését is eredményezte.

This area has recently come into the focus of international interest, after that all of the concerned countries have laid claims to “utilizing” the North Pole’s resources, in harmony of their own considerations that they underlined not only by their economic and legal, but also by their military motivations. The authors set out in detail the ever more increasing economic significance of this area, its international legal status, the relevant efforts made by the countries directly involved (or interested to some extent) as well as their military forces deployed in the area. They dedicate a separated part to the role played by the Russian Federation as a determinant country. It is their salient merit that they have made – expediently and successfully – useful for the public the very great quantity of information deriving from many publications and official documents.

It is a fact that the “race” for the North Pole has already started, however, its continuation cannot be clearly seen yet by the world public opinion; and its final stage is not looming at all.

The authors point out for the reader the essence of this topic, from which the experts can draw useful conclusions. We recommend the article – as a source for enlarging their general knowledge – to all our readers as well.

MR. SZABOLCS HÁRY

INSTITUTION SYSTEM OF THE EU CRISIS MANAGEMENT AND THE CRISIS MANAGEMENT IN THE WESTERN BALKANS

The author is a Ph.D. candidate at the Pécs University of Sciences and an expert in the issues related to the Western Balkans. He has already sent several articles to the Intelligence Review.

In this study, he deals with the ongoing crisis management activities in the area. His topic is very timely, given the fact that the events taking place in the Western Balkans are in the focus of the EU security policy.

In the introductory chapter, he displays the security policy institutions operating in the Cold War era, and later he describes the efforts made by the EU’s predecessor, the European Community, during the local wars triggered by the dissolution of Yugoslavia.

In the following chapter, he outlines the process aimed at building up the EU’s crisis management system, emphasizing the basic strategic principle applied since 1998, according to which: *“the EU should have at its disposal such an authentic, militarily supported capacity that makes it possible for the EU to conduct autonomous operations, as well as such a decision-making mechanism through which it can successfully manage international crisis”*. The institution system encompasses all of the main fields of crisis management. The institutions and organizations are built up organically on each other and are continuously cooperating, which ensures the implementation of the Common Security and Defence Policy (CSDP).

In the concluding part of the study, we can read about the relation system of EU and NATO, as well as about the crisis management missions pursued by the EU in the Western Balkans since the summer of 1992. The most important result of the 12 several-purpose missions is that the stabilization of this area entailed the strengthening of the EU’s security policy activity as well.

A szerző figyelemre méltó következtetése az, hogy az EU csak akkor lehet katonai szempontból is meghatározó tényező a válságkezelésben, ha a meghirdetett stratégiának megfelelően megteremti a szükséges katonai kapacitásokat, azon belül mindenekelőtt a műveltek tervezésének, vezetésének és irányításának képességét, valamint a felderítés és a légi szállítás feltételrendszerét.

A tanulmányt elsősorban a válságkezelés területén tevékenykedő szakemberek figyelmébe ajánljuk, de hasznos olvasmány a Nyugat-Balkán iránt érdeklődők számára is.

DR. RÁCZ LAJOS EZREDES

JAMES McCARGAR – ALIAS CHRISTOPHER FELIX – GONDOLATAI A HÍRSZERZÉSRŐL

A szerző írásaival, elemzéseivel és tanulmányaival rendszeresen találkozhatnak tudományos-szakmai periodikánk hasábjain. Írásában időszerű, az egyetemi nemzetbiztonsági képzésben is alapvető fontosságú témát vizsgál, ami szervesen illeszkedik a biztonságpolitika témaköréhez.

A szerző – a hírszerzés Godson-i értelmezéséből kiindulva – részletesen foglalkozik a nemzetbiztonság, a nemzeti biztonság, a nemzetbiztonsági szolgálatok, a hírszerző közösség, továbbá a törvények betartatásában részt vevő erők fogalmi rendszerével, az egyes fogalmak értelmezésével. Megállapítja, hogy a hírszerzés a nemzetbiztonsági tevékenységek átfogó, alapvető kategóriája.

A tanulmány részletesen foglalkozik James McCargar „*Titkos háború*” című könyvével, amelynek tanulmányozása jelentős mértékben elősegítheti a hírszerzés fogalmának értelmezését. Bár a példák a hidegháború időszakából származnak, ám tökéletesen alkalmasak arra, hogy a szerző párhuzamot vonjon a McCargar által felvázolt fogalomrendszer és a hírszerzés hazai értelmezése között, kimutatva az alapvető eltéréseket is.

A Szerkesztőbizottság – a szerzővel egyetemben – jó szívvel és tiszta lelkiismerettel ajánlja elolvasásra McCargar, alias Christopher Felix könyvét, elsősorban a hírszerzés elméletével és gyakorlatával foglalkozók számára. Aki elolvassa, minden bizonnyal nem fog csalódni.

DR. TÓTH SÁNDOR MK. ALEZREDES

INTELLIGENCE – AHOGY AZ OXFORDON LÁTJÁK

A szerző rendszeresen publikál a Felderítő Szemlében. Korábbi témáitól eltérően írásában a hírszerzés–felderítés egyik legfrissebb, és valószínűleg legátfogóbb gyűjteményes kötetét mutatja be, ami tartalmát és terjedelmét illetően több mint egy recenzió. S mivel a kötet (egyelőre) csak angol nyelvű eredeti kiadásban olvasható, közkinccsé tétele fontosa hozzájárulás a téma iránt érdeklődők számára is.

It is a remarkable conclusion of the author that the EU can become a militarily determinant factor in crisis management only if – in accordance with its declared strategy – it creates the necessary military capabilities to effectively plan, command and control the operations and ensure the conditions for the necessary intelligence activities and for the indispensable air transport.

We recommend the writing first of all to experts working in the field of crisis management, though it can offer a useful reading also for those who are interested in the Western Balkan issues.

COLONEL LAJOS RÁCZ, Ph.D.

**THOUGHTS OF JAMES McCARGAR –
ALIAS CHRISTOPHER FELIX – ABOUT INTELLIGENCE**

We have the pleasure to read very often in our academic-professional periodical different writings submitted by the author. In this study, he touches upon a very timely topic, which represents a basic subject also in the curriculum of the National Defence University and organically fits into the security policy issues.

Starting from the Godson interpretation of intelligence, he deals in detail with the system of notions and terms related to national security, security of the nation, national security services, intelligence community and law-enforcement organizations. He concludes that the intelligence is a comprehensive, basic category of national security activities.

He gives a detailed description of James McCargar's book entitled as "Secret War", which can greatly help us to understand and correctly interpret the notion of intelligence. Although the Colonel's examples are from the Cold War-period, they are perfectly able to help the author in drawing parallel between the notion system outlined by McCargar and the Hungarian interpretation of the intelligence, pointing out also the fundamental differences.

The Editorial Board – together with the author – heartily and with clear conscience recommends the book of McCargar, alias Christopher Felix, above all to experts dealing with the theoretical and practical issues of intelligence. Whoever reads it will certainly not be disappointed.

LIEUTENANT COLONEL ENG. SÁNDOR TÓTH, Ph.D.

INTELLIGENCE – AS IT IS SEEN IN OXFORD

The author regularly writes for our Intelligence Review. Unlike in his previous writings, on this occasion he shows us one of the newest and probably the most comprehensive omnibus volume on intelligence-reconnaissance, which – regarding its contents and comprehensiveness – is much more than a simple review. The volume can be currently obtained only in its original English, thus, the author's effort to make it public represents an important contribution offered to the interested readers.

A kötet szerkesztője – Loch K. Johnson – a Georgia-i Egyetem professzora, számos hírszerző–felderítő témájú munka szerzője. A kötet címe – „*The Oxford handbook of national security intelligence*” – már önmagában is újszerű benyomást kelt az olvasóban, ugyanis mondanivalóját tekintve lényegében az általunk alkalmazott nemzeti hírszerzés fogalmat takarja, azzal a kitételrel, hogy a hírszerzést a különböző felderítési szervezetek és szintek gyűjtőfogalmának tekintjük. A kötet szerkezetére jellemző, hogy nem az egyes felderítési szervezeteket sorolja fel, hanem inkább a felderítési cikluson belül vizsgálja, hogy mi történik az adattal, az információval és a jelentéssel. A kézikönyv témaköreit gazdagítja a kémelhárítással foglalkozó fejezet, továbbá egy másik írás, amely a modern hírszerzés–felderítés nemzetközi együttműködési szakszerűségét taglalja. Külön érdekessége, hogy számos ország nemzeti hírszerző szolgálatának tevékenységét is elemzi, ám a magyar szolgálatok csak érintőlegesen kerülnek szóba.

A szerző megállapítja, hogy az 56 szerző munkáját tartalmazó kötet bizonyítja, hogy a hírszerzés–felderítés nem tabutéma. Nem is lehet az, lehet és kell róla – a megfelelő keretek között, az adat- és információvédelmi szabályokat betartva – nyíltan is beszélni!

Ezt az írást elsősorban a témával foglalkozó szakemberek figyelmébe ajánljuk, de minden bizonnyal felkelti mások érdeklődését is.

ORAVECZ GÁBOR MK. SZÁZADOS

A RÁDIÓELEKTRONIKAI FELDERÍTÉS FEJLŐDÉS- TÖRTÉNETÉRŐL, EGY ANGOLSZÁSZ TOLLÁBÓL

Az írás szerzője már évek óta foglalkozik a rádióelektronikai felderítéshez kapcsolódó témák kutatásával, ami természetesen kiterjed a vonatkozó nemzetközi szakirodalom tanulmányozására is. Eközben figyelt fel Lech K. Johnson „*The Oxford Handbook of National Security Intelligence*” című tanulmánykötetében John Ferris történészprofesszor írására, amelyben a diplomácia- és hadtörténet neves szakértője a SIGINT eszközeivel történő hírszerzés fejlődéstörténetét mutatja be, az első világháború kezdetétől a napjainkig terjedő évtizedekben.

Az elolvasásra ajánlott tanulmány összehasonlító elemzést ad a SIGINT, és azon belül a kriptológia szerepéről az elmúlt száz esztendő korszakaiban, továbbá bemutatja, hogy milyen mértékben hatott a háborús történések menetére, a világpolitika alakulására. Ezért a szerző – követve a tanulmány felépítését – fejezetenként ismerteti Ferris professzor fő megállapításait. Az általa legfontosabbnak tartott részekre kiegészítésekkel és internetes hivatkozásokkal irányítja rá az olvasó figyelmét, egyben felkeltve érdeklődését a hazai rádiófelderítés, rejtjelfejtés történetének megismerésére is.

Az információgazdag írást elsősorban a szakemberek figyelmébe ajánljuk, de hasznos ismeretbővítő olvasmány lehet a szakmatörténeti írások iránt érdeklődők számára is.

The volume is the work of Loch K. Johnson – professor at the Georgia University, who is the author of a number of intelligence-reconnaissance related writings. The title of the volume – “The Oxford handbook of national security intelligence” – makes in itself a novel impression on us, since it essentially covers the term of national intelligence applied by us, with the proviso that we look at the intelligence as a general term encompassing the different intelligence organizations and levels. It is characteristic of the volume’s structure that it does not enumerate the individual intelligence organizations; instead it examines – within the intelligence cycle – the process of obtaining, assessing, elaborating and reporting data and information. The chapter on the counter-intelligence and another part of the writing further enriches the handbook’s items. The latter scrutinizes the art of international cooperation in the field of modern intelligence-reconnaissance activities. It represents a special feature of the book that it assesses the activities of many countries’ national intelligence services, although it mentions only incidentally the Hungarian services.

Lt. Col. Tóth draws the conclusion that the omnibus volume containing the writings of 56 authors demonstrates that the intelligence-reconnaissance no longer represents a taboo; and it must not be treated as one. We can and should openly speak about it, however, within appropriate frameworks, observing the regulations on data-and information protection.

We recommend the study primarily to experts, but it will probably arouse the interest of other readers as well.

CAPTAIN ENG. GÁBOR ORAVECZ

**SIGINT EVOLUTIONARY PROGRESS –
FROM THE PEN OF AN ANGLO-SAXON**

The author has been dealing for long years with the search of SIGINT-related issues and has been continuously studying the relevant international professional literature. In doing so, he discovered the writing of historian-professor John Ferris within an omnibus volume edited by Lech K. Johnson under the title of “The Oxford Handbook of National Security Intelligence”. John Ferris, as a well-known expert in diplomacy and military history, authentically describes the evolutionary progress of SIGINT, through the past decades, from the First World War to this day.

The writing provides a comparative analysis on the role of SIGINT, including the cryptology, during the different periods of the last century, furthermore it displays; to what extent the SIGINT has influenced the war events and the evolvement of world policy. Taking this into account, Captain Oravec – closely following the writing’s structure – makes us known chapter by chapter the professor’s main conclusions. He is very clever at highlighting those parts in the essay that especially deserve the reader’s attention. He can do so by resorting to explanations, addendums and Internet references. At the same time, he arouses the reader’s interests and induces him to familiarize with the history of our SIGINT and deciphering activity.

We recommend this information-intensive study primarily to experts, but it can prove to be a useful reading for those who are interested in enlarging their knowledge about similar professional topics.

DR. TÓTH SÁNDOR MK. ALEZREDES

SZEMELVÉNYEK A ROMÁN GEOPOLITIKAI GONDOLKODÁS MÚLTJÁBÓL ÉS JELENÉBŐL – II.

A Szerkesztőbizottság a Felderítő Szemle előző számában jelentette meg a szerző „*Summa cum laude*” eredménnyel megvédett disszertációjának helyenként módosított, aktualizált változatát, amelynek most a második részét adjuk közre.

A tanulmány első részében a román geográfia kezdeti szakaszáról és a különféle geopolitikai koncepciókról olvashatunk. A szerző széles körű nemzetközi – főleg német és francia – kitekintéssel, valamint román nemzeti forrásmunkák sokoldalú felhasználásával elemzi a román geopolitikai gondolkodást, a kezdetektől egészen az 1989. évi romániai rendszerváltozást követő fejlődés bemutatásáig. Mindeközben szemléletesen is bemutatja Románia mai kiterjedésének és helyzetének létrejöttét, elemzi a folyamatok „mozgatórugóit”.

A szerző elismerésre méltó szaktudományi ismeretei és magas szintű román nyelvtudása birtokában széles körű elemzést végzett, azon alapuló következtetései megalapozottak és helytállóak. A tanulmány az összefüggések megvilágításával jelentős mértékben elősegíti a geopolitika, különösen keleti szomszédunk geostratégiai gondolkodása iránt érdeklődő szakemberek munkáját. Ezenkívül a tanulmány az oktatás–képzés–felkészítés folyamatában is érdemben hasznosítható.

A tanulmányt – annak első részével együtt – a Felderítő Szemle valamennyi olvasójának figyelmébe ajánljuk, a harmadik részt a következő számban tervezi megjelentetni a Szerkesztőbizottság.

TORMA BÉLA EZREDES

RÉGMÚLT ESEMÉNYEK A KATONAI FELDERÍTÉS ÉRTÉKELÉSÉNEK MÉRLEGÉN – II.

A szerző írása a Felderítő Szemle előző számában megjelent tanulmányának folytatása. Kutatásában továbbra is a sajátos, egyedi megközelítési módszert alkalmazza. Az írásban „A 907. évi pozsonyi csata margójára” alcímmel adja közre azokat az információkat – többoldalú tudományos megközelítésekre alapozva –, amelyek megerősítik a csatáról az 1100. évforduló alkalmából megjelent írások, kiadványok, szimpóziumok tényanyagát.

A különféle tudományos források értelemszerűen különféleképpen örökítették meg a csata idejét, helyét, lefolyását, eredményét és következményeit, ám ha „kihámozzuk” a lényegét, helytállónak bizonyul a történelmi tény: 907-ben a magyar sereg diadalmaskodott Pozsony alatt, aminek következtében közel 130 éven keresztül a bajorok/németek nem indítottak hadjáratot magyar földre. Az írásból megtudhatjuk, hogy 910-ben lezajlott egy újabb – és ismét a magyarok diadalával végződött – augsburgi/lechfeldi csata néven ismert ütközet is. A források egybevetéséből az derül ki, hogy a csatára nagy valószínűséggel Neuching helység környékén került sor. A szerző kutatási módszerével olyan összefüggésekre is fényt derít, amelyek eddig „elvesztek” az évszázadok homályában.

LIEUTENANT COLONEL ENG. SÁNDOR TÓTH, Ph.D.

**SELECTIONS FROM THE PAST AND THE PRESENT
OF THE ROMANIAN GEOPOLITICAL THINKING – II.**

The Editorial Board published in the previous number of Intelligence Review the first, slightly modified and actualized part of the author's dissertation defended with "*summa cum laude*". This writing is the second part of his dissertation.

He begins his study by describing the initial evolving phase of the Romanian geography and the various national geopolitical concepts. He analyses the Romanian geopolitical thinking from the very beginning to the 1989 Romanian change of system and the ensuing progress. In his work, he examines the issue by placing it in a large international – mainly German and French – context and makes a many-sided use of the Romanian source-writings. At the same time, he sets out in an expressive way the formation process of the current dimension and situation of Romania, duly analyzing the "driving forces" behind the events.

The author – in possession of a praiseworthy professional knowledge and a high-quality Romanian – has made a wide-ranging analysis, and his conclusions based on this analysis are well-founded and correct. His study throws a strong light upon the various aspects of this issue, giving a significant contribution primarily to the work of the experts dealing with geopolitics; and secondly to those who are interested in studying the geo-strategic thinking of our eastern neighbour. In addition, the study can be effectively utilized also during education, instruction and training.

The Editorial Board recommends the study – together with its first part – to all readers of our Intelligence Review. The third part will be published in the next IR volume.

COLONEL BÉLA TORMA

**ANCIENT EVENTS WEIGHED ON THE SCALES
OF MILITARY INTELLIGENCE – II.**

The article is the continuation of the author's study appeared in the previous Intelligence Review. He continues also at this time to take a special, unique approach to this topic. He publishes the pieces of information under the title "*On the margin of the 907 Pozsony Battle*", based on multiple scientific conclusions that confirm the state of affairs set down in the edited articles, publications and at the symposiums organized on the occasion of the 1100th anniversary of the battle.

It is but natural that different academic sources describe a bit differently the time, place, process, result and consequences of the battle. Nevertheless, if we pick out the essence, we can verify the historical fact that the Hungarian Army scored a victory at Pozsony. And as a result, the Bavarian and German troops had been taking great care for 130 years not to launch attacks against Hungarian territories. We can also learn from the writing that there was also another battle in 910, known as the Augsburg (or Lechfeld) Battle, ended with Hungarian victory. By collating the data of several sources, we can certainly conclude that the battle did not take place at Augsburg, but in the vicinity of Neuching settlement. With his unique method, the author throws light on such aspects and correlations that "have been lost in the mists of centuries".

A szerző körültekintő, gondos elemzései az olvasót is képesek magukkal ragadni, a szerzővel együtt könnyen válhatunk „oknyomozó riporterré”. A tanulmányt elsősorban azoknak ajánljuk, akik szeretnek elmerülni a magyar történelmi múlt eseményeiben. Az írásból erőt meríthetünk modern korunk bonyolult időszakában történő helytálláshoz is.

A szerző tanulmányát a Felderítő Szemle minden olvasójának szíves figyelmébe ajánljuk.

FARAGÓ ZSOLT FŐHADNAGY

**A CYBERTÉRBŐL ÉRKEZŐ FENYEGETÉSEK
KORMÁNYZATI SZINTŰ KEZELÉSE
A „FIVE EYES” HÍRSZERZŐ-KÖZÖSSÉG ORSZÁGAIBAN**

A szerző első ízben jelentkezik írásával a Felderítő Szemlében, s mint választott kutatási témájának egyik fiatal szakértője, a cyberhadviselés napjainkban jelentkező fenyegetéseivel foglalkozik. A „Five Eyes” hírszerző-közösség országainak – Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Nagy-Britannia, Ausztrália, Új-Zéland – a cybervédelem érdekében tett erőfeszítéseit, mint nemzetközi példát veszi alapul tanulmányában.

A szerző választott témája időszerű. A közelmúltban Észtországot és Grúziát ért hackertámadások, az ismert Stuxnet féreg iráni alkalmazása, valamint a kínai szerverekről indított cybertámadás rávilágít arra, hogy az informatikai biztonsággal nem csak felhasználói, hanem (mielőbb) kormányzati szinten is foglalkozni kell, beleértve a honvédelmi tárca illetékességét is. A problémával gyakorlatilag már minden érintett találkozott, ám a közvetlen veszély nem érzékelhető, ezért nem foglalkoznak a megelőzéssel, de sajnos az elhárításhoz szükséges erőforrások nem „takaríthatók meg”.

Mivel a tanulmány szerzője kinyilvánítottan is csak történeti áttekintésre vállalkozott, függőben maradt a szükségszerűen felvetődő kérdésre adandó válasz, hogy vajon kinek és mit kellene tennie hazánk kritikus infrastruktúrái védelmének fokozása érdekében. A cybertérből érkező támadások elhárítása módszereinek vizsgálata akár egy újabb tanulmány témája is lehet.

A Felderítő Szemle olvasói eddig is érdeklődéssel fogadták a mindennapi élet diktálta témák bemutatását, feldolgozását. A tanulmányt szíves figyelmükbe ajánljuk.

PROF. DR. HAIG ZSOLT MK. EZREDES –
PROF. DR. KOVÁCS LÁSZLÓ MK. ALEZREDES –
DR. HABIL. VÁNYA LÁSZLÓ OKL. MK. ALEZREDES

**AZ ELEKTRONIKAI HADVISELÉS,
A SIGINT ÉS A CYBERHADVISELÉS KAPCSOLATA**

A szerzők a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem vezető beosztású tanáraiként évtizedes tapasztalattal rendelkeznek az elektronikai hadviselés témakörében.

Colonel Torma's circumspect and careful analyses are capable to "captivate" also the reader, who – together with the author – may become a pragmatic reporter himself. For this reason, we recommend the study above all to those who would like to be immersed in the past Hungarian historic events, from which we can draw strength to face the challenges of our modern complicated era.

We kindly offer the essay to every reader of our Intelligence Review.

LIEUTENANT ZSOLT FARAGÓ

**GOVERNMENTAL MANAGEMENT OF THREATS FROM THE
CYBER SPACE IN THE COUNTRIES OF THE "FIVE EYES"
INTELLIGENCE COMMUNITY**

It is the first time that the author writes for the Intelligence Review and – as a young expert of his research field – evaluates the threats posed by the cyber warfare today. He takes it as a basic international example the cyber defence efforts made by the countries of the "Five Eyes" intelligence community – USA, Canada, United Kingdom, Australia, and New Zealand – to elaborate on his special topic, which is very timely today. The hacker attacks against Estonia and Georgia, as well as the application of the Stuxnet virus in Iran, furthermore the cyber attacks launched from the Chinese servers have made it obvious that information security must be ensured not only by the users, but (as soon as possible), by the government organizations as well, including also our MoD. These threats are practically well-known by all the experts, however – as these threats can not be directly felt – they do not pay due attention to their prevention, though the resources necessary to prevent or avert them "must not be saved up".

The author does not conceal the fact that he has only undertaken to prepare a historical review of this topic. Thus, the answer to the necessarily emerging question has remained open. Namely: what should be done and by whom to improve the protection of the critical elements of our infrastructure, to efficiently avert the threats arriving from the cyber space? This answer may constitute the subject of another similar study.

The readers of Intelligence Review have always shown great interests in reading about the issues of the present day. For this reason, we would like to call our readers' kind attention to this study.

PROF. COLONEL ENG. ZSOLT HAIG, Ph.D. –
PROF. LIEUTENANT COLONEL ENG. LÁSZLÓ KOVÁCS, Ph.D. –
LIEUTENANT COLONEL ENG. LÁSZLÓ VÁNYA, Ph.D. (HABIL)

**ELECTRONIC WARFARE, RELATIONSHIP BETWEEN
SIGINT AND CYBER WARFARE**

The authors are leading professors at the Zrínyi Miklós National Defence University and have a decade-long experience in the issues on electronic warfare.

Közös tanulmányukban eddigi tudományos munkáikra, elemzéseikre, publikációikra alapozva rendszerezik azokat a kihívásokat és megoldásokat, amelyeket a rádióelektronikai felderítésben figyelemmel kell kísérniük a szakembereknek.

Napjainkban már közzismert tény, hogy az információtechnológiai forradalom hatására megjelenő digitális eszközök és rendszerek különösen nagy kihívást jelentenek a rádióelektronikai felderítésben. Az elektronikai hadviselés főbb területeit az elektronikai védelem, a támogatás és az ellentevékenység jelentik, amely tevékenységek folyamatában a számítógép-hálózatokon folytatott adatáramlás felderítése, onnan információk kinyerése és értékelése különösen fontos a döntéshozatal előkészítése során.

Az infokommunikációs technológia újabb vívmányainak elterjedése egyre nagyobb függőséget is jelent, amely alól nem kivétel a katonai tevékenység sem. Ez a függőség egyben kiterjedt veszélyforrást, napjainkban pedig nemzetbiztonsági kockázatot is jelent. Ugyanis a cyberterrorizmus, a cyberbűnözés és a cyberhadviselés aszimmetrikus fenyegetésre adandó válaszokra a nemzetbiztonsági szolgálatoknak is fel kell készülniük, csakúgy mint a honvédségnek és más katonai szervezeteknek.

A tanulmány elméletben és a gyakorlatban is hasznosítható megoldásokat vázol fel az elektronikai hadviselés, a SIGINT és a cyberhadviselés kapcsolata témakörében, ezért a cikket elsősorban a szakemberek figyelmébe ajánljuk.

A közelmúltban külföldön bekövetkezett hackertámadások, valamint cyber támadások rávilágítanak arra, hogy az informatikai biztonsággal nem csak felhasználói, hanem az állami és katonai vezetés valamennyi szintjén foglalkozni szükséges, aminek megalapozását és kiindulópontját jelentheti a tanulmány.

KÖSZEGVÁRI ZSUZSA DÓRA HADNAGY

**A PARANCSNOKI DÖNTÉSHEZ SZÜKSÉGES FELDERÍTŐ
INFORMÁCIÓK MEGSZERZÉSE ÉS FELDOLGOZÁSA
A NEM HAGYOMÁNYOS HADVISELÉSBN**

A szerző doktorandusz-jelölt, akinek nem jelentett könnyű feladatot ennek az időszaki, szakmai szempontból pedig érdekes és fontos témának rendszerezett formában történő papírra vetése.

Írásában a lényeg bemutatására törekszik: a parancsnoki munkában, a döntés meghozatala során fontos szerepe van a szemben álló félről (adott esetben az ellenségről) megszerzett információknak, amelyek elsősorban a folyamatos felderítésből származnak. A nem hagyományos műveletekben csakis összehangolt, hatékony fellépéssel, katonai és titkosszolgálati akciókkal lehet eredményesen harcolni, amit a szerző kellőképpen részletez.

Az olvasó számára meglehet ismerősnek tűnik a felderítési módok rendszerezése, a felderítési folyamat irányítása, valamint a felderítés fázisainak részletezése, de úgy gondoltuk, hogy hasznos dolog időnként újra átgondolni és rendszerezni meglévő ismereteinket. A szerző írásában elsősorban amerikai forrásokra hagyatkozott.

Based on their previous academic works, analyses and publications, they assess all the challenges and solutions that must be strictly followed with attention by the experts within the electronic reconnaissance.

It is today a well-known fact that digital devices and systems appeared in the wake of the information-technology revolution represent especially serious challenges for the radio-electronic reconnaissance. The main fields of electronic warfare are the electronic defence and support as well as the relevant counter-activities. For the sake of promoting the decision-making process, it is of primary importance for us to detect and follow continuously the data flow on the computer networks and intercept, collect from them as well as to assess the necessary information.

The spread of the newest achievements of the info-communication technology is keeping many activities in greater and greater dependency, including the military activity as well. This dependency represents a wide source of threat and national security risks. For this reason, also the national security services – similarly to the Hungarian Defence Forces and other military organizations – are obliged to prepare themselves for facing the asymmetric threats posed by cyber-terrorism, cyber-crime and cyber-warfare.

The study outlines such solutions that can be utilized, both in theory and practice alike, in the electronic warfare and SIGINT activities as well as in the cyber-warfare; therefore we recommend it above all to experts.

The latest hacker and cyber attacks abroad have made it clear that it is necessary not only for the users, but also for the governmental and military leadership to deal seriously with information security. This study may provide a good basis to do so.

SECOND-LIEUTENANT ZSUZSA DÓRA KÖSZEGVÁRI
**COLLECTION AND ASSESSMENT OF INTELLIGENCE
NECESSARY FOR THE COMMANDER'S DECISION DURING
NON-CONVENTIONAL WARFARE**

The author as a Ph.D. candidate has undertaken a difficult task to systematize and write about this very timely and professionally interesting and important topic.

In her writing, she makes her best to emphasize the essence: the commander has to attribute an important role – during his work and especially during his decision – to the pieces of information obtained about the opposing party (about the enemy), which are to be collected primarily through intelligence-reconnaissance activity. The author appropriately describes in detail that in non-conventional operations it is possible to fight successfully only if we take coordinated, effective military steps and pursue intensive secret service operations.

It may seem familiar for us the way she systematizes the intelligence/reconnaissance methods, describes the direction of the intelligence process and specifies each intelligence phase, however, we are convinced that it is useful for us to go over this topic in thought and systematize it again – from time to time – and actualize our relevant knowledge. This is all the more useful, since the author basically relies on American sources.

A Szerkesztőbizottság az írást a felderítő Szemle minden olvasójának szíves figyelmébe ajánlja.

DR. PÉTER LÁSZLÓ ORVOS ÖRNAGY –
URBÁN NÓRA PSZICHOLÓGUS ÖRNAGY

KATONAI VISELKEDÉS INTERKULTURÁLIS KÖRNYEZETBEN

A szerzők a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem doktorandusz-hallgatói, akik első alkalommal jelentkeznek írásukkal a Felderítő Szemlében. Tanulmányukban a „Katonai viselkedés idegen környezetben” kérdéskörrel foglalkoznak. Olyan időszerű, eddig kevésbé kutatott és publikált, a válságkezelő műveletekben különösen fontos témát vizsgálnak, amely alapvetően a biztonságpolitika témakörébe illeszthető.

A tanulmányból megismerhetjük a kultúra fogalmát, a kulturális másság elismerésének akadályait, az interkulturális élmény és a kulturális sokk jelenségét, valamint az új kulturális környezethez való adaptáció nehézségeit, különös tekintettel a katonai szolgálatra.

A szerzők kifejtik, hogy eredményes külföldi válságkezelés csakis úgy lehetséges, ha a résztvevőket tudatosan készítjük fel az idegen körülményekhez való alkalmazkodásra, szakkifejezéssel szólva az interkulturális környezetben történő tevékenységre. Bemutatják a tevékenység sikerét akadályozó kulturális sokk hatásait, ami szélsőséges esetben az egyénben – esetünkben a katonában – pszichikai válságot is előidézhethet. Ezért meg is indokolják a helytálláshoz szükséges képességek kialakításának igényét. Véleményük szerint a katonákban elsősorban a konfliktushelyzetek feloldásának és a kritikus időszakok leküzdésének készségét kell fejleszteni.

A tanulmányt elsősorban a missziós tevékenységre történő felkészítést végzők számára ajánljuk, de az írás a felkészülést folytatók számára is kötelező olvasmány lehet.

VASS JENŐ EZREDES

SZEMLETÜKÖR – 2010

A Szerkesztőbizottság az idén is közreadja az elmúlt évben megjelent számok tartalmi elemzését, továbbá az írások számonkénti és rovatonkénti összegző felsorolását, amelyet a felelős szerkesztő készített el.

2010-ben a Felderítő Szemle négy számát három kötetben jelentettük meg, kötetenként 300 példányban, összesen 690 oldal terjedelemben. A Tudományos Tanács rendszeresen figyelemmel kíséri a kiadvánnyal kapcsolatos tevékenységeket. Azokról rendszeresen tájékozik és meghatározza a főbb tartalmi szempontokat, amelyeket a Szerkesztőbizottság az írások lektorálása és az egyes kötetek összeállítása során érvényre juttat.

The Editorial Board recommends the writing to all readers of the Intelligence Review.

MAJOR LÁSZLÓ PÉTER, M.D. –
MAJOR NÓRA URBÁN, Psy.D.

MILITARY BEHAVIOUR IN INTELLECTUAL ENVIRONMENT

The authors are Ph.D. candidates at the ZM National Defence University and it is the first time that their writing appears in the Intelligence Review. They deal with the issue of advisable military behaviour in foreign environment. They scrutinize such a timely and especially important topic in the field of crisis management that has not been until now deeply studied or duly published. Practically, their topic can be directly linked to the security policy issues.

We can learn from the study the notion of culture, the obstacles to accepting other cultures, the terms of intellectual experience and cultural shock, moreover the difficulties of adapting ourselves to a new cultural environment, with special regard to the military service.

The authors explain that the crisis management in a foreign country can be successful only if the participants have been previously prepared to adapt themselves to the local circumstances, in professional terms, to the activities pursued in an intercultural environment. They enumerate the possible effects of the cultural shock hindering the success of these activities, which – in extreme cases – can provoke psychological crises in the individuals (in the soldiers). Therefore, they emphasize the need for the soldiers to obtain in due time the ability to hold on in foreign environment, manage conflicts and overcome critical periods of time.

The study can be utilized primarily by those who prepare the soldiers for foreign missions, and it can also be a compulsory reading for the soldiers themselves.

COLONEL JENŐ VASS

REVIEW'S MIRROR – 2010

Also this year, the Editorial Board analyses and publishes the content of the IR's numbers edited last year; furthermore, it provides us with a summative enumeration of the writings (compiled by numbers and headings). The summary has been compiled by the Responsible Redactor.

In 2010, the Editorial Board published four numbers of the periodical (in three volumes), every volume in 300 copies, altogether 690 pages. The Academic Committee has been continuously following with great attention the relevant activities and determining the benchmarks to be met by the authors and revisors during their work regarding the IR's main content.

Tapasztalataink és a visszajelzések szerint a Felderítő Szemle továbbra is őrzi színvonalát, ismert és elismert tudományos-szakmai periodikaként tartják számon úgy a tudományos életben, mint honvédelmi és nemzetbiztonsági szakmai körökben. Az elmúlt évben előre nem láthatóan megcsappant az ilyen célra biztosított pénzkeret, ezért az első és második negyedéves számot még külön kötetekben, míg a harmadik és negyedik negyedévi számot – alapvetően nyomdatakarékossági okokból is – már összevontan, egy kötetben tudtuk megjelentetni. Ehhez a Hivatal vezetésétől minden lehetséges segítséget megkaptunk. A központi nyomdai kivitelezés szintén jelentős támogatást jelentett, amelyért a Szerkesztőbizottság ezúton is köszönetet mond. A körülményekhez igazodva ezután is minden tőlünk telhetőt megteszünk, hogy a folyóirat következő számai is megjelenhessenek.

A KÖTET SZERZŐI

Deák Anita	őrnagy, az MK KFH munkatársa
Faragó Zsolt	főhadnagy, az MK KFH munkatársa
Prof. Dr. Haig Zsolt	mk. ezredes, a hadtudomány PhD fokozatos, a ZMNE egyetemi tanára
Háry Szabolcs	a Pécsi Tudományegyetem PhD doktorandusza
Kabai András	a ZMNE levelező hallgatója
Kálló László	ezredes, az MK KFH munkatársa, biztonságpolitikai szakértő
Prof. Dr. Kovács László	mk. alezredes, a katonai műszaki tudományok PhD fokozatos, a ZMNE egyetemi tanára
Kőszegvári Zsuzsa Dóra	hadnagy, az MK KFH munkatársa
Marsai Viktor	a ZMNE levelező hallgatója

According to our experience and the received feedbacks, the Intelligence Review is preserving its high quality level and it is considered to be an acknowledged and well-known academic-professional periodical both in the academic life and the circles of home defence and national security. Last year, the cash fund earmarked for our purpose unexpectedly diminished. Therefore, we were still able to publish the first and second quarterly numbers one by one, however, the third and fourth numbers could be published – also for the sake of printing economy – only in one volume. Under these difficult circumstances, we received every possible help from the MIO's leadership and the MoD's central press, for which the Editorial Board expresses its sincere gratitude and promises to do its best – in harmony with its possibilities – to ensure that the further numbers of the Intelligence Review can appear also in the future.

THE AUTHORS

Anita Deák	Major at the MIO
Zsolt Faragó	Lieutenant at the MIO
Zsolt Haig	Colonel Eng., Ph.D. of Military Science, Professor at the ZMNDU
Szabolcs Háy	Ph.D. Candidate at the Pécs University of Sciences
András Kabai	Corresponding Student at the ZMNDU
László Kálló	Colonel at the MIO, Security Policy Expert
László Kovács	Lieutenant Colonel Eng., Ph.D. of Military Engineering, Professor at the ZMNDU
Zsuzsa Dóra Kőszegvári	Second-Lieutenant at the MIO
Viktor Marsai	Corresponding Student at the ZMNDU

Oravecz Gábor	mk. százados, az MK KFH munkatársa
Dr. Péter László	orvos őrnagy, a Honvédkórház adjunktusa
Dr. Rácz Lajos	nyá. ezredes, a hadtudomány PhD fokozatos, a ZMNE egyetemi docense, tanszékvezető
Szabó Mihály	nyá. ezredes, főtanácsos, az MK KFH munkatársa, angol nyelvi szakértő
Torma Béla	nyá. ezredes, hadtörténeti szakíró, az MK KFH külső munkatársa
Tóth András	mk. vezérőrnagy, az MK KFH főigazgatója
Dr. Tóth Sándor	mk. alezredes, a hadtudomány PhD fokozatos, az MK KFH munkatársa, a Szerkesztőbizottság tagja
Urbán Nóra	pszichológus őrnagy, a Honvédkórház munkatársa
Dr. habil. Ványa László	okl. mk. alezredes, a hadtudomány PhD fokozatos, a ZMNE egyetemi docense, tanszékvezető
Vass Jenő	nyá. ezredes, az MK KFH munkatársa, a Felderítő Szemle felelős szerkesztője, a Szerkesztőbizottság tagja
Dr. Vida Csaba	mk. alezredes, a hadtudomány PhD fokozatos, az MK KFH munkatársa, a Tudományos Tanács és a Szerkesztőbizottság tagja, a HM–MH Tudományos Munkacsoport tagja

Gábor Oravecz	Captain Eng. at the MIO
László Péter	Major (Medical), Assistant Professor of Military Science
Lajos Rác	Colonel (Ret.), Ph.D. of Military Science, Professor and Head of Department at the ZMNDU
Mihály Szabó	Colonel (Ret.), Chief Counsellor at the MIO, Expert in English
Béla Torma	Colonel (Ret.), Specialist in Military History, Outside Research Worker at the MIO
András Tóth	Major General Eng., Director General of MIO
Sándor Tóth	Lieutenant Colonel Eng. at the MIO, Ph.D. of Military Science, Member of the Editorial Board
Nóra Urbán	Major (Psychologist), Expert at the Military Hospital
László Ványa	Lieutenant Colonel Eng., Ph.D. of Military Science, Docent and Head of Department at the ZMNDU
Jenő Vass	Colonel (Ret.) at the MIO, Responsible Redactor of the Intelligence Review, Member of the Editorial Board
Csaba Vida	Lieutenant Colonel Eng. at the MIO, Ph.D. of Military Science, Member of the Academic Committee and the Editorial Board, Member of the Academic Working Group at the MoD–HDF

CONTENTS

FOR READERS

MAJOR GENERAL ENG. ANDRÁS TÓTH
THE Xth VOLUME OF THE INTELLIGENCE REVIEW

SECURITY POLICY

MR. ANDRÁS KABAI – MR. VIKTOR MARSAI
**NEW STRATEGIC CONCEPT OF THE ALLIANCE –
21st CENTURY PERCEPTION, 20th CENTURY APPROACH**

LIEUTENANT COLONEL ENG. CSABA VIDA, Ph.D.
**NECESSITY FOR THE CENTRAL EUROPEAN COUNTRIES
TO COOPERATE – 20 YEARS OF THE VISEGRAD GROUP**

COLONEL LÁSZLÓ KÁLLÓ – MAJOR ANITA DEÁK
THE NORTH POLE – “THE RACE HAS STARTED”

MR. SZABOLCS HÁRY
**INSTITUTION SYSTEM OF THE EU CRISIS MANAGEMENT
AND THE CRISIS MANAGEMENT IN THE WESTERN BALKANS**

INTELLIGENCE – RECONNAISSANCE

COLONEL LAJOS RÁCZ, Ph.D.
**THOUGHTS OF JAEMS McCARGAR –
ALIAS CHRISTOPHER FELIX – ABOUT INTELLIGENCE**

LIEUTENANT COLONEL ENG. SÁNDOR TÓTH, Ph.D.
INTELLIGENCE – AS IT IS SEEN IN OXFORD

CAPTAIN ENG. GÁBOR ORAVECZ
**SIGINT EVOLUTIONARY PROGRESS –
FROM THE PEN OF AN ANGLO-SAXON**

FACTS ABOUT COUNTRIES

LIEUTENANT COLONEL ENG. SÁNDOR TÓTH, Ph.D.

**SELECTIONS FROM THE PAST AND THE PRESENT
OF THE ROMANIAN GEOPOLITICAL THINKING – II.**

FORUM

COLONEL BÉLA TORMA

**ANCIENT EVENTS WEIGHED ON THE SCALES
OF MILITARY INTELLIGENCE – II.**

LIEUTENANT ZSOLT FARAGÓ

**GOVERNMENTAL MANAGEMENT OF THREATS FROM THE
CYBER SPACE IN THE COUNTRIES OF THE “FIVE EYES”
INTELLIGENCE COMMUNITY**

PROF. COLONEL ENG. ZSOLT HAIG, Ph.D. –

PROF. LIEUTENANT COLONEL ENG. LÁSZLÓ KOVÁCS, Ph.D. –

LIEUTENANT COLONEL ENG. LÁSZLÓ VÁNYA, Ph.D. (HABIL)

**ELECTRONIC WARFARE, RELATIONSHIP BETWEEN
SIGINT AND CYBER WARFARE**

SECOND-LIEUTENANT ZSUZSA DÓRA KŐSZEGVÁRI

**COLLECTION AND ASSESSMENT OF INTELLIGENCE
NECESSARY FOR THE COMMANDER’S DECISION DURING
NON-CONVENTIONAL WARFARE**

MAJOR LÁSZLÓ PÉTER, M.D. – MAJOR NÓRA URBÁN, Psy.D.

MILITARY BEHAVIOUR IN INTELLECTUAL ENVIRONMENT

SCIENTIFIC WORK

COLONEL JENŐ VASS

REVIEW’S MIRROR – 2010

FOR READERS

COLONEL JENŐ VASS – COLONEL MIHÁLY SZABÓ

CONTENTS

Tisztelt Olvasó!

A FELDERÍTŐ SZEMLE a Magyar Köztársaság Katonai Felderítő Hivatal által kiadott szakfolyóirat, amelynek naptári negyedévenkénti rendes száma, alkalmanként különszáma, emlékszáma és minősített száma jelenik meg.

A Magyar Tudományos Akadémia IX. Osztálya keretében működő Hadtudományi Bizottság a kiadványt „a hadtudomány egyes szakterületeire kiterjedő tartalmú hazai folyóiratok” között tartja nyilván, és „az MTA doktori eljárás során felhasználandó, mértékadó folyóiratok jegyzéké”-ben szerepel.

Az MK Katonai Felderítő Hivatalt a Magyar Köztársaság honvédelmi minisztere 2002-ben minősítette tudományos kutatóhelyé. A Hivatalnál folyó tudományos tevékenységet a Tudományos Tanács irányítja, amelynek feladatai közé tartozik a Felderítő Szemle gondozása és szakmai felügyelete is. A folyóirat első száma 2002 szeptemberében látott napvilágot. Az azóta megjelent számok összesített tartalmát a Szerkesztőbizottság rendszeresen közreadja.

A Felderítő Szemlében történő publikálás feltételei:

- A folyóirat jellegével összhangban a honvédelemmel, azon belül elsősorban a nemzetbiztonsággal, hírszerzéssel, felderítéssel kapcsolatos témákat, kérdéseket feldolgozó és elemző írásokat – tanulmányokat, cikkeket és más anyagokat – jelentetünk meg. A rovatok címei: > Biztonságpolitika > Hírszerzés–Felderítés > Kutatás–Fejlesztés > Országismertető > Kiképzés–Felkészítés > Szakmatörténet > Fórum > Tudományos munka > Közlemény > Az Olvasóhoz – egyben orientálják is a szerzőket.

- A szerzői kéziratok megküldhetők a Tudományos Tanács elnökéhez és titkárához, a Szerkesztőbizottság elnökéhez, valamint a felelős szerkesztőhöz. A kézirattal együtt kérjük olvashatóan mellékelni az általános ügyintéző e-mail címére a szerző vagy szerzők nevét, rendfokozatát, beosztását, állandó lakcímét, telefonon és Interneten történő elérhetőségét, valamint információt arról, hogy a kéziratot csak ide küldte meg közlésre.

- A szerzői kéziratok terjedelme lehetőleg ne haladja meg az egy szerzői ívet (40 ezer karakter, ami 20-21 gépelt oldalnak felel meg). A kéziratot 12 pontos betűvel, másfeles sortávolsággal írva, a képeket és ábrákat feldolgozható formában, elektronikus adathordozón, továbbá egy kinyomtatott példányban kérjük megküldeni. Előzetes egyeztetés után lehetőség van a kézirat Interneten történő fogadására is, az általános ügyintéző e-mail címén.

- A közlésre elfogadott írásokért – megbízási szerződés alapján, a honvédelmi tárcánál érvényben lévő szabályzókkal összhangban – szerzői honoráriumot fizetünk. A szerzői kézirat elkészítése önálló szellemi tevékenységnek, megalkotásnak minősül. A kéziratokat a Szerkesztőbizottság minden esetben lektoráltatja. Az írások tartalmáért és egyediségéért a szerző felel, a hitelességet a lektor szavatolja.

- A folyóiratban bárki publikálhat, akinek az írását a Szerkesztőbizottság a kiadványban történő megjelentetésre, valamint az Interneten és az Intraneten történő közzétételre alkalmasnak tartja. Az írás elfogadásáról és közlésének idejéről a lektorálást követően a szerzőt tájékoztatjuk.

- A folyóiratban megjelent írások szerzőit és lektorait tiszteletpéldány illeti meg. A közlésre nem került kéziratot csak az adott naptári év végéig őrizzük, de a szerző kérésére azt visszaadjuk.

- A szélesebb körű tájékoztatás és tájékozódás érdekében az Intranet-hálózaton a kiadványok tartalma a Hivatalban szolgálatot teljesítők számára teljes egészében hozzáférhető és a forrás megjelölésével felhasználható, más érdeklődők számára – regisztrációt követően – az Interneten tanulmányozható.

Tisztelt Olvasó!

A FELDERÍTŐ SZEMLE a honvédelemmel, a biztonságpolitikával és a nemzetbiztonsággal összefüggő kérdések tudományos igényű felvetésének és megválaszolásának fóruma. Ily módon a tanulmányokban megjelenő vélemények nem minden esetben azonosak a Magyar Köztársaság Katonai Felderítő Hivatal és a Tudományos Tanács hivatalos álláspontjával, de az egyéni gondolatokat tiszteletben tartva, a tudományos munka fejlődése érdekében azokat megjelentetjük.

Elérhetőségeink

Postacím: MK Katonai Felderítő Hivatal Tudományos Tanácsa
1111 Budapest, Bartók Béla u. 24–26.
MK Katonai Felderítő Hivatal Tudományos Tanácsa
1502 Budapest, Pf. 117

Telefon: Négyesi József mk. dandártábornok,
a Tudományos Tanács elnöke
06(1) 385-1768, HM 61-010
e-mail: negyesi.jozsef@kfh.hu

Dr. Magyar István dandártábornok,
a Szerkesztőbizottság elnöke
06(30) 350-2552, HM 61-332

Dr. Vida Csaba mk. alezredes,
a Tudományos Tanács titkára
06(1) 386-9344/5300, HM 65-300

Vass Jenő ezredes,
felelős szerkesztő
06(1) 386-9344/1301, HM 61-301
telefax: 06(1) 372-1842, HM 61-842

Tóth Krisztina zászlós,
általános ügyintéző
06(1) 386-9344/5021, HM 65-021
e-mail: mkkfh_szemle@freemail.hu

A Felderítő Szemle kötelespéldányai rendelkezésre állnak és tanulmányozhatók az Országos Széchényi Könyvtárban, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Tudományos Könyvtárában, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtudományi Könyvtárában. A periodika példányai megtalálhatók az MK Katonai Felderítő Hivatal, az MK Katonai Biztonsági Hivatal, valamint a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok szakkönyvtáraiban, továbbá más, tudományos munkával foglalkozó szervezeteknél és egyesületeknél.

A FELDERÍTŐ SZEMLE belső terjesztésű kiadvány, kereskedelmi forgalomba nem kerül. A kiadványt névre szólóan küldjük meg, felhasználásáról a címzett gondoskodik.

Várjuk jelentkezését és írásait!

A FELDERÍTŐ SZEMLE Szerkesztőbizottsága